

10 - 2006

ARCHE

10 - 2006

ARCHE

ПЛАНЧАТАЯ КАРТА БЕЛАРУСИ

ЗА БЕЛАРУСЬ!

Мова вуліцаў і мова Плошчы

Андрэй Дынько

Сяргей Шупа
Як рабіўся
«Ангельска-беларускі слоўнік»

Анатоль Сідарэвіч
Апошнія дні Антона Луцкевіча

Віталь Скалабан, Сяргей Запрудзкі
Карскі без рэдактара

ISSN 1392-6682



10-2006

АРЧЕ



10-2006

**АРЧЕ 10 (50)
кастрычнік 2006**



**Навуковы, навукова-папулярны,
літаратурна-мастацкі часопіс
«ARCHE Пачатак» выдаецца
зь верасьня 1998 году штомесяц.**

РЭДАКЦЫЯ:

Валер Булгакаў — галоўны рэдактар
Вольга Калацкая — рэдактар
Алена Казлова — сакратарка рэдакцыі
Аляксандра Макавік — карэктарка
Алесь Яўдаха — распаўсюднік

ARCHE is a Partner of European Cultural Journals Network Eurozine
(www.eurozine.com).

Адрес для допісаў: ARCHE, а/с 3, 220018
Менск-18.
Тэлефон: 8-10-48-22-543-55-58.
E-mail: arche@arche.org.by.

Заснавальнік: Андрэй Дынько.

Выдавец: установа «Рэдакцыя часопісу «Архэ-Пачатак».
Пасьведчаныне аб дзяржкаўнай рэгістрацыі № 530
ад 4.05.2001.

ISSN 1392-9682

Юрыдычны адрес: вул. Нававіленская
24/1А, каб. 2П, 220053 Менск.
Цана дамоўная.

Часопіс можна замовіць у распаўсюднікаў:

Баранавічы — Руслан Равяка, п/с 13, 225409
Баранавічы-9, тэл. (029) 767-20-37.

Барысаў — Алег Лучына, п/с 714, 222120
Барысаў-1, тэл. (029) 33-99-161.

Берасьце — Зыміцер Шыманскі (0162) 23-68-02,
(029) 660-57-41, (029) 725-15-39, вул. Кірава 67-
3, 224000 Берасьце.

Віцебск — Барыс Хамайдা, тэл. (0212) 34-52-41.

Горадня — Яўген Сыліж, тэл. (029) 788-91-93.

Полацак — Алесь Аркуш, тэл. (0214) 41-85-19.

Гомель — Зыміцер Жалезнічэнка, тэл. (029)
533-01-58.

Магілёў — Алесь Асіпцоў,
тэл. (0222) 25-57-85, (029) 625-57-85.

Менск — Алесь Яўдаха, (029) 643-57-33.

Шукаем распаўсюднікаў зь іншых мясцінаў.

Падпіска на часопіс «ARCHE Пачатак»
прымяеца ўва ўсіх аддзяленьнях «Белпошты».

Падпісана ў друк 01.09.2006.

Выход у сьвет 15.09.2006. Фармат 70x100 у 1/16.
Друк афсэтны. Гарнітура Школьная. Ум. друк. арк. 15,5.
Наклад 700 асобнікаў. Замова

Надрукавана з готовых дыяпазытываў заказчыка
ў друкарні ТАА «Паліграфт»,
вул. Я. Коласа, 73, 220113 Менск.

У афармленын першай стронкі вокладкі выкарыстаны здымак .
Дызайн Ягора Шумскага.

Рэдакцыя не вяртае і не рэцэнзуе рукапісаў. Рэдакцыя
редагуе матэрыялы, прынятые да друку.

© «ARCHE Пачатак», 2006

Падпісны індэкс 00345

ARCHE on-line: <http://arche.bymedia.net>



ЗЪМЕСТ

- | | | |
|------------|-----|--|
| | 5 | АНДРЭЙ ДЫНЬКО Мова вуліцаў і мова Плошчы |
| | 15 | Слоўнік, зроблены на энтузіязыме.
Гутарка зь СЯРГЕЕМ ШУПАМ |
| КРЫТЫКА | 22 | АЎГЕН УСОШЫН Зынішчэнне і ўваскрасеньне
беларускага Касцёлу |
| | 28 | АЛЕСЬ ПАШКЕВІЧ Галасы забытых людзей |
| АНАЛІТЫКА | 42 | РОЙ АЛІСАН, СТЫВЕН ЎАЙТ, МАРГО ЛАЙТ Беларусь між
Усходам і Захадам |
| ЭСЭІСТЫКА | 52 | ВІТАЛЬ ПАНАМАРОЎ Перакласьці — аддзячыць |
| ГІСТОРЫЯ | 54 | РЫГОР ЛАЗЬКО Лісты Антона Луцкевіча з часу Парыскай
мірнай канфэрэнцыі |
| | 82 | АНАТОЛЬ СІДАРЭВІЧ Апошня дні Антона Луцкевіча |
| | 88 | АНДРЭЙ ВАШКЕВІЧ Прадбачаньні «Беларускага Фронту» |
| ПАЛЕМІКА | 99 | ТАЦЯНА ВАДАЛАСКАЯ Ці руйнуюцца дыктатуры? |
| ЛІТАРАТУРА | 105 | СЯРГІЙ ЖАДАН Дэпэш Мод |
| РЭЦЭНЗІІ | 223 | ВІТАЛЬ СКАЛАБАН А знак націску паставіць забыліся... |
| | 229 | СЯРГЕЙ ЗАПРУДЗКІ Карскі без рэдактара |
| | 235 | ПАВАЛ АБРАМОВІЧ Больш, чым спытак |



CONTENTS

	5	ANDREJ DYŃKO The Language of Streets and the Language of the Square
	15	A Dictionary Made with Zeal. A Conversation with SIARHIEJ ŠUPA
CRITICISM	22	AŪHIEN USOŠYN Destruction and Resurrection of the Belarusian Catholic Church
	28	ALEŚ PAŠKIEVIČ Voices of the Forgotten
ANALYSIS	42	ROY ALISON, STEPHEN WHITE, MARGOT LIGHT Belarus Between East and West
ESSAYS	52	VITAL PANAMAROŬ Translating Means Thanking
HISTORY	54	RYHOR ŁAŽKO Anton Luckievic's Letters of the Time of the Paris Peace Conference
	82	ANATOL SIDAREVIČ Anton Luckievic's Last Days of Life
	88	ANDREJ VAŠKIEVIČ <i>Biełaruski Front</i> 's Predictions
DEBATE	99	TAĆCIANA VADAŁASKAJA Can Dictatorships Be Ruined?
LITERATURE	105	SERHIJ ŽADAN The Depeche Mode
REVIEWS	223	VITAL SKAŁABAN And They Forgot to Mark the Stress...
	229	SIARHIEJ ZAPRUDZKI Karski Un-edited
	235	PAVAŁ ABRAMOVİČ More Than a Literary Supplement

АНДРЭЙ ДЫНЬКО

Мова вуліцаў і мова Плошчы

Як толькі міністар статыстыкі абвесыці ў 2009 годзе чаргована перапісу насельніцтва, Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны (ТБМ) запатрабавала, каб у перапісныя лісты ня ўносялася пытаньне пра тое, якой мовай грамадзяне карыстаюцца ўдома, адно пытаньне пра родную мову. Як вядома, пытаньне пра хатнюю мову было новаўвядзеным перапісу 1999 году. Палкоўнік Замяталін, тагачасны куратар ідэалёгіі, такім чынам хацеў падвесыці грунт пад узяты Лукашэнкам курс на рэсаветызацыю. Аднак вынікі перапісу расчараўвалі замоўцу: ва ўмовах свабоднага запаўнення перапісных лістоў беларусы масава дэкларавалі вернасць беларускай мове. Той вынік многія сацыёляті інтэрпрэтавалі як сублімаваны пратэст. Відавочна, ТБМ байцца, што лічба, атрыманая ў 2009 годзе, будзе меншаю, чым у 1999-м, і гэта выб'е зъ ягоных рук аргументы ў змаганыні супраць далейшага ўзмацнення русіфікацыі. Наколькі гэты непакой мае пад сабою грунт? Увогуле, як развязваеца моўная сітуацыя ў Беларусі? Вартых даверу сацыялягічных звестак няма, дый ня можа быць ва ўмовах аўтарытарнага рэжыму, калі больш важыць ня тое, на якой мове размаўляюць людзі, а тое, на якой мове яны хацелі бы размаўляць. Супастаўляючы звесткі з розных сфераў жыцця, я імкнуўся звязвартыць увагу на тое, што зьмянялася ў апошнія гады. Гэтыя перамены часам малазаўажныя, але, забягаючы наперад, адзначу, што даюць надзею камусыці такому беларускамоўнаму і заангажаванаму ў змаганьне за свабоду, як я.

КНІГАВЫДАНЬНЕ: ПРЫВАТНІК ЗАМЯНЯЕ ДЗЯРЖАВУ

За 2005 год у Беларусі выйшла 421 кніга на беларускай мове. Дзяржаўныя фабрыкі зь іх надрукавалі толькі 92 найменыні. Астатнія выйшлі ў прыватных друкарнях. Гэта выяўна кантрастуе з часам СССР, дый першымі гадамі незалежнасці. У

Андрэй Дынсько — галоўны рэдактар газэты «Наша Ніва». Гэты тэкст ёсьць часткай кнігі, якую рыхтуе Ўсходнезўрапейскі дэмакратычны цэнтар і якая мае выйсці ў студзені 2007-га.

АНДРЭЙ ДЫНЬКО

савецкі час выпуск беларускамоўнай прадукцыі цалкам кантроліраваўся каляніяльнымі ўладамі. У першыя постсавецкія гады кнігавыданыне забясьпечвалася дзяржаўнай датацыяй. Тым часам як цяпер дзяржаўныя выдавецтвы саступаюць у колькасці (і якасці) выдадзеных найменняў прыватным, сярод якіх вылучаюцца, напрыклад, «Беларускі кнігазбор» на чале з Генадзем Вініарскім, «Тэхналёгія» Зымітра Санька ё выдавецтва Ігара Логвіна. Такую колькасць прыватных выданняў можна вытлумачыць перадусім наяўнасцю незадаволенага попыту.

АДУКАЦЫЯ: НАЗАД У СССР

1 верасьня, Дзень ведаў, дзень пачатку заняткаў актыўісты моладзевых арганізацый адзначылі дзёрзкім пэрформансам. На плошчы імя Якуба Коласа, клясыка беларускай літаратуры, яны ўстанавілі шыбеніцу. Чалавек, апрануты ў чырвона-зялёную, колераў лукашэнкаўскага сцяга, вопратку ката, павесіў на ёй падручнік, на адным баку якога было напісаны «Беларуская мова», а на другім — «Гісторыя Беларусі, 10 кляса». Патрульныя міліцыянты прыбылі праз пару хвілінаў, якіх юнакам хапіла, каб растварыцца ў тлуме. Загадзя запрошаныя рэпартэры задакумэнтавалі чын і пашырылі інфармацыю пра яго праз СМИ. Такі быў пратест супраць пераводу выкладання гісторыі Беларусі ў школах на расейскую мову.

Калі аналізаваць статыстычна, беларуская мова трymае пазыцыі някепска. На 2006 год 23,3 % школьнікаў хадзілі ў клясы зь беларускай мовай навучаньяня (на 1989 год — 22 %).

Істотна тое, што беларускай мове ўдалося адстаяць пэўныя сымбалічныя пазыцыі ў сталіцы. Калі на 1988 год там не было ніводнае клясы зь беларускай мовай навучаньяня, на 2006 год маецца 4 цалкам беларускамоўныя гімназіі і яшчэ ў 43 школах — асобныя беларускамоўныя клясы. Да таго ж, утварылася і ўтрымліваеца невялічкая сетка нефармальных навучальных установаў. Найбольшую вядомасць набыў Беларускі гуманітарны ліцэй імя Якуба Коласа. Калі ў 2003 годзе ўлады паспрабавалі закрыць яго, настаўнікі, дзеці й іхныя бацькі аддалі перавагу пераходу да падпольнага навучаньяня.

Ацэнка стану беларускамоўнай адукацыі залежыць ад оптыкі. У параўнаньні з 1993 годам, калі ў беларускамоўныя першыя клясы ішлі 76 % школьнікаў ад агульнай колькасці, нават ад 1995 году, калі тая лічба складала 38 %, леташні 21 % не выклікае энтузіязму.

Аднак да 1988 году, стану савецкага часу, лукашэнкаўцам вярнуць систэму адукацыі ўсё яшчэ не ўдаецца. Тады ад навучаньяня беларускай мове масава вызывалялі — цяпер гэтага няма. Тады ў расейскамоўных школах беларускую мову вывучалі з трэцяе клясы (9 гадоў), цяпер — зь першай (6 гадоў). Тады на ёй вывучалі толькі два прадметы — мову й літаратуру. Цяпер яшчэ й гісторыю й геаграфію, і толькі сёлета беларускамоўнае выкладаныне гісторыі скасоўваюць, што і выклікала студэнцкі пэрформанс з шыбеніцай і бурную крытыку з боку белмоўных СМИ, у тым ліку дзяржаўных: карэспандэнтка «Звязды» зъедліва запыталася ў чыноўніцы Міністэрства адукацыі, ці не зьбіраюцца перавесыці на расейскую мову таксама выкладаныне беларускай мовы й літаратуры. Цяжка ўявіць сабе нейкую іншую сферу, дзе б дзяржаўная газета дапусцила такую адкрытую крытыку «дзяржаўнага курсу».

МОВА ВУЛІЦАЎ І МОВА ПЛОШЧЫ

Калі лічба беларускамоўнага школьніцтва і беларускамоўнага кантэнту падручнікаў суцяшае, якасць выклікае больш чым пытаныі.

«Большасць беларускамоўных школаў працуець у гуманітарным профілі, гэта паглыбленае вывучэнне моваў, гісторыі, грамадазнаўчых дысцыплінаў», — кажа Алеся Лозка, старшыня Таварыства беларускай школы, іншай моваабарончай структуры. Міністэрства адукацыі працягвае знаходзіцца ў каляніяльных стэрэатышах, упэўненае, што па-беларуску няможна якасна вывучаць фізыку, матэматыку ці хімію. «Міністэрства адукацыі любіць казыраць тым фактам, што амаль 62 % школаў у краіне — беларускамоўныя, — працягвае А. Лозка. — Але ня трэба забывацца, што ў асноўным гэта малыя школкі ў вёсках, якія паступова закрываюцца».

Пры гэтым у 2006 годзе 43,9 % (75 тысяч) выпускнікоў выбралі на цэнтралізаваным тэставаныні (уступныя іспыты) ва ўніверсітэт экзамэн па беларускай мове, а не па расейскай. Экзамэн (цэнтралізаваны тэст) з гісторыі Беларусі, на якім мову выбірае сам выпускнік-абітурыент, 83,3 % здавалі па-беларуску, а не па-расейску (тут і вышэй — звесткі Міністэрства адукацыі). Таварыства беларускай мовы настойвае, каб усе тэсты былі даступныя на абедзвюх мовах.

ТБМ: ГРАМАДЗКІ ЛАБІСТ

ТБМ ператварылася ў найбольшага лабіста беларускай мовы. Арганізацыя, як паведаміў мне ейны старшыня, гісторык Алесь Трусаў, мае 15 000 сяброў, зь якіх 5200 рэгулярна сплачваюць ахвяраваныні на дзейнасць Таварыства, а 2500 дзейнічаюць як актывісты. Улады, спыніўшы дзейнасць соценъ структураў трэцяга сэктару, да-гэтуль не рашиліся пазбавіцца ТБМ.

Палітычны ссыльны Павал Севярынец у сваім артыкуле ў «Нашай Ніве» расказаў, як ён лёгка адрадзіў і актыўізаваў суполку Таварыства беларускай мовы ў Малым Сітне, куды яго выслалі на прымусовыя работы. На ягоную думку, «адраджэньня нацыянальных каштоўнасцяў дасягнуць найпрасцей, дэмакратычных — складаней, а хрысьціянскіх — найцяжэй».

НАВУКА: ПАГРОМ ГУМАНІТАРЫЯЎ

Сытуацыя ў сферы адукацыі люстэркава адбіваецца ў гуманітарнай навуцы, якая таксама залежыць ад дзяржаўнага фінансаваныня і зьяўляецца аб'ектам пільнае ўвагі ўладаў. Фактычна разгромлены Скарнаўскі цэнтар, якому заўдзячваюцца многія навацці ў гуманітарнай сферы. Новыя кіраўнікі акадэмічных інстытутаў гісторыі, літаратуры і мовазнаўства, адпаведна Аляксандар Каваленя, Валеры Максімовіч і Аляксандар Лукашанец, распачалі хто рашуচую чыстку кадраў, хто ператраску тематыкі дасыльдаваньняў, вяртаючы парадкі, уласцівія нават ня брэжнёўскім, а дабрэжнёўскім часам.

Асыпірантка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту А., што вярнулася да навуковае дзейнасці летасць пасля шасцігадовага дэкрэтнага адпачынку, расказала мне, што была шакаваная, калі на першай навуковай канфэрэнцыі, дзе ёй давялося выступаць пасля вяртання, у Віцебскім універсітэце, было ўсяго два даклады па-бе-

АНДРЭЙ ДЫНЬКО

ларуску, абодва менскіх дасьледчыц, прытым што канфэрэнцыя мела філялягічны характар.

Ідэалягічныя і моўныя крытэрыі ў ацэнцы навуковых працаў ізноў сталі падмяніць навуковыя. Навуковыя кіраўнікі «ня рапаць» абараніць дысэртацыю па-беларуску, калі яна не зь беларускай філялягії ці, рызыкоўна, гісторыі. Фактычна, у орган ідэалягічнага кантролю ператварылася Вышэйшая атэстацийная камісія (ВАК). У выніку адбыўся шэраг скандальных завалаў кандыдацкіх і доктарскіх дысэртацыяў зь яўнымі палітычнымі матывацыямі (напрыклад, доктарскай дысэртацыі Алеся Пашкевіча, дацэнта БДУ і старшыні незалежнага Саюзу беларускіх пісьменнікаў, доктарскай дысэртацыі супрацоўніка Інстытуту гісторыі Яўгена Анішчанкі, прысьвечанай падзелам Рэчы Паспалітай і ролі Рәсей ў гэтых падзелах). Зрэшты, найчасцей навуковыя працы фільтруюцца яшчэ на этапе падрыхтоўкі.

Такая дзейнасць кіраўніка ВАКу Анатоля Рубінава была высока адзначана найвышэйшым кіраўніцтвам краіны. Нягледзячы на свой пахілы век, ён з ВАКу ўышоў на пасаду кіраўніка ўсёй ідэалягічнай вэртыкалі краіны, стаўшы намеснікам кіраўніка Адміністрацыі прэзыдэнта. Як расказаў мне акадэмік Аляксандар Вайтовіч, былы кіраўнік Нацыянальнай акадэміі навук і старшыня верхняй палаты парліменту, акадэмік Рубінаў — папросту сталініст у сваіх перакананьнях. Тым дзіўней чытаць, што нават гэты «ястраб» не адмаўляе вартасці заходніх систэм: «Западная систэма базуецца на прыватнай уласнасці ў асноўных звёнах эканомікі і харкторызуецца дэцэнтралізацыйнай улады зь перадачай шмат якіх функцыяў і паўнамоцтваў рэгіянальным дзяржаўным і грамадзкім структурам, выбіраным грамадзтвам. У прынцыпе, гэта систэма даказала сваю працаздольнасць і эфектыўнасць... Аднак заходнія систэмы будавалася стагодзьдзяямі, яна патрабуе пэўных традыцый, выхаваныня, мэнталітэту, напрацоўкі шматлікіх грамадзкіх структураў і формаў іхнага ўзаемадзеяньня. То бок гэта ня проста ідэя ці ідэалёгія, гэта пэўны цывілізацыйны ўзровень, які не дасягаецца за адзін дзень ці нават два-тры дзесяцігоддзі» (Советская Белоруссия. 2006. 28 июля).

Трэба быць цынікам, каб, прызнаючы гэта, адмаўляць свайму народу ўсталасці, у ягоным праве прымакаць паўнамоцтвы, валодаць прыватнай уласнасцю ў асноўных звёнах эканомікі і душыць тыя самыя «традицыі» — нацыянальную мову ў тым ліку.

Сама маніякальнасць, зь якой «ідэалягічнае» ведамства вышэйскае беларускую мову з навуковых дасьледаваньняў, вымушае задумацца пра ейны магутны вызваленчы патэнцыял.

МОВА КАСЬЦЁЛУ Й ДЫПКОРПУСУ

Беларуская мова выкарыстоўваецца ў шэрагу сфераў, у якіх у савецкі час яна не функцыянуала, скажам, у палітыцы. Найболыш заўважная заваёва мовы — гэта Каталіцкі Касьцёл. Беларусізацыя за пятнаццаць гадоў распаўсюдзілася на амаль усе парафіі краіны, і гэты працэс, відаць, незваротны.

Цікава, што прынцыпова ўжывае беларускую мову шэраг замежных дыпламатычных прадстаўніцтваў у Менску. Да гэтай моды асабліва спрыгніўся пасол ЗША

Джордж Крол, які, у адрозыненые ад свайго папярэдніка дый нямецкага, расейскага ды польскага калегаў, якія працавалі ў Менску адначасова зь ім, вывучыў беларускую мову і ў публічных выступах выкарыстоўваў толькі яе, выклікаючы захапленье СМИ і інтэлігенцыі.

CMI: СЫХОД У ІНТЭРНЭТ

Найбольшы тыраж сярод беларускамоўных газэтаў па стане на 01.09.2006 мае ведамаснае выданыне «Настаўніцкая газета» (46 000 экзэмпляраў) і афіцыёзная, хоць і лібэральна-патрыятычная «Звязда» (38 000). Трэба адзначыць, што тыраж апошняй паволі зьніжаецца, пачынаючы ад апошняга году беларусізацыі, 1995-га, калі ён дасягнуў 207 000, і яна мае мала чытачоў у гарадах.

Паколькі незалежная прэса практычна пазбаўленаямагчымасці распаўоджвацца пасыля забароны ўключаць яе ў падпісныя каталёгі і прадаваць праз кіёскі «Белсаюздруку», тыражы беларускамоўных газэтаў рэзка скараціліся («Рэгіянальная газета» — 6500, «Наша Ніва» — 2700, «Вольнае Глыбокое» — 2900 і г. д.) Затое колькасць наведнікаў беларускамоўных інтэрнэт-сайтаў на працягу 2006 году няспынна ўзрастала. На верасень 2006 году месячная лічба ўнікальных наведнікаў сайту радыё «Свабода» перавышала 40 000, «Нашай Нівы» — 20 000.

Увядзеныне 75-працэнтавай квоты беларускай музыкі (2002—2004 гады) бывацам бы ніяк фармальна не ўмацоўвала пазыцый беларускай мовы ў этэры, бо пад маркай беларускай музыкі пройдуць і жук і жаба, абы яны былі скляпаны ў Беларусі, але на справе, праз агульную рэпэртуарную беднасць, гэтая норма дала большы шанец беларускамоўнай песні.

Самымі адчувальнымі абмежаванынямі прасторы беларускай мовы за апошнія пяць гадоў сталі перавод навінаў БТ на расейскую і перадачы частотаў беларускамоўнага дзяржаўнага ФМ-радыё «Сталіца» расейскамоўнай станцыі.

Беларуская застаецца галоўнай мовай вяшчаньня Першага і Другога каналаў Беларускага радыё, самых слуханых у краіне, паводле звестак сацыялагічнай службы «Новак». Але яна амаль цалкам зьнікла з тэлебачаньня, дзе на ёй робяцца толькі асобныя праграмы і застаўкі. Ці трэба прыводзіць іншыя прыклады, каб канстатаваць, што беларускае грамадзтва застаецца нямым, бязвольным і падатлівым у дачыненіі да моўнай палітыкі ўладаў? Так, як настойлівая беларусізацыя пачатку 1990-х сутыкнулася толькі з асобнымі неарганізаванымі пратэстамі, пераважна, з асяродзьдзя нядаўна аселеных у Беларусі вайскоўцаў, эвакуяваных з Групы савецкіх войскаў у Германіі, так і агрэсіўная русіфікацыя лукашэнкаўскага пэрыяду выклікала не намнога больш значны супраціў у Менску (пераход Беларускага ліцэю ў падполье, пэрыядычны студэнцкія хваляваныні, акцыі моладзі «Хачу вучыцца па-беларуску»), Горадні (справа Агаты Мацко, выключэныне студэнта філфаку Гарадзенскага ўніверсітэту Яўгена Скрабутана за графіці «Спініць русіфікацыю»), Горках (сям'я Каральковых шляхам адкрытых пратэстаў дамаглася спачатку хатняга на вучаньня на беларускай мове для сваіх дзяцей, а тады й стварэння белмоўных клясаў), Жодзіне (такі самы чын сям'і Лапіцкіх). Пратэсты найчасціцей набывалі культурны, а не палітычны характар і былі часткаю агульнага супраціву аўтарытарызму.

АНДРЭЙ ДЫНЬКО

Большасыць настаўнікаў, бацькоў і актывістаў аддавалі перавагу не публічным пратэстам, а маўкліваму, паддывановаму адстойванню беларускамоўнага выкладання. Яны, магчыма, справядліва меркавалі, што любы розгалас вядзе да падаўлення іншадумства магутнай адміністрацыйнай машынай.

РОК-МУЗЫКА: БЕЛАРУСКАМОЎНЫЯ ІДАЛЫ

Процілеглу стратэгію дэмантруюць культурныя героі нашага часу — рок-музыкі. Як і некаторыя пісьменынкі й мастакі, яны не хаваюць сваёй пратэставай грамадзкай пазыцыі. Дэкларавана бунтарскія песні рок-гуртоў «N.R.M.», «Zet», «Neuro Dubel» (панк-бэнда, якая ў 2003 годзе, ад часу стварэння гіту «Я памру тут», заявила, што пераходзіць выключна на беларускую мову, хоць у 1990-х тварыла пераважна па-расейску), сталі маніфэстамі маладога пакалення. Забарона на трансляцыю песьні двух дзясяткаў рок-гуртоў толькі дадала іхнаму вобразу прыঢ়গাল্যন্স. Іхныя запісы капіююцца пірацкім спосабам дзясяткамі тысячаў асобнікаў, а Лявон Вольскі здольны ва ўмовах інфармацыйнага вакуума збирать шматтысячныя пляцоўкі.

Рокеры не сумеўшыся выступіць на Плошчы ў сакавіку-2006. І тыя выступы ўспрымаліся цяплей за выступы палітыкаў.

ПАЛІТЫКА: МОВА ССЫЛЬНЫХ

«А. Мілінкевіч без праблемаў пераходзіў з расейскай мовы на беларускую, у залежнасці ад мовы, на якой было зададзена пытанье», — адзначыў апініятворчы тыднёвік дзелавых калаў «Белорусы и рынок» пасля першага тэлевыступлення кандыдатаў. Сапраўды, А. Мілінкевіч быў адзінам сярод прэтэндэнтаў, які ўжываў, і ахвотна, беларускую мову.

У астатнім беларуская мова на прэзыдэнцкіх выбарах 2006 году была непрыйснутая — і як мова, на якой бы гаварылі, і тым больш як мова, пра якую б гаварылі.

Ніхто з кандыдатаў, і Мілінкевіч не вынітак, не акцэнтаваў моўнае праблематыкі і не прапанаваў шляхоў змены статус-кво. Дэмакратычная кааліцыя, што зъяднала разнародныя сілы і адчайна імкнулася стварыць сабе новы імідж, палічыла за лепшае пакінуць гэту складаную праблему ўбаку, надаючы больш увагі сацыяльна-эканамічным абязаньням, што, як лічылася, могуць прывабіць выбарцаў з т. зв. балота, непрыхильных ні да Лукашэнкі, ні да апазыцыі. Шкада, што эфектыўнасць такой стратэгіі ня стала аб'ектам сацыялягічнага аналізу пасля выбараў.

Цікава, што А. Лукашэнка таксама не сказаў па-беларуску ніводнае прамовы за час кампаніі, у адрозненіе ад 2001 году, калі такія прамовы былі. Мусіць, палітэхнолягі прэзыдэнта ў 2001-м бачылі магчымасць дэзарыентаваць нацыянальна-дэмакратычны электарат, ня рады выбару ў якасці адзінага кандыдата прафсаюзнага боса Ганчарыка, які ня ўмёў па-беларуску, а ў 2006 годзе ня бачылі шанцу пераўзысці на нацыянальным полі А. Мілінкевіча.

Плошча ж гучала па-беларуску: беларуская мова была мовай трывалы мітынгаў, моваю песьні і вершаў з мікрафона «Плошчы Каліноўскага», моваю бальшыні транс-

парантаў. І моваю сэрцаў многіх з тых 1200 чалавек, што прайшлі праз турмы. Доля тых, хто гаварыў па-беларуску на вуліцы Акрэсціна, дзе месціцца знакаміты ізялятар, намнога перавышала долю беларускамоўных на любой іншай вуліцы сталіцы.

ДЗЯРЖАЎНЫ ДЫСКУРС: ФІНАНСАВАЦЬ, КАБ КАНТРАЛЯВАЦЬ

Ва ўрадзе А. Лукашэнкі няма ніводнага беларускамоўнага чалавека. Беларускамоўнаму немагчыма трапіць у афіцэрскі корпус арміі ѹ спэцслужбаў. Але ж у грамадзтве сътуацыя іншая, і беларуская мова як вартасць нават мацнейшая, чым беларуская мова як сродак камунікацыі. Таму лукашэнкаўскі дыскурс мовы амбівалентны. Ён працягвае і кансэрвую савецкі стэрэатып, які рабіў зь беларускай мовы нешта дадатковае, часовае, пераходнае, другаснае, непаўнавартое, нясамадастатковае, пэрважна сымбалічнае, але, зь іншага боку, старажытнае, карэннае, народнае, фальклёрнае. У выніку за ёй прызначаецца права на існаванье ѹ пэўнай грамадзкой і культурнай нішы, але адмаўляецца ѹ праве прэтэндаваць на паноўнае становішча ѹ дзяржаве, як беларускай культуры адмаўляецца ѹ статусе, роўным расейскай.

У выніку дзяржаўныя ўстановы дбаюць пра датрыманье пэўнае долі культурнае прадукцыі на беларускай мове. Так, у 2006 годзе доля спектакляў на беларускай мове ѹ рэпэртуары тэатраў складаў 38 % (У. Рылатка, намеснік міністра культуры, паводле «Інтэрфакс»), доля беларускамоўных кніг у агульным тыражы вагаецца ад 12 да 15 %.

Фінансаваць, каб кантраліваць. Гэты прынцып лукашэнкаўскія ўлады запазычылі з савецкага часу. Дзеля таго прызначаюцца гроши на літаратурныя часопісы на чале з стаўленікамі КДБ, якія мала хто чытае, гроши на акадэмічныя інстытуты на чале з стаўленікамі КДБ, зь якіх масава звалняюць прызнаных навукоўцаў, гроши на тэатры, якія выдаляюць з свайго рэпэртуару купалаўскіх «Тутэйшых». Сымулякры прафанаюць культуру. І гіпэрсымулякр — адывезная кадыфікацыя самой мовы, пачатая Сталіным у 1933 годзе, захаванье якой так рупіць цяперашнім аўтарытартным уладам.

Яны хочуць, каб той кантроль быў татальны і над мовай. Апошнім памненнем А. Лукашэнкі было распрацаваць «новыя» правілы артаграфіі і пунктуацыі беларускай мовы з адзінай мэтай — забараніць яшчэ жменю незалежных СМІ і культурных праектаў на той падставе, што яны карыстаюцца «іншым» правапісам. Гэты праект быў пацярпеў паразу ѹ 1998 і 2003 гадах, але на момант напісанья гэтага эсэ падаецца пэўным, што з 2006 году на беларускай мове, у адрозненьне ад расейскай, слова «прэзыдэнт» пачне пісацца зь вялікай літары. Лёгіка разъвіцца падзеяў мае прывесці да таго, што яшчэ за пару гадоў за напісанье слова «прэзыдэнт» з малой літары карэктары і рэдактары будуць плаціць высылкай у аддаленія раёны краіны.

І вось у такой сътуацыі, тым менш, моўнія нацыяналісты працягваюць суперакацца як у апазыцыйнай, так і ў лукашэнкаўскай эліце. Гэтак, прынцыпова па-беларуску публічна размаўляюць рэктар Універсітэту культуры Ядвіга Грыгаровіч і дырэктар Дзяржаўнага эстраднага аркестру Міхаіл Фінберг. Паказальна, што Я. Грыгаровіч была прызначаная сэнатарам у верхнюю палату лукашэнкаўскага пар-

АНДРЭЙ ДЫНЬКО

лямэнту ў ягоным другім скліканьні, а М. Фінберг — у трэцім, так, нібыта беларускамоўны ў парламэнце мусіць быць, але ня больш чым у адзіным экзэмпляры.

У моўным пытаныні, як і ў многіх іншых, што звязаныя з нацыянальнай ідэнтычнасцю, лукашэнкаўцы апынаюцца ў двухсэнсоўным становішчы. З аднаго боку, грамадзкія чаканьні вымушаюць іх іграць ролю будаўнікоў дзяржавы, мудрых і прадбачлівых гаспадароў незалежнае краіны. Непамерныя апэтыты расейскага капиталу выклікаюць у іх непакой і жаданыне ўмацаваць абарончыя бар'еры, што ахоўваюць ад эканамічнай экспансіі Рәсей, і адным з такіх бар'ераў ня можа ня быць нацыянальная ідэнтычнасць і ёсё зь ёю звязанае, у тым ліку і мова. З другога боку, нацыянальныя пачуцьці зь іхнай сілай легітымациі і ляялізацыі, зь іхнай моцнай іррэцыйнальнай складовай, палохаюць іх яшчэ мацней. Ня вернасці нацыі хочацца ім ад грамадзянаў, а вернасці презыдэнту, кіраўніку своеасаблівага холдынгу «фінансава-прамысловая група Рэспубліка Беларусь».

У выніку дзяржаўная палітыка аказваецца пераплаценыем супярэчлівых і часам нават узаемавыключальных захадаў і кроکаў, нерашучых забаронаў і фіктыўнай падтрымкі, абязданак-цацанак або, наадварот, пустых пагрозаў. Ад 2002 году з увядзеннем т. зв. «дзяржаўнай ідэалёгіі» і стварэннем «ідэалягічнай вэртыкалі», цесна пераплещенай з спэцслужбамі, улады зрабілі настойлівую спробу аднавіць усё-ахопную систэму індактрынацыі грамадзянаў і кантролю над імі, што існавала ў Савецкім Саюзе і пранізвала ўсё грамадзтва зьверху данізу. Аднак гэтыя памкненіні натыкаюцца на даволі глухую рэакцыю грамадзтва. «Ідэалягічны ўстаноўкі» ўсмоктваюцца і прыжываюцца ў сілавых структурах, дух якіх мала зъмяніўся ад савецкага часу, але не ў прыватным бізнэсе, якому мала залежнасць на захаваныні па-лукашэнкаўску зразуметай стабільнасці. Вытворчыя адносіны і адносіны ўласнасці такі зъмяніліся за апошнія 15 гадоў, і разам зь імі не магла не зъмяніцца масавая съядомасць.

РЭКЛЯМА: ІДЭАЛ ПРЫГАЖОСЦІ

Менавіта стэрэатыпы масавай съядомасці эксплюаціяе рэклама. Вось што мы маем у гэтай сферы з мовай: беларускай мовай у сваёй рэкламе пасылядоўна карыстаюцца некаторыя вытворцы, прычым, што адрознівае 2000-я ад пачатку 1990-х, яе ўжываюць ня толькі беларускія кампаніі, але і беларускія дылеры шэрагу сусветных брэндаў: *Samsung* («Уяві ідэал прыгажосці»), *Renault* («Для тых, хто заўсёды перамагае»), *Gallina Blanca*, *Pepsi*, польская *Sniežka* ды іншыя. Паказальная тэндэнцыя: нават расейская кампанія МТС выбрала сабе беларускамоўны слоган «Прышпільны — мабільны».

Выкарыстаныне беларускай мовы для рэкламы тавараў, прызначаных для спажыўца з даходам, вышэйшым за сярэдні, і для моладзі найлепш ілюструе, як зъмяніўся імідж яе ў грамадзтве.

Ці ня гэтым тлумачыцца, што на 12-м годзе кіраваньня А. Лукашэнкі, які на самым пачатку свайго презыдэнцтва даў недвухсэнсоўную дырэктыву апарату сваёй заявай, што «на беларускай мове немагчыма выказаць нічога сапраўды вялікага. Гэта бедная мова. У съвеце ёсьць толькі дзіве багатыя мовы — гэта ангельская і расейская», у 2006 годзе ў Менску 2,4 % школьнікаў упарта вучацца па-беларуску,

тады як у 1988 годзе па-беларуску ў сталіцы намінальна беларускай дзяржавы не навучаўся ні адзін чалавек. І падпольны Беларускі ліцэй, і чиста лукашысцкая 23-я гімназія застаюцца прэстыжнымі сярод сталічнай эліты і налічваюць між сваіх на-вучэнцаў і выпускнікоў нямала дзяцей высокіх урадоўцаў, буйных бізнесоўцаў і зь сем'яў артыстычнай эліты.

Беларуская мова — больш не вясковая мова, ня мова калгасу і праваднога радыё. Гэта мова моладзі, багемы, інтэлігенцыі, пратэсту, празаходняй арыентацыі, нон-канфармізму, панку, выкліку. Яна застаецца мінэралтарнай у жыцці сярэдняга беларуса, яна працягвае абуджаць моцныя палітычныя пачуцці.

Любыя парапнаныні кульгаюць, калі гаворка ідзе пра Беларусь, бо гэтая краіна знаходзіцца ў іншым гістарычным часе, у парапнаныні з сваімі блізкімі і далёкімі суседзямі. Беларускі нацыяналізм нарадзіўся позна, у 80—90-я гады XIX стагоддзя, пад скіпетрам адстале Расейскае імперыі. Грамадзянская супольнасць Беларусі стала аб'ектам увагі і салідарнасці съвету толькі ў канцы 1990-х гадоў. Таму якія прагнозы?

КАТАЛЁНСКАЯ, УКРАІНСКАЯ ЦІ ІРЛЯНДЗКАЯ?

На пачатку 1990-х многія расейскамоўныя інтэлектуалы ўрочылі беларускай мове долю гэльскай. Маўляў, як і ірляндзкі, беларускі нацыяналізм будзе карыстацца мовай калянізатарай, а беларуская зъмярцьве.

Беларускія нацыяналісты, з свайго боку, спадзяваліся на ажыццяўленыне ўкраінскага варыянту. Г. зн. актыўнае вяртаныне мовы ва ўжытак, меры падтрымкі на карысць яе, пазытыўная дыскрымінацыя расейскай мовы, якія прывялі да таго, што 80 % школьнікаў ва Ўкраіне вучацца па-ўкраінску, украінская сталася мовай уплывовых СМИ й палітыкі. Гэтаму не судзілася збыцца, і сымбалічна роўна за месяц да Аранжавай, нацыянальнай рэвалюцыі над Дняпром А. Лукашэнка ў атмасфэры змрочнай пропаганды заручаецца на рэфэрэндуме правам балітавацца ў презыдэнты пажыццёва.

Аднак беларускім можа аказацца трэці шлях — каталёнскі. Працэнт жыхароў, якія актыўна карыстаюцца і пасіўна валодаюць каталёнскай, расце ўвесь час пасылья падзення дыктатуры Франка. Дэмакратыя дала каталёнскай культуры магчымасці свабоднага разъвіцца, а рост узроўню сярэдняй і вышэйшай адукацыі стварыў інструменты для лепшага авалодвання каталёнскай тымі, якія *б хадзелі на ёй размаўляць*.

Пад лёдам плыні не відно. Толькі пасылья падзення дыктатуры можна будзе ацаніць, наколькі ўмацавалася ці наадварот аслабела беларуская нацыянальная сувядомасць за часоў Лукашэнкі. Толькі наступныя свабодныя выбары пакажуць, які ўплыў у грамадстве маюць палітычныя сілы, што выступаюць за дзяржаўнасць адзіна беларускай мовы і ідуць з праграмай ейнага адраджэння.

Ясна адно: пакуль мова ёсьць моваю сэрца, яна мае шанцы стаць таксама моваю разумам. Пакуль беларуская мова ёсьць моваю Плошчы, яна ня траціць шанцу аднойчы стаць таксама мовай вуліцаў. Беларускія інтэлектуалы пэрыядычна выказваюць занепакоенасць палітызацый мовы, ператварэннем яе ў сцяг пэўнай палітычнай сілы. Тым ня менш, можна канстатаваць, што пакуль беларуская мова ўспры-

АНДРЭЙ ДЫНЬКО

маецца як мова пратэсту, мова руху за нацыянальнае вызваленіне, яна здольная пры-
цягваць моладзь, і ў гэтым сэнсе становішча беларускай мовы сёньня нашмат больш
выгоднае, чым у позыненавесцкі час. Маніякальныя намаганыні ўлады блякаваць ка-
мунікацыю між беларускамоўнай інтэлігенцыяй і грамадствам, выкараненыне ася-
родкаў беларускамоўнай асьветы і друку даказваюць, што аўтарытарная ўлада ба-
чыць у беларускай мове інструмент палітызацыі, ператварэння людзей у актыўных
грамадзянаў. Яна не памыляецца. Сярод рэгіёнаў найменшы працэнт школьнікаў
займаецца па-беларуску на Гомельшчыне — толькі 17 % вучняў. І менавіта ў гэтай
вобласці А. Лукашэнка на выбарах стабільна набірае найбольшы працэнт галасоў.

Лёс беларускай мовы й культуры неразрыўна звязаны з лёсам дэмакратыі і гра-
мадзянскай супольнасці.

Слоўнік, зроблены на энтузіязьме

Гутарка з рэдактарам «Ангельска-беларускага слоўніка» Валентыны Пашкевіч Сяргеем Шупам

— Сяргей, нарэшце мы можам узяць у рукі «Ангельска-беларускі слоўнік» Валентыны Пашкевіч пад Вашай рэдакцыяй. Як бы Вы ацанілі значнасць гэтай падзеі? Што, уласна кажучы, адбылося?

— Па-першае, чаму імя аўтаркі Валентына, а не Валянціна. Можа, на нашае вуха гучыць крыху нязвыкла, але гэта была яе съядомая спроба дыстанцыявацца ад расейскага варыянту. Гэтае імя мы мусім успрымаць як любое іншое заходнєе ўласнае імя, скажам, Клемэнтына, Рабэртына, Палестына.

А што да значнасці слоўніка, то, шчыра сказаўшы, мне яшчэ цяжка ацаніць маштаб падзеі. Патрэбная хоць мінімальная дыстанцыя, каб зразумець, што адбылося. Безумоўна, прафэсіяналы, перакладчыкі і студэнты — усе могуць свабодна карыстацца ангельска-расейскімі слоўнікамі. Калі вам трэба было даведацца значэнніне ангельскага слова, то вялікай проблемы не існавала. Але бяда была ў тым, што абміналася, проста выключалася з гэтага ланцуго беларуская мова. Калі нехта перакладаў з ангельскай на беларускую, ён мусіў або рабіць падвойны пераклад праз ангельска-расейскія слоўнікі, або, карыстаючыся ангельскімі тлумачальнымі слоўнікамі, прыдумляць, як перадаць слова па-беларуску. А ў нашым слоўніку гэтая дадатковая задача вырашаная — адразу даюцца беларускія адпаведнікі. Калі парадунуваць з аналагічнымі расейскімі слоўнікамі, розніца ў тым, што ў нас значна багацейшая сынанімія «правай часткі». Гэта слоўнік не нарматыўны, а хутчэй дэскрыптыўны, то бок ён фіксуе ўсё, што «гуляе» сённяня ў нашых вусных і пісьмовых тэкстах. Там ёсьць слова больш-менш «афіцыйныя», з афіцыйных беларускіх слоўнікаў, і ёсьць слова, якія не фіксуюцца ў афіцыйных словазборах, а ўжываюцца ў нейкіх нефармальных колах. Мы ня ставілі заслоны ніводнаму з гэтых пластоў — усе яны прысутнічаюць. Наш слоўнік — спроба разгарнуць, наколькі магчыма, усё багацьце беларускай лексыкі. Але, на жаль, напоўніць гэтага не ўдалося.

— Як рабіўся слоўнік? Калі пачалася праца? Як яна арганізоўвалася? Як фармаваўся рэестар? Як разъяснякоўваліся абавязкі ў аўтарскім калектыве?

— Праца пачалася даўно. Яна вялася настолькі доўга, што пра большую частку

ГУТАРКА

гэтай гісторыі я ведаю ўжо толькі са словаў тых, хто працеваў на ранейшых стадыях. Недзе ў 1970-я гады Валентына Пашкевіч — беларускі пэдагог, якая атрымала філя-лягічную адукцыю ў Віленскім універсітэце яшчэ ў канцы трыццатых гадоў, а пазней выкладала беларускую мову ў беларускіх нядзельных школках у Канадзе, — атрымала грант ад канадыйскага ўраду на падрыхтоўку падручніка *Fundamental Byelorussian*. Ягоныя два тамы выйшлі ў 1974 і 1978 гадах. Гэты падручнік прызначаўся найперш для дзяцей эмігрантаў, якім беларуская мова не была ўжо родная, каб яны маглі яе крыху падвучыць, а таксама для ангельскамоўных пачаткоўцаў. У кожным томе ў канцы быў досьць прыстойны ангельска-беларускі і беларуска-ангельскі слоўнік. Гэта быў пачатак. Да працы вельмі актыўна прычыніўся Антон Адамовіч, і, магчыма, на tym этапе ўзынікла думка стварыць больш сур'ёзны ангельска-беларускі слоўнік. Валентына Пашкевіч пачала збіраць карткі. Проблема была ў тым, што праца рабілася на энтузіязьме, магчыма, аўтарка ня мела дастатковай лексыкаграфічнай падрыхтоўкі, хоць яна, бясспрэчна, была выдатным філёлягам. Але праца лексыкографа патрабуе пэўных адмысловых навыкаў і ведаў пра тэхналёгію складання слоўнікаў. Таму напачатку засталіся нявызначанымі ні крытэрыі адбору словаў, ні задачы слоўніка — ён ствараўся як мастацкі твор. За аснову сп-ня Пашкевіч узяла нейкі перакладны слоўнік — магчыма, Мюлера — і зъбеларусіла яго правую частку, беручы пад увагу ўсе магчымыя беларуска-расейскія адрозненіні. Паслья ёй падалося, што гэтага недастаткова. Тады яна ўзяла ангельскі тлумачальны слоўнік, выдадзены ў Канадзе, і стала трошкі перарабляць свае карткі — да эквівалентаў у правую частку пачалі дадавацца тлумачэнні словаў, фактычна дублюючы іх пераклад. Вельмі часта гэта было залішне. Але сам працэс ёй страшэнна падабаўся, яна працеваала як энтузіяст, як мастак, што піша карціну. Пра тэрміны выдання тады, на пачатку 1980-х, яшчэ ня думалася, і таму не адчуvalася такой патрэбы ў лексыкаграфічнай дысцыплінаванасці. Але паступова рэестар набіраўся, і калі колькасць картак дайшла да плянаванага памеру, Валентына Пашкевіч звярнулася ў Беларускі інстытут навукі ѹ мастацтва, і да працы над слоўнікам далучыліся іншыя супрацоўнікі — гэткія ж энтузіясты, інтэлектуальнае ядро нашай эміграцыі: Вітаут і Зора Кіпелі, Ян Запруднік, іншы... Урэшце ў склад рэдакцыйнай камісіі ўвайшло калі дзесяці чалавек. Юрка Станкевіч зрабіў кампутарны набор. І калі сябры камісіі атрымалі тэкст не на картках, а на звычайных старонках, яны пабачылі, што там няма еднасці ў падыходзе, ніякія крытэрыі ня вытрыманыя... Караваець кожучы, слоўнік атрымліваўся вельмі прыгожы, вельмі цікавы, але не зусім звыклы. Ім цяжкавата было б карыстацца. І камісія вырашила, што з гэтым матэрывалям трэба працеваць далей. Усе яны мелі вышэйшую адукцыю, на той час па трыццаць-сорак гадоў прафылі ў Амэрыцы і выдатна ведалі як ангельскую мову, гэтак і беларускую — гэтае пакаленіне яшчэ захавала родную мову. Абапіраючыся на свой досьвед — прыватны, грамадзкі, прафесійны, — яны пачалі перапрацоўваць слоўнік, разъмеркаваўшы літары — кожнаму па некалькі. Натуральная, наступны прамежкавы прадукт выйшаў на менш творчы і фантазійны. Ён таксама звязаў усімі колерамі вясёлкі, і на кожнай літары адбілася і асона аўтара, і ягоны погляд на лексыкаграфію. У складзе рэдакцыйнай камісіі былі прафесійныя філёлягі, фізыкі, хімікі, але не было лексыкографаў. Таму па заканчэнні гэтага этапу стала зразумела, што слоўнік яшчэ далёкі ад ідеалу і выдаваць яго пакуль зарана. Тады нашыя дарогі неяк перакрыжаваліся. Мы даўно супрацоўнічалі з Беларускім інстыту-

там навукі і мастацтва ў розных іншых праектах. Яны ведалі, што слоўнікі — гэта маё жыццёвае захапленыне, мая справа — больш, чым усе іншыя, якімі я калі займаўся. Калі я быў асупірантам у Інстытуце мовазнаўства, лексыкаграфія была тэмай маёй дысэртацыі. Праўда, я не абараніўся, але прайшоў увесь курс, здаў усе ісптыты і стаў такім хоць і «недапечаным», але ўсё ж лексыкографам. І таму рэдакцыйная рада слоўніка ў 1997 годзе вырашила, што ёсьць сэнс да мяне звязніцца, тым болей, што я амаль усё сваё прафесійнае жыццё працаваў рэдактарам. Я, вядома, палічыў за вялікі гонар узяцца за рэдагаваныне слоўніка. Але, на жаль, я ніколі ня мог займацца ім як асноўнай працай. Усё даводзілася рабіць у дадатак да асноўнай працы. А зь ёю ўвесь час узынікалі нейкія пытаныні, даводзілася пераяжджаць у Прагу, з Прагі — у Вільню, зь Вільні — у Прагу, паўсюль вырашаць праблемы, зарабляць на хлеб і гэтак далей... Слоўнік заставаўся прыярытэтам нумар два. Але праца рухалася. Давялося перагледзець кожную літару. Умяшаныні рабіліся ледзь ня ў кожным слоўніковым артыкуле. Наўздангон мы паспрабавалі вызначыць пэўныя прынцыпы і крытэрыі, пра якія трэба было дамаўляцца яшчэ да пачатку працы над слоўнікам. Трэба было яе прафесіяналізаваць і надаць систэмнасць. Адна зь першых прапановаў была перайсыці на міжнародную фанэтычную транскрыпцыю, якую ў нас вучыць у кожнай школе. Патрабавалася вельмі вялікая праца і каб выверыць беларускую частку. У папярэднім варыянце было шмат русізмаў, якія людзі, што жывуць на эміграцыі, не адчуваюць як русізмы: трапляліся слова, не зафіксаваныя ні ў водным савецкім слоўніку. Былі там і занадта радыкальныя «эмігрызмы», якія ня ўсім былі б зразумелы і ня ўсімі б належным чынам успрымаліся. Але некаторыя з гэтых «экзатизмаў» мы ўсё ж пакінулі, каб перадаць пэўныя калярыты, з увагі на тое, што слоўнік у нечым аўтарскі.

— **Што для Вас як для рэдактара было самым складаным у працы над слоўнікам?**

— Велізарны аб'ём працы, не заўсёды цікавай, не заўсёды радаснай і захапляльнай, а нуднай і карпатлівой.

— Выдатныя бакі «Ангельска-беларускага слоўніка» Валентыны Пашкевіч відавочныя: гэта і вельмі добрая паліграфія, і значна большы за папярэднія аналагічныя слоўнікі аб'ём, і досьць падрабязна расыпісаная сэмантычная структура кожнай лексычнай адзінкі, багата пададзеная фразэалёгія і разнастайныя прыклады словаўжываньня... Але калі б Вы мелі магчымасць удасканаліць слоўнік, што б Вы дадалі?

— Дасканаліць яго можна было б бясконца. Кожны раз усплывалі ўсё новыя праблемы, якія я прапаноўваў развязаць іначай. І папросту на нейкім этапе мы вырашилі, што да ідэалу мы можам ісці вечно, але нам трэба ў нейкі момант спыніцца і сказаць сабе: «Мы дайшлі да пэўнай рысы. Цяпер ёсьць сэнс выдаць слоўнік, а дасканаленыне працягваць потым». З чаго б я пачаў? Праблема нумар адзін — пэўная несystэмнасць у выбары словаў, бо рэестар фармаваўся выпадкова. Да таго ж гэта было даўно — там ня ўлічаныя вельмі шмат новых словаў. Я б узяў за аснову тлумачальны слоўнік прыкладна такога самага памеру і выверыў бы паводле яго ангельскую частку. Апроч таго, у слоўніку засталіся прыклады, якія часцяком нічога новага не тлумачаць, ілюструюць, напрыклад, не фразэалёгію, а нейкія абсалютна трывіяльныя рэчы.

— Але для нас прыклады словаўжываньня, узятыя з жывой мовы, — гэта вельмі важна. Мне здаецца, такое багацце прыкладаў — адзін з найвыдат-

нейшых бакоў слоўніка.

— Я не падзяляю гэтай думкі, бо ў прыкладах рэалізуюцца тыя самыя значэнныя, што падаюцца ў самім слоўнікам артыкуле, безь ніякіх нюансаў. Дык вось, я б узяў за аснову *Oxford Dictionary of Current English*. Ён мае каля шасцідзесяці тысячай словаў, і ён вельмі новы — рэгулярна аднаўляецца і перавыдаецца. Там вельмі добры рэестар, вельмі прафесійна расыпісаныя значэнныні. (Яшчэ адна праблема ў нашым слоўніку — частая блытаніна паміж аманімічнымі словамі і рознымі значэннямі таго самага слова: амонімы, якія трэба разьвесці па розных слоўніковых артыкулах, трапляюць у адзін, і наадварот.) Напэўна, я мае сэнсу ў кожным выпадку спрабаваць знайсці нейкае сваё рагшэнне, калі можна абаперціся на добры ангельскі слоўнік — узяць яго за аснову і проста стварыць перакладную частку. Дарэчы, яшчэ адзін слоўнік, які мне вельмі падабаецца — *Cambridge International Dictionary of English*. Там выдатна расыпісаная фразэалёгія, надзвычай падрабязна разгорнутыя трывалыя выразы тыпу *as soon as* і г. д., а кожны прыклад — вельмі дарэчны. Адтуль можна перакладаць усе прыклады. Ён дае адказы на пытаныні, якія іншыя слоўнікі абмінаюць — па спалучальнасці словаў і г. д. Да таго ж ён падае ўсе варыянты — амэрыканскі, брытанскі, а часам і аўстралійскі. Нам таксама можна было б не абмяжоўвацца толькі амэрыканскім варыянтам, а даваць брытанскі і амэрыканскі паралельна. Я б узяў за аснову гэтую два слоўнікі і яшчэ раз вельмі ўважліва перагледзеў беларускую частку. Нам ужо рабілі закіды, што ангельская слова і яго пераклад могуць разыходзіцца ў стылістыцы: *appropriation* перададзенае зусім нефармальным «прысабечванье».

— Дарэчы, пра «амэрыканскасць». У прадмове гаворыцца: «У адрозненіне ад звыклай для беларускага карыстальніка расейскай слоўніковай традыцыі, у ангельскай частцы слоўніка ўжыты не брытанскі, а амэрыканскі варыянт ангельской мовы як больш пашыраны ў съвеце». Даруйце, але акадэмічныя расейскія слоўнікі (Гальперын, Мюлер, Апрэсян, Аракін) падавалі і падаюць як брытанскі, гэтак і амэрыканскі варыянт. Да таго ж мне здаецца, што браць за аснову амэрыканскі варыянт «як больш пашыраны» — тое ж самае, што выдаваць у Беларусі кнігі на расейскай мове, бо яна «больш пашыраная». Грунтоўны слоўнік мусіць адлюстроўваць усе варыянты мовы. Дарэчы, заяўленая «амэрыканскасць» систэмна на вытрыманая: напрыклад, *color/colour* падаецца і ў амэрыканскім, і ў брытанскім правапісе, але толькі ў амэрыканскім вымаўленні; *monolog/monologue* — у двух варыянтах правапісу, а аналагічны *dialog/analog* — толькі па-амэрыканsku. Відавочная «разбэрсанасць» зь дзеясловамі на *-ize/-ise*: часам дaeцца і брытанскі, і амэрыканскі варыянт, часам — толькі амэрыканскі (з таго, што кінулася ў очы: *vocalise* і *vocalize* пададзеныя як дзіве адзінкі з адрознымі значэннямі). *Pants* прыводзіцца і ў амэрыканскім, і ў брытанскім значэннях, але не тлумачыцца, дзе — якое.

— Не-не, тут некалькі пытаньняў. Што да систэмнасці, то, па-моему, амэрыканскасць, калі не лічыць статыстычнага працэнту хібнасці, акурат вытрыманая.

— Але часам падаецца і амэрыканскі, і брытанскі правапіс, аднак толькі амэрыканскасце вымаўленыне.

— Дык а чым тут парушаецца амэрыканцацэнтрызм? Тым, што паралельна часам падаюцца брытанскія формы?

— Часам падаюцца, а часам — не.

— Дык гэта акурат таму, што слоўнік — амэрыканскі. Якраз амэрыканскасацьць выстрыманая, калі не лічыцца нейкіх відавочных памылак.

— Побач з брытанскім напісаньнем *tyre* падаецца амэрыканская транскрыпцыя — мне гэта неяк дзіўна.

— Гэта ня съведчыцца пра несъстэмнасць у амэрыканцацэнтрызьме. Вымаўленыне ў нашым слоўніку — толькі амэрыканскае. Няма брытанскіх значэнняў, дзе не пазначалася б, што яны — брытанскія.

— Есьць! Тыя ж самыя *pants*!

— Ну, гэтыя *pants* у перавыданыні паправім. Але гэта ня самае важнае. Наконт пытання, чаму абраны менавіта амэрыканскі варыянт. У беларускай сітуацыі пытаныне выбару паміж расейскай і беларускай мовамі — і палітычнае, і эмасцыйнае. Яно вельмі балючае. У выбары амэрыканскага варыянту няма ніякай палітыкі — у сівеце на традыцыйнае клясычнае брытанскае вымаўленыне даўно ніхто не зважае. Я думаю, што ў людзей, якія спантанна гавораць па-ангельску, ні будзе ні чыста брытанскага, ні чыста амэрыканскага варыянту, а будзе нейкая «міжнародная ангельская» мова. Таму выбар рабіўся абсалютна адвольна. Мы наўрад ці абрацім нечыя пачуцьці, калі спынімся на тым, а ня гэтым варыянце.

— Карыстальніку патрэбныя абодва!

— Гэта іншая справа. Але тут можна спаслацца на тое, што слоўнік рабілі людзі, якія жывуць у Амерыцы. Для іх брытанскі варыянт — далёкі.

— На старонцы 175 мяне ўразіў прыклад: *They called him George*. а. Яго назвалі Юркам. б. Яго звалі Юркам. А на старонцы 914 — *John is a fine type of schoolboy*. Янка — прыкладны вучань. (Пакінем убаку тое, што ён насамрэч ня «прыкладны», а «ўзорны».) Здаецца, увесе цывілізаваны сьвет даўно адмовіўся ад таго, каб «падгандяць» іншаземныя ўласныя імёны (за выключэннем хіба што імёнаў каранаваных асобаў, сівятых і папаў рымскіх) пад свае моўныя систэмы. Чаму беларусы, якія больш за каго іншага нацярпеліся ад перакручвання сваіх імёнаў то на польскі, то на расейскі капыл, робяць тое ж самае з ангельскім імёнамі?

— Я цудоўна разумею ўсе пачуцьці, якія гэта можа выклікаць. Мы пакінулі гэтыя прыклады, з аднаго боку, амаль што жартам. А з другога, гэта рэаліі таго кола, якое прычынілася да ўкладання слоўніка. Так сябе называюць іхныя дзеці. Скажам, *George Kipel* па-амэрыканску — Юрка Кіпель па-беларуску. Гэта абсалютна адпавядзе таму духу, што сярод іх існуе. Пакаленыне дзяцей эмігрантаў усе свае беларускія імёны перакладае на ангельскую: Алеся — *Alice* і г. д. Вядома, гэта не падстава замацоўваць падобную практику праз слоўнік, але падобныя прыклады мы пакінулі зь лёгкай усьмешкай.

— Мяркуючы з таго, што не прыводзяцца «інтэрнэтна-кампьютарныя» значэнні, прыкладам, словаў *browse*, *paste*, *domain*, *surf*, уласна лексыкографічная праца завершылася досыць даўно. Колькі часу прашло ад таго, як быў падрыхтаваны тэкст, да выдання?

— Рэестар быў гатовы да пачатку 1990-х гадоў. На пазнейшых стадыях сёе-тое дадавалася, але бяз пэўнай систэмы. Як я ўжо казаў, абнаўленыне рэестру будзе першым пунктам у працягу працы.

ГУТАРКА

— Слоўнік адрасаваны ў тым ліку і перакладчыкам. Даруйце, але зъ яго дапамогай мы не перакладзем ня тое што Чака Палагнюка ці *Brokeback Mountain*, але і моўна зусім цнатлівую «Красуню» ды «Чатыры вясельлі і хаўтуры». У слоўніку ў «найлепшых» савецкіх традыцыях не адлюстраваная табуяваная лексыка, вельмі рэдка прыводзяцца эўфэмістычныя значэнні — у сьпісе скаротаў нават няма тэрміну «эўфэмізм». Чаму Вы пайшли на гэткія «рэпрэсіі»? Грунтоўны слоўнік мусіць жа падаваць усе пласты лексыкі — для лінгвіста, як для доктара, няма словаў «добрый» і «кепскіх».

— Я цалкам згодны, што бяз гэтага пластву слоўнікі няпоўныя. Я асабіста, калі выбіраю слоўнікі, адразу гляджу табуяваную лексыку, і калі яе няма, я слоўнік адкладаю — значыць, ён недастаткова поўны. У нашым вышадку было съядомае рашэнне аўтараў — і аўтаркі, і рэдкалегіі — табуяваную лексыку ня браць. Яны належаць да таго пакаленія, для якога пабачыць нецэнзурнае слова ў друкаваным тэксьце — штосьці жахлівае. Яны не маглі нічога падобнага і блізка сабе ўявіць. Пэўна, калі б я сам вырашаў, у слоўніку было б усё. Зрэшты, парапульна невялікі аб'ём таксама накладае свае абмежаваныя, але ў слоўніках, на якія я абапіраўся б, гэты пласт лексыкі прысутнічае. Тым больш тут паўстаюць і вельмі цікавыя задачы для беларускай мовы: як перадаць тую ці іншую адзінку, якія адшукаць эквіваленты?

— На Вашую думку, ці зручны слоўнік для карыстальніка?

— Я ня ведаю, як ацэньваецца зручнасць. Тым, наколькі лёгка знайсці слова? У гэтым сэнсе наш слоўнік не адрозніваецца ад іншых.

— Ну, мне, як мінімум, хацелася б бачыць перакрыжаваныя спасылкі. Да таго ж у адным слоўнікам артыкуле спачатку падаюцца значэнні слова як, напрыклад, назоўніка, дзеяслова і прыметніка, потым — устойлівыя выразы і ідыёмы да ўсяго адразу. Фразавыя дзеясловы не вылучаюцца з агульнага сьпісу ідыёмаў.

— Гэтыя дэталі таксама хацелася б зъмяніць, але, як я ўжо казаў, мы адчувалі, што трэба падвесці нейкую рысу і выдаць слоўнік. Калі б за аснову браўся добры ангельскі слоўнік, дзе ўся гэтая праца ўжо зробленая, нам не давялося б вынаходзіць ровар. А ў нас няма систэмнасці ў тым, якая часціна мовы падаецца першай — назоўнік, дзеяслоў ці што іншае. Можа, мы ставілі на першое месца больш пашыранае паводле частотнасці. Але тут застаецца вялікая прастора для суб'ектыўізму.

— Правяраць частотнасць трэба паводле вялікіх корпусаў, да якіх мы, на жаль, ня маєм доступу.

— І гэта вялікая праца...

— Сяргей, мае былья каліянкі па Менскім дзяржаўным лінгвістычным універсітэце сказаў, што гэтая навучальная ўстанова, мабыць, прыдбае некалькі асобнікаў дзеля навуковых мэтаў, але ня будзе замаўляць яго для студэнтаў, бо ў слоўніку выкарыстаны клясычны правапіс.

— Па-першое, клясычны правапіс ужыты з тae самае прычыны, што і амэрыканскі варыянт: слоўнік складалі людзі, якія гэтым правапісам карыстаюцца. А па-другое, я сабе не ўяўляю чалавека, які, валодаючы беларускай мовай, разгарнуў бы гэты слоўнік і не зразумеў, што такое, напрыклад, «парламэнт», і ня ведаў, як гэта перадаць афіцыйным правапісам. Немагчыма ўявіць, каб мяккі знак перашкодзі каму-небудзь зразумець, што такое «сънег» — гэта проста съмешна.

— Урэшце два варыянты правапісу — гэта нашая рэчаіснасьць, якую не аbmінеш, як нельга праігнараваць брытанскі або амэрыканскі варыянт ангельскай мовы.

— Калі нехта прыме рашэнъне, што карыстацца слоўнікам нельга, бо ён зроблены «ня тым» правапісам — гэта спроба палітызаваць пытанъне. Клясычны правапіс — гэта тая самая беларуская мова. І трансфармацыя з адной правапіснай систэмы ў другую ідзе чыста аўтаматычна. Я сам працаў ў абодвуму правапісамі, я быў рэдактарам у дзяржаўным выдавецтве «Мастацкая літаратура» напрыканцы 1980-х, і мы ў рамках афіцыйнага правапісу ўжывалі дакладна туую самую мову, што ўжываецца ў клясычным правапісе — гэта абсолютна не залежыць ад мяккіх знакаў, мяккага л і г. д.

— Безумоўна, «Ангельска-беларускі слоўнік» Валентыны Пашкевіч — велізарны крок наперад у беларускай лексыкаграфіі. Але вельмі хацелася б верыць, што на гэтым праца ня спыніцца. Ну мусім жа мы мець вялікі ака-дэмічны дэзвюхмоўны слоўнік, які паводле ўсіх крытэраў не саступаў бы найлепшым тлумачальным ангельскім! Што дзеля гэтага трэба?

— Мне цяжка адназначна адказаць. Натуральна, патрэбная зацікаўленасць дзяржавы, патрэбнае фінансаваныне, патрэбная група прафесіяналаў і адначасна энтузіястай, якія не фармальна, а з захапленнем будуть займацца слоўнікам як асноўнай працай і яшчэ атрымліваць за гэта гроши. Зразумела, гэтая каманда мусіць ні на крок не адставаць ад усіх найноўшых дасягненняў сусветнае лексыкаграфіі, праца мусіць засноўвацца на корпуснай лінгвістыцы. У нас справа неяк робіцца, аднак зноў жа, больш за кошт энтузіязму. Зрэшты, у нас вельмі шмат праектаў, і часам вельмі добрых, робіцца на энтузіязме. Таму можна спадзявацца, што і гэта мы зробім можа й не ідеальны, але вельмі добры і грунтоўны слоўнік. Вядома, гэта зойме больш часу, але галоўнае — імпэт, энтузіязм і жаданье рабіць справу. Ня варта чакаць ідеальнай сітуацыі, калі будзе і фінансаваныне, і адпаведная структура — можна рабіць тое, што ўдаецца рабіць цяпер.

Гутарыла перакладчыца Вольга Калацкая

❖ КРЫТЫКА

АЎГЕН УСОШЫН

Зънішчэньне і ўваскрасенне беларускага Касьцёлу

Ярмусик Э. С. *Католіческій Костел в Беларусі в 1945—1990 гадах.* Гродно: ГрГУ, 2006. — 568 с.

Упершыню за постсавецкі час зьявілася манаграфія, якая прэтэндуе на поўнае дасыльданье становішча Каталіцкага Касьцёлу і жыцця каталікоў за савецкім часам. Папярэдняя працы тычыліся толькі адзінковых фактаў або фэноменаў існаваныя Касьцёлу ў БССР. Трэба падкрэсліць, што раней аўтар ужо выдаў манаграфію, прысьвечаную лёсу Каталіцкага Касьцёлу падчас Другога сусветнага вайны, таму разгляданую кніту выпадае лічыцца працягам вывучэння гісторыі Касьцёлу на тэрыторыі Беларусі.

Манаграфія напісаная на аснове шматлікіх крыніцаў, у пералік якіх, пуруч з дакумэнтамі беларускага Камітэту дзяржбяспекі, Нацыянальнага архіву Рэспублікі Беларусь і Дзяржаўнага архіву Менскае вобласці, трапілі дакумэнты дзяржбяспекі Літоўскага ССР,

польскага Міністэрства рэлігійных вызnanьняў і грамадзкай апекі, польскіх вайсковых архіваў і дакумэнты Арміі Краёвай. Шэраг апублікаваных крыніцаў таксама ўражвае: ухвалы Памеснага сабору Расейскай Праваслаўнай Царквы 1988 г. суседнічаюць з дэкрэтамі Другога Ватыканскага сабору, мэмарандум ксяндза Адама Станкевіча савецкаму ўраду «Каталіцкая праблема ў БССР» з Крымінальным кодэксам БССР 1960 г., энцыкліка папы Пія XI «Пра бязбожны камунізм» з пастановай ЦК КПСС «Аб буйных недахопах у навукова-атэістычнай прапагандзе і заходах у яе паляпшэнні» 1954 г. Крыніцы разнастайнай настайныя як храналягічна, так і ідэялягічна. Сярод дасыльданьняў, якія выкарыстаў аўтар, можна пабачыць і камуністычнай атэістычных аўтараў, і беларускіх нацы-

Аўген Усошын — магістар тэалёгіі. Скончыў гістарычны факультэт БДУ і Івана-Франкоўскую тэалягічную акадэмію. Абароніў магістарскую дысэртацыю, прысьвечаную гісторыі Царквы, на папскім тэалягічным факультэце ў Варшаве.

янальных, і польска-катацікіх, сярод якіх вылучаюцца такі аўтарыгты, як гісторык кс. Раман Дзванкоўскі і філёсаф кс. Ян Бахенскі.

Манаграфія падзяляеца на пяць разьдзелаў, якія прысьвечаныя асаблівасцям становішча Катацікага Касцёлу, святароў і вернікаў у БССР, дзяржаўнай палітыцы ў дачыненні да Касцёлу. Асобны разьдзел прысьвечаны сувязі Касцёлу з Ватыканам і іншымі католіцкімі супольнасцямі. Маецца на ўвазе Рыма-Катацікі Касцёл у Літве і Польшчы. Кожны разьдзел падзелены на некалькі падразьдзелаў. Спосаб канструявання дасыльдання належыць выключна аўтару, але варта зрабіць пэўную заувагу што да гэтага аспекту працы.

Возьмем увагу на прынцып падзелу матэрыялу ў манаграфіі. Спэцыфіка існавання Касцёлу пасълядоўна разглядаеца ў ёй у першым разьдзеле, далей — становішча святароў, потым — становішча вернікаў, палітыка дзяржаўных уладаў у дачыненні да Катацікага Касцёлу, а напрыканцы — вонкавыя дачыненні беларускага Касцёлу з Рымам, польскім і літоўскім Касцёламі. Падобны падзел пакідае пэўную наратыўную размытасць і вымагае аўтара паўтарацца, згадваючы адны і тыя факты і тэндэнцыі ў некалькіх месцах. Спрэчным зьяўляеца разъмяшчэнне разьдзелу «Дзяржаўна-канфесійная палітыка ў Беларусі» пасъля тэкстаў, зъмест якіх, фактычна, прысьвечаны апісанью гэтае палітыкі. Пагатоў зъдзіўляе месца гэтага разьдзелу паміж разьдзеламі, якія апісваюць касцельныя праблемы.

Э. Ярмусік пачынае працу з разгляду спэцыфікі дзейнасці Катацікага Касцёлу на тэрыторыі пасъляваеннай Беларусі ва ўмовах жорсткага процідзеяньня савецкай улады. Аўтар пачынае апісанье стану Касцёлу ў БССР з колькасных

паказчыкаў паводле розных азнакаў: адміністрацыйнай — апісвае колькасць храмаў і дзеяных парафій на тэрыторыі кожнае вобласці паасобна, нацыянальнай — працэнтныя суадносіны вернікаў-палякаў і беларусаў і іншых. Аўтар фіксуе рэзкае скарачэнне колькасці каталіцкіх парафій пасъля вайны. Напрыклад, у Менскай вобласці ў 1950 г. не засталося ніводнага касцёлу, а ў 1957 г. было ўсяго трох дзеяньня. Ува ўсходніх частцах Беларусі канстатуеца татальнай вынішчэнне каталіцтва: па вайне засталіся нешматлікія нядэйныя касцёлы і незарэгістраваныя ўладаю каталіцкія супольнасці, якія паступова заняпалі. Параўнальна да ўсходу Беларусі, шмат парафій было ў Полацкай, Гарадзенскай, Берасцейскай абласцях, то бок на захадзе Беларусі.

Вельмі добра апісвае аўтар мэтоды ў разбурэнні касцельнае структуры і кожнай магчымасці кіравання каталіцкай актыўнасцю ў Беларусі. Тагачасная БССР займала частку тэрыторыяў дзівюх рым-католіцкіх адміністрацыйных адзінак: Віленскае архідыяцэзіі і Пінскае дыяцэзіі. На гэтых землях улада ўзяла кірунак на паступовае зьнішчэнне касцельнае структуры ў Беларусі. У 1945 г. у Польшчу выехаў Казімер Букраба, Пінскі біскуп. Ён працягваў дзейнічаць на тэрыторыі дыяцэзіі, пазасталай у Польшчы, часова разьмесціўшыся разам з курыяльнымі ўстановамі ў Бельску-Падляскім, а пасля перанесшыся ў старажытны Драгічын над Бугам. Кіраваць з-за мяжы было амаль немагчыма, таму галавой дыяцэзіі быў прызначаны ксёндз Вацлаў Пянткоўскі. Прынамсі, аўтар съцвярджае, што менавіта ён з'вяртаўся ў органы савецкага ўлады з просьбай зарэгістраваць яго кіраўніком Пінскае дыяцэзіі.

Як аказаўлася, гэтаксама немагчыма

АЎГЕН УСОШЫН

было весьці справы і з савецкай Літвы. Віленскаму арцыбіскупу Рамуальду Ялбжыкоўскуму было адмоўлена ў праве кіраваць падначаленымі ягонай дыяцэзіі пафіямі, якія знаходзіліся на тэрыторыі БССР. Хутка і сам біскуп быў змушаны выехаць у Беласток. Палітыка ўладаў была накіраваная на толькі на пазбаўленне пафіяў іхных законных зъвернікаў, але на максімальную атамізацыю рэлігійных супольнасцяў. Вышэйзгаданаму кс. В. Пянткоўскуму было забаронена на толькі ўзначальваць пафіі былой Пінскай дыяцэзіі як часовому зъверніку, але і «мяшацца» да іхнае дзейнасці.

Э. Ярмусік згадвае ў сваёй кнізе адну са спробаў стварэння на тэрыторыі Беларусі дыяцэзіі на чале зь біскупам-беларусам. Стараныні гэтая распачаў вядомы дзеяч беларускага каталіцкага руху кс. Адам Станкевіч. Ён з'явіўся з двумя мэараандумамі да савецкага ўраду. Але яны засталіся без адказу, а неўзабаве ён быў арыштаваны. Аўтар, аднак, пакідае па-за ўвагаю намер афіцыйных касыцельных уладаў у Рыме і самога папы Паўла VI прызначыць беларускім біскупам кс. Уладзіслава Чарняўскага. Гэтая спроба аказалася безвыніковай з-за пазыцыі савецкіх (беларускіх) уладаў, якія не хацелі ніводнага біскупа ў Беларусі.

Каталіцкія сьвятары, пазбаўленыя лучнасці са сваім зъвернікамі, спрабавалі вырашыць касыцельныя справы калегіяльна. Імкненыне да каардынацыі дзейнасці паміж сьвятарамі таксама адсочвалася і рознымі способамі перасыледавалася. Абапіраючыся на ахіўныя крыніцы, аўтар добра адлюстроўвае, як камуністычныя ўлады зрабілі ўсё, каб пазбавіць касыцельную ўладумагчымасці на толькі кіраваць пафіямі, але ўладкоўваць гарызантальныя сувязі духавен-

ства, ягоную самаарганізацыю і міжпарафіяльную каардынацыю дзейнасці. *Уполномоченные* перанялі на сябе і функцыі ў кіраванні царквой, фактывна яны рабілі вызначэнны і пераводы духавенства, уплываючы на гэтых працэсы праз інструмент рэгістрацыі пафіяў і сьвятароў. За гэта атрымалі мянушку чырвоных кардыналаў.

З прынцыпам пабудовы касыцельных дачыненняў у пафії, паводле якога галавою пафії ёсьць сьвятар, камуністычныя ўлады пачалі змагацца амаль ад пачатку свайго панавання — з 1918 г. Рэалізацыю плянаў савецкіх уладаў у зынітчэнні гэтага прынцыпу на тэрыторыях, якія не пасыпелі зазнаць да вайны шалёнага і мэтадычнага змагання з касыцельнымі структурамі, можна добра прасачыць у разгляданай кнізе. Фактычна, усю ўладу ў пафії мела так званая *дваццатка*. А ксёндз быў наёмным работнікам, які задавальняў рэлігійныя патрабы грамады. *Дваццатка* рэпрэзэнтавала каталіцкую грамаду ў органах ўлады і адказвала за маёмастць грамады (натуральна, маёмастць лічылася дзяржаўнай уласнасцю). Такім парадкам, Касыцёл ператвараўся ў паасобныя грамады, расыцярушаныя на тэрыторыі быльх дыяцэзіяў. У пафіях, паводле задумы атэістычных уладаў, рэй павінны былі весьці не адпаведна рэлігійна падрыхтаваныя сьвятары, але група вернікаў, што мела за мэту ўплыў на дзейнасць грамады і сьвятара і дэканструкціўно ўсялякага структуравання касыцёлу.

Улада не задавольвалася і гэтым. Кожны выпадак традыцыйнай і больш-менш нефармальнай арганізацыі вернікаў увахаўся за небяспечны для канфэсійнае палітыкі савецкіх уладаў. Кляштары, якія акрамя непадконтрольнага аб'яднання вернікаў съведчылі (для камуністаў гучала б — прапагандавалі) хрысці-

іянскае жыцьцё і пераказвалі традыцыю, былі пазачыняныя ўладамі ў сярэдзіне 1950-х гг. Але ня меншай шкодай для камуністычнага рэжыму і атэістычнае ідэалёгіі лічыліся арганізацыі тэрцыярыя¹ зь іхнай малітоўна-духоўнай дзейнасцю і арганізацыйнай дысцыплінай. Нават арганізацыі «Жывога ружанца», адзінай мэтай якіх была малітва, часта нават не калектыўная, а індывідуальная, былі не-прымальныя для бальшавікоў. Усе іхныя высілкі былі накіраваныя на разъбіцьце нармальнае дзейнасці каталіцкай грамадзкасці, гранічную атамізацыю чалавека і ліквідацыю ўсіх формаў супольнасцяў.

Камуністы рабілі спробы максымальна зменшыць магчымасці для пераказу рэлігіі наступным пакаленіям. Дзеля гэтага забаранялася навучаць дзяцей катэхізму, сьвятары перасльедаваліся нават за само знаходжанье непаўнолетніх на касцельных адправах. Прыслугуюванье непаўнолетніх падчас набажэнства было парушэннем закону аб рэлігійных арганізацыях. Сьвятары і вернікі арганізоўвалі падпольнае навучанье для пераказванья асноваў веры. Настаўнікамі ў такіх падпольных групах былі падрыхтаваныя сьвецкія або чальцы патаемных манасцірскіх супольнасцяў. Адным з найбольш эфектыўных мэтадаў супрацьстаяння татальнай атэізацыі было падтрыманье практикі веры ўнутры сям'і, навучанье асноваў веры бацькамі або бабуліямі. Гэта, як слушна заўважалі і камуністычныя адмысловцы ад атэізацыі, сталася апрышчам Касцёлу ў гэты час.

Ладная частка зьместу кнігі прысьвеченая рэпрэсіям супраць духавенства.

Калі пасылья вайны ксяндзы арыштоўваліся і ссылаліся ў лягеры, то пазней улады зъмінілі тактыку атэістычнае вайны. Шмат ксяндзоў пад ціскам варункаў і падчас абмену насельніцтвам паміж Беларусью і Польшчай у 1940-я гг. выехала ў Польшчу. Некаторыя ксяндзы засталіся, але амаль што ўсе яны адмаўляліся прымець савецкіе грамадзянства. За гэта іх пазбаўлялі права выконваць свае сьвятарскія абавязкі. Увесе час ксяндзы былі абавязаныя плаціць падаткі, пры гэтым сумы падаткаў былі завышаны і пастаянна расылі. Апрача фінансавага ціску на ксяндза, практиковалася і пазбаўленне яго рэгістрацыі на пэўны тэрмін ці назаўёды. На ксяндзоў часта накладаліся штрафы, сьвецкія людзі маглі быць пакараныя папраўчымі работамі.

Асаблівия рэпрэсіі абрываўся на тых сьвятароў, якія супрацоўнічалі з Арміяй Краёвай. Нават выключна рэлігійнай, капэлянскай місіі ў аддзеле АК было досыць для адвінавачанья ксяндза і яго зняволення. Мусім зацеміць, што некаторыя ксяндзы, якія былі адвінавачаныя паводле гэтых артыкулаў, дагэтуль не рэабілітаваныя.

Паважнай для беларускага Касцёлу была праблема новых сьвятароў. Магчымасці атрымаць падрыхтоўку да сьвятарскіх пасвячэнняў былі абмежаваныя. Яна праходзіла ў сэмінарыях Коўны і Рыгі. Аўтар падае некаторыя факты падрыхтоўкі да сьвятарскіх пасвячэнняў, якія адбываліся падпольна. Больш дэталёвая і канцэптуальная распрацоўка гэтай тэмы яшчэ чакаеца.

Высілкі простых вернікаў у захаванні будынкаў касцёлаў — важная

¹ Тэрцыярыі (ад лац. *tertio* — трэці) — арганізаваныя сьвецкія прыхільнікі духоўнасці пэўных манасцірскіх ордэнаў.

АЎГЕН УСОШЫН

тэма для дасыледаваньня. Грамады вымушаныя былі плаціць за карыстаныне памяшканьнем, калі-нікалі высокія памеры гэтых выплатаў прычыняліся да адмовы ад касыцёлу. У кнізе апісваюцца выпадкі, калі ўлады вымагалі аплаты ад грамады вернікаў тады, калі будынак фактывна ўжо быў забраны і выкарыстоўваўся ў *народно-хозяйственных целях*. Некаторыя незакрытыя касыцёлы ня мелі ксяндзоў, бо ўлады не згаджаліся на аднаўленьне ў іх рэлігійнае дзейнасці. Уся адказнасць за захаваньне веры і ператрываюне мясцовое каталіцкае грамады ў такіх выпадках клалася на ейных актыўных чальцоў, якія ўпарты арганізоўвалі супольныя маленъні ў нядзелі і святы. Калі спробы задушыць такія парапіі не ўдаваліся, рэлігійныя ўпаўнаважаныя выкарыстоўвалі больш гнуткую тактыку: касавалі падаткі для грамадаў, якія існавалі без святара, і такім чынам спадзяваліся зменшыць актыўнасць у грамадзе і *фанатызм* вернікаў, накіраваны на захаваньне свае святыні.

Варта згадаць і дачыненыні з Касыцёламі Польшчы і Літвы. Літоўскі Касыцёл праз сваю блізкасць і захаванасць структураў быў пастаяннай крыніцай духоўных ласкаў для беларускіх каталікоў. Шмат вернікаў ездзілі ў Літву хрысьціцца, прыматы тайну бежмавання, шматлікія паломнікі наведвалі Літву і падчас каляндарных урачыстасцяў. Дэлегацыі беларускіх вернікаў наведвалі Літву з мэтай запрашэння літоўскіх ксяндзоў на пазбаўленыя святарскай апекі беларускія парафіі. У Польшчы працягвалі існаваць цэнтры (Беласток і Драгічын), якія пэўным чынам спрабавалі каардынаваць дзейнасць структу-

раў рыма-каталікоў у Беларусі. Праз польска-савецкую мяжу ў Беларусь правозіліся дэвацыяналії², каталіцкая літаратура.

Аўтар, добра падаючы багаты архіўны матэрыял, выразна аддае перавагу фіксаванью фактаў, здабытых у архівах, пакідаючы ўбаку агульную гісторыяграфічную клясыфікацыю падзеяў. Прыкладам ёсьць ужыванае аўтарам вызначэнне *усходняя палітыка Ватыкану*. Падобны тэрмін існуе ўжо вельмі даўна і, бадай, з'явіўся адразу ж пасля ўзынікнення гэтай усходняй палітыкі. Э. Ярмусік слушна называе *архітэктурам* усходняе ватыканскія палітыкі дзяржаўнага сакратара Ватыкану кардынала Агостына Казаролі. Менавіта падчас ягонай кадэнцыі расквітнела палітыка, націраваная на пачатак дыялёгу паміж святым пасадам і сацыялістычнымі краінамі. Напэўна, аўтар дарма прыводіць у якасці прыкладу *усходний палітыкі* польскі Касыцёл, які меў пэўны modus vivendi з паноўным рэжымам. Бо Касыцёл і дзяржава ў Польшчы былі заўсёды ў канфрантацыі. Польшча адзначана не была і не магла быць прыкладам і мадэльлю для *усходняе палітыкі* Ватыкану.

На жаль, немагчыма пакінуць без увагі некаторыя памылкі і недарэчнасці, якія ёсьць у дасыледаваньні. На с. 36 аўтар съцвярджае, што годнасць прэлата (якой у разгляданым выпадку быў уганараваны гарадзенскі ксёндз Міхал Арановіч) дае дадатковыя магчымасці кіравання духавенствам, прызначэння на пасады і г. д. Насамрэч прэлат гэта не пасада, а менавіта адзнака, якая надаецца за пэўныя заслугі перад Касыцёлам.

² Дэвацыяналіі — рэлігійныя прадметы, ужываныя вернікамі: крыжыкі, ружанцы, абразкі.

Імпэт, зъ якім аўтар накідваецца на назапашаны ў архівах матэрыял, часам, цераз асаблівасці аўтарскага стылю, зацімніе сэнс падаванай інфармацыі. Так, напрыклад, на с. 338 пішацца наступнае: «*Абвешчаныя ў ёй (энцыкліцы Racem in Terris. — А. У.) новыя падыходы да рэжыму тышу савецкага абазначалі разрыў зь дзейнай дасюль бескампраміснай анатэмай*». Пасыля прачытаныня гэтага скazu застаюцца пытаныні: ці была гэтая анатэма зънятая? Ці, можа, гэтыя слоўы съведчаць праста пра пераход да палітыкі дыялёгу ў дачыненіі да падобных рэжымаў? Но *анатэма, абвешчаная кампэтэнтнаю ўстановай Касьцёлу, абазначае толькі тое, што чалавек цераз свае аб'яўленыя нейкім чынам перакананынія можа быць надалей чальцом Касьцёлу* (калі ня зъменіць ix), бо гэтыя перакананыні супярэчаць дагматычнай або мэральнай навуцы Касьцёлу. Адпаведна, *анатэма тыхыцца не рэжыму, але ідэалёгіяу, дакладней, асобаў з шэрагаў катат*

ліцкага Касьцёлу, якія прымаюць пэўныя ідэалёгіі.

Трапляюцца ў кнізе і памылкі іншага характару. Напрыклад, на с. 338 аўтарам згадваецца нейкі кардынал Сыры. Маецца наўвеце, на нашу думку, кардынал Сыры (які пазней кандыдаў на папскі пасад пасыля папы Яна Паўла I), бо ўсе кардыналы ёсьць кардыналамі каталіцкага Касьцёлу, а ня нейкай тэрыторыі.

У актыу аўтара трэба залічыць выснову пра адметнасць беларускага Касьцёлу, якая склалася пад уплывам гісторычных і культурных варункаў ягонага існаваныня. Гэтае съцверджаныне ніколі не было аксіёмаю сярод гісторыкаў, а пагатоў сярод палітыкаў і грамадзкіх дзеячаў. Сабраныя аўтарам факты, якія съведчаць пра кшталтаваныне адметнасцяў беларускага Касьцёлу пад уплывам камуністычнае ўлады і насуперак ей, добра падмацоўваюць гэту думку.

❖ КРЫТЫКА

АЛЕСЬ ПАШКЕВІЧ

Галасы забытых людзей

Казлоўскі М. *Галасы разбуджаных птушак: Гістарычна-біяграфічныя нарысы, раздумы над кнігамі, літаратурныя партрэты.* — Менск: Логвінаў, 2006. — 334 с.: іл.

Восеньскім ранкам 1991 г. на адзін з падворкаў у Маладэчне выйшлі два чалавекі: адзін стары і невылечна хворы, а другі яшчэ малады, поўны сілаў і энэргіі. Прадчуваючы, што гэтая сустрэча — апошняя, стары (а гэта быў беларускі літаратар Пятро Бітэль) на разьвітаньне сказаў наступныя слова: «Трымайце Беларусь, усімі рукамі трымайце Беларусь, Міша, ня дайце ёй прапасыці. І хай вам дапамагае ў гэтым Бог!»

Бітэлю тады заставалася жыць усяго каля трох тыдняў. За ягонымі плячыма было вельмі няпростае жыць, падчас якога яму напоўніцу давялося спазнаць усе тыя пакуты, празь якія мусілі прайсці большасць беларускіх патрыётаў у XX ст. Ягоны запавет маладэчанскаму краязнаўцу Міхасю Казлоўскуму (а маладым суразмоўцам Бітэля быў менавіта ён) быў вельмі сымбалічны, асабліва калі ўлічваць тагачасную палітычную

сітуацыю. Толькі што ў Маскве правалілася спроба дзяржаўнага перавароту, пасьля якой сумны лёс камуністычнае імпэрый фактычна быў перадвырашаны, і для ўсіх народаў, якія воляй лёсу былі ейнымі насельнікамі, распачынаўся новы, больш сьветлы і аптымістычны этап гісторыі. На долю беларускіх адраджэнцаў з пакалення Пятра Бітэля выпала цяжкая гістарычная місія: ня даць цалкам загаснуць кволаму агенцтву беларушчыны ў амаль безнадзеіных абстаўінах. І яны яе, нягледзячы на ўсе цяжкасці і супярэчнасці, выканалі, ахвярным служжэннем нацыянальнай ідэі забясьпечыўшы саму магчымасць падобнай сымбалічнай перадачы эстафэты наступнікам.

Гэтую эстафэту Бітэль перадаў у дастойныя руکі. Міхась Казлоўскі, які распачаў актыўную дзеянасць на нацыянальнай ніве яшчэ ў пачатку 1980-х гг.,

Алесь Пашкевіч — гісторык, сталы аўтара «ARCHE». Апошняя публікацыя ў часопісе — агляд «Цаглінка ў даволі саліднай гістарыяграфіі» (6/2006).

ня здраджвае ўласным ідэалам і запаветам сваіх духоўных бацькоў і да гэтай пары, хоць жыцьцё краязнаўца, ды і праста съведамага чалавека, у беларускай правінцыі па-ранейшаму не бесклапотнае. Такія людзі ў нашых умовах мусіць быць перш за ёсё самаахвярнымі энтузіястамі, і яны, дзякую Божу, пакуль ня зводзіцца.

Mіхась Казлоўскі нават сярод гэтай своеасаблівой катэгорыі актыўных і апантаных людзей вылучаецца сваёй актыўнасцю і апантанасцю. Дзякуючы менавіта ягоным намаганням у Маладэчне з 2000 г. больш-менш рэгулярна выходзіць краязнаўчы часопіс «Куфэрак Віленшчыны» — ці не найлепшое выданыне такога кшталту ў Беларусі. У кожным з ягоных нумароў (а іх выйшла ўжо дзесяць) зъяўляюцца ўнікальныя матэрыялы, многія з якіх цалкам прыдатныя да выкарыстання і ў акадэмічнай гісторычнай науцы. Часцяком гэтыя матэрыялы належаць пяру самога рэдактара і выдаўца часопісу — Mіхася Казлоўскага. Акрамя гэтага, створаная кніжная сэрыя «Куфэрка Віленшчыны». Ды і ў іншых беларускіх выданнях час ад часу зъяўляюцца матэрыялы аўтарства Казлоўскага.

У выніку такой напружанай працы Mіхасём Казлоўскім была створаная даволі значная колькасць добрых тэкстаў, якія дасыледнік палічыў мэтазгодным нарэшце выдаць пад адной вокладкай і такім чынам падвесыці рысу пад пэўным этапам сваёй творчай дзеянасці. Практычным увасабленнем гэтага стала кніга з паэтычнай называй «Галасы разбуджаных птушак», жанр якой акрэслены самім аўтарам як «гістарычна-біяграфічныя нарысы, роздумы над кнігамі, літаратурныя партрэты».

Кніга структурна падзяляецца на тры часткі, неаднолькавыя паводле аб'ёму. У

першую зь іх, пад называй «Покліч роднай зямлі», уключаныя шэсць нарысаў, агульнай тэмай якіх зъяўляеца раззвіццё адукацыі на тэрыторыі беларускай часткі былога Віленшчыны, у першую чаргу ў Маладэчне. У нарысах пачаргова вядзецца расповед пра Маладэчанскае павятовае шляхецкае вучылішча (дзеянічала ў 1811—1857 гг.), Маладэчансскую настаўніцкую сэмінарыю (1864—1915), Маладэчансскую польскую гімназію імя Тамаша Зана (1922—1939), Маладэчансскую гандлёва-адміністрацыйную сярэднюю школу (1942—1944) і Маладэчанскае настаўніцкі інстытут (1947—1955), Радашкавіцкую беларускую гімназію (1921—1929), Вялейскую беларускую настаўніцкую сэмінарыю (1942—1944). Да нарысаў у гэтай частцы далучаныя два дакументальныя дадаткі. Адзін зь іх уключае матэрыялы, датычныя жыцьця і дзеянасці засновальніка Радашкавіцкай гімназіі Аляксандра Ўласава (с. 73—84), а другі — лісты да сям'і з савецкага лягеру былога дырэктара Вялейскай беларускай настаўніцкай сэмінарыі Мікалая Грышкевіча (с. 92—98).

Важным элемэнтам першае часткі выданыня зъяўляюцца кароткія, але інфармацыйна ёмістыя біяграмы на тых людзей, якія ў свой час працавалі і вучыліся ў Маладэчанскай настаўніцкай сэмінарыі, Радашкавіцкай беларускай гімназіі і пасыля гэтага ў той ці іншай ступені бралі удзел у беларускім нацыянальным руху. Вядома, падобныя звесткі зъмешчаныя далёка не пра ўсіх такіх выпускнікоў і настаўнікаў, а толькі пра тых, пра каго аўтар меў дакладныя звесткі. Праўда, мэтазгоднасць уключэння ў съпіс некаторых асобаў (калі браць за асноўны крытэр, як дэкляруе аўтар, іх удзел у беларускім нацыянальным руху) выклікае сумневы. Так, у бія-

раме на выпускніка Маладэчанскай настаўніцкай сэмінарыі Макара Ігнатоўскага звестак пра якую б то ні было беларускую дзеянасць апошняга німа. Казлоўскі залічыў яго ў беларускія дзеячы на аснове адзінага факту зь ягоныя біяграфіі: у 1888 г. у сям'і Макара Ігнатоўскага нарадзіўся сын Усевалад, якому было суджана адыграць немалую ролю ў разьвіцці беларускага нацыянальнага руху ў першай палове XX ст. Але тое, што Ігнатоўскі стаў беларускім патрыётам, зусім ня значыць, што такім быў і ягоны бацька. Усё ж і тады, і цяпер съведамымі беларусамі ў нас звычайна не нараджаюцца, а становяцца, прыгдым часта насыперарак жаданыям уласных бацькоў.

У сьпісе выпускнікоў Радашкавіцкага беларускага гімназіі ў Казлоўскага фігуруе Мікола Абрамчык, вядомы тым, што ўжо пасля Другой сусветнай вайны быў прэзыдэнтам Рады БНР. У прынцыпе, гэта правільна, бо Абрамчык сапраўды адзін час значыўся ў сьпісе вучняў гімназіі. Але аўтару варта было адзначыць, што вучнем насамрэч гэты дзеяч ня быў, а толькі лічыўся, бо да гэтага часу ўжо сам некаторы час працаўаў, і не бяз посьпеху, настаўнікам на Ашмяншчыне. У Радашкавічы ж ён, як съведчыў ягоны блізкі сябар Лявон Рыдлеўскі, прыехаў выключна дзеля таго, каб займацца «нацыянальна-рэвалюцыйнай працай». Запіс вучнем 7-й клясы гімназіі быў патрэбен яму толькі дзеля «закансыпраўаныя свайго побыту ў Радашкавічах», да таго ж, маючи вучнёўскі билет, Абрамчык меў магчымасць «гібка паварачвацца па сваім павеце і нават пабываць некалькі разоў у галоўным беларускім паўстанцкім штабе, які знаходзіўся ў Летуве»¹.

Наагул жа біяграфічныя дадаткі М. Казлоўскага да нарысаў з гісторыі адукацыі ў рэгіёне маюць вялікае наўуковае значэнне. Яны ў значнай ступені датычаць тых людзей, пра якіх німа згадак у наяўных энцыклапедыях, даведніках і біяграфічных слоўніках. Дзеля гэтага нават адмыслоўцы-гісторыкі часыяком ня маюць пра гэтых людзей аніякай інфармацыі, хоць іх прозывішчы нярэдка фігуруюць у архіўных крыніцах. Думaeцца, што пры жаданыні М. Казлоўскі ў будучыні мог бы падрыхтаваць і грунтуюны біяграфічны даведнік дзеячаў беларускага нацыянальнага руху, якія нарадзіліся ці дзеянічалі ў рэгіёне, тым больш што апісаныне асноўных этапаў жыцця і дзеянасці яшчэ шэрагу малавядомых асобаў часта практикуецца аўтарам і непасрэдна ў тэкстах нарысаў. Несумненна, што ў кнізе зъмешчана далёка ня ўся інфармацыя такога кшталту, якой ён валодае.

Другая частка кнігі М. Казлоўскага — «Зь верай і любою» — складаецца зь дзесяці літаратуразнаўчых артыкулаў: водгукаў на кніжкі і асобныя вершы як больш-менш вядомых беларускіх аўтараў, так і літаратараў-печаткоўцаў. Акрамя таго, тут зъмешчаныя прадмовы, напісаныя ў свой час аўтарам да тых кніжак, якія выходзілі ў бібліятэцы «Куфэрка Віленшчыны».

Урэшце, трэцяя і самая вялікая аб'ёмам (ледзьве ня дзіве траціны ўсіх кнігі) частка «Забытага рэха вяртаю» — гэта дваццаць розных з аб'ёму і структуры жыццяпісаў беларускіх нацыянальных дзеячаў розных пакаленіяў, жыцьцё і дзеянасць якіх трывала звязаныя з роднымі для аўтара мясцінамі — гіста-

¹ Рыдлеўскі Л. З жыцця і дзеянасці М. Абрамчыка // З гісторыяй на «Вы»: Артыкулы, дакументы, успаміны / Укл. і ўводнае слова Я. Запрудніка. Мінск, 1994. С. 122—123.

рычнай Віленшчынай, частка якой і сёньня ўваходзіць у склад Беларусі. Гэтая зямля па праве лічыцца своеасаблівай кузъняй кадраў для беларускага нацыянальнага адраджэння. Да статкова згадаць, што адсюль паходзяць такія знакавыя для беларускага руху дзеячы, як Адам і Янка Станкевічы, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Тамаш Грыйб і іншыя. Але асноўным аб'ектам увагі аўтара сталі ў першую чаргу ня гэтыя асобы, пэрыштэты жыцьцёвых лёсаў якіх вядомыя хоць бы ў агульных рысах, а тая дзеячы, якія звычайна знаходзіліся на другасных ролях і пра большасць якіх у даступнай нам на сёньняшні дзень гістарычнай літаратуры мы можам знайсці ў лепшым выпадку эпізадычныя згадкі. Такі падыход — невыпадковы. Міхась Казлоўскі лічыць надзвычай важным даследаваныне жыцьця і дзейнасці «тых, на кім, па сутнасці, трymалася ды і трymаецца руцінная штодзённая шараговая праца, а кажучы глыбей, нацыянальная ідэя ды і лёс роднай Беларусі» (с. 278).

«Нераскрученасць» большасці герояў нарысаў вымагала ад аўтара шматгадовай карпатлівой працы ў зборы, як правіла, расцягнушчаных і ўрыўкавых зьвестак пра іх. Матэрыялы для сваіх нарысаў Казлоўскі чэрпаў з розных крыніц. Перш за ёсё, як вынікае з грунтоўнага сьпісу літаратуры, які падаецца ў канцы кнігі на с. 325—331, аўтар даволі добра знаёмы са старымі беларускімі выданнямі і ўважліва сочыць за выхадам новых. Акрамя таго, ім выкарыстоўваліся матэрыялы са збораў Менскага абласнога краязнаўчага музею, Вялейскага краязнаўчага музею, Віленскага беларускага музею. Але найбольыш арыгінальныя крыніцы, выкарыстаныя Міхасём Казлоўскім, тყы помнікі жыцьця і дзейнасці цікавых аўтару асобраў, якія ў свой час ня трапілі ў архіўныя ці музэйныя

фонды, а захоўваліся недзе ў сваякоў ці наагул у зусім выпадковым месцы. Акрамя таго, аўтару ўдалося сабраць вусныя съведчаныні ад некаторых непасрэдных съведкаў эпохі. Увядзенне ў науковы ўжытак такіх матэрыялаў — безумоўная заслуга аўтара, і гэта значна павялічвае агульную каштоўнасць працы, надаючы ёй непаўторнасць і арыгінальнасць. Некаторыя матэрыялы з прыватных архіваў аўтар палічыў патрэбным апублікаваць у разгляданай кнізе цалкам, і трэба прызнаць, што і згаданыя ўжо вышэй лягерныя лісты Мікалая Грышкевіча, і дзёньнікавыя нататкі за 1942 г. былога наўчэнца Віленскай беларускай настаўніцкай сэмінарыі Віктара Казлоўскага (с. 148—154) таго вартыя.

Падобныя матэрыялы не заўсёды трапляюць дасыледніку ў рукі без проблемаў. Сам працэс пошуку з усімі ягонымі асаблівасцямі даволі падрабязна апісваецца аўтарам у нарысе, прысьвечаным жыцьцю і дзейнасці вядомага калісці ў Заходній Беларусі (але, як звычайна вядзеца, даشчэнту забытага ў Беларусі сёньняшняй) дзеяча Тодара Куніцкага. У гэтым выпадку краязнаўцу нібыта і пашанцевала: захавалася старая (яшчэ XIX ст.) хата ў вёсцы Повязынь на Маладечаншчыне, дзе гэты дзеяч жыў, а ў той хаце (дакладней, у паветцы пры ёй) — тое-сёе з фатакартак і партрэт Куніцкага, выкананы самадзейным мастаком. Удача для дасыледніка — надзвычайная і нават неверагодная, але ва ўмовах Беларусі ўсё набывае сваю «нацыянальную спэцыфіку». На жаль, нярэдка сустракаецца ў нас сытуацыя, калі жывыя сёньня родзічы таго ці іншага дзеяча, апантана-га ў свой час беларускай ідэяй, ягоных поглядаў не падзяляюць і нават баяцца, што колішняя «нацыяналістычная» дзейнасць неасыцярожнага продка можа прынесыць непатрэбныя проблемы ім,

зусім «звычайным» людзям. Падобныя меркаваныні робяцца прычынаю таго, што нават і цяпер, у час «міру і стабільнасьці», унікальныя матэрыялы, якія калісці клапатліва кімсьці зъбіраліся, перажылі войны і стыхійныя катастрофы, могуць стаць ахвярай людзкога бяспамяцтва.

Менавіта бяспамяцтва, абыякавасыць, а часам і звычайны страх — галоўныя хібы сучаснага беларускага грамадства, зь якімі Казлоўскі лічыць патрэбным змагацца. У адным з нарысаў аўтар з сумам канстатуе, што «мы ўнікальная нацыя, хоць бы ў тым, што заўсёды і ва ўсім спазняемся. Спазняемся выдаваць патрэбныя кнігі, не ссылаемся аднаўляць свае помнікі гісторыі і культуры, вяртаць родную мову ў штодзённы ўжытак, шанаваць сваіх герояў, геніяў і прарокаў» (с. 189). Падобнай думкай прасякнутая ўся кніга, і само ейнае выданье — своеасаблівая спроба гэтым нэгатыўным правам супрацьстаяць.

Кніга Міхася Казлоўскага — выданне навукова-папулярнае, разылічанае на масавага чытача. Чытаемца яна сапраўды цікава і захапляльна, і з гэтага, па вялікім рахунку, няма чаго дзівіцца: аўтар укладае ў свае нарысы душу. Іхных герояў (зь некаторымі аўтар быў блізка знаёмы асабістам) М. Казлоўскі ня толькі паважае, але ўпрост захапляеца імі. И нельга не пагадзіцца, што герой кнігі сапраўды гэтага вартыя. Аднак часам занадта эмацыйнае стаўленне да той ці іншай асобы замінае аўтару зірнуць на ейнае жыцьцё і дзейнасць у больш шырокім кантэксьце і даць ім бесстаронньюю і аб'ектыўную ацэнку. У большасці выпадкаў, праўда, гэта нельга лічыць вялікай хібай — усё ж такі праца не прэтэндуе на статус навуковай манаграфіі. Аднак жа некаторыя гіпотэзы аўтара, выказаныя ў катэгарычнай форме, маюць шанцы

замацавацца і ў акадэмічнай навуцы, хоць далёка не заўсёды на гэта ёсьць рэальныя падставы.

У якасці прыкладу тут можна згадаць спробу ідэнтыфікацыі М. Казлоўскім асобы ўладальніка псеўданіму «А. Незалежнік», які выкарыстоўваўся кімсьці з заходнебеларускіх публіцыстаў у 1920-х гг. У 1997 г. у часопісе «Спадчына» быў перадрукаваны артыкул гэтага аўтара «Тры шляхі» зь віленскага выдання 1928 г. «З роднае нівы», і публікатары прыпісалі псеўданіму ксяндзу Вінцэнту Гадлеўскаму. У сваю чаргу Міхась Казлоўскі пры падрыхтоўцы нарысу «Адам» (с. 171—180), прысьвеченага жывіцю і дзейнасці ўплывовага заходнебеларускага дзеяча адзначанага вышэй пэрыяду Адама Більдзюковіча, паставіў такое вырашэнне пытаньня пад сумнеў і настойвае на тым, што «А. Незалежнік» — гэта більдзюковіцкі псеўданім. У падтрымку гэтай вэрсіі прыводзяцца наступныя аргумэнты:

[Більдзюковіч] пісаў як пад сваім уласным прозывішчам, так і пад псеўданімамі: А. Саюзнік, А. Культурнік, А. Незалежнік і крыптанімамі А. Б. і Б. А. Праўда, псеўданім А. Незалежнік чамусьці ў наш час прыпісалі а. Вікенцію Гадлеўскаму (гл. «Спадчына», № 3, 1997, с. 11—15, арт. «Тры шляхі»), хоць ніякай аргумэнтацыі пры гэтым не прыводзіцца. Але чаму так атрымалася — можна здагадвацца. Рэч у тым, што ў кнізе «З роднае нівы» (Вільня, 1928), адкуль той артыкул узяты, якраз на адной са старонак, дзе ён надрукаваны, быў зъмешчаны партрэт а. Вікенція. I гэтага, я думаю, стала дастаткова, каб прыпісаць яго Гадлеўскаму (хоць там амаль на кожнай старонцы чытосьці здымак). Але, калі разваражаць лягічна, то можна заўважыць,

што першая загалоўная літара «А» лёгка расчытваецца як «Адам», а сам псэўданім вельмі лёгка характарызуе палітычна-культурны напрамак дзейнасці аўтара. Па-другое, калі пераглядзең газэту «Сялянская ніва» за 1926—1928 гг. (пік актыўнасці А. Більдзюковіча), то кідаецца ў очы, што ўсе перадавіцы ў гэтym выданьні пісаліся адным чалавекам, які падпісваўся як прозвішчам А. Більдзюковіч, так і вядомымі нам псэўданімамі: А. Незалежнік, А. Саюзнык, А. Культурнік. І тады ўзынікае заканамернае пытаныне: навошта было Вікенцію Гадлеўскаму, лідэру другой палітычнай сілы (Беларускае хрысьціянскае демакратыі. — А. П.), хоць і блізкай ідэаліягічна, пісаць пра слушнасць палітыкі Беларускага сялянскага саюзу і яе кіраўнікоў, усялякім чынам рэкламаваць яго дзейнасць, паказваць ледзьве не адзінай рэальнай палітычнай сілай беларускага народу? Пры гэтym маючы сваё пэрыядычнае выданьне, якім зъяўлялася газэта «Беларуская крыніца»? Я ўжо не кажу пра саму стылістыку пісьма, яе граматычны лад, напрамак думкі, якая належыць аднаму аўтару. У нашым выпадку, безумоўна, Адаму Більдзюковічу (с. 175).

Патрэбна адзначыць, што гэтыя аргументы М. Казлоўскага на карысць сваёй вэрсіі — далёка не бездакорныя. Адзінае, у чым ён тут мае рацыю несумненна, дык гэта ў тым, што нельга схаваных пад псэўданімамі і крыптанімамі аўтараў тэкстаў з вышэй згаданага выданья «З роднае нівы» ідэнтыфікація толькі паводле зъмешчаных на адных старонках зь імі фатакартак беларускіх дзеячаў. Напрыклад, на старонках з артыкулам пра Беларускі сялянскі саюз (падпісаным псэўданімам «А. Саюзнык») зъмешчанаўца фатакарткі двух ягоных лідэраў: Ва-

сіля Рагулі і Фабіяна Ярэміча, а матэрыял пра Беларускую хрысьціянскую демакратыю аздабляеца адразу шасцю партрэтамі выбітных беларускіх хадэкаў: Адама Станкевіча, Паўла Карузы, Альбіна Стэповіча, Янкі Шутовіча, Язэпа Жука і Браніслава Грабінскага (аўтарам артыкулу зъяўляеца «Ал. С.» — хутчэй за ўсё, Альбін Стэповіч). Партрэт Гадлеўскага, праўда, у артыкуле «Тры шляхі» адзіны, але таксама адзіны ў артыкуле «Беларускі нацыянальны камітэт» партрэт тагачаснага старшыні гэтае інстытуцыі Вячаслава Багдановіча — а матэрыял падпісаны «П. К-за» (несумненна, Павал Каруза).

Сыцьверджаныне ж М. Казлоўскага пра тое, што першая літара «А» ў шэратору псэўданімаў адназначна расчытваецца як «Адам», і калі так, то гэта несумненна псэўданімы Адама Більдзюковіча — непераканаўчае. Калі зыходзіць з гэтае самае лёгкі, то тады мы мусім зь яшчэ большымі падставамі прыпісаць таму ж Більдзюковічу і псэўданім «Адам Асьветны», пад якім у № 28 газэты «Сялянская ніва» за 9 верасня 1926 г. была надрукаваная перадавіца пад назвай «Беларуская школа». Між тым, як відаць са стылістыкі і асаблівіці мовы, гэты артыкул безумоўна належыць пяру вядомага беларускага дзеяча Янкі Станкевіча (у тэксце сустракаюцца такія актыўна прапагандаваныя гэтym вядомым мовазнаўцам-наватарам у тыя і ў пазнейшыя часы наватворы, як «на ўвеце» (на ўвазе), «ходацца» (змагацца), «косы» (прамяні) і г. д.).

Далёка не бяспрэчным выглядае таксама іншае сыцьверджаныне М. Казлоўскага: «...навошта было Вікенцію Гадлеўскому, лідэру другой палітычнай сілы, хоць і блізкай ідэаліягічна, пісаць пра слушнасць палітыкі Беларускага сялянскага саюзу і яе кіраўнікоў, усялякім чы-

нам рэкламаваць яго дзейнасць, паказваць ледзьве не адзінай рэальныя палітычнай сілай беларускага народу? Пры гэтым маючы сваё пэрыядычнае выданне, якім зьяўлялася газета «Беларуская крыніца»?. Калі глядзець на праблему толькі з гледзішча абстрагаванае лёгікі, то рацыя аўтара — несумненная. Але тут нельга забывацца на спэцыфіку беларускага палітычнага жыцця ў міжваеннай Польшчы, асабліва ў 1920-я гг. Адзін зь лідэраў Беларускага сялянскага саюзу (БСС), Васіль Рагуля, у сваіх пазнейшых успамінах колькі разоў выказваў слушную думку: «Народ, які ня мае матэрыяльнай базы, ня можа паспяхова весьці палітычнае змаганьне»². А ў Польшчы сярэдзіны 1920-х гг. толькі трох беларускіх палітычных арганізацый мелі сталія крыніцы фінансаваныя і, значыць, мелі хоць бы патэнцыйныя магчымасці праvodзіць больш-менш сур'ённую дзейнасць. Першай з гэтых арганізацый была Беларуская сялянска-работніцкая грамада (БСРГ), якая стваралася з удзелам камуністаў і атрымлівала значную фінансавую падтрымку з Менску (ці нават з Масквы). Другой такай арганізацый была Беларуская хрысьціянская дэмакратыя (БХД). Праёда, замежных чыннікаў, зацікаўленых у функцыянаванні гэтай партыі, да сярэдзіны 1920-х гг. практична не засталося, аднак сярод сяброў арганізацыі было даволі шмат каталіцкіх ксяндзоў (якія ўсе былі людзьмі адносна заможнымі), на складзе і ахвяраваныя якіх партыя ў асноўным і жыла. Урэшце, выразна палянафільская Беларуская часовая (пасыля — нацыянальная) рада Арсения Паўлюкевіча і

іншыя падобныя ёй арганізацыі існавалі на субсыды цэнтральных і мясцовых польскіх уладаў, а таксама польскіх спэцслужбаў. Беларускаму ж сялянскому саюзу самастойных крыніцаў фінансавання знайсці ўжо не было як: такіх прости не існавала. Адзінам больш-менш стальным грашовым прыбыткам для партыі маглі быць адлічэнныя з пасольскіх пэнсіяў Фабіяна Ярэміча і Васіля Рагулі, але гэтага, нягледзячы на тое, што паслы польскага сойму ў той час атрымлівалі за выкананыне сваіх абавязкаў вельмі вялікія гроши, было відавочна недастатковая для разгортаўнія шырокай дзейнасці.

Такім чынам, адзіны выхад для БСС зь ягоныя незалежніцкай ідэалёгіяй быў у заключэнні пагаднення з БХД, відавочна, у такіх умовах не зусім раўнапраўнага. БХД, такім чынам, аказвала БСС ня толькі маральную, але перш за ўсё матэрыяльную падтрымку, за што, зразумела, магла разылічваць на выкарыстанні структураў гэтай арганізацыі ў сваіх мэтах. Зрэшты, нават ідэя стварэння падобнай партыі была ўпершыню выказаная на старонках друкаванага органу БХД «Krynica» яшчэ ў траўні 1925 г.³. Пры сёньняшнім стане дасьледавання пытання, праўда, цяжка сказаць, засноввалі Ярэміч і Рагуля БСС адразу зь ведама хадэцкіх лідэраў ці прости перахапілі іхнью ідэю. Але далейшая прысутнасць у кірауніцтве БСС дзеячаў, што перад гэтым былі ў БХД ці выказвалі да яго сымпатіі (у першую чаргу гаворка пра Браніслава Туровка і Янку Станкевіча) сведчыць пра тое, што Беларускі сялянскі саюз лучылі з хрысьціянскімі дэмакратамі ня толькі чиста саюзніцкія

² Рагуля В. Успаміны. Менск, 1993. С. 38, 71.

³ Krušyna M. Šukańnie nowych daroh // Krynica. 1925. № 18. 3 traunia. S. 2.

сувязі. Таму тое, што лідэры БХД маглі друкавацца (вядома, пад псеўданімамі) і ў партыйнай прэсе БСС, ня толькі не выглядае неверагодным, але падаецца зусім рэальным.

Але няўжо каталіцкім ксяндзам з БХД насамрэч не хапала для прарапаганды сваіх поглядаў старонак уласнай газэты «Беларуская крыніца», якая выходзіла дастаткова рэгулярна, прытым даволі вялікім аб'ёмам і накладам? Трэба пагадзіцца, што ў гэтым выданыні яны сапраўды маглі друкавацца неабмежавана, чым, несумненна, і карысталіся. Але М. Казлоўскі не бярэ пад увагу аднаго вельмі важнага фактарту. «Беларуская крыніца» (калі быць абсалютна дакладным, то трэба пісаць «Biełaruska ja krywnica») выходзіла лацінкай і мела ў заходнебеларускім грамадзтве трывалую рэпутацыю газэты для каталікоў, якую выдаюць ксяндзы. Канфэсійная ж прыналежнасць у тагачасных умовах мела вялікае значэнне, асабліва для простага люду. А лідэры беларускіх хадэкаў (як, дарэчы, і ўсе іншыя беларускія дзеячы) ніколі ня думалі абмяжоўвацца працай выключна сярод беларусаў-каталікоў, яны заўсёды мыслілі катэгорыямі ўсяго беларускага народу бяз розніцы ў веравызнаныні. З імкнення пашырыць свае ўплывы і на праваслаўную частку насельніцтва (калі не наўпрост, то апасродкована) і вынікала падтрымка беларускім каталіцкім ксяндзамі Беларускага сялянскага саюзу і ягонай кірылічнай газэты «Сялянская ніва».

Акрамя таго, нельга сказаць, каб пры азнямленыні з падшыўкай «Сялянская нівы» асабліва кідалася ў очы, «што ўсе перадавіцы ў гэтым выданыні пісаліся адным чалавекам, які падпісваўся як прозывішчам А. Більдзюковіч, так і вядомымі нам псеўданімамі: А. Незалежнік, А. Саюзнік, А. Культурнік». Нават калі

браць толькі падшыўку за 1927 г. (якая адна толькі ёсьць у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, пра што сам аўтар згадвае ў нарысе пра Тодара Куніцкага на с. 294), то і тады відаць, што вялікая колькасць перадавіцаў — 40 у 96 нумерах (некалькі нумароў, праўда, былі сканфіскаваныя паліцыяй і таму адсутнічаюць у падшыўцы) — наагул друкаваліся бяз подпісу, а многія з астатніх — пад псеўданімамі, але ня толькі пад пералічанымі М. Казлоўскім. Гэтак, былі псеўданімы А. Змагар, Антон Муха, Скарга, Ст. Рубель, Піліп Нікель, Рыгор Булат, А. Дэмакрат, А. Замежны і інш. Усе гэтыя псеўданімы таксама належалі Адаму Більдзюковічу? Вельмі сумнеўна, хоць бы таму, што М. Казлоўскі, шчыра захапляючыся асобай А. Більдзюковіча і падымаючы яго ажно да ўзроўню «ідэолягія ня толькі Беларускага сялянскага саюзу, але даволі значнага спектру беларускага незалежніцкага лягера» (с. 176), абсалютна выпусціў з-пад увагі тое, што, акрамя А. Більдзюковіча, у кіраўніцтве БСС уваходзілі вядомыя беларускія дзеячы, соймавыя паслы Фабіян Ярэміч і Васіль Рагуля. Што яны, нічога не пісалі ў газэту, якую самі ў свой час заснавалі? А калі не пісалі, то чаму? Ня ўмелі ці не хацелі? Але, напрыклад, у той жа «Сялянскай ніве» часам зьяўляліся іхныя артыкулы, падпісаныя ўласнымі прозвішчамі, якія нічым ня горшыя за апанімныя ці падпісаныя псеўданімамі. Васіль Рагуля пасяля на эміграцыі напісаў успаміны, да зъместу якіх можна і трэба ставіцца крытычна, але тое, што іхны аўтар меў пэўныя літаратурныя здольнасці — несумненна. Урэшце, абодва паслы дастаткова часта выступалі з зусім ня дрэннымі прамовамі ў сойме і пры гэтым звычайна не маглі карыстацца падрыхтаваным кімсьці тэкстам — гэта забаранялася польскім законамі. Таму апрыёрае вык-

лючэнъне Ф. Ярэміча і В. Рагулі (дарэчы, нават безь ніякага абронтуваньня) зь ліку магчымых уладальнікаў псэўданіму «А. Незалежнік» і ўсіх іншых пералічаных М. Казлоўскім падаецца прынамсі дзіўным.

Адносна ж таго, што ўсе артыкулы мелі «адзін напрамак думкі» — гэта зусім ня значыць, што яны належалі аднаму аўтару. Усе беларускія выданыні ў Заходній Беларусі (і «Сялянская ніва» тут зусім не выключэнъне) арыентаваліся на пэўную аўдыторыю — сялянства. Гэтая катэгорыя насельніцтва не вылучалася высокім узроўнем адукацыі, палітычнай культуры і да т. п. Многія былі наагул абсалютна непісьменныя. Да таго ж характэрнай рысай сялянскай псыхалёгіі, і ня толькі ў той час, заўсёды быў даверда друкаванага слова. Таму, каб заваяваць прыхільнасць сялянства і паўплываць на ягоны съветапогляд, сялянская газэта мусіла цвёрда трymацца вызначанай лініі, і ўсе матэрыялы мусілі калі ўжо не дапаўняць, то прынамсі не супяречыць адзін аднаму. Плюралізм думак на старонках аднаго і таго ж выданія ва ўмовах працы сярод грамадзтва зь некрытычным складам мысьленыня быў проста немагчымы. Гэта тычыцца, дарэчы, ня толькі беларускіх, але і польскіх газэтаў, разылічаных на сялянскую аўдыторыю.

Вернемся, аднак, да псэўданіму «А. Незалежнік» і разгледзім яго больш падрабязна. Карыстаўся ім яго ўладальнік адносна нічаста: за 1926—1927 гг., калі газэта «Сялянская ніва» выходзіла рэгулярна кожныя тры-чатыры дні, усяго ў сямі яе нумерах перадавіца была падпісаная менавіта такім іменем (прытым у адным з гэтих выпадкаў — як «А. Незалежны», а ў яшчэ адным — як проста «Незалежнік»). Тэматыка гэтих артыкуулаў — выключна палітычная, што відаць

і з большасці іхных назваў: «Спалохаліся народнага руху» (нумар ад 18 красавіка 1926 г.), «Сусьеветны мір» (18 сінегня 1926 г.), «Даўно пара» (8 студзеня 1927 г.), «Польская прэса» (29 студзеня 1927 г.), «Жэнэўская канфэрэнцыя» (3 верасеня 1927 г.), «Нявольніцкая псыхалёгія» (21 верасеня 1927 г.) і «Перамога нацыянальной ідэалёгіі» (24 верасеня 1927 г.). І менавіта дзеля гэтага цяжка паверыць, што іхным аўтарам з'яўляецца Адам Більдзюковіч, бо мне аніводнага разу не давялося бачыць тэксту выразна палітычнага характару, які быў бы падпісаны сапраўдным іменем гэтага дзеяча. Усе безумоўна ягоныя, г. зн. не схаваныя пад спрэчным псэўданімам тэксты — выключна пра асьвету, кааперацыю, сельскую гаспадарку або пра чыста арганізацыйныя пытаныні разьвіцця Беларускага сялянскага саюзу і Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры. Як і Більдзюковічава книга «Асновы грамадзкай гаспадаркі» (М. Казлоўскі піша пра яе на с. 178—179) — для свайго часу цалкам неблагая, але абсалютна апалітычная.

Дарэчы, адзін з артыкулаў А. Незалежніка ў «Сялянскай ніве», «Нявольніцкая псыхалёгія», паводле свайго зъмесці вельмі падобны да неаднаразова ўжо згаданага артыкулу «Тры шляхі» ў зборніку «З роднае нівы». Аўтар рэзка выступае супраць прадстаўнікоў палянрафільскай арыентацыі ў заходнебеларускім руху, а таксама супраць арыентацыі прасавецкай, якую для А. Незалежніка на той момант увасабляў неафіцыйны рэдактар друкаваных выданіяў БСРГ Антон Луцкевіч.

Вось як выказвае сваю думку аўтар артыкулу: «Возьмем цяпер другі кірунак, усходні, ці інакш — саветафільскі. Гэты кірунак падтрымлівае беспрынцыпная газэта «Наша Праўда». «Н. Праўду» беспринцыпнай называем затым, што яе

кіраунік А. Луцкевіч не прыгрымліваецца ніякіх прынцыпau, ніякай ідэалёгіi, ён ужо быў: **і сацыялістым, і нацыяналістым, і палянафілам, і германафілам, і франкафілам, і літвінафілам, і безвызнанёўцам, і мэтадыстам, і «беспартыйным», і «ідэйным» грамадзістым, і маскаляфілам** (тут і ў наступным абзацы вылучэнне маё. — **A. П.**), і нарэшце «санацыйным спадаровым сельсаюзьнікам».

А цяпер — іншая цытата зь іншага артыкулу, які быў апублікованы ў «Сялянскай ніве» 12 траўня, меў назуву «Раскрытыя карты», займаў добрая паўстанронкі вялікафарматнай газэты і быў цалкам прысьвежаны крытыцы Антона Луцкевіча. Крытыка была жорсткая, у артыкуле пералічваліся ўсе рэальныя і ўяўныя грахі Луцкевіча, а ў канцы рабілася выснова: «Ён еў з усякага карыта, а цяпер ізноў хашеў вярнуцца да польскага. Ды нічога ў гэтym дзіўнага, бо мой пан «прокурор» патрапіў быць **і сацыялістым, і нацыяналістым, і палянафілам, і германафілам, і франкафілам, і літвінафілам, і безвызнанёўцам, і мэтадыстам, і нарэшце «беспартыйным», «ідэйным» грамадзістым і маскаляфілам**». Ня будзем тут ацэньваць слушнасць абвінавачаньняў, выстаўленых Луцкевічу (як і маральнае права аўтара на іх), бо для нас цяпер важна ў першую чаргу тое, што артыкул, цытаваная выгрымка зь якога ў пэўных месцах бадай што слова ў слова супадае з прыведзенай яшчэ раней выгрымкай з артыкулу А. Незалежніка, быў падпісаны не псеўданімам, а сапраўдным іменем: **пасол Сойму Васіль Рагуля**. Гэта, на маю думку, дастаткова важкі аргумент на карысць таго, што ўладальнікам псеўданіму «А. Незалежнік» быў якраз гэты дзеяч, і, значыць, усе апублікованыя пад гэтым псеўданімам матэрыялы належаць

менавіта ягонаму пяру.

Праўда, трэба ававязкова ўлічваць і тое, што вельмі нэгатыўна ў той час ставіўся да Антона Луцкевіча ксёндз Адам Станкевіч, таму ў прынцыпе і ён мог бы напісаць падобныя слова, нават «пазычышы» фармулёвку ў Рагулі. Але пасля ўважлівага азнямлення са зъместам усіх артыкулаў «А. Незалежніка» ў «Сялянскай ніве» я скіляюся да таго, што ўсё ж гэты псеўданім належыць самому Рагулю. Акрамя наўпроставага, ёсьць яшчэ і ўскосныя съведчаныні на ягоную карысць. Так, артыкул «А. Незалежніка» «Жэнэўская канфэрэнцыя» быў прысьвечены чарговаму штогадоваму Кангрэсу нацыянальных меншасцяў Эўропы, што меў неўзабаве адбыцца ў швайцарскай Жэнэве. У якасці дэлегата ад беларусаў Польшчы ў 1927 г. на Кангрэсе прысутнічаў Васіль Рагуля. Нагодай для напісання артыкулу таго ж «А. Незалежніка» «Перамога нацыянальнай ідэалёгіі» стала далучэнне да Беларускага пасольскага клубу ў польскім сойме былога пасла распушчанай нездоўгі да гэтага Беларускай сялянска-рабочніцкай грамады Юр'я Сабалеўскага, а таксама паслоў беларускага паходжання Антона Шапеля і Ўладзімера Шакуна, якія ў 1922 г. прыйшлі ў парламент са сьпісу Польскай народнай партыі «Вызваленіе», а з 1924 г. уваходзілі ў фракцыю Незалежнай партыі хлопскай (аналігу беларускай Грамады на этнаграфічна польскіх землях). Стадленне аўтара артыкулу ў «Сялянскай ніве» да гэтай падзеі выключна станоўчае, што відаць нават з самай назывы. А вось газэта БХД «Bełaruska krywnica» (якой, фактычна, кіраваў Адам Станкевіч) да пашырэння БПК за кошт Шапеля і Шакуна (наконт Сабалеўскага ніякіх пытанняў не ўзынікала) паставілася больш стрыманы, бо на ейных старажытках з'явілася адно толькі кароткае

паведамленыне пра падачу гэтымі пасламі адпаведнай заявы ў Клуб. У выніку абодва паслы афіцыйна ў БПК так і не былі прынятыя, падобна на тое, што менавіта з-за супраціву Станкевіча.

Дарэчы тут яшчэ будзе заўважыць, што калі ў ліку прынамсі патэнцыйных уладальнікаў спрэчнага псеўданіму стаў фігураваць Васіль Рагуля, то падвісае ў паветры таксама і апэляцыя М. Казлоўскага да «стылістыкі пісьма» і «яго граматычнага ладу». Справа ўтым, што шлях Рагулі да беларускасці быў настолькі пакручасты і складаны, што варты апісаныя ў асобнай працы. Тут жа мы заўважым толькі, што яшчэ ў 1917 г. ён быў адным з найбольыш перакананых і актыўных праціўнікаў беларускага нацыянальнага руху, а пасьля, воляй лёсу да яго далучыўшыся, так да канца жыцьця і ня здолеў зжыць даволі паблажлівага стаўлення да беларускай мовы. Так, вядомы беларускі камуністычны дзеяч, былы лідэр т. зв. «сэцэсіі» ў Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі ў 1924—1926 гг. Міхал Гурын пісаў пра Рагулю ў канцы 1927 г. у сваіх успамінах: «Праўда, беларускі нацыянальны рух захапіў трохі і яго (апісваецца 1924 г. — А. П.), бо ён ужо гаварыў па-беларуску, гаварыў слабавата, горай нават чым па-польску, але пісаць па-беларуску ўпартка адмаўляўся і, здаецца, не практыкуе гэтага і сягоныня»⁴. Съведчаныні Гурына ў гэтай спрэве, як мне падаецца, дастаткова праўдзивыя, бо ён ні ў якім разе ня быў праціўнікам Рагулі і не жадаў яго здыскрэдытаўваць у вачах беларускага грамадства. Якраз наадварот, у ягоных успамінах Рагуля ў цэлым ацэнваецца як «чалавек... безумоўна сымпатычны». І калі Рагуля ў арыгінале пісаў свае творы па-

расейску, а пасьля нехта іх за ім перакладаў, то можна тады казаць у першую чаргу пра стылістыку і асабліва мову ня аўтара, а перакладчыка. А хто быў перакладчыкам Рагулевых тэкстаў — невядома, зусім ня выключана, што і Адам Більдзюкевіч.

Зрэшты, калі дапусціць, што спрэчны артыкул «Тры шляхі», нягледзячы на ўсе выкладзеныя вышэй аргументы, усё ж сапраўды, як і мяркуе М. Казлоўскі, плён творчасці А. Більдзюкевіча, то гэты факт можа съведчыць пра гэтага дзеяча ня толькі з пазытыўнага боку. Так, у артыкуле ёсьць наступныя радкі:

Побач з вышэй успомненым кірункам (маецца на ўвазе прасавецкі кірунак у беларускім руху. — А. П.), які ўзынік сярод сапраўдных беларускіх арганізацыяў, дзякуючы толькі іх памылкам ці палітычнаму непрадбачанью, быў створаны без узделу Беларусаў фіксыўны беларускі кірунак з заходніцкай арыентацыяй, які меў на мэце толькі інтарэсы чужынцаў і ім выслугоўваўся. Лёзунгі гэтага кірунку асталися кіненымі зусім на вечер, бо пры існующых абставінах жыцьця ніхто не паверыў і ня верыць у магчымасць паправы долі Беларускага народу, дзякуючы дабрадзействам пануючай улады. Не затрымліваемся больш над гэтым кірункам, бо ў ім немагчыма знайсці і цені беларускую працы: усё, што там робіцца, пранікнута чужацкім духам, чужой апекай, шкоднай для беларускага адраджэнскага руху.

Гэтак «А. Незалежнік» ахарактарызаў кірунак у заходнебеларускім нацыянальным руху, які называецца паля-нафільскім. Асноўнымі прадстаўнікамі

⁴ Гурын М. З недалёкага мінулага // Беларускі дзень. 1927. № 29. 7 каstryчніка. С. 3.

гэтага кірунку зьяўляліся ў той час Беларуская нацыянальная рада на чале з Арсенем Паўлюкевічам і Беларуская нацыянальна-радыкальная партыя на чале з Францішкам Умястоўскім. Вышэйцытаваныя слова наўрад ці дапускаюць, каб іхны аўтар меў адносна палянафілаў нейкія ілюзіі і гатовы быў зь імі супрацоўнічаць. У той жа самы час, як съцвярджаецца ў кнізе М. Казлоўскага, у 1928 г. (акурат у год выдання кнігі «З роднае нівы») Адам Більдзюковіч «выйшаў зь Беларускага сялянскага саюзу і па некаторых палітычных пытаннях салідарызаваўся з так званымі беларускімі палянафіламі, якіх узначальвалі Францішак Умястоўскі і Тодар Вернікоўскі (сябра Беларускай нацыянальнай рады. — А. П.)» (с. 179). Калі Більдзюковіч сапраўды праявіў гэткую дзівосную «гнуткасьць» і, пішучы адно, рабіў зусім іншае, то ці варта дзівіцца, што паслья яго «дзяйблі з усіх бакоў і ўсе разам... Беларускія левыя і правыя, хадэкі і камуністы, грамадоўцы і нацыяналісты ўбачылі раптам у яго асобе зълайшага ворага, якога абавязкова трэба зынішчыць» (с. 180)?

Дарэчы, калі ўжо міжволі закрунулася праблема дачыненіяў Більдзюковіча і іншых беларускіх дзеячаў у канцы 1920-х гг., то трэба адзначыць, што прычына атак на яго была ня толькі ў тым, што «ягоная кандыдатура не набрала патрэбную колькасьць галасоў сярод выбаршчыкаў» на парламэнцкіх выбарах у сакавіку 1928 г. Польская выбарчая систэма была выразна прапарцыйнай: выбаршчыкі галасавалі не за канкрэтных асобаў, а за партыі і блёкі. Таму на выбарах у Лідзкай выбарчай акрузе, дзе балятаваўся Адам Більдзюковіч, прайграў не канкрэтна ён, а выбарчае аб'яднаньне, на пер-

шым месцы съпісу якога ягоная кандыдатура была зъмешчаная — Блёк нацыянальных меншасцяў (БНМ) Польскай Рэспублікі (зь беларускіх партыяў у яго ўваходзілі Беларуская хрысьціянская дэмакратыя, Беларускі сялянскі саюз і Беларускае праваслаўнае дэмакратычнае аб'яднаньне). Праўда, слова «прайграла» тут не зусім падыходзіць: Блёку нацыянальных меншасцяў нават не далі пайдзельніцаць у барацьбе, бо лідзкая акруговая выбарчая камісія анулявала съпіс БНМ разам са съпісам блізкіх да камуністаў радыкальных быльх «грамадоўцаў». У выніку больш за семдзесят тысячаў выбарнікаў з гэтай акругі дэмакратычна галасавалі за ануляваныя съпісы, а пераможцу выбараў — праўладнаму Беспартыйнаму блёку супрацоўніцтва з урадам — хапіла для атрымання ажно чатырох дэпутацкіх мандатаў усяго 61 856 галасоў.

Наконт самой хады канфлікту М. Казлоўскі цалкам мае рацыю — «пачаліся інтрыгі, звязі, якія іншы раз пераасталі ў звычайны брудны палітычны паклён» (с. 179). Цяжка сказаць, колькі выдумкі, а колькі праўды было, напрыклад, у такіх словамах апанэнтаў, што Більдзюковіч «павадзіўся і навет пабіўся са сваімі ранейшымі прыяцельмі (кс. А. Станкевіч і Ф. Ярэміч — яго пабілі па твару) і адышоў ня толькі ад іх, але адчураўся ўсяго беларускага руху»... «пайшоў у палякі» і залажкыў у Вільні польскую школу... нядобра разылічыўся з даручанымі яму ў 1928 г. выбарнымі грашымі⁵. Дакладна не адпавядзе сапраўднасці, аднак, тое, што Більдзюковіч «бязь лішніх спрэчак і згадак... адышоў ад вялікае палітыкі, даючы магчымасць рэалізавацца іншым» (с. 180). Калі вясной 1930 г. Вяр-

⁵ Наперад. Вільня, 1930. 7 траўня. С. 2.

хойны суд Польшчы прызнаў выбары 1928 г. у шэрагу акруг, у тым ліку і ў Лідзкай, сфальшаванымі і прызначыў новыя выбары, Більдзюкевіч адмовіўся зняць сваю кандыдатуру са списку Блёку нацыянальных меншасцяў, разылічаючы, відаць, прайсці ў сойм коштам працы былых сваіх палітычных саюзнікаў, але ў час выбараў — ужо не-прымірыйных супернікаў. Што зробіш, нашыя нацыянальныя дзеячы — таксама жывыя людзі, а апошнім, як вядома, уласціва мець як вартасці, так і недахопы. Менавіта так мы іх і павінны ўспрымаць. І каб добра спазнаць сваю гісторыю, мы мусім вывучаць яе ня толькі з пазытыўнага боку, але і з нэгатыўнага.

А той казус, які адбыўся з ідэнтыфікацыяй асобы ўладальніка псеўданіму «А. Незалежнік», наглядна дэмантструе нам, што праблемай расшыфроўкі псеўданімаў, якімі падпісалі беларускія публіцысты свае артыкулы ў газетах і часопісах Захадній Беларусі, даўно пара заняцца навукова. Праўда, яшчэ ў савецкі час на гэтую тэму была выдадзеная праца Янкі Саламевіча⁶, якая і сёння свайго значэння ня страціла. Аднак з таго часу кардынальна памяніліся погляды на многія гістарычныя падзеі, былі вернутыя зь нябыту імёны дзеячоў раней наўмысна замоўчаных дзеячаў. Аказаўлася сярод іншага, што і беларуское грамадзка-палітычнае жыццё ў той жа Захадній Беларусі не абмяжоўвалася «барацьбой працоўных пад штандарамі Камуністычнай партыі Захадній Беларусі супраць польскіх абшарнікаў і буржуазіі

ды іх нацыянал-фашистыкіх памагатых». Сёння не бязь цяжкасцяў, але вядуцца спробы аднавіць рэальнную карціну тагачаснага заходнебеларускага палітычнага жыцця, а пры нерасшыфраванасці псеўданімаў бадай што ў кожнага нават сумленнага дасьледніка ўзынікае неўсьвядомленае жаданыне прыпісаць іх «патрэбламу» дзеячу. У практицы аўтара гэтых радкоў калісьці таксама быў выпадак, калі ён у адным з артыкулаў інтуітыўна прыпісаў псеўданім «Davidovič», якім карыстаўся адзін з публіцыстаў газэты «Belaruskaja krywnica», Адаму Станкевічу⁷ — і памыліўся. Насамрэч гэты псеўданім, як удалося пасцяля выявіць, належаў іншаму Станкевічу — Янку. У гэтым выпадку, праўда, прынцыпова памылка ні на што асабліва не паўплывала, але часам бывае і зусім іначай.

Вернемся, аднак, да кнігі М. Казлоўскага. Падрабязна разгледжаная вышэй сытуацыя з псеўданімам — не адзіная, на жаль, недакладнасць, дапушчаная аўтарам. Напрыклад, на с. 25, у артыкуле пра Маладэчансскую настаўніцкую сэмінарыю, згадваецца Гадыцкі-Цывірка, які быў дырэктарам гэтай навучальнай установы ў 1900—1907 гг. Казлоўскі адзначае, што «хочь яго і не любілі сэмінарысты, хочь ён пакінуў ня вельмі добрую памяць, але менавіта гэты чалавек уваходзіў у розныя беларускія арганізацыі, пачынаючы зь лёсавызначальнага для Беларусі 1918 г.» (с. 25). У гэтым выпадку аўтар, відавочна, стаў ахвярай тae бльтганины, якая звязаная з існаваньнем у гісторыі беларускага нацыянальнага руху ажно двух вядомых дзеячаў з

⁶ Саламевіч Я. Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI—XX стст.). — Мінск, 1983.

⁷ Пашкевіч А. Взаимоотношения представительств евреев и славянских национальных меньшинств в парламенте межвоенной Польши в 1922—1927 гг. // Материалы Двенадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. Ч. 2. Москва, 2005. С. 145.

прозвішчам Цьвірка-Гадыщкі. Аднаго зь іх звалі Каставсём, і ён сапраўды быў пэдагогам, перад рэвалюцыяй працаваў у розных навучальных установах, а пасля рэвалюцыі — у Беларускім дзяржаўным універсітэце, займаючыся, сярод іншага, распрацоўкай беларускай навуковай тэрміналёгіі. А як сябра мноства беларускіх арганізацый пачынаючы нават ня з 1918-га, а з 1917 г. больш адзначыўся іншы Цьвірка-Гадыщкі — Казімер. Але ж ня гэта галоўнае. Абодва гэтыя дзеячы ў акрэсленія M. Казлоўскім гады не маглі займаць такую высокую пасаду, як дырэктар настаўніцкай сэмінарыі, з зусім простай прычыны — яны былі тады для гэтага занадта маладыя. Каставусь у 1900 г. меў дваццаць гадоў (і быў толькі студэнтам фізыка-матэматычнага аддзялення Маскоўскага юніверсітету), а Казімер — усяго адзінаццаць. Таму несумненна, што дырэктарам сэмінарыі ў 1900—1907 гг. быў нейкі зусім іншы Цьвірка-Гадыщкі, факт наступнага ўдзелу якога ў беларускім нацыянальным руху прынамсі сумнеўны.

Выказаныя вышэй заўвагі да кнігі нарыйсаў Mihася Казлоўскага ні ў якім разе ня маюць на мэце прынізіць значынне ягонай самаахвярнай працы. Так, пэўныя памылкі і недакладнасці ён да-пусціў, але добра вядома, што ніколі не памыляцца можа толькі той, хто нічога няробіць. А Mihась Казлоўскі робіць вялікую працу. Скажам шчыра: не было б хай сабе трохі і ідэалізаванага нарыйсу M. Казлоўскага пра Адама Більдзюковіча — не было б і выкладзеных у гэтай рэцензіі ўдакладненіяў біяграфіі апошніага. І значыць — наагул гэты дзеяч быў бы для нас невядомы, як і дзясяткі ды сотні іншых, што маюць безумоўныя зас-

лугі перад Бацькаўшчынай. Па-ранейшаму «не пісалі б пра яго тоўстыя энцыклапедыі і салідныя даведнікі, пра яго маўчалі б беларускія гісторыкі і краязнаўцы, мовазнаўцы і эканамісты» (с. 171). А Казлоўскі напісаў практычна з нуля біяграфію ня толькі Більдзюковіча, але і іншых малавядомых заходнебеларускіх дзеячаў: аднаго зь лідэраў Беларускага студэнцкага саюзу Тодара Куніцкага, рэдактара сельскагаспадарчага часопісу «Саха» і таленавітага публіцыста-асьветніка Міколы Ільяшэвіча, дырэктара Вялейскай беларускай настаўніцкай сэмінарыі Мікалая Грышкевіча, загадчыка беларускай друкарні ў Маладэчне Mihася Станкевіча, настаўніка Пятра Зяновіча, слонімскага мастака Антона Карніцкага, цэлай сівядомай беларускай сям'і Шутовічаў са Смаргоншчыны. Ці шмат пра гэтых людзей, якія ў свой час вялікія намаганыні паклалі на тое, каб ня згас агонь беларушчыны, ведаюць нават прафэсійныя дасыледнікі беларускай гісторыі і культуры? І ці шмат у нас кніжак, у якіх цікава і зымястоўна апісваецца развязацьце адукацыі ў адным асобна ўзятым невялікім рэгіёне, прытым з асаблівым упорам на тое, якое значэнне гэтая адукацыя мела для развязацьця беларускага нацыянальнага руху? А калі яшчэ да ѿсяго гэтага дадаць, што кніга мае ўклейку з 76 фатаздымкамі, многія зь якіх — унікальныя, то можна толькі падзякаваць аўтару за ягоную ахвярную працу. І яшчэ пажадаць, каб ягоны творчы куфэрак і надалей не пусціц. Тым больш што забытых дзеячаў у Беларусі, на жаль, столькі, што працы ў вяртаныні зь нябыту іхных імёнаў хопіць, відаць, яшчэ не аднаму пакаленіню дасыледнікаў.

❖ АНАЛІТЫКА

РОЙ АЛІСАН, СТЫВЭН ЎАЙТ, МАРГО ЛАЙТ

Беларусь між Усходам і Захадам

(друкуюцца ў скароце)

Пасыля развалу СССР зноў паўстала пытаньне, да якой цывілізацыі аднесыці Беларусь: эўрапейскай ці славянска-бізантыйскай. На фоне «дэмакратызацыі» палітычнага жыцьця ў рэгіёне Беларусь рухаецца ў супрацьлеглым кірунку — да ўсё больш і больш рэпресіўнай формы прэзыдэнцкай улады. Захаднія палітыкі называюць краіну «апошняй дыктатурай у цэнтры Эўропы». Адпаведна зъмянілецца і ейная арыентацыя ў міжнародных стасунках. Калі Захад адмоўна ўспрыняў вынікі лістападаўскага рэфэрэндуму 1996 г., палітычны вэктар схіліўся ў бок значна шчыльнейшага саюзу з Расеяй. Гэта адбывалася ў кантэксьце пашырэння НАТО і Эўразійскага саюза, куды ўвайшлі некаторыя суседзі Беларусі. Таму як ніколі раней востра паўстала проблема «эўрапейскага» ці «славянскага» выбару.

Марго Лайт — прафэсар у адстаўцы Лёнданскай школы эканомікі. У сферу яе наўуковых інтарэсаў уваходзіць палітыка краін СНД. Апошняя публікацыя — аналіз «Ukraine, Belarus and Moldavia: Europe's New Neighbourhood» у зборніку «Les Européens face à l'élargissement: Perceptions, acteurs, enjeux» (Edited by Rupnik, J. Presses de Sciences Po, 2004).

Рой Алісан — старшы выкладчык Лёнданскай школы эканомікі (катэдра міжнародных дачыненій). Даследуе палітыку Рэспублікі Украіны і дзяржаваў Цэнтральнай Азіі і Паўднёвага Каўказу, а таксама іхнія стасункі з ЭУ і НАТО. Апошняя публікацыя — аналіз «Regional threat perceptions and risks of military conflict» у зборніку «Energy, wealth, governance and welfare in the Caucasus and Central Asia: lessons not learned» (Edited by Auty, R.; I., de Soysa. Routledge, 2006).

Стывэн Л. Ўайт — прафэсар міжнароднай палітыкі ўніверситету Глазга, галоўны рэдактар квартальnika «Journal of Communist Studies and Transition Politics». Вывучае наступствы пашырэння ЭУ і НАТО для палітычнага курсу Рэспублікі Украіны і Беларусі, а таксама мэдый, партый і электаральныя прэфэрэнцыі ў посткамуністычнай Рэспубліцы. Аўтар кнігі «Communism and its Collapse» (London and New York: Routledge 2001).

ЗАМЕЖНАЯ ПАЛІТЫКА З ГЛЕДЗІШЧА ЎЛАДЫ

Афіцыйную пазыщю Беларусі ў істотных пытаньнях замежнай палітыкі вызна-
чае і фармулюе прэзыдэнт Лукашэнка. Схільнасць да папулісцкіх выказваньняў і
напышлівых самаўсхваленіяў часта заводзіць яго вельмі далёка ад дыпламатыч-
най мовы, неабходнай дзеля вырашэння практичных пытаньняў у міждзяржаўных
дачыненіях. Словы Лукашэнкі насамрэч часам уводзяць у зман, бо ў шмат якіх
галінах Беларусь ажыццяўляе больш прагматычную замежную палітыку, чым можна
уявіць з гняўлівых прамоваў ейнага лідэра. Здаецца, іхная сапраўдная мэта —
дамагчыся падтрымкі народу, стварыць вобраз прэзыдэнта — рапушчага абаронцы дзяр-
жаўных інтарэсаў.

Беларусь, Эўропа, Эўразьвяз

Беларусь мяжуе з краінамі Эўразьвязу, якія ў будучыні могуць стаць вельмі істот-
най крыніцай капіталаўкладаньняў, і з Расеяй — найбуйнейшым на цяперашні час
гандлёвым партнэрам Беларусі. Хаця б з гэтых эканамічных прычынаў беларускае
кіраўніцтва, натуральна, спрабуе пазыбегнуць неабходнасці выбіраць паміж Усхо-
дам і Захадам і падкрэслівае прыналежнасць Беларусі ня толькі да «Эўропы», але
і да славянскага ці эўразійскага съвету. Бяспрэчна, напружаныя, досьць халодныя
дачыненіні паміж Беларусью і Эўразьвязам абумоўленыя нежаданьнем краіны
рабіць адназначна «эўрапейскі выбар». Эўразьвяз прысутнічае ў Беларусі ў выгля-
дзе «парлямэнцкай тройкі», у якую ўваходзяць прадстаўнікі Эўрапарлямэнту, а так-
сама Парлямэнцкіх Асамблеяў АБСЭ і Рады Эўропы. Аднак ім практична не ўдаец-
ца дасягнуць сваёй мэты — пераканаць беларускія ўлады прывесці ўнутране зака-
надаўства ў адпаведнасць з агульнапрынятымі демакратычнымі прынцыпамі. Гэта
істотна абмяжоўвае супрацоўніцтва Эўразьвязу з Беларусью. Цяперашнія бела-
рускія кіраўніцтва, калі меркаваць паводле афіцыйных заяв, з асьцярогай ставіц-
ца да пашырэння Эўразьвязу і, відаць, не чакае, што ў агляднай будучыні краіна
далучыцца да гэтага практэсу.

У выніку пашырэння Эўразьвязу ў 2004 г. Беларусь апынулася, як кажа Лука-
шэнка, паміж «сусьеветным эканамічным гігантам — Эўразьвязам», з заходу, і «эў-
разійскім гігантам — Расеяй», з усходу. Беларускі лідэр падкрэслівае, што ў гэтай
новай канфігурацыі «Беларусь — ня буфэрная дзяржава і не васал ані Эўрапейскага
Звязу, ані Расеі». Беларусь можа быць мастом між імі, «галоўнай краінай транзы-
ту» для Эўразьвязу. Паколькі краіны Эўропы зацікаўленыя ў пашырэнні партнэр-
ства з Расеяй у энергетычнай галіне, Лукашэнка съцвярджае, што без удзелу Бела-
русы падобнае супрацоўніцтва ня будзе эфектыўным і стабільным.

Зазіраючы наперад, Лукашэнка неадназначна выказваеца пра магчымасць
далучэння Беларусі да Эўразьвязу ў будучыні. З аднаго боку, ён звяртае ўвагу,
што «...мы ня просімся ў Эўразьвяз. Ні мы, ні яны да гэтага не гатовыя... Мы не
спрабуем ім навязвацца». З другога — беларускі прэзыдэнт заяўляе, што «...як толькі
мы [Эўразьвяз і Беларусь] дасягнем кампрамісу, як толькі нашыя інтарэсы супа-
дуць, Беларусь, верагодна, увойдзе ў Эўразьвяз». Хоць Лукашэнка цымяна ўяўляе
сабе патрабаваныні да прэтэндэнтаў на далучэнніне, але і гэтая ягоная заява съвед-

РОЙ АЛІСАН, СТЫВЭН ЎАЙТ, МАРГО ЛАЙТ

чыць, што Беларусь можа ўзяць сабе за мэту ўвайсыці ў эўрапейскую супольнасць. Праўда, тады гэтую задачу трэба будзе неяк дастасаваць да інтэграцыі ў структуры, якія ўзначальвае Расея.

Лукашэнка даводзіць, што з гледзішча «міграцыі, гандлю наркотыкамі і зброяй і шмат-шмат яшчэ якой незаконнай дзеяннасці... мы служым бар'ерам... для Эўразьвязу». Магчыма, ён спадзяваўся, што на знак «удзячнасці» за паслугі Эўразьвяз абміне ўвагаю палітычнае становішча ўнутры краіны і схіліцца да практычнага дыялогу ў пытаннях аховы межаў.

Беларусь і НАТО

У 1990-я гг., жорстка крытыкуючы НАТО, Лукашэнка выказваў шкадаванье, што Беларусь адмовілася ад ядравай зброі, і заклікаў стварыць вось Менск—Масква—Пэкін, каб супрацьпаставіць яе пашырэнню НАТО на ўсход. Падобныя заявы стваралі Лукашэнку імідж непахіснага абаронцы славянска-праваслаўнага адзінства, якому нібыта пагражая Захад у асобе НАТО. У пэўнай ступені гэтымі прамовамі беларускі лідар імкнуўся забясціць сабе яшчэ большую падтрымку ўнутры краіны. Але ў перыяды напружанасці ў дачыненнях Расеі з НАТО рыторыка Лукашэнкі таксама пераконвала Расею, што Беларусь — надзейны шчыт ейнай абароны на заходнім флянгу, і, такім чынам, была дзейсным сродкам, каб дамагчыся ад Расеі эканамічных ільготаў. Аднак на практыцы, калі спала напружанасць, выкліканая кампаніяй у Косаве, беларускае кіраўніцтва зъмяніла тон сваіх выказванняў на больш мірлубони.

У сакавіку 2004 г. трэバ з пяці суседніх зь Беларусью дзяржаваў увайшлі ў склад НАТО. Агульная працягласць іхнай мяжы зь Беларусью — амаль 1500 км. У заявах, разылічаных на расейскую і беларускую аўдыторию, Лукашэнка б'е ва ўсе званы з гэтай нагоды. Але ў астатніх вышадках ён выказваецца досьць спакойна. Лукашэнка наракае, што тэрыторыя Беларусі ад краю да краю накрытая сродкамі тэхнічнай выведкі, а самалёты НАТО робяць ablёты беларускай мяжы. Ён папярэдзіў, што нават такія невялікія краіны, як Беларусь, могуць стварыць систэмы абароны, здольныя супрацьстаяць патэнцыйнаму агрэсару. Зь іншага боку, беларускае вайсковае кіраўніцтва съцвярджае, што ня бачыць прычынаў на цяперашнім этапе называць НАТО ворагам.

Беларусь вымушаная пагадзіцца зь неабходнасцю ўсталёваць пэўныя двухбаковыя дачыненіні з Паўночнаатлянтычным альянсам. Асабліва складаная для яе проблема — як супрацоўнічаць з НАТО ў галіне практычных пытанняў бяспекі на такі аснове, што дазваляла б адхіляць патрабаваны Захаду да беларускіх уладаў перагледзець іхнью ўнутраную палітыку. Тактыка Лукашэнкі — даводзіць, што, адрозна ад некаторых новых дзяржаваў у складзе НАТО, Беларусь ня просіць дапамогі, а прапаноўвае яе. Беларускі прэзыдэнт кажа, што Захад і НАТО ня зможуць паставіць надзейнага заслону ўздоўж сваіх межаў для «тэратыстаў, нелегальных мігрантаў, наркотыкаў, незаконных паставак зброі, у тым ліку і ядравай» без супрацоўніцтва зь Беларусью. Можа, гэта і перабольшванье, але згаданы чыннік, верагодна, паўплывае на тое, што цяпер дачыненіні паміж Беларусью і НАТО паліпшаюцца. Аднак найбольш аўтарытэтныя заходнія дзяржавы не прымаюць аўтарытарных мэтадаў кіравання Лукашэнкі, і таму малаверагодна, што лёгкае

збліжэньне Беларусі з НАТО атрымае далейшы імпульс.

Беларусь і міжнародныя структуры на чале з Расеяй

У сваёй афіцыйнай палітыцы Беларусь надае выразны прыярыгтэт удзелу ў міжнародных структурах, што ўвасабляюць «інтэграцыю СНД». Тлумачыцца гэткая арыентацыя пачуцьцем «славянскай салідарнасці» і ўяўленнем, што Беларусі трэба «прычапіцца» да эканамічна напшмат магутнейшай Расеі. Але ў падобнай палітыцы, апрач таго, адлюстроўваецца выснова, што «эўрапейскі выбар», у канчатковым выніку прывязаны да ўваходжаньня ў Эўразія, для Беларусі, як і для іншых краінаў СНД, — справа нявыгадная.

Падобна, што беларускае кірауніцтва востра адчувае нестасоўку паміж сваёй традыцыйнай прыхільнасцю да інтэграцыі на ўсход і адсутнасцю прагрэсу ў гэтым кірунку. У звароце да нацыі ў красавіку 2004 г. Лукашэнка назваў СНД «кволай і безжыццёвай» структурай у параўнаныні з «дынамічным» Эўразія. Ён адзначыў, што за папярэдні год СНД «ня вырашыла ніводнага важнага пытаньня». А празь некалькі месяцаў Лукашэнка выказаў меркаваныне, што калі СНД і надалей будзе працаваць гэтак жа неэфектыўна, яна «застанецца, але проста як палітычны клуб, дзе суптракаюцца презыдэнты, нешта абміяркоўваюць, але ніякіх рашэнняў не прымаюць».

Нашмат больш істотны для беларускага афіцыйнага дыскурсу Саюз Беларусі і Расеі. Але абедзівом дзяржавам усё ніяк не ўдаецца ўвесці ў дзеяньне рашэнні, датычныя ўніфікацыі заканадаўства і эканамічнай інтэграцыі. А значыць, саюз мае досьць віртуальныя характеристы. Да яго дадае і недахоп адміністрацыйных і фінансавых ресурсаў, і разыходжаныні расейскага і беларускага презыдэнтаў у стаўленыні да эканамічнай рэформы. Увогуле Лукашэнку непакоіць, што, з аднаго боку, ідэя саюзу, як яго бачыць Расея, пагражае сувэрэнітэту Беларусі (і асабістай уладзе беларускага лідэра), а з другога — што саюзная дамова страціць усялякае реальнае напаўненне і будзе абсолютна нядзеісная. Лукашэнка вельмі чуйна рэагуе на патэнцыйныя спробы пуцінскай Расеі паглынуць Беларусь. У 2004 г. ён сказаў: «Мы ня можам вяртацца да абразылівай прапановы інкарпараваць Беларусь у склад Расеі», а таксама: «Аншлюс і саюз — гэта дзіве зусім розныя рэчы». Лукашэнка трymаецца тае думкі, што ўводзіць расейскі рубель у якасці супольнай грошовай адзінкі трэба толькі на канчатковым этапе інтэграцыі, калі будуть выкананыя ўсе папярэднія пагадненні з Расеяй, асабліва ў сацыяльна-еканамічнай сферы. Такім чынам, увядзеніе адзінай валюты — у лепшым выпадку справа аддаленай будучыні.

ЗАМЕЖНАЯ ПАЛІТЫКА З ГЛЕДЗІШЧА ЎЛАДЫ І АПАЗЫЦЫІ

Як ні дзіўна, праведзеныя намі інтэрв'ю выявілі значнае падабенства меркаваньняў паміж беларускай уладай і рознымі групоўкамі, што складаюць палітычную апазыцыю. І тыя, і другія — перакананыя прыхільнікі сувэрэнітэту і незалежнасці. І тыя, і другія выступаюць за разъвіцьцё добрых стасункаў з Эўразія. Існуе агульная згода, што як бы ні складваліся аbstавіны, Беларусь мусіць падтрымліваць добрыя дачыненіні з Расеяй. Улада і апазыцыя разыходзяцца перадусім у разуменіні сродкаў, каб дасягнуць гэтых мэтаў.

РОЙ АЛІСАН, СТЫВЭН ЎАЙТ, МАРГО ЛАЙТ

Нас асабліва цікавіла, ці можа Беларусь лічыцца за частку Эўропы, якія наступствы мела пашырэныне Эўразвязу і НАТО, як павінны разъвівацца дачыненіні Беларусі з гэтымі арганізацыямі ў будучыні, наколькі дзейсна працуе СНД і іншыя рэгіянальныя структуры на постсавецкай прасторы. Супастаўленыне інтэрвю, праведзеных у 2000 і ў 2005 гг., выявіла некаторыя яскравыя адрозненіні. Найперш за гэты час узрасла ступень упэўненасці, што Беларусь — сапраўды частка Эўропы. Зьменшылася занепакоенасцьмагчымымі наступствамі пашырэныня Эўразвязу і НАТО. Цьвёрда ўсталявалася меркаваньне, што Беларусь мусіць падтрымліваць добрыя стасункі з эўрапейскай супольнасцю, выказвалася большая, чым раней, гатоўнасць да супрацоўніцтва з НАТО. Пануе агульны скепсіс што да СНД і іншых структураў, у якія ўваходзіць Беларусь, у т. л. і датычна саюзу з Расеяй.

І ў 2000 г., і ў 2005 г. аптытаны ўвогуле пагаджаліся, што Беларусь — эўрапейская краіна. Але ў інтэрвю 2005 г. выказвалася менш сумневаў, ці зможа Беларусь застацца сувэрэннай і незалежнай эўрапейскай дзяржавай, менш увагі надавалася быльм дачыненінам з СССР і Расеяй. Напрыклад, чыноўнік Міністэрства замежных спрадаў сцьвярджае: «Беларусы — эўрапейцы». А ў іншым інтэрвю дзелавая жанчына заяўвіла: «Беларусь — абсолютна эўрапейская краіна, ня толькі геаграфічна, але і таму, што паводле свайго мэнталітэту мы падзяляем эўрапейскія каштоўнасці».

У 2000 г. да пашырэныня Эўразвязу ў Беларусі ставіліся з досьць вялікай доліяй насыцярогі. Празь пяць гадоў вельмі мала хто думаў, што яно нанесла шкоду інтэрэсам Беларусі. У 2000 г. адзін уплывовы журналіст, зь якім мы размаўлялі, адзначыў, што ўваходжаныне Польшчы ў Эўразвяз абернецца «суворымі» наступствамі для беларусаў. Празь пяць гадоў ён жа казаў, што сяброўства Польшчы ў Эўразвязе ніяк не адбілася на Беларусі, а памежны «чаўночны» гандаль працягваецца, як і раней. Відавочна, з апошняе дзесяцігодзідзе гандлёвае абарачэніне Беларусі з Эўропай павялічылася, і ягонаму росту яшчэ больш паспрыяла пашырэныне Эўразвязу.

А як палітычная эліта бачыць стасункі Беларусі з Эўразвязам у будучыні? У 2000 г. існаваў выразны падзел паміж афіцыйнымі асобамі, якія востра крытыковалі Эўразвяз, і дзеячамі апазыцыі, якія выступалі за «эўрапейскі выбар» Беларусі. Сёння ўсе адзінадушна выказваюцца за добрыя дачыненіні з Эўразвязам. Афіцыйны падыход грунтуецца на tym, што Эўразвяз цяпер стаў суседам Беларусі, а з суседзямі, як сказаў чыноўнік Міністэрства замежных спрадаў, спасылаючыся на Лукашэнку, «трэба сябраваць больш, чым са сваякамі».

Сярод апазыцыі мы не знайшли нікога, хто выступаў бы супраць таго, каб мець добрыя стасункі з Эўразвязам. Аднак шэраг апанэнтаў беларускай улады выказваліся за ўвядзеныне Эўразвязам санкцыяў супраць Беларусі. Усе апазыцыянэры віталі прынятую ў сакавіку 2005 г. рэзолюцыю Эўрапейскага Парлямэнту па Беларусі, у якой Беларусь названая «дыктатурай», а асабіста Лукашэнка — «дыктатарам». Да таго ж усе апазыцыйныя палітыкі выказвалі пажаданьне, каб Эўразвяз унёс у сваё заканадаўства зьмены, якія дазволілі б дзейнічаць у абыход беларускіх уладаў і фінансаваць ячэйкі грамадзянскае супольнасці (такія, як апазыцыя).

На стаўленыне да НАТО ў 2000 г. усё яшчэ ўплывалі вынікі кампаніі ў Косаве, якая выклікала ў Беларусі гэткае ж абурэніне, што і ў Расеі. Але да 2005 г. запанавалі больш пазытыўныя настроі, хоць афіцыйная прапаганда па-ранейшаму паказ-

вае НАТО ў тых самых фарбах, што і ў час халоднае вайны. Як заўважыў рэдактар адной зь нешматлікіх апапелевых ліберальных газетаў, будучыня стасункаў паміж Беларусью і НАТО залежыць ад расейскага чынніка. Калі Расея пачне спакайней ставіцца да НАТО, Паўночнаатлянтычны альянс у Беларусі перастануць успрымаць як праблему, і краіна пачне імкліва рухацца ў бок НАТО. Мы пачулі меркаванье, што Лукашэнка паказвае гатоўнасць зблізіцца з НАТО (ці з Эўразьвязам), калі хоча крыху пашантажаваць Расею.

З гледзішча большасці апазыцыйных дзеячаў і ліберальных палітаглядальнікаў, асноўная пагроза Беларусі зыходзіць ад ейнага палітычнага рэжыму — ад некампэтэнтнасці ўлады і аўтарытарызму. Для іх галоўная небяспека — захаваныне цяперашняга рэжыму, які праводзіць палітыку самаізоляцыі. Сюды, казалі апытаныя, дадаецца рост падазронасці да краінаў-суседзяў і адсутнасць грамадзянскай супольнасці. Гэта вядзе да адасабленыня ад дэмакратычных і дабратворных эканомічных працэсаў. Узынікае заганнае кола: чым бяднейшыя людзі, тым мацнейшая іхная залежнасць ад палітычнага кіраўніцтва краіны.

Ад 2000 г. да 2005 г. істотна змянілася стаўленыне да СНД і іншых міжнародных арганізацыяў, узьніклых на постсавецкай прасторы. У 2000 г. афіцыйныя асобы, што падтрымлівалі Лукашэнку, вельмі станоўча ацэньвалі СНД і Саюз Беларусі і Расеі. Апазыцыйныя палітыкі, у сваю чаргу, давалі рэзка адмоўныя характарыстыкі абедзівіум структурам. На нашае глыбокае зьдзіўленыне, у інтэрвію 2005 г. усялякія згадкі пра СНД выклікалі абыякавасць, а часам і кепікі, прычым ня толькі ў асяродку апазыцыі. СНД называлі «эфэмэрнай арганізацыяй, мяккай формай разводу», «трупам», «бескарыснай і неэфектыўнай», «клубам прэзыдэнтаў», які ня мае ніякай палітыкі і не прыносіць ніякай карысці».

Нас яшчэ больш зьдзівіла, як мала аптымізму выклікае Саюз Беларусі і Расеі, прычым ня толькі з боку апазыцыі. Сам Лукашэнка гаворыць пра «нізкую эфектыўнасць асобных элемэнтаў у систэме беларуска-расейскага саюзу».

Увогуле ў 2005 г. заўважалася больш моцнае ўсьведамленыне незалежнасці беларускай саматоенасці. Як і Лукашэнка, шмат якія іншыя палітычныя фігуры бачаць Беларусь транзыгнай зонай. Пераважае разуменыне, што сама геаграфічнае становішча Беларусі — яе стратэгічны запас у дачыненіях і з Расеяй, і з Эўразьвязам. Палітыкі выказваюць значна больш аптымізму наконт супрацоўніцтва з Эўропай і з Эўразьвязам, чым наконт любой арганізацыі на постсавецкай прасторы. Адпаведна, погляды цяперашняй эліты не ўяўляюць перашкоды на шляху да паліпшэння дачыненняў Беларусі з Эўразьвязам. У гэтым аспекте, як і ў іншых, выяўляеца значна большае адзінства мэтаў паміж Лукашэнкам і ягонымі палітычнымі апанэнтамі, чым можна было б меркаваць, зыходзячы зь іхных унутрыпалітычных супяречнасцяў.

ЗАМЕЖНАЯ ПАЛІТЫКА З ГЛЕДЗІШЧА ПРОСТЫХ ГРАМАДЗЯНАЎ

Наколькі гэтыя погляды падзяляюць звычайнія людзі? Каб адказаць на гэтае пытаныне, мы правялі дасьледаваныні ў фокус-групах у 2000 і ў 2005 гг. і агульнанацыянальныя рэпрэзэнтацыйныя аптыганыні ў 2000 і ў 2004 гг. Ніжэй прыведзеныя пераважна меркаваныні ўдзельнікаў дзівюх фокус-групаў, аптыганных у Менску ў са-

РОЙ АЛІСАН, СТЫВЭН ЎАЙТ, МАРГО ЛАЙТ

кавіку 2005 г. У кожнай было восем асабаў працоўнага ўзросту з роўнай колькасцю мужчынаў і жанчын.

Шараговыя грамадзяне рэдка вызначаюцца глыбокай дасьведчанасцю ў пытаннях замежнай палітыкі. Але нас найперш цікавіла агульная арыентацыя: куды яны сябе залічваюць культурна і географічна, як уяўляюць Эўропу, Расею і СНД, якія праблемы замежнай палітыкі іх хвалуюць, а якія — не?

Удзельнікі нашых фокус-групаў пераважна бачаць сябе часткай славянскага сывету, а не Эўропы, але тлумачаць гэта па-рознаму. На думку адных, тут вінаватае кіраўніцтва, асабліва адзін пэўны кіраўнік. Аднак большасць апытаных казала, што прычына — у самім грамадстве, ягонай мэнтальнасці. Напрыклад, інжынэр трактарнага заводу Мікалай, які часта сустракаецца з расейцамі, фінамі, швэдамі, немцамі і г. д., сцівярджае, што Беларусь — ціхае балота ня столькі празь ейнага лідэра, колькі празь «нязломную інэртнасць — народ папросту такі». Інспектар па тэхніцы бясьпекі Белдзяржфілармоніі Андрэй заўважае, што дасюль дзеянічае стары прынцып: «Я начальнік — дурань ты», як было і за царом-бацюхнам, і за камуністамі, як заўсёды было і будзе. На думку яшчэ аднаго інжынэра, Паўла, гэткія погляды часткова абумоўленыя ўзростам: старэйшае пакаленіе паводле свайго ўзгадаванья дасюль застаецца «савецкім». Але людзям у значна большай ступені ўласцівая агульная абыякавасць, чаканьне, што за іх усё зробяць, і страх, што калі яны прайяўляць самастойнасць, «начальства зь імі разъбярэцца». Гэта перадусім датычыцца праваслаўных і ў меншай меры — пратэстантаў і каталікоў. На думку праваслаўных, галава дзяржавы кіруе ўсім, у т. л. грамадzkім арганізацыям і справамі рэлігіяў «у нейкай азіяцкай, ці бізантыйскай, манеры».

Беларусы розыняцца ад эўрапейцаў і тым, як яны працујуць ды бавяць вольны час, і не ў апошнюю чаргу спажываньнем алькаголю. Зваршчык з трактарнага завода Валер кажа, што «паводле таго, колькі п'юць, гэта славянская краіна, а зусім не эўрапейская». Эўрапейцы па-іншаму праводзяць вольны час, заўважыў загадчык дасыледчай лябараторыі Яраслаў, які шмат пажыў у Нямеччыне: «У Эўропе таксама ёсьць свае п'яніцы і наркаманы, але агульны ўзоровень жыцця, агульная культура вельмі розыняцца ад нашых». Больш за ўсё гэта выяўляецца ў тым, як эўрапейцы працујуць — пераважна дзеля саміх сябе. У Беларусі ў гэтым няма сэнсу. А ў вольны час «людзі прыходзяць дахаты, уключаюць тэлевіzar — і ўсё. А ў Нямеччыне ёсьць кавярні, людзі сядзяць, п'юць каву, гутараць...» Мэліта адзначае, што ў розных частках Беларусі — па-рознаму: брудна на ўсходзе, чысьцей на захадзе, і найчысьцей — каля польскай мяжы: «Ня ведаю, чаму». Але на думку Ніны, прадпрымальніцы, у якой малодшы сын вучыцца ў Москве, Беларусь увогуле значна далейшая ад Эўропы, чым эўрапейская частка Расеі, а да Эўропы «нам як да Месяца».

Аднак з гэтым меркаваньнем згадзіліся ня ўсе. Некаторыя лічылі Беларусь больш эўрапейскай краінай, чым Расея, ці, прынамсі, «асобнай цывілізацыяй», што злучае Захад і Ўсход і мае ў сабе рысы і аднаго, і другога. Хатняя гаспадыня Наталья зъвярнула ўвагу на большую талерантнасць беларусаў, на іхню працавітасць. Яе брат часта ездзіць у Расею. Там аднойчы на ўзбочыне дарогі ён бачыў маці з дачкой: маці гандлявала гуркамі, дачка — сабою. «У нас вышэйшая, больш эўрапейская культура, — перакананая Наталья. — Думаю, мы цывілізаваная дзяржава, мірная, эўрапейская». Жанчына ўважае Беларусь за асобную цывілізацыю, «штосыці тышу бу-

фэрнай зоны між Эўропай і Азіяй». «Мы своеасаблівая «прамежкавая» нацыя, — думае Мэліта. — Напэўна, як прыхадцы з космасу».

А што беларусы думаюць пра Эўразвяз? Выказваліся розныя погляды. Меншасьць схілялася да «савецкага» недаверлівага падыходу. Але большасьць прыхільна паставілася да ідэі больш шчыльнага супрацоўніцтва з Эўразвязам, які цяпер мяжуе з Беларусью: «Мы будзем сябраваць, дапамагаць адно адному». Трэба браць прыклад з Польшчы: там пэнсіянэры ездзяць на новых «фіях», сярэдні заробак — 600 даляраў, а кошты на прадукты ніжэйшыя, чым у Беларусі. У Польшчы старыя прадпрыемствы, якія несылі страты, закрыліся, але на іхным месцы ўзыніклі «новыя, нармальныя, якія працуюць і развіваюцца». Польскія працаўнікі едуць за мяжу ў пошуках вышэйшых заробкаў, а эўрапейцы пачалі ўкладаць гроши ў Польшчу. Тоё ж можна сказаць і пра бытую ГДР — нямецкі ўрад інвестуе туды вялізныя сродкі.

З гэтага гледзішча ўваходжаныне Беларусі ў Эўразвяз прынесла б несумненныя выгады, і ня толькі эканамічныя. Інжынэр тэлефоннай сувязі Святланы раней заўсёды ездзіла па закупы ў Польшчу, а цяпер гэта задорага. Калі б Беларусь далучылася да Эўразвязу, Святлана магла б свабодна ўсюды ездзіць. Яраслаў таксама раней ездзіў у Польшчу без аніякіх проблемаў, а цяпер яму трэба віза: «Калі б мы жылі на тэрыторыі Эўразвязу, я меў бы права свабодна перасякаць межы — ад беларуска-польскай да партугальскай... Адсюль і насталыгія па Савецкім Саюзе: раней наша Радзіма была ад Берасьця да Ўладзівастоку, едзь, куды хочаш». Але ўвогуле апытаныя пагаджаліся, што ўваходжаныне ў Эўразвяз для Беларусі — справа аддаленай будучыні. «Я быў бы рады далучыцца да Эўразвязу, — кажа Мікалай, вайсковы пэнсіянэр, які цяпер працуе ахойнікам. — Але нас нікто туды ня пусыці». «Нас ня прымуць», — заяўлялі Андрэй, Ніна і іншыя. Да таго ж «Расея будзе катэгарычна супраць».

Уваходжаныне ў Эўразвяз — съведчаныне «заходняга выбару», але ёсьць жа і «славянскі выбар» — на карысць збліжэння з Расеяй і СНД. Шмат хто лічыць, што «гістарычныя карані Беларусі — на захадзе», а больш шчыльны хаўрус з Расеяй — на цяперашні момант пэрспэктыва ня надта прывабная. «Гэта Бабіён», — заяўляе Натальля. На думку Яраслава, Расея — гэта «чорная дзірка». «Там дасюль няма парадку, — працягвае Натальля, — і ня будзе ў блізкай будучыні». Павал сцьвярджае, што «калі Беларусі трэба гадоў 60, каб навесьці нейкі парадак, дык Расеі — усе 300». «Мне падабаецца Пуцін, — тлумачыць Натальля, — але гэта не падстава аб'ядноўвацца. Усё роўна нам неабходна ісьці разам з Эўропай». Аднак іншыя не выказвалі ахвоты аддаляцца ад сваёй вялікай суседкі. У Мэліты, напрыклад, бацькі — расейцы са Смаленску, і родная мова ў яе расейская. «Як жа я іх кіну сам-насам зь іхнімі проблемамі?» — кажа яна. Іншыя бачаць у Расеі калясальны рынак, найлепшы варыянт укладаныня грошай.

Усе былі згодныя, што з Расеяй пажадана, нават абавязкова трэба мець добрыя, канструктыўныя дачыненьні. Але апытаныя выказвалі істотныя засыцярогі наконт «саюзной дзяржавы» і сумневы ў дзеяздольнасці дый наагул у рэальнym існаваныні СНД. Зразумела, беларусы турбуюцца, каб іх не ўцягнулі ў чачэнскую вайну, як было падчас савецкай вайны ў Аўганістане. Прынамсі, цяпер ніякага сапраўднага саюзу з Расеяй, ваеннага ці якога іншага, «няма». Гэткай жа малаверагоднай уяўляеца і

РОЙ АЛІСАН, СТЫВЭН ЎАЙТ, МАРГО ЛАЙТ

пэрспэктыва адзінай дзяржавы і адзінай валюты, хоць некаторыя з апытаных і віталі б яе ўвядзеныне. Як заўважыў адзін з удзельнікаў фокус-групы, Пуцін трymае Лукашэнку «на адлегласці», паміж імі няма блізкіх дачыненняў. Як тлумачылі іншыя, Пуціну «не патрэбная Беларусь», ён «не зацікаўлены ў tym, каб супрацоўніцаць з Лукашэнкам». У самой Беларусі пачынаюць казаць пра саюз з Расеяй, калі ідзе ба-рацьба за ўладу, а потым усё съціхае. Прынамсі, беларуская чынавенства не захоча страціць сваіх пасадаў і ўплыву ў аб'яднанай дзяржаве.

Што да СНД, агульнае меркаванье зводзілася да того, што яна існуе толькі на паперы. СНД была створаная толькі як «механізм цывілізацыйнага разводу рэспублік, якія ўваходзілі ў склад СССР, — заўважыў Ігар, начальнік зымены заводу «Інтэграл», — і яна мае практычнага сэнсу». Іншым было нават цяжка сказаць, ці існуе СНД.

Фактычна, Беларусі няма патрэбы ні з кім аб'ядноўвацца — ні з Расеяй, ні з Эўразвязам, съцвярджае Мікалай. Варта з усімі падтрымліваць добрыя стасункі. «Так ці іначай, мы застанемся беларусамі, а расейцы — расейцамі. Нас нельга аб'яднаць у адзін народ», — кажа ён. На думку заводскай працоўнай Галіны, Беларусь застанецца незалежнай дзяржавай. Ёй лепей мець добрыя дачыненіні і з Эўразвязам, і з СНД, і з Расеяй, але ні да каго не далучацца, і тады Беларусь будзе квітнець. У гэтых выказваньнях, як і ў іншых, найперш гучыць ідэя прыхільнасці да дзяржаўнай незалежнасці Беларусі, якую б унутраную палітыку яна ні праводзіла і з кім бы ні хаўрусовала на міжнароднай арэне.

Наколькі гэтыя погляды падзяляе шырэйшае грамадзтва? Вынікі нашых агульнанацыянальных рэпрэзэнтатыўных апытаньняў сведчаць, што беларусы практычна ва ўсім выяўляюць большую «эўрапейскасць», чым расейцы і ўкраінцы (гл. Табліцу 1).

Табліца 1. Беларусы, расейцы, украінцы і «Эўропа», 2004—2005 гг.

	Беларусь	Расея	Украіна
Адчуваюць сябе ў значнай/пэўнай ступені эўрапейцамі	34	25	26
Рэдка/зусім не адчуваюць сябе эўрапейцамі	54	68	62
Вызначаюць сябе як эўрапейцаў	16	8	10
Падтрымліваюць уступленыне ў Эўразвяз	59	56	54
Могуць акрэсліць Эўразвяз	48	39	42
Ведаюць, дзе месцыцца штаб-кватэра Эўразвязу	49	39	36
Думаюць, што краіна павінна далучыцца да НАТО	22	29	22

Крыніца: апытаньні, праведзеныя аўтарамі.

Беларусы часцей уяўляюць сябе «эўрапейцамі», часцей называюць «эўрапейскасць» як адзін з варыянтаў свайго самавызначэння.

Аднак, у параўнаньні з дасьледаваньнямі ў фокус-групах, менш апытаных схільныя аддаваць перавагу Эўропе перад Расеяй (гл. Табліцу 2).

БЕЛАРУСЬ МІЖ УСХОДАМ І ЗАХАДАМ

Табліца 2. **Беларусь і ейная вонкавапалітычна арыентацыя, 2005 г.**

Лепей мець добрыя стасункі з Расеяй	31%
Лепей мець добрыя стасункі з Эўразьвязам і ЗША	6%
Лепей мець добрыя стасункі і з Расеяй, і з Эўразьвязам, і з ЗША	52%
Мы маем дастаткова рэсурсаў, каб развівацца самастойна	8%

Крыніца: агульнанацыяльныя рэпрэзэнтатыўныя аптытаныні, праведзеныя НІСЭПД (Вільня) і фундацыяй *Pontis* (Браціслава), траўень 2005 г., $n=1.510$.

Прыкладна для траціны стасункі з Расеяй маюць прыярытэт. Яшчэ прыкладна палова лічыць, што адноўкава істотна мець добрыя дачынені ўзрасу з Расеяй, гэтак і з Эўразьвязам і ЗША. Падобныя меркаваныні добра стасуюцца са «шматвэктарнай» замежнай палітыкай, якую пасълядоўна праводзіць адміністрацыя Лукашэнкі.

НЕКАТОРЫЯ ВЫСНОВЫ

Міжнародная палітыка Беларусі адлюстроўвае прыроду яе аўтарытарнай палітычнай сістэмы, у рамках якой палітыку правамоцны вызначаць толькі прэзыдэнт. («Навошта праводзіць аптытаныні ў Беларусі? — заўважыў нам адзін заходні навукоўца. — Дастаткова ведаць *адно* меркаваныне».) Апроч таго, беларуская палітыка абумоўленая геапалітычным становішчам краіны і моцнай залежнасцю ад расейскага саюзніка. Гэтая залежнасць — ня толькі эканамічная: Расея выступае як гарант улады непрадкальнага беларускага прэзыдэнта.

Афіцыйныя заявы беларускага кіраўніцтва, якія дзіёна, досьць неадназначныя. У іх гучыць прагматызм, які зыходзіць з канкрэтных варункаў, а не апрыёрная ідэалягічная зададзенасць. Нельга сказаць, што стасункі Беларусі з «Эўропай» не падлеглыя зъменам — яны вызначаюцца ў залежнасці ад пазыцыі Эўразьвязу. Таму, магчыма, большы плён дасыць палітыка «канструктыўнага ўзаемадзеяння», чым упартая варожасць з абодвух бакоў, якую мы цяпер назіраем. Працяглыя нападкі на беларускія палітычныя інстытуты, выключэнне беларускіх прадстаўнікоў з міжнародных структураў, а тым болей фінансаваныне з Захаду СМИ, якія адкрыта ставяць сабе на мэце спрыяць зъмене палітычнага рэжыму, — усё гэта хутчэй штурхне беларускія ўлады ў эўразійскім кірунку.

Пераклаў з ангельскай *P. D. паводле:*
Journal of Communist Studies and Transition Politics

ВІТАЛЬ ПАНАМАРОЎ

Перакласці — аддзячыць*

Перакладчыкам з беларускай

Чаму мы перакладаем з беларускай? Навошта мы так бестурботна грэбуем мудрай перасцярогай італьянцаў: «Перакласці — здрадзіць»? Каб растлумачыць гэта, давядзецца парушыць прынятую ў «Гульні ў пацеркі» забарону на выкарыстанне суб'ектыўных асацыяцый: для мяне беларуская мова звязана перш за ёсё з маймі менскімі знаёмымі, якія ўсе, калі ўжываць тэрміналогію Андрэя Дынька, *светлыя людзі*. Беларуская мова нагадвае пра краіну, дзе мне было так добра, як можа быць толькі ва Украіне, таму для мяне пераклад з беларускай — гэта нешта такое цёплае, нібыта бела-чырвона-белая сцягі над аранжавым Майданам у Кіеве, і «перакласці — аддзячыць».

Пераклад з беларускай — цудоўная нагода пераканацца, наколькі гэтая мова, як і лічыцца кожны *sacra lingua*, па-боскаму суверэнная і неспасціжна сугестыўная. Пoshук украінскіх адпаведнікаў беларускіх словаў дазваляе яшчэ раз убачыць «у працы» бязмежныя сэнсавыямагчымасці абедзвюх моваў — ад перадачы ёсёй разнастайнасці пачуццяў аж да ўзнаўлення поўнага абсягу філасофскіх ды бағаслоўскіх катэгорый. Таму не дзіва, што для беларуса яго мова, як заўважыў Пётра Рудкоўскі, — гэта не столькі логіка, колькі эротыка. І калі ўкраінец пачуваецца ў сваёй мове нібы ў Хаце Быцця, дык беларус, следам за Вальжынай Морт, цалкам мае анталагічныя падставы сказаць: мы і ёсць мова. Адсюль вынікае: «перакласці — дамовіцца».

Але пераклад — гэта не толькі вытанчаныя моўныя гульні. Не менш важнае і гэтае дзівоснае пачуцце знаходжання ў сваёй цывілізацыйнай прасторы, якое непазбежна ўзнікае ва ўкраінскага падарожніка на астрахах *Архіпелага Беларусь*, так што нават паркавы мост над Сажом у Гомелі падаецца рэплікай моста Мірабо ў Парыжы і адначасова — зменшанай копіяй Пешаходнага моста ў Кіеве. Адны тлумачаць гэту эмацыянальную і каштоўнасць супольнай гістарычнай памяццю, другія спасылаюцца на адзіны культурны код, трэція гавораць пра цэнтральнае ўрапейскі

Віталій Панамароў — філёзаф, эсэіст, вялікі сябар Беларусі. Жыве ў Париже ў Кіеве.

ПЕРАКЛАСЬЦІ — АДДЗЯЧЫЦЬ

падмурак беларускага і ўкраінскага праектаў будучыні, але дакладней за ўсё гэта выказала Ева Вежнавец: «У нас з вамі агульныя сябры і агульныя ворагі».

Перакладаючы з беларускай, у думках здымаш капялюш перад апантанасцю беларускага *палітычнага народу* (хоць сёння гэта ўжо не шляхта, а інтэлектуалы), які так неталерантна кіп'ць з усіх гэтых ёўразійскіх намаганняў пераканаць Яна-беларуса: «Ты напраўду — проста Ванька». У кожным дасканальнym беларускім тэксле свіціца старажытная традыцыя шанавання годнасці асобы і супольнасці — традыцыя, якую карціць узnavіць ды культиваваць і на сваёй глебе, таму «перакласці — запазычыць».

Нарэшце, пераклад з беларускай на ўкраінскую і наадварот — гэта штохвілінны эквівалентны абмен кантэкстам, зместамі, сэнсамі і значэннямі. Гэта нагадвае цыгнік «Кіеў—Менск», які з Кіева вязе «Критику», а з Менска — «ARCHE» і «Нашу Ніву»; у Менск едзе ўкраінскамоўная версія кнігі Эрыка Габсбаўма пра пошук і вынаходства традыштый, а ў Кіеў — «Маша і мядзведзі», якіх кіеўскія інтэлектуалы потым вечарамі па чарзе чытаюць узолос у сваіх кватэрах. З Кіева — «Лісты з-пад коўдры» ад Андрэя Хадановіча, а ім насустрач — бутэлька ад Уладзіміра Арлова з аптэкарскім цэтлікам «Лекі для Ірванца». І, значыць, сапраўды: «перакласці — абмяняць».

Таму, калі кіеўскі перакладчык Славаміра Адамовіча і Андрэя Хадановіча Максім Сtryха вітаецца са мною словамі «Жыве Беларусь!», я заўсёды адказваю яму: «Жыве вечна — пакуль мы жывём і перакладаем з беларускай».

З украінскай пераклаў Сяргей Петрыкевіч

* У аснову эсэ пакладзены выступ на прэзентацыі антalogii сучаснай украінскай і беларускай паэзіі «Зв'язок розніц // Сувязь разрыў» (выдавецтва «Критика») у Кіеве-Магілянскай акадэміі 16 мая 2006 г.

Лісты Антона Луцкевіча з часу Парыжскай мірнай канферэнцыі

18 студзеня 1919 г. у Парыжы адкрылася міжнародная канферэнцыя, што мела на мэце падвесці вынікі сусветнай вайны — той вайны, якую яшчэ не назвалі Першай сусветнай, але ўжо паспелі назваць Вялікай — настолькі ўражальнымі і непрадабачанымі аказаліся яе наступствы. Сярод гэтых наступстваў быў і ўздым нацыянальных рухаў, а ў іх выніку — развал шматнацыянальных імперый, трываласць якіх перад пачаткам вайны мала ў каго выклікала сумненні: Аўстра-Венгрыі і Расіі. Пры гэтым Аўстра-Венгрыя ў гістарычным маштабе развалілася імгненна, на працягу некалькіх тыдняў, паставіўшы пераможцаў перад здзеісненым фактам; Расійская ж імперыя, у якой палітычны крызіс быў выявай глыбокага сацыяльнага і гуманітарнага крызісу, аганізавала на працягу некалькіх гадоў, выкідваючы прадукты свайго распаду з цэнтра на ўскраіны і за даваенныя межы. Таму на канферэнцыі ў Парыжы дзяржавы пераможцы мусілі не толькі зводзіць падрахункі са сваімі супернікамі, што прайгралі вайну, але і заняцца тэрытарыяльнай-палітычным уладкаваннем на разва-

лінах былых імперый.

У аснову праграмы пасляваеннага тэрытарыяльна-палітычнага ўладкавання былі пакладзены знакамітая «14 пунктаў» прэзідэнта ЗША Вудра Уілсана, з якімі гэта дзяржава вясной 1917 г. уступіла ў вайну, кінуўшы сваю вырашальную гіру на шалі змагання. Трынаццаты пункт гэтай праграмы прадугледжваў утварэнне незалежнай польскай дзяржавы. Іншыя перамены ў Цэнтральна-Усходній Еўропе не планаваліся. Аднак за паўтара года пасля абвяшчэння «14 пунктаў» у гэтым рэгіёне адбыліся настолькі істотныя перамены, што пераможцам давялося грунтоўна скарэктаваць прынятую імі праграму. Змены зноў жа былі пададзеныя ЗША ў выглядзе афіцыйнага амерыканскага каментара да «14 пунктаў», падрыхтаванага пад кірауніцтвам галоўнага дарадцы прэзідэнта палкоўніка Хаўза і прынятага ўсімі саюзнымі дзяржавамі, а следам за імі і Германіяй. Гэты дакумент прадугледжваў вырашэнне лёсу народаў заходніх ускраін Расіі на ўзор вырашэння польскай праблемы: «Тое, што прызнана правільным для паякаў, несумненна давядзеца прызнаць

правільным і для фінаў, літоўцаў, латышоў, а магчыма, і для ўкраінцаў», таму што «адбылося адраджэнне гэтых раней падуладных народаў»¹.

Можна заўважыць, што ў амерыканскім пераліку народаў еўрапейскай Расіі, якія ўжо «адрадзіліся» пасля апублікавання «14 пунктаў», адсутнічаюць беларусы, эстонцы. У гэтым артыкуле нас, натуральна, цікавяць беларусы. Ці азначае іх адсутнасць у дакуменце, пакладзеным у аснову Камп'енскага перамір'я 11 лістапада 1918 г., прысутным по-тym на сталах Парыжскай мірнай канферэнцыі, што дзяржавы-пераможцы не бачылі Беларусі, не збіраліся займацца і не займаліся ёю? Адзін з беларускіх даследчыкаў у сувязі з гэтым напісаў: «Дзяржавы-пераможцы не толькі не ставілі пытання аб прызнанні незалежнасці Беларусі, але нават не выступалі за аўтаномію для беларусаў»². Фактычна правільна, але па сутнасці няслушна. Заўважым, па-першае, што беларускія гісторыкі пакуль што не вывучалі матэрыялаў Парыжскай мірнай канферэнцыі з-за іх цяжкадаступнасці. Па-другое, пазіцыя дзяржаў у гэтым пытанні, якое з'яўлялася толькі фрагментам шырокай і складанай праблемы пасляваеннага ўладкавання Усходняй Еўропы, ролі Расіі ў ёй, зусім не была маналітнай. Інтарэсы Францыі і Англіі тут разыходзіліся, мела свае інтарэсы і Польшча, і яны не супадалі ні з першымі, ні з другімі. Была яшчэ і белая Расія, якая мусіла вытрымаць «тэст» на демакратычнасць, наладжаны ёй заходнімі дзяржавамі летам 1919 г. Гэтым тэстам якраз было стаўленне цэнтраў палітычнага кіраўніцтва

белай Расіі да нацыянальных праблем насея тэрыторыі, гатоўнасць вырашыць іх на аснове прынцыпу самавызначэння народаў. У кантэксце і пад уплывам гэтих супярэчнасцяў пазіцыі асноўных гулькоў усходненеўрапейскай палітыкі перажывалі эвалюцыю, якая ўплывала і на шанцы беларусаў стаць сучасным дзяржаўным народам. Прама скажам, шанцы нязначныя ў існых канкрэтнагістарычных акалічнасцях, але здольныя эвалюцыянуваць у тым ці іншым кірунку. Каб павысіць гэтыя шанцы, неабходна было ясна і цвёрда выказаць сваю волю, быць пачутымі і знайсці суб'ектаў міжнароднай палітыкі, гатовых падтрымаць гэтую волю, зыходзячы з уласных інтарэсаў. Неабходна было быць там, дзе вырашалася, — ва ўсялякім разе, на бліжэйшыя гады — тэрытарыяльна-палітычнае аблічча пасляваеннай Еўропы. Неабходна было быць у Парыжы.

Лідэры БНР своечасова зразумелі неабходнасць шукаць падтрымкі з боку пераможцаў у вайне — Антанты і ЗША, каб забяспечыць сваю незалежнасць, перадухіліць паглыбленне той нацыянальной трагедыі, якую беларускі народ перажываў з пачатку вайны. Гэтае разуменне выяўляецца ў звароце Рады БНР да ЗША і іншых дзяржаў — удзельніц вайны ад 22 кастрычніка 1918 г. У ім Рада прасіла «ў імя прынцыпаў гуманнасці, авшчаных презідэнтам ЗША... уратаваць беларускі народ ад разгрому і дзеля гэтага яшчэ да адыходу акупацийных войскаў забяспечыць Беларусі знешнюю недатыкальнасць шляхам прызнання яе самастойнасці і незалежнасці і ўнутраную бяспеку перадачай Радзе цывільна-

¹ Архив полковника Хаузера. Т. IV. Москва, 1944. С. 151.

² Ціхаміраў А. В. Беларуская праблематыка на Парыжскай мірнай канферэнцыі 1919—1920 гг. // Весці АН Беларусі. Серыя грамадскіх навук. № 4. 1996. С. 34.

га ўпраўлення краем»³. Аднак у канцы 1918 г., нават пры найлепшым стаўленні да справы незалежнасці Беларусі (якое на самай справе адсутнічала), Антанта не магла задаволіць просьбу Рады БНР, бо не мела дзеля гэтага магчымасцяў. Таму Германія перадавала тэрыторыю Беларусі і Украіны, якую была вымушана эвакуаваць, савецкай Расіі, за выключэннем абшару, прылеглага да Усходняй Пруссіі. Гэтую тэрыторыю адпаведна з Камп’енскім перамір’ем яна магла пакінуць толькі пасля дадатковага распараджэння Антанты. Дагавор аб перамір’і ліквідаваў таксама ўсе дагаворы, пачынаючы з Берасцейскага, заключаныя Германіяй з савецкай Расіяй ці дзяржаўнымі фармаваннямі, якія адышлі ад яе пры падтрымцы Германіі⁴. Дзяржавы-пераможцы хацелі будаваць пасляваеннную Еўропу «з чистага аркуша».

Відавочна, беларускі ўрад меў інфармацыю аб гэтых рашэннях і адзагаваў на іх у пункце другім праграмнай дэкларацыі Рады міністраў БНР, з якой яе кіраунік Антон Луцкевіч выступіў перад Радай Рэспублікі 22 лістапада 1918 г. У

ёй ставілася задача дабівацца «права голосу на мірнай канферэнцыі»⁵.

Аднак гэтая канкрэтна сформуляваная задача аказалася неймаверна цяжкай для вырашэння. Першае, чым давялося займацца ўраду А. Луцкевіча на працягу наступных тыхдняў — гэта пошук прытулку для ўладаў БНР, паколькі чырвоныя войскі, што набліжаліся з усходу, мелі загад падтрымліваць у нацыянальных раёнах толькі ўрады, створаныя бальшавікамі⁶. Ясная справа, Антон Луцкевіч не чытаў гэтага загаду, аднак няўдача яго перагавораў з прадстаўніком савецкай Расіі ў Кіеве Х. Ракоўскім⁷, вопыт дачыненняў з мясцовымі бальшавікамі перад адыходам немцаў з Менску⁸ не давалі яму падстаў для ілюзій. Таму 3 снежня ўрад БНР выехаў з Менска ў Вільню, а 27 снежня адтуль — у Горадню, яшчэ занятую немцамі. Як сведчаць запісы ў дзённіку А. Луцкевіча, яго ўрад і тут не знайшоў неабходных умоваў для працы. Сярод мноства проблем, з якімі яму даводзілася штодня сутыкацца, было рабаўніцтва мясцовага насельніцтва польскім легінерамі, якіх падтрымлівалі як нямец-

³ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. I. Кн. 1. Вільня—Нью-Ёрк—Прага, 1998. С. 284. (Далей Архівы БНР, I, 1.)

⁴ Системная история международных отношений. 1918—2000. В 4 томах. Т. 2: Документы 1910—1940-х годов. Москва, 2000. С. 21; Версальский мирный договор. Москва, 1925. С. VI.

⁵ Архівы БНР, I, 1. С. 301.

⁶ Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Т. 37. С. 234.

⁷ Архівы БНР, I, 1. С. 269—270, 272. Мы не ведаем, ці чакаў асабіста Луцкевіч запрашэння на перамовы з Леніным, але з вялікай долій упэўненасці можам сцвярджаць, што Ленін не збраўся яго запрашаць, паколькі ўжо ў каstryчніку быў ахоплены шалам сусветнай рэвалюцыі пад уплывам рэвалюцыйнага крызісу, што пачынаўся ў Германіі. Гл.: Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Т. 37. С. 111—113; Т. 50. С. 185—186, 195—196 і д. д. Сітуацыя змянілася толькі ў канцы снежня, калі спадзяванні на хуткую сацыялістычную рэвалюцыю ў Германіі не спраўдзіліся. Але на такі випадак існавалі беларускія камуністы з групы Жылуновіча. Відавочна, тэзіс беларускай гісторыографіі аб перагаворах Антона Луцкевіча з Леніным, якія быццам бы мелі месца ў Москве, з'яўляецца міфам. Аднак яго неабходна аналізаваць у іншым месцы.

⁸ Из истории гражданской войны в СССР. Т. 1. Москва, 1960. С. 688.

кія ўлады, так і Варшава. У польскай ста-ліцы тады ўжо прымаліся юрыдычныя акты, накіраваныя на анексію паўночна-заходніх тэрыторый Беларусі ў склад ад-роджанай польскай дзяржавы. «Ясна і бяспорна толькі адно, — запісваў Антон Луцкевіч у сваім дзённіку, — што на Гродзеншчыну ідуць дзве хвалі — з ус-ходу і захаду, што разыграецца яшчэ адзін акт крывавай драмы, пачаўшайся ў 1914 годзе. І абеддзве гэтыя хвалі нясуць нам руну і знішчэнне не толькі матэрыяльнага багацця, але — і гэта найгорш — нашых палітычных ідэалаў, нашага дзяржаўнага будаўніцтва»⁹. Данесці пат-рабаванне беларускага народу прызнаць яго права на самастойнае існаванне да арэапагу дзяржаў-пераможцаў рабілася ўсё болей пільнай, лёсавызначальнай для Беларусі задачай.

Антон Луцкевіч добра разумеў гэта. 22 студзеня 1919 г. ён падпісаў мемарыял беларускага ўрада старшыні Парыжскай мірнай канферэнцыі, у якім абгрунтаваў права беларускага народу на дзяржаўнае існаванне, падаў этапы фармавання бе-ларускай дзяржаўнасці, выказаў просьбы аб дапамозе Беларусі ў гэтай справе і да-пушчэнні прадстаўнікоў БНР на канфе-ренцыю «дзеля абароны інтэрэсаў бела-рускага народу і дачы патрабных інфар-мацый»¹⁰. Мемарандум меўся завезці ў Парыж генерал Кіпрыян Кандратовіч, «галоўнакамандуючы» так і не створана-га беларускага войска. У пачатку студзе-ня, вярнуўшыся з пераговораў з каман-

даваннем Обер-Оста¹¹, генерал прызнаў-ся Луцкевічу, што немцы выступаюць супраць стварэння літоўска-беларускай арміі¹², а яны пакуль што заставаліся панамі часткі той тэрыторыі, дзе была магчымасць весці набор у гэта войска.

Чаму ж такая адказная місія — уру-чэння звароту беларускага ўрада да мірнай канферэнцыі — давяралася ваен-наму чалавеку, нядаўна яшчэ генералу расійскай службы, чалавеку, не ўкарэненому ў беларускі нацыянальны рух? Ад-каз на гэтае пытанне высвечаюць дзве наступныя вострыя праблемы, з якімі барукаўся ўрад Луцкевіча: грошай і кад-раў. І таго, і другога страшніна не хапа-ла. Пра гроши лепш сказаць так: іх не было зусім. Урад Літоўскай Рэспублікі адмовіўся даць пазыку¹³, бо і сам быў не-багаты, хаця, здаецца, галоўнай прычы-най адмовы было нежаданне падтрымлі-ваць патэнцыйнага суперніка перад арэ-апагам вялікіх дзяржаў. У гэтай сітуацыі Луцкевіч узрадаваўся, калі даведаўся, што генерал Кандратовіч «маецца ехаць у Парыж сваем коштам. Пры нашых рэ-сурсах гэта шчасце»¹⁴. Былы член Чац-вёртай Дзяржаўнай думы ад Гродзенш-чыны А. Азнабішын сам напрасіўся ў склад дэлегацыі¹⁵, і Луцкевіч не адмовіў яму, вымушаны шукаць людзей больш-менш палітычна дасведчаных і дастатко-ва культурных, каб не згубіцца ў па-рыжскіх колах, што фармаваліся вакол канферэнцыі. Можна меркаваць, што гэ-так жа выпадкова трапіў у склад дэлега-

⁹ Антон Луцкевіч. Дзённік / Польмія. 1991. № 4. С. 215—224; № 5. С. 186 і інш. (Далей Дзённік.)

¹⁰ Архівы БНР, I, 1. С. 327.

¹¹ Нямепккая акупацыйная адміністрацыя на Усходзе.

¹² Дзённік. № 4. С. 221.

¹³ Дзённік. № 5. С. 173.

¹⁴ Тамсама. № 4. С. 221.

¹⁵ Тамсама. № 5. С. 181.

цыі нехта Леанід Баркоў. Афіцыйна поўны яе склад быў зацверджаны на пасяджэнні Рады народных міністраў БНР толькі 21 сакавіка 1919 г. У яе ўваходзілі, акрамя А. Луцкевіча, міністр юстыцыі А. Цвікевіч; радчыя К. Кандратовіч, А. Азнабішын і Р. Скірмунт; аташэ — Ю. Янкоўскі, А. Галавінскі і Л. Баркоў; кур’ер — Г. Камарынец¹⁶. У гэтым складзе дэлегацыя была дастаткова кампетэнтная і працаzdольная. Аднак на самай справе ў Парыж, і то з вялікім спазненнем — больш чым праз месяц — выехалі троє: Кандратовіч, Азнабішын і Баркоў. Антон Луцкевіч далучыўся да іх у канцы траўня і ўжо на месцы ўключыў у склад дэлегацыі наваспечанага палкоўніка Я. Ладнова, што прыехаў з беларускага асяродка ў Адэсе. Мірная канферэнцыя ў гэты час працавала ўжо пяты месяц і паспела прыняць мемарандумы ўрадаў суседніх Беларусі дзяржаў — Польшчы, Літвы, заслухаць іх дэлегацыі; прыняць рашэнне аб усходніх мяжы Польшчы, у якім яе канчатковое вызначэнне ставілася ў залежнасць ад фармавання ў Расіі дэмакратычнага ўрада, які атрымае прызнанне Захаду; установіць сувязь з урадам Калчака і неўзабаве, пасля згаданага вышэй «тэставання», прызнаць яго. Пры гэтым заходнія дзяржавы задаволіліся яго заявай аб прызнанні незалежнасці адной Польшчы і гатоўнасці перадаць пытанне аб нацыяналізмай аўтаноміі іншых народаў будучаму Устаноўчаму сходу. Украінскага і беларускага пытання перад урадам Калчака дзяржавы не ставілі.

Такім чынам, дэлегацыя БНР з'явілася на Парыжскай канферэнцыі са спазненнем. Галоўная яго прычына тая ж: адсутнасць грошай, неабходных для фінансавання яе дзейнасці. Ураду БНР даводзілася разлічвацца за гістарычна абумоўленыя дэфармацыі беларускага грамадства, што стаціла сваю арыстакратыю з усімі яе магчымасцямі, не здолела ва ўмовах нацыянальнага ўціску сфармаваць моцны прадпрымальніцкі клас з яго міжнароднымі сувязямі, зацікаўлены ў стварэнні сваёй дзяржавы і гатовы падтрымліваць яе нараджэнне ўласнымі капиталам. Калі ўлічыць яшчэ, што ўрад БНР апынуўся ў становішчы ўрада ў эміграцыі, то можна зразумець, што вонкавая падтрымка яго дзейнасці была ледзь не адзінай крыніцай яго фінансавання.

Яшчэ ў канцы студзеня ў гэтай справе з'явіўся першы пробліск надзеі: кур’ер з Кіева прывёз навіну аб падпісанні Аркадзем Смолічам, міністрам з кабінета Антона Луцкевіча, дамовы з урадам УНР аб пазыцыі 4 млн карбованцаў. Аднак атрымаць гэтыя гроши, пераведзеныя ў венскі і берлінскі банкі¹⁷, аказалася нялёгкай справай, бо тут неўзабаве на іх быў накладзены секвестр. А тым часам урад Луцкевіча, які апынуўся перад пагрозай перадачы немцамі Горадні палякам, разлічваючы на ўкраінскую пазыку, вымушаны быў пераехаць менавіта ў Берлін. Урэшце адтуль у Парыж выехалі Кандратовіч, Азнабішын і Баркоў, да якіх кіраёнік дэлегацыі далучыўся толькі ў канцы

¹⁶ Архівы БНР, I, 1. С. 336.

¹⁷ 1,5 млн карбованцаў (1,666 млн німецкіх марак) пераводзіліся ў Берлінскі рэйхсбанк: Архівы БНР, I, 1. С. 334. Ураду Луцкевіча ўдалося атрымаць толькі гроши з венскага банка. Параўн.: Літва ў канцы 1918 г. атрымала ад Германіі 1 млн марак, летам 1919 г. — яшчэ 5 млн: Навіцкас К. Літва и Антанта (1918—1920 гг.). Вільнюс, 1970. С. 46, і артыкул Гедымінаса Рудзіса ў: Lithuanian Historical Studies. 2000. № 5. Р. 173.

траўня¹⁸, дастаўшы грошы з венскага банка. Заходнія дзяржавы тады якраз чакалі адказу на свой запыт да ўрада Калчака.

Антон Луцкевіч знаходзіўся ў сталіцы Францыі на працягу трох месяцаў, за гэты час прымусіўшы белую Расію і Польшчу заўважыць беларускае пытанне, — больш того, пачаць аспрэчваць на парыжскай палітычнай сцэне сваё права вырашаць яго разам з іншымі пытаннямі з гэтага шэрагу. Пілсудскі і Падэрэўскі адстойвалі права Польшчы заняцца ўладкаваннем Усходу Еўропы, абапіраючыся на ідэю федэрациі дзяржаў, узнякльых на тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай; Сазонаў С. Д., міністр замежных справаў урада Калчака, мусіў супрацьпаставіць ёй ідэю аўтаноміі народаў Расіі, упершыню назваўшы сярод іх і беларусаў. Гэта быў нязначны поспех з пункту гледжання асобных членоў кабінета Антона Луцкевіча (А. Цвікевіч)¹⁹. Аднак ці можна было зрабіць больш?

Адказваючы на гэтае пытанне, неабходна мець на ўвазе шэраг фактараў, што абмяжоўвалі магчымасці дэлегацыі БНР. Сярод іх — неінфармаванасць заходніх палітычных элітаў аб Беларусі²⁰ і арганічная слабасць самой дэлегацыі. Першы быў аб'ектыўны і, відавочна, прадбачыўся Луцкевічам. Другі ж варта адзначыць асобна. Слабасць дэлегацыі выявілася ў адсутнасці ідэйнага адзінства, разыходжаннях у матывацыі асобных яе ўдзель-

нікаў, што не спрыяла іх згуртаванню вакол кіраўніка і самаадданай калектывай працы. Яна выявілася, між іншым, у драматычным і таямнічым казуесе, што здарыўся пасля ад'езду Антона Луцкевіча ў канцы жніўня на перамовы ў Варшаву: трое членаў яго дэлегацыі — Кандратовіч, Азнабішын, Баркоў — аказаліся затрыманымі французскімі спецслужбамі і аўбінавачанымі ў патаемным супрацоўніцтве з германскімі манархічнымі арганізацыямі²¹.

Аднак адзначаная слабасць дэлегацыі не стала асноўнай прычынай, якая не дазволіла Антону Луцкевічу дасягнуць лепшых, значнейшых вынікаў на Парыжскай канферэнцыі, першым сярод якіх магло б з'явіцца запрашэнне для выступлення ў адной з яе камісій (яго атрымалі літоўцы, але ўкраінцы таксама не атрымалі). Супраць Антона Луцкевіча дзейнічалі іншыя, больш магутныя фактары, негатыўнае ўздзеянне якіх на справу незалежнасці Беларусі ён здольны быў толькі зменшыць, але не мог нейтралізаваць. Гэта геапалітычныя і эканамічныя інтэрэсы дзяржаў ва Усходній Еўропе, існы тут баланс сілаў, які складваўся на працягу апошняга стагоддзя — а складваўся ён з удзелам Расіі. Расія была часова аслаблена, але яе рэсурсы дазвалялі заходнім дзяржавам спадзявацца на яе хуткае вяртанне на ўсходнюю арэну ў якасці ўсходненімскай супрацьвагі Германіі, чый патэн-

¹⁸ Першы парыжскі дакумент Антона Луцкевіча датаваны 29 траўня (гл. далей), першы з апублікованых да гэтага часу — 30 траўня: Архівы БНР, I, 1. С. 352.

¹⁹ Тамсама. С. 410.

²⁰ У красавіку 1919 г. дышламатычны прадстаўнік Польшчы Т. Філіповіч паведамляў, што супрацоўнікамі англійскага Ведамства замежнай палітыкі «Беларусь» («White Russia») успрымалася як частка Расіі: «Расія мае першае права на гэтыя землі як на сваю этнографічную тэрыторыю», — сцвярджалі яны: Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego. T. 2. Wrocław, 1994. S. 93.

²¹ Архівы БНР, I, 1. С. 767—768.

цыял як дынамічнай экспансіянісцкай сілы быў не вычарпаны, нягледзячы на яе паражэнне ў вайне. Адкол Беларусі, Украіны ад Расіі ўспрымаўся заходнімі дзяржавамі як шкоднае для іх інтэрэсаў аслабленне даваеннага саюзніка, аслабленне менавіта ў тым пункце, дзе яна была небяспечнай для Германіі і таму карыснай для Францыі і Англіі — на ёўрапейскай сушы. Адыход ад Расіі прыбалтыйскіх краін не ствараў для заходніх дзяржаў такай сітуацыі. Наадварот, для Англіі незалежныя ад Расіі дзяржавы ў гэтym рэгіёне маглі стаць адным з апорных пунктаў, якія дазвалялі заціснуць Германію, пазбаўленую пераможцамі венна-марскога флота, у яе сухапутных межах, не даючы ёй магчымасці зноў выйсці на марскія прасторы. У гэтай сувязі нават вартасць Польшчы, найбольшай і бліжэйшай суседкі Германіі з усходу, была для заходніх дзяржаў адноснай, абумоўленай грамадскім крызісам у Расіі і часовай слабасцю гэтага традыцыйнага партнёра. Польшча, аднак, у адрозненіне ад БНР мела сваё войска і даволі пашыраны ў грамадстве антырасійскі комплекс, які ствараў, праўда, немалая клопаты для заходніх дзяржаў, але, тым не менш, у канкрэтнай гістарычнай сітуацыі мог быць выкарыстаны і выкарыстоўваўся для барацьбы з бальшавікамі.

Антон Луцкевіч не паддаўся ціску сур'овых неспрыяльных абставін і шукаў сродкі дзеля іх пераадolenня і наступнага прызнання Беларусі старымі дзяржавамі ў якасці адной з незалежных ёўрапейскіх дзяржаў. Такімі сродкамі былі заяўленая ім гатоўнасць БНР уключыцца ў адзіны антыбальшавіцкі фронт усходненеўрапейскіх дзяржаў і эканамічныя

праекты ёўрапейскага маштабу, сярод якіх найболыш цікавым было стварэнне Балтыйска-Чарнаморскага воднага шляху. Апублікованыя дакументы сведчаць, што супрацоўніцтвам з БНР цікавіліся Латвія, Украіна, некаторыя заходнія эканамічныя колы²². Аднак у межах таго часу, што Луцкевіч меў у Парыжы — да канца жніўня — яму не ўдалося дасягнуць падтрымкі праектаў з удзелам БНР з боку вышэйшых сфераў Парыжскай канферэнцыі. Бальшавіцкую проблему на ўсходзе вырашала Польшча, і заходнім палітыкам некаторы час здавалася, што яна дапаможа белым увайсці ў Москву. А гэта перспектыва пазбаўляла Захад неабходнасці раздражняць белую Расію падтрымкай усходненеславянскіх цэнтрабежных рухаў на былой яе тэрыторыі.

У сваю чаргу тая ж Польшча (дакладней — кіроўны ў ёй лагер Пілсудскага), эфектыўна карысталася спрыяльнай міжнародна-палітычнай сітуацыяй, каб цалкам узяць у свае руکі «расійскае пытанне». Пры пасярэдніцтве Ю. Мархлеўскага Пілсудскі дамовіўся з Леніным, даволіўшы бальшавікам разбіць Дзянікіна, якога лічыў больш небяспечным для Польшчы праціўнікам, і пачаў падрыхтоўку вырашальнага ўдару па вялікадзяржаўнай Расіі, якая б яна ні была ў будучым — белая ці чырвоная. Такім ударам, на яго думку, стаў бы адрыў ад Расіі Украіны, толькі пасля чаго наступіў бы чарод і беларускага пытання. У гэтую канцепцыю не ўпісвалася падтрымка Польшчай суверэнізацыі Беларусі, да чаго імкнуўся Антон Луцкевіч, дамагаючыся ў Варшаве аднаўлення дзейнасці Рады БНР і прызнання Рэспублікі

²² Архівы БНР, I, 1. С. 462—466 і інш.

Польшчай, — не ўпісвалася якраз таму, што гэтыя крокі аблегчылі б Луцкевічу барацьбу за прызнанне БНР у Парыжы. Таму польскія ўлады спрыгчыніліся да зрыву парыжскай місіі Антона Луцкевіча, пазбавіўшы яго магчымасці вярнуцца ў Парыж у канцы 1919 г. Фактычна, ён быў інтэрнаваны.

Да гэтага часу аб дзейнасці дэлегацыі БНР на Парыжскай мірнай канферэнцыі было вядома няшмат, на жаль, як і наогул аб дзейнасці ўрада БНР у той перыяд. Ёсць некалькі публікацый аўтарства польскіх і беларускіх гісторыкаў, але толькі ў дзвюх ці трох з іх дзейнасць дэлегацыі на чале з Антонам Луцкевічам з'яўляецца асноўным прадметам даследавання²³. Адной з прычын, якая стрымлівала вывучэнне гэтай праблемы, з'яўляецца дрэнная забяспечанасць крыніцамі, хаця даводзіцца прызнаць, што капитальная публікацыя дакументаў урада БНР, падрыхтаваная Сяргеем Шупам²⁴, выкарыстоўваецца гісторыкамі слаба. У названным выданні ёсць некалькі дакументаў Антона Луцкевіча з часу яго знаходжання ў Парыжы, уключаючы адзін яго ліст Дыпламатычнай місіі БНР у Берліне²⁵, праз якую старшыня Рады народных міністраў стараўся падтрымліваць сувязь са сваім урадам, расцярушаным па розных гарадах Еўропы. Азняамленне з гэтай публікацыяй толькі ўмацоўвала меркаванне, што прэм'ер-міністр меў перапіску са сваімі калегамі, а калі так, то за трэх месяцаў мусіў паслаць свайму ўраду болей чым адзін ліст. А гэты быў надру-

каваны, відавочна, таму, што быў адзінным лістом, які трапіў у фонд 582 Дзяржаўнага архіва Літвы, матэрыялы якога цалкам апісаны С. Шупам. Пакідаючы ўбаку пытанне аб tym, чаму менавіта гэты ліст трапіў у архіў РНМ БНР, паспяшаючыся сцвердзіць, што нам пашчасціла натрапіць на цэлы шэраг раней не апублікованых лістоў Антона Луцкевіча, звязаных з проблематыкай Парыжскай мірнай канферэнцыі 1919 г. Яны знаходзяцца ў фондзе 5782, воліс 1, справы 1, 4 і 6 Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрациі (былы ЦГАОР СССР) сярод іншых дакументаў БНР. Аб наяўнасці ў гэтым архіве дакументаў БНР пісала Ганна Сурмач яшчэ ў 1993 г.²⁶, аднак значнага рэзультанту яе паведамленне не атрымала.

На жаль, арыгіналы дакументаў нам удалося літаральна толькі патрымаць у руках, працаваць жа давялося з іх мікрафільмовымі копіямі. Нязручнасць карыстання імі і дэфіцыт часу прымусілі засяродзіцца на выяўленні найбольш каштоўных, на нашу думку, дакументаў — якраз луцкевічаўскіх. У дзвюх справах названага фонду іх аказалася 16. «ARCHE» друкуе 15 з іх. Не друкуеца невялікі ліст-паштоўка Антона Луцкевіча ад 31 чэрвеня 1919 г., адресаваная ў Берлін, на Кайзер-алею, 209, у якой аўтар паведамляе аб аднаўленні паштовай сувязі паміж Парыжам і Берлінам і цікавіцца спраўай пераводу грошай для парыжскай дэлегацыі. Прыведзены ім адрес і змест дакументаў дазваляюць меркаваць, што яны з'яўляюцца часткай архіва Ды-

²³ Акрамя прыведзенай вышэй працы А. Ціхамірава гл.: Лазько Р. Р. Спробы заключэння беларуска-польскага саюза ў 1919 г. // Беларускі гістарычны зборнік. Беласток, 2001. С. 109—121. Тут жа прыведзена літаратура.

²⁴ Архівы БНР. Т. 1. Кн. 1—2. — Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998.

²⁵ Архівы БНР, I, 1. С. 363.

²⁶ Сурмач Г. Беларускі загранічны архіў // Беларуская мінуўшчына. 1993. № 1. С. 18—23.

пламатычнай місіі БНР у Берліне.

Документы, што друкуюцца, цікавыя з розных бакоў. Яны дазваляюць «матэрыялізаваць» няпростую дзейнасць урада БНР, з большай дакладнасцю ўключыць яе ў гістарычны кантэкст галоднага і крылавага для Усходняй Еўропы 1919 г. Чаго вартая, напрыклад, такая дэталь, як выказаная Луцкевічам радасць з прычыны выпраўлення яму касцюма, у якім ён зможа прыстойна з'явіцца ў Парыж. Яго лісты дазваляюць удакладніць праблематыку вонкавапалітычнай дзейнасці БНР, метады, якія ўжываліся кіраунікам урада для вырашэння галоўнай на той момант задачы — дасягнення міжнароднага прызнання рэспублікі, сутнасць разыходжанняў у асяроддзі кірауніцтва БНР, што вялі да палітычнага крызісу канца 1919 г., прычыны асабістай драмы Луцкевіча, якая выявілася ў яго адстаўцы ў пачатку 1920 г. і адыходзе ад палітычнай дзейнасці.

З 15 дакументаў, што друкуе «ARCHE», 4 набраныя на друкарскай машынцы (№№ 1, 2, 4, 6), астатнія — аўтографы Антона Луцкевіча. Лісты, пранумараўваныя тут №№ 8, 9, 10, напісаны на паперы з вуглавым штампам Дыпломатычнай місіі БНР у Парыжы, тэкст на французскай мове: Delegation de la Republique Democratique de la Russie (Ruthenie) Blanche. 24, Rue Bayard, Paris VIII. Tel. Passy 19-62.

Розніца ў спосабе выканання дакументаў абумовіла розніцу ў спосабе перадачы іх правапісу ў публікацыі. Машынапісныя тэксты перадрукуюваюцца з выстаўленнем «у нескладавага» і «ё» адпаведна з сучаснымі афіцыйнымі нормамі, паколькі, як можна меркаваць, яны адсутнічалі на машынцы. Заўважым, што ў тэкстах Антона Луцкевіча назіраецца пэўная непаслядоўнасць правапісу, якая захоўваецца і ў нашай публікацыі. Аўто-

графы друкуюцца без змен. Прапушчаныя ў дакументах слова і літары, скараченні ўзнаўляюцца ў квадратных дужках.

Выказываем шчырую падзяку Анатолю Сідарэвічу за дапамогу ў падрыхтоўцы публікацыі.

1

Зусім сэкрэтна!

Берлін, 24 красавіка 1919
№ 55/2015

ІНСТРУКЦЫЯ
ДЛЯ ДЫПЛЁМАТЫЧНАЙ ДЭЛЕГАЦІІ
НА МІРНУЮ КОНФЭРЭНЦІЮ
у Парыжы

1) Падаць Мэморыял Беларускага Ураду і паддзержываць усе яго дамаганыні перад Конфэрэнцыей /незалежнасць і непаддзельнасць/.

2) Выясьніць адносіны паміж Беларусью і Польшчай.

3) Выясьніць, што пад прыкрыццем барацьбы з большэвікамі Польшча вядзе захватніческую акцыю.

4) Завязаць пераговоры з дэлегацыямі Украіны, Чэхіі, Літвы, Латвіі, Эстоніі, Фінляндый.

5) Выставіць і развіваць ідэю злучэння дзеля супольнай самаабароны ўсіх аружных сіл пералічаных у п. 4 дзяржаўных арганізацый і Беларусі, каторым большэвіцкая Расея безпасрэдна грозіць /чэхам грозіць праз Венгрыю/. Выясняць, што такі мілітарны саюз можа быць зачаткам Балтышска-Чорнаморскай фэдэрациі /аб Польшчы, якая сама мае імпэрыялістычныя пляны на Беларускія і Украінскія землі, гутаркі быць ня можа!/

6) Прасіць у Антанты помочы для самаабароны Беларусі, эвэнтуальная для

вышэй сказанай шырэйшай акцыі, аба-
пертай на абароне кожным народам сва-
ёй тэрыторыі.

7) Асабліва цесны контакт дзяржаць
з украінцамі. Паставіць пытаньне аб
мілітарным саюзе з Украінай. Залежна ад
становішча літвіноў, эвэнтуальна гава-
рыць з украінцамі і аб магчымасці вы-
карыстаньня такога саюза для ідэі Бела-
руска-Украінскай фэдэрэцыі.

8) У справе магчымасці фэдэровань-
ня Беларусі з Вялікарэссіей выясняць,
што ў прыпадку поўнага аддзялення ад
Расейскага гаспадарства Балтыкі і Літвы
географічнае палажэнне Беларусі і яе
эканамічныя інтэрэсы зробяць такое фэ-
дэрованьне зусім немагчымым.

9) Ва ўсіх пытаннях, якія патрабавалі
бы аканчацельнай развязкі і падпісань-
ня адпаведных актаў, да прыезду Стар-
шыні дэлегацыі ў Парыж знасіца з ім,
як з Міністрам Загранічных Спраў.

Міністр Загранічных Спраў:
*Копію заверыў Ант. Луцкевіч*²⁷
Арыгінал атрымалі 24.IV.1919.
[Подпісы:] К. Кондратович
А. Озношибин
[Л.] Барков

2

Зусім конфідэнцыйная

*Посланая цераз Генерала Давыдова*²⁸ ў
Парыж
4.V.1919

*Ант. Луцкевіч*²⁹

Бэрлін. 4 мая [1919]

59/2719.-

МЗС

Членам Беларускай Дэлегацыі
ў Парыжы

З прычыны таго, што мая візыта да
Прэзыдэнта Чэха-Славацкай Рэспублікі
Масарыка³⁰ мае вялікую палітычную
вагу, пасылаю Вам гэтае пісьмо, як
інструкцыю.

Прэзідэнт Масарык зусім стаіць на
такім грунце, на якім стануў наш Урад
/наша апошняя нарада перад ад'ездам і
інструкцыя/³¹. Да нашай концэпцыі фэ-
дэрэцыі новаўтвораных дзяржаўных арг-
анізмаў ён — апрача Чэхіі — далучае
Югаславію і... Польшчу! Мне прышлося
выясняць яму, што Польшча, як дзяр-
жава імперыялістычная з захватнымі
апэтытамі, у нашай кампаніі будзе дыс-
сонансам, і з гэтай прычыны да часу аб'-
еднання нас усіх аб ёй ня можа быць гу-
таркі. На гэтым павінны стаяць вельмі
цьвёрда і Вы!

Што датычыща Вялікарасеі, то ста-
новішча Масарыка зусім згодна з нашым.
Гэта, наагул, пытаньне будучыны.

Конкрэтныя рэзультаты нашай га-
дзіннай нарады з прэзыдэнтам Масары-
кам такія: ён абяцаўся аказваць нашай
Дэлегацыі ў Парыжы ўсялякую дыплё-
матычную паддэржку і ўраз-жа паслаць
адпаведную інструкцыю ў Парыж свай-

²⁷ Фрагменты тэкstu, выдзеленыя курсівам, унесеныя ў дакумент рукой Антона Луцкевіча.

²⁸ Генерал Лявон Давыдаў з 1.05.1919 г. — начальнік арганізацыйнага аддзела ваеннага міністэрства ўрада БНР.

²⁹ Аўтограф А. Луцкевіча.

³⁰ Гл. «Успаміны аб прэзідэнце Масарыку» Антона Луцкевіча, якія друкаваліся ў «ARCHE» (2003. № 4).

³¹ Гл. дакумент № 1.

РЫГОР ЛАЗЬКО

му Міністру Загранічных Спраў, Бэнэшу, да каторага Вы павінны канечне якнайскарэй зьвярнуцца і завязаць самы цесны контакт, ужываючы яго перш за ўсё дзеля выясьнення праўдзівой ролі Польшчы. Так сама трэба Вам завязаць зносіны з Крамаржам³² і выясьніць яму наш пагляд на Расею, бо ён страшэнны русафіл у старым значнымі гэтага слова і ў гэтым далёка расходзіцца з Масарыкам, і з Бэнэшам, і з усім чэскім Урадам.

Хаця аб офицыйальным прызнаныні нашай незалежнасці Чэхіі ў гэты ма-мэнт /з прычыны поўнага панаванья Антанты ў Празе! [дамовіцца] не аказалася магчымым, усё-ж мы з Прэзідэнтам умовіліся аб абмене полуфацыйальнымі дыплёматачнымі прадстаўнікамі: нашым у Празе і чэскім у Горадні. Аднак аб апошнім з прычыны заняцьця Горадні палякамі гаварыць ня прыдзецца — прынамсі, у найбліжэйшым часе.

Аб адносінах з Літвой пакуль-што маю мала навін. Ведаю толькі, што ад літоўскага Ураду ездзіла дэлегацыя ў Варшаву, але ў склад дэлегацыі літвіны ня згодзіліся дапусціць ні аднаго беларуса³³, і гэта прымушае думаць, што літвіны вядуць з палякамі торг нашай зямлЁй! З гэтай прычыны з імі ў Парыжы трэба быць вельмі асьцярожкымі. Усё-ж на славах Смэтана³⁴ згадзіўся на формаваныне нашага войска на тэрыторыі Літвы.

Яшчэ раз адзначываю патрэбу самага

цеснага збліжэння з украінцамі. Гэта важна і для нашых адносін з чэхамі, бо для чэшскага транзіта ў Беларусь ёсьць толькі дзіве дарогі: праз Польшчу /гэту нам трэба аbmінаць! і праз Украіну.

Вось тым часам усё, што лічу патрэбным давясьці як найхутчэй да Вашага ведама.

Ад п[ана] Скірмунта³⁵ я атрымаў пісьмо з Варшавы. Ён не прыехаў у Берлін, баючыся папсаваць сабе фірму для Парыжа, але гатоў ехаць кожны ма-мэнт. Яго адрас: Варшава, Эўропейская гасцініца. Прашу рабіць крокі, каб яму далі пропуск!

Аб палажэныні ў Гродне падробнасцей яшчэ нямашака.

Шлю ўсім прывет!

3

Бэрлін, 6 мая 1919
Копія

Таварышы!

Генэрал Давыдаў, каторы пасъля выезду ген. Кондратовіча³⁶ заступае яго ў нашай вайсковай рабоце, едзе ў Коўну, каб пазнаёміцца там з ваеннымі справамі як у літвіноў, так і ў беларусаў. Акажыце яму сваё даверые і помач. Папярэджваю толькі: ня лішне гаварыце аб справе нашых чыста-беларускіх (дзяржаўных)

³² Прэм'ер-міністр Чэхаславацкай Рэспублікі, кіраўнік яе дэлегацыі на Парыжскай мірнай канферэнцыі.

³³ Знаходзілася ў Варшаве 18—22 красавіка, у час, калі польскія войскі займалі Вільню. У склад дэлегацыі ўваходзіў і палкоўнік Езавітаў. Пераговоры завяршыліся безвынікова.

³⁴ Старшыня Тарыбы — дзяржаўнай Рады Літоўскай Рэспублікі.

³⁵ Раман Скірмунт, радца дэлегацыі БНР на Парыжскай мірнай канферэнцыі. У Парыж не выехаў, аб чым Антон Луцкевіч у лісце да брата Івана моцна шкадаваў.

³⁶ Кіпрыян (Цыпрыян) Кондратовіч займаўся арганізацыяй беларускага войска, меў статус яго галоўнакамандуючага. У складзе дэлегацыі БНР выехаў у Парыж.

форміровак с панам Язэпам³⁷. Маю даннія, што яго агенты-афіцэры вядуць між палоннымі такую пропаганду, што ядывную праўдзівую ўласць на Беларусі становіць... партыя соцыялістаў-фэдэралістаў, а ўсё іншое ня мае вагі. Спісак праступленняў пана Язэпа проці беларускай справы, як бачыце, ўсё болей павялічываецца, і коліс్т ён дажджыца расплаты!

Калі Белевіч³⁸ ужо вярнуўся з Менску, то добра было бы яго прысягнуць да гэтай работы. Калі тут усё пойдзе гладка, пашлю Вам тэлеграму, а Вы якім кочечы способам перашліце яе Белевічу, каб сюды ехаў.

Смоліч у пісьме сваім просіць напісаць Вам мой пагляд на адносіны з Літвой. Лічу, як і заўсёды лічыў, што трэба паддзержываць з ёй самыя цесныя зносіны, але вельмі баюся, што факт уваходу прадстаўнікоў Гродзеншчыны³⁹, хоць і персональна, будзе выкарыстан літвінамі дзеля прадажы нас паляком на законнай аснове: нашы ж людзі прызнаюць права літоўскага ураду на ўладанье Гродзеншчынай, не дабіўшыся перш забяспечання афіцыяльнім актам права аўтаномнасці «беларускай Літвы». Вось, тут і ёсьць абмылка (калі не съядомая здрада!) са стараны п. Язэпа! Калі б акт аўтаномнасці быў на паперы, а не на славах, то ўсё было-бы іначай: тады дабравольна злучыўшася з Літвой частка Беларусі магла бы сама судзіць аб сваёй долі, а не аддавала бы сувэрэннага права панаван-

ня над сабой літвінам, якія не задумываючыся прададуць нас паляком за Вільню!

Такія думкі навялі на мяне весткі, прысланыя Смолічам, але мо і памыляюся: здалёк і на моцы аднаго толькі пісьма судзіць трудна!

Я вельмі здзіўлен Вашым маўчанынем: Смоліч піша мне аб справах агульна-палітычных, але ад Вас я не маю ні слова аб унутранай работе. Не маю нават спраўваздачи аб падарожы кур'ера Алексючанкі у Варшаву (апрача пісьма Скірмунта з 25.03!) і не ведаю, як стаіць справа з Янкоўскім⁴⁰! Тоэ, што Тэрэшчэнка⁴¹ сядзіць у Коўне, а не паехаў, як меўся, на Усход⁴² дзеля арганізацыйнай работы, можа мець страшэнна сумныя для нас рэзультаты: палякі, занімаючы Беларусь і не знаходзячы ніякіх прадстаўнікоў уласці беларускага ўраду, будуць мець поўнае апраўданье завядзенія польска-гаворківільнага упраўлення, проці чаго мы тут пратэстуем. Не ведаю, на што мы прынімалі вядомыя пастановы і ехалі за граніцу: загранічная палітыка бяз унутранай работы — гэта будаваныне дому на пяску! І здаецца, што нашы стараныні тут разаб'юцца аб безнадзейнае палажэнні ў самой Беларусі...

Многа горачы вызываюць у мяне гэтыя думкі, тым болей, што змарнаваных паўтары месяца нічым загладзіць ужо нельга! Не ведаю такжэ, ці праз польскі фронт цяпер можна прабрацца: гэта не-бяспечная справа. Усё гэта — на Вашым

³⁷ Язэп Варонка, у гэты час міністр па беларускіх справах ва ўрадзе Літоўскай Рэспублікі.

³⁸ Яўхім Бялевіч, член Рады БНР.

³⁹ Гаворка ішла аб уваходзе прадстаўнікоў Віленскай Беларускай Рады ў склад Тарыбы і ўрада Літоўскай Рэспублікі.

⁴⁰ Юрка Янкоўскі, аташэ беларускай дэлегацыі. З нявызначанай прычыны ў Парыж не выехаў. Луцкевіч піша аб ім у: Дзённік. 1991. № 5. С. 173.

⁴¹ У гэты час міністр унутраных справаў ва ўрадзе Антона Луцкевіча.

⁴² У Беларусь.

сумленын! Рабіце, што яшчэ можна зрабіц!

У нас жа справа дагэтуль ідзе добра. Кондратовіч, Озnobішын і Барков — у Парыжы. Я жду пазваленяня для сябе і Скірмунта у скорым ужо часе. Тым часам езьдзіў да Прагі да прэзыдэнта Масарыка і заваяваў яго для нашай справы, так што чэскай делегацыі ў Парыжы послана ужо інструкцыя паддзержываць нашу акцыю. Апрыч таго, хачя аб афіцыяльным прызнаныні нас чэхамі цяпер гаварыць нельга (з прычыны «апекі» Антанты), мы з Масарыкам умовіліся аб пасылцы нашага пастаяннага прадстаўніка у Прагу на правах (неофіцыяльна) пасла. Такога-ж прадстаўніка меўся Масарык паслаць і нам у Горадню, але з прычыны прыходу туды палякаў і выезду нашага ураду апошніе прыдзенца адлажыць да лепшых часоў. З Масарыкам мы мелі гутарку аб фэдерованыні новаутвораных дзяржаўных арганізмаў разам з чэхамі, эвэнтуальна Юга-Славіяй.

Апрыч таго, седзючы ў Берліне, мы завязалі сякі-такі контакт з скандынаўскай і англіцкай прэссай. Паслалі прывет і матэрыялы аб беларускай справе на Амстэрдамскую с[ацыял]-д[эмакратычную] конферэнцыю⁴³ ад імя беларускай с[ацыял]-д[эмакратычной] партыі — праз нямецкіх с[ацыял]-д[эмакрататаў] (незавісімых). Зрабілі некаторыя завае-

ваныні і ў нямецкіх палітычных кругах і прэссе. Такожа і ў чэскай прэссе. Друкуюм інформацыйныя брашуры і кніжкі ў розных мовах. Вядзем трохі работу і паміж палоннымі.

Смоліча ішчэ німа⁴⁴. Таксама німа Зайца і Цывікевіча⁴⁵, якія павінны прывезьці гроши з Вены. Адтуль я даставестку, што аршт з украінскіх сумм там ужо зънятты, і нашы тры мільёны крон будуть нам выданы. На атрыманьне іх мае паўнамоцтва Цывікевіч, але з перавозам будзе клапатліва, а так сама з разъменам. З гэтай прычыны, відаць, зацягнуўся іх прыезд у Берлін, бо яны перш думалі з'ехацца са мной у Празе, дзе, аднак, я іх не даждаўся.

Спадзяюся, што хоць цяпер прышлеце мне справа здачу, што зроблена міністэрствам унутраных спраў, бо мне тут рэшткі валасоў паўстаюць на галаве ад думкі, што там работа стаіць! Успакойце добрымі весткамі, каб можна было съялей тут працаўаць і ня думаць, што за намі — пустое месца!

У справе завядзеняня польскага цывільнага упраўлення ў оккупаваных землях⁴⁶ і праектаваных выбараў дэпутатаў для выяўленняня волі народу пад націскам польскіх штыкоў зъбіраюся паслаць ноту ў Парыж.

Пакуль-што — ўсяго найлепшага!

Ваш Ант [подіс]

⁴³ Прывітанне на adres прэзідэнта Амстэрдамскай канферэнцыі цытуе Анатоль Сідарэвіч у артыкуле «З думай аб незалежнасці»: Польмія. 1991. № 4. С. 214.

⁴⁴ Верагодна, з Варшавы.

⁴⁵ Міністр Аляксандр Цывікевіч і дзяржаўны кантралёр Леанард Заяц быў камандзіраваны ў Вену дзеля атрымання пазыкі, выдзеленай урадам УНР. Гл.: Архівы БНР, I, 1. С. 359.

⁴⁶ Разбудоўвалася з моманту ўступлення ў лютым польскага войска на тэрыторыю Беларусі. Атрымала назыву Цывільнага ўпраўлення ўсходніх зямель. У сваёй віленскай адозве «Да жыхароў былога Вялікага княства Літоўскага» 22 красавіка 1919 г. Пілсудскі падаў яго як зародак будучага самакіравання краю. Ноту пратэсту Рады народных міністраў супраць яго дзейнасці, аб якой Луцкевіч піша далей, ён склаў 8 мая (гл.: Архівы, I, 1. С. 344—345).

Цудоўны 1-май бачыў я ў Празе! Гэта было запраўды нацыянальна-работніцкае сьвята. Глядзеў на многатысячны паход «соколоў»⁴⁷ і чуць не плакаў ад злосыці: чаму мы нічога падобнага не маем?⁴⁸

Напішыце на мілы бог, што робіцца з Іванам і як яго здароўе?⁴⁹

4

КОПІЯ
Зусім сэкрэтна!

Членам Беларускай Дэлегацыі
ў Парыжку

Бэрлін, 14 мая [1919]
69/2029.-

Вашу першую почту я атрымаў і вельмі за яе дзякую. Са сваей стараны съпяшу Вас паведаміць, што 12 мая генэрал Дюпон⁵⁰ прыслаў мне пропуск у Парыж, выстаўлены на моцы паведамлення з Парыжку з 11.V. — значыць, як рэзультат Вашых старанняў. Аднак выехаць здалею не раней, як у аўторак, 20 мая, з тэй прычыны, што да гэтага часу атрымаю ўжо грошы з венскага банку, якія былі там арыштованы. Апрач таго, толькі ў панядзелак будзе гатова мая адзежа.

Тым часам тут робіцца, што можна, у справе вайсковай. Працуем з генэралам Давыдавым, каторы ўзяўся за работу

вельмі энэргічна. Ёсьць вялікая надзея на ўдачную форміроўку войска! Гутарка йдзе толькі аб грошы, і дзеля гэтай справы павінны Вы рабіць, што можна, у Парыжу, каб нам ня ўлезыці ў залежнасць ад другіх. Можаце сурье́зна гаварыць аб пазычцы 200—300 мільёнаў, якія могуць быць забяспечаны канцэсіямі ў мысль пасланай Вам заметкі.

Чакаю прыезда ген. Давыдава з Коўны і тады дам Вам больш падробныя даннія аб вайсковай справе. Тым часам съпяшу падзяліцца з Вамі тэй ідэяй, якая прышла мне ў галаву, чытаючи Вашэ пісьмо аб беларусах у амэрыканскай арміі. Вось жа ўчыніце, где належыць, крокі дзеля выяснянення пытаныня, чы ня можна было бы з амэрыканскай арміі павышыгваць салдатаў-беларусаў? Гэта была бы вялізарная сіла і тым больш сурье́зная, што вольная ад тых настраенніяў, якімі хварэюць нашы салдаты-палонныя. Ідэю гэту я лічу настолькі важнай, што шлю Вам гэтае пісьмо экстра, не чакаючи на выясняненне спраў вайсковых і фінансовых.

У канцы звязніку ўвагу яшчэ вось на што. Цяпер літвіны знаходзяцца ў самым паскудным палажэнні з прычыны практаванага вываду з Літвы нямецкіх войск. Вось гэты мамант Вы павінны выкарыстаць! Завядзіце перагаворы з Розэнбаумам⁵¹: ён чалавек дужа разумны і можа выясніць літвіном, што толькі на моцы аб'еднання з беларусамі можна будзе стварыць такую сільнную армію,

⁴⁷ Моладзевая патрыятычная арганізацыя ў Чэхаславакіі.

⁴⁸ Прышліца над тэкстам на першай старонцы.

⁴⁹ Прышліца на левым полі гэтай жа старонкі.

⁵⁰ Кіраўнік французскай вайсковай місіі ў Берліне.

⁵¹ Дзеяч яўрыйскай нацыянальнай меншасці Літвы, калега Антона Луцкевіча па Часовай радзе (Тарыбе) Канфедэрацыі ВКЛ (1915—1917). Уваходзіў у склад літоўскай дэлегацыі на Парыжскай мірнай канферэнцыі.

РЫГОР ЛАЗЬКО

каторая магла бы проціпаставіца польскай арміі: з сваіх двух губэрній літвіны не здалеюць набраць столькі народу, каб барацца з палякамі. Калі-ж літвіны і цяпер ня пойдуць з намі, то гэта будзе знак, што яны знохаліся з палякамі і нас прадаюць, карыстаючы фармальна з тых дакумэнтаў, якія ім дала Гродзенская Беларуская Управа⁵², прызнаўшая сябе за сувэреннную ўласць «Гродзенскага краю» і, як такая, аддаўшая на паперы Гродзеншчыну ў поўнае распаранджэнне літоўскага правіцельства! У такім прыпадку Вам прыдзеца самым вострым спосабам выступіць проці літвіноў і их палітыкі!

Да гэтага далучаю пісмо на імя Розенбаума, каторое прашу яму аддаць пры пераговорах з ім.

Прыеду пэўне з ад'ютантам і з гэтай прычыны прашу парупіцца аб памяшчэнні для двух. З дарогі пашлю Вам тэлеграму.

Прывет усім — да скорага пабачання!

Міністр Загранічных Спраў

5

5 чэрвеня [19]19⁵³.

Paris, 29.V[19]19.

Hotel Metropole, Rue Francais I

Дарагія Таварышы!

Даехаў я шчасльва. Работа наша йдзе поўным ходам. З Ладновым у гэты ма-

мэнт маю абшырную гутарку: ён нам будзе вельмі карысны!

Справа Беларусі і другіх стане на парадак дня ў самым хуткім часе.

Прашу Вас праз гэтага-ж кур'ера прыслаць мне клішэ, якія памешчены ў брашуры Д[оўнар]-Запольскага. Яны ўсе ў друкарні Гартмана.

Грошы ў банку ня надта беспечна дзяржаць. Мо' іх выбраць з бягучага рахунку і палажыць у сэйф, не закрываць тым часам рахунку, а пасыля ізноў іх туды аддаць?

Работу трэба вясыці цяпер пераважна ў Парыжы, і я тут пэўне даўжэй пасяджу. Вы сваё рабіце. Справа грошы пакуль-што нявыясняна. Кадры нашых ваякоў падгатавляйце пакуль-што на тыя гроши, якія ёсьць у нашай кассе.

Прыывет усім.

Ваш Ант [подпіс]

6

Парыж, 19 чэрвеня 1919 г.

Зусім сэкрэтна.

Радзе Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі.

Прыезд мой у Парыж выпаў у той мэмант, калі справа Pacei і новаўтвораных дзяржаў прыйшла на парадак дня. Але перш чым падысьці да саме справы, лічу патрэбным даць кароткі нарыйс агульнага палажэння, якое тут панавала ў мэмант майго прыезду.

⁵² Мяццовыя ўправы ствараліся Міністэрствам беларускіх спраў урада Літвы. У лютым 1919 г. гарадзенская ўправа прысвоіла сабе статус Краёвай беларускай управы.

⁵³ Надпіс ад рукі іншым почтыркам.

Дзяржавы Антанты дайшлі ўгоды ў справе міра толькі пасъля страшэннай калатні. З аднаго боку ў кожнай з іх ішла ўнутраная калатня партый: вядома, соцыялісты былі проці пагнібенъня Нямеччыны на карысць атланцкага капиталу. З другога-ж боку кожная з гэных дзяржаў старалася выкарыстаць палажэнне для сябе. Найбольш зацікаўлены ў пагнібенъні немцаў французы: іх эканаміцкае палажэнне дужа цяжкое, што адбіваецца перш за ёсё на стане іх фінансаў і ёсё паніжаючымся курсе франка. Вось, французы і хоцуць адыгрывацца на Нямеччыне: і з Заходу, і з Усходу — праз Польшчу, каторая знаходзіцца цэлком у сферы французскіх упłyvaў і каторую так энергічна паддзержываюць французы — і толькі французы... Вось скуль ідзе жаданье зрабіць Польшчу вялікай і сільнай дзяржавай: без пагрозы немцам з Усходу французы ня могуць чуць сябе даволі забяспечанымі на Заходзе. Ізноў-жа Англія зацікаўлена ў стварэнні новых рынкаў на быўшых Расейскіх землях і ўжо ўстанавіла сваю сферу ўплываў у прыбалтыцкім kraю: перш за ёсё ў Латвіі і Эстоніі. У tym жа зацікаўлена і Амэрыка: гэта выявілася вельмі ярка ў справе ліквідацыі амэрыканскага меньнія, астаўшагася пасъля вайны на французскай тэрыторыі. Так, ня глядзачы на жаданье закупіць ўсё гэта гуртам Францыяй і Англіяй, амэрыканская ліквідацыйная камісія пачала сьпешна распрадаваць ўсё новым дзяржавам, каб гэтак зразу завязаць у іх тарговыя зносіны на будучынку.

Ва ўсім гэтым мне скора ўдалося разабрацца пры помачы Ладнова і тых французскіх сфэр, якія ўмеюць глядзець далей, чым глядзіць французская ўрадо-

вая палітыка. Гэта-ж пацьвярдзілі і мае асабістыя гутаркі з прадстаўнікамі англіцкай і амэрыканскай місій /Бурдільен, Лорд, проф. Сімпсон і інш./ і французскімі дзеячамі /палк. Фрэйдэнбэр, де-Вуліч, член Палаты⁵⁴ Жак Стэрн, праф. Сэньюбос і т. д./.

Усё гэта паказала ясна, што прызначаныя нашай незалежнасці будзе залежаць цэлком ад того, чы адна з атланцкіх дзяржаў зацікаўлена намі з пагляду спадзяваных барышоў. І вось, пасъля падачы ўсіх офіцыяльных заяў і абходу урадавых асоб, мы і пачалі работу ў кірунку зайнтарэсаванъня нашай справай атланцкіх капиталаў.

Мы разумелі, што калі б удалося зрабіць закупы ў Амэрыкі матэрыялаў іх /адзежы, бялізны, абутку, спажыўных прадуктаў, тытуну, мэдыкамэнтаў і т. д. / як для ладжанай намі арміі, так і для патрэб нашага народу — на якіх 200 мільёнаў, ці болей, то зроблены намі доўг найбольш крычаў-бы за нашу незалежнасць. А варункі куплі /па вельмі нізкіх цэнах/ былі такія: пяцілетні крэдыт на пяць працэнтаў. Ня буду пісаць аб tym, якімі дарогамі мы ішлі; скажу адно, што праз некалькі дзён работы мы ў справе прадажы нам у крэдыт дагналі літвіноў і ўкраінцаў і зусім зраўнаваліся з імі. У найбліжэйшых днях выявіцца аканчацельнаўся гэта справа.

Для правядзенъня гэтай справы вялікую вагу іграла пытанье аб tym, ці кожная з новых дзяржаў здалее даць раду большэвікам і забяспечыцца ад іх. Гэта-ж іграе роль і ў справе помачы ўсім нам са стараны Атланты. І мы пачалі шырокую працу дзеля аб'еднання новых дзяржаў ад Балтыкі да Чорнага мора на грунці ваеннага саюзу. Апрацаваную ген.

⁵⁴ Палата дэпутатаў.

Кондратовічам дакладную запіску на гэтую тэму з ваеннага пагляду мы разаслалі ўсім, каму тое ведаць належала, і ўсім дэлегацыям новых дзяржаў. З боку апошніх мы сустрэцілі сперша даволі прыхільнія адносіны, але пачалі проці нас вострую опозыцыю літвіны. Цяпер справа папраўляецца, але уж без учасція літвіноў, аб каторых лічу патрэбнымі скажаць шырэй.

Пэўне з газэт Вам ужо вядома, што Пішон⁵⁵ у Палаце чытаў праграму Антанты аб адбудове Рәсей. Праграма гэта — фэдэрацыя з забяспечаньнем «нацыянальной сувэрэннасці». Вось, яшчэ задоўга да гэтага ў Міністэрстве загранічных спраў [Францы] Ічасу і Вальдэмара расу⁵⁶ было сказана, каб яны дзяржаліся за Рәсей, і яны — як бач — пачалі бегаць «праз кухню» да маскалёў і таргаваць з імі нашай скурай... Само сабой зразумелая рэч, што ўсялякія незалежніцкія выступлены ім не да спадобы: псуюць, бач, даверыя Сазоновых⁵⁷ і комп[ані]. А як мы аказаліся ініцыятарамі супольнай акцыі /мы-ж у ёй найбольыш заінтэрэсаваны/, то літвіны /Ічас і Вальдэмара/ аб'явілі нам самую непрымірымую баражбу. Пачалося з таго, што на ўсе нашы офицыйльныя візіты і прапазыцыі паразуменія ў нашых спорных справах мы адказу не дажджаліся... Толькі пару дзён таму да мяне «зусім прыватна» звярнуліся Ічас і Розэнбаум, каб выясняць магчымасць офицыйльнага паразуменія. Але за два дні да майго адказу аб прын-

цыпіальных пунктах споркі /я ім прыватна выясняю нашае становішча/ літвіны зрабілі абсолютна варожае выступленне проці нас перад новымі дзяржавамі /пісьмо іх у копіі далучаецца⁵⁸ з просьбай перадаць адзін экзэмпляр літоўскаму ўраду ў Коуне/. Гэты крок так абурыў усе новыя дзяржавы, /каторыя ўжо раней ведалі аб літоўскіх інтрыгах перад маскалямі і ў Антанты/, што яны адмовіліся ад учасція літвіноў у супольным выступленні /ко-пія далучаецца⁵⁹ і пайшлі з намі.

Супольнае выступленне, аб якім кажу, датыкае палітычныя платформы: мы не прызнаем за урадам Колчака права на прадстаўніцтва «ўсерасейскае» і заяўляем, што можам гаварыць з вялікарусамі аб фэдэрацыі і адносінах наагул толькі як роўны з роным. На грунці гэтага выступлення паднімаюцца шансы аб'еднання ваеннага.

З прыложеных матэрыялаў Вы ўбачыце, якімі праектамі мы стараемся заінтэрэсаваць антанцкія капиталы. Для справы воднай дарогі патрэбна кооперацыя Беларусі, Латвіі і Украіны⁶⁰. Але мы на першым пляне стаўлем фэдэрацыю Балтыцкіх зямель і Беларусі. З латышамі вядзем вельмі сур'езныя перагаворы.

Наагул жа, вядзем перагаворы з усімі, апрача палякоў і — ад учорацняга дня — літвіноў. Аднак ёсьць надзея, што і з літвінамі справа наладзіцца: сюды едуць трэх ксяндзы ад Тарыбы, якія павінны разагнаць Ічасоўска-Вальдэмараўскую банду і завясьці іншы лад у літоўскай

⁵⁵ Міністр замежных спраў Францы.

⁵⁶ Кіраўнікі літоўскай дэлегацыі на мірнай канферэнцыі.

⁵⁷ Вядомы расійскі дыпламат, міністр замежных спраў урада Калчака і яго прадстаўнік на мірнай канферэнцыі.

⁵⁸ Гл.: Архівы БНР, I, 1. С. 359—360.

⁵⁹ Тамсама. С. 360—361.

⁶⁰ Шлях паміж Балтыйскім і Чорным марамі праз тэрыторыю гэтых трох краін.

дэлегацыі. Там ужо цяпер пачаўся разлад з прычыны заігрывання з маскалямі і адносін да нас: за нас стаяць клерыкалы, бо яны больш разумныя і больш адданыя справе незалежнасці, чым гэная банда палітычных спэкулянтаў.

Пакуль што канчаю на гэтым мой першы даклад і спадзяюся, што да выезду кур'ера дапоўню яго весткамі аб позытывных рэзультатах нашае працы.

Ант. Луцкевіч [подпіс]

7

Парыж, 8.VII.1919.

Дарагія Таварышы!

Перашліце хутчэй да Вільні пісьмы і чэмодан з речамі для Івана. Напішыце, ці яму выплацлі мае 6000 марак і ці купілі пальто? Таксама адашліце пісьмо Тэрэшчэнцэ.

Там з мяне нешта выпадала заплаціць Frln Tiel. Будзьце ласкавы выплаціць з казённых грошы і, пасылаючы мне грошы, адлічыць гэтую суму.

Сягонняня з расейскіх колчакоўскіх кругоў зроблены крокі дзеля завязаньня з намі перагавораў. Паўтараю: мы гаварылі і будзем гаварыць з усімі, будзем таргавацца на ўсе бакі, каб вытаграваць для нашага краю калі не незалежнасць, дык прынамсі фэдэрацыю з тымі ці іншымі сільнейшымі суседамі.

Пры гэтым пасылаю Вам копіі трох прыказаў, каторыя прашу прыняць да ведама. Прыказ № I — 160 адмяняе той пункт, дзе гаворыцца аб скасаваньні чыноў: гэтага вымагае ўся сучасная коньюнктура.

Толькі што дастаў вестку, што ў Радзе Чатырох⁶¹ [абміркоўваецца] пытанне аб тым, з кім нас звязаць: з Масквой, ці з Варшавай. Гэта будзе паваротны пункт ва ўсёй палітыцэ Антанты ў адносінах да нас. А пакуль што «страхуемся» і ад пажару, і ад патопу.

Ваш Ант [подпіс]⁶²

Пасылаю квіт Галавінскага⁶³ на залог у публічнай бібліятэцэ. Вазьміце грошы назад⁶⁴.

8

Парыж, 24.VII.[19]19.

Таварышы,

вельмі прашу Вас зрабіць вось што: атрымаць офіцыяльную спраўку з Reichsbank'у ў Берліне, які быў тамака цьвёрды курс французскіх франкаў. Гэту спраўку прасіце генэрала Давыдова пераслаць адміралу Погуляеву ў Парыжу, адзначыўшы, што гэта пасылаецца па мaei просьбе.

Грошы, пасланыя цераз Швейцарыю, я дагэтуль не атрымаў. Найгорш тое, што

⁶¹ Прэзідэнт ЗША, прэм'ер-міністры Вялікабрытаніі, Францыі і Італіі складалі нефармальны кіроўны орган мірнай канферэнцыі — Раду чатырох.

⁶² Апошні абзац з подпісам прыпісаны ўпоперак асноўнага тэксту.

⁶³ Аляксандар Галавінскі, вядомы дзеяч беларускага нацыянальнага руху, у той час супрацоўнік Міністэрства замежных спраў БНР.

⁶⁴ Прыпіскай над тэкстам.

РЫГОР ЛАЗЬКО

Стош⁶⁵ не напісаў, на які банк яны высланы, — бо з Швейцарыей зносяны тут даволі частыя, і я бы сам мог прысьпешыць іх атрыманьне. Жду Вашага кур'ера чым хутчай. Калі б гэтае пісмо прыйшло да яго выезду і калі-б Вы пасъпелі атрымаць спраўку з Reichsbank'у, дык прышліце яе праста мне. Разам з tym шліце ўсе асыгнаваныя мне гроши ўсё роўна ў якой валюце, бо пэўне прыдзецаца хутка зрабіць падарожу да Вільні — але праз Польшчу, дзе маркі ходзяць. Аддавец гэтага, кс[ёндз] Вісконт, адзін з нячысленых прыяцеляў беларусаў між літвінамі. Ён Вас пазнаёміць з тутэйшымі справамі наагул. Тутэйшая літоўская дэлегацыя, на жаль, увесе час вядзе самую вострую барацьбу проці нас. Гэтак, сягоння ў амэрыканскай дэлегацыі я да-ведаўся, што гэтыя паны ў офіцыяльнай гутарцы заяўлялі амэрыканцам, быццам ніякага беларускага ураду німа, а дэлегацыя наша — самаванная. Гэта было сказана затым, каб амэрыканцы не прадалі нам запасаў сваіх у Францыі, аб чым у нас ішлі пераговоры.

Пакуль-што бывайце здаровы. Калі што будзе добрага, то да выезду кс[яндза] Вісконта йшчэ прыпішу.

Прывет усім. Ант [подпіс].

9

Парыж, 29.VII.[19]19.

Таварышы!

На гэтым тыдні, здаецца, закончым умову аб прадажы нам розных тавараў з

пяцілетнім крэдытам на 100.000.000 франкаў (14 мільёнаў доляраў). Трэба будзе пры гэтым выплатіць 200.000 франкаў. У сълед за гэтым пад залог часыці тавару атрымаем вялікшую пазыку (некалькі мільёнаў франкаў), дык тыя 200.000 фр[анкаў] зразу будуть вернены. З гэтай прычыны прашу ўраз-жа прыслапець мне ня менш як паўмільёна марак, спісаўшы іх на міністэрства загранічных спраў. Калі гэта ня будзе зроблена зараз, дык німа што далей гуляць у палітыку: я адмаўляюся ад далейшай работы і ад свайго становішча.

Дзякуючы таму, што Вы нам дагэтуль нічога не прыслалі, мы аказаліся за бортам новага журнalu, пасъвячонага справам новых рэспублік, бо не маглі заплаціць зразу 10.000 франкаў на выдавецтва.

Дзіўлюся, што Вы ня выкарысталі генэрала Потоцкага, каторы прыехаў у Парыж і ахвотна ўсё перавёў-бы. Прасіце яго памагчы Вам, калі самі нічога ня можэце наладзіць. Чаму не прыехаў Енакіев⁶⁶, калі меў пазваленіне?

Я нічога гэтага не могу зразумець. Бачу толькі адно, што праз гэтыя няшчасныя гроши ўся наладжаная намі работа разваліцца. На жыццё дэлегацыі асталося ўсяго на два тыдні, а далей выйдзе востры скандал. Завязалі мы добрыя звязкі з амэрыканцамі. Здаецца, аднаму нашаму земляку-амерыканцу дамо мандат на прадстаўніцтва нашых інтэрэсаў.

З усяго відаць, што справы Рәсей і новых рэспублік, бадай, цяпер не разъявяжуцца ў Парыжы, а пярайдуць у Лігу Нацый. З гэтай прычыны патрэбна доб-

⁶⁵ Кур'ер урада БНР? Гл.: Архівы БНР, I, 1. С. 400.

⁶⁶ У 1918 г. падпалкоўнік Енакіев займаў пасаду загадчыка інфармацыйна-архіўнага бюро Народнага сакратарыята БНР. Відаць, заставаўся на гэтай пасадзе і ў 1919 г. Гл.: Архівы БНР, I, 1. С. 203.

рая падгатоўка нашай справы ў Амэрыцы.

Маскалі ўжо йдуць на уступкі нам: у № англіцкай газэты «Times» з ліпня надрукавана гутарка з міністрами загранічных спраў, Сазонавым, дзе гаворыцца ўрэшце аб аўтаноміі і Беларусі (пасыль маіх з ім гутарак). Але ўсё адносіцца да «ўсерасейскага» устаноўчага сходу, і нікто ніякіх абязацельств даваць цяпер ня можа і ня хоча. Трэба мець міжнародныя гарантыв.

Мы паслалі Падэрэўскуму⁶⁷ офіцыяльную паперу, каб вызначыць месца на окупаванай Беларусі для беларускіх вайсковых форміровак. Са свайго боку намечаем Ваўкаўск, Горадню, Ліду. Дагэтуль офіцыяльнага адказу ня маём. Аб гэтым прашу захаваць сэкрэт.

З латышамі нашы адносіны вельмі добрыя. Наадварот, з літвінамі йдзе бараваць не на жыщыё, а на съмерць. Яны сваімі падкопамі пад беларусаў вызвалі [непрыязнасьць] у ўсіх адразу. Яны офіцыяльна заяўлялі ў амэрыканскай камісіі, што нам нельга прадаваць тавараў, бо наша дэлегацыя нікога не прадстаўляе, ніякага ўраду німа і т. д. З гэтай прычыны прысланыя матэрыялы аб з'ездзе ў Вільні⁶⁸ страшэнна нам памаглі і ўмацавалі нашу пазыцыю. Мы іх пусыцім у прэсу — французскую і амэрыканскую, а такжা падамо ў Мірную Канфэрэнцыю. Добра памагае і справа здача Крэчэўска-га аб пераговорах з літвінамі⁶⁹. Яе мы

добра выкарыстаем.

З літвінамі, як відаць, усё трэба ліквідаваць. Я мо' ў хуткім часе даб'юся перамены нашае пазыцыі ў краю — пад польскай окупацыяй, але гэта йшчэ толькі добрыя праекты...

Наагул-жа, на ўсё патрэбны гроши, гроши і гроши. Калі б я сюды прыехаў 6 месяцаў таму назад і каб меў да дыспазыцыі 10 мільёнаў, дык Беларусь даўно ўжо была бы прызнана і мелі-бы сваё войска!

Яшчэ раз кажу: калі Вы не прышлеце жаданыя гроши, дык усё пойдзе к чорту. Я пішу аб грашах апошні раз, бо, калі іх ураз не дастану, дык ня будзе ніякае карысыці далей біць лбом у съцяну.

Ант [подпіс].

Прашу паведаміць мяне, на які банк у Швейцарыі пасланы гроши? Калі б гэта Вы нам зразу напісалі, дык праз нашы звязі у Швейцарыі ўжо выдабылі-бы гэтыя гроши!..⁷⁰

10

Сэкрэтна

Паўнамочніку Беларускага Ураду для перагавораў з Літоўскім Урадам, Сэкрэтару Рады Рэспублікі, П. Крэчэўскуму

⁶⁷ Ігнацы Падэрэўскі — прэм'ер-міністр і міністр замежных спраў Польшчы, кіраўнік яе дэлегацыі на мірнай канферэнцыі. З ім у Парыжы Антон Луцкевіч вёў перамовы аб цесным антыбальшавіцкім саюзе ў абмен на прызнанне і падтрымку беларускай дзяржавы. Намякае на іх далей у лісце.

⁶⁸ Беларускі з'езд Віленшчыны і Гарадзеншчыны, які праходзіў 9—10 чэрвеня 1919 г., заняў цвёрдую пазіцыю на карысць незалежнасці і непадзельнасці беларускай дзяржавы, падтрымаў урад БНР.

⁶⁹ Гл.: Архівы БНР, I, 1. С. 376—378. Перагаворы выявілі анексіянісцкую пазыцыю Літвы адносна беларускай тэрыторыі.

⁷⁰ Прышліца.

у Коўні⁷¹

Таварышу!

За Вашу справацдачу шчыра дзякую:
яна вельмі нам тут памагла дзеля абароны ад літвіноў, якія не кідаюць барацьбы з беларусамі. Гэтак праз амэрыканцаў устаноўлена, што літоўскія дэлегаты офицыйна заяўлялі ў амэрыканскай камісіі дзеля прадажы запасаў, што наша дэлегацыя нікога не прадстаўляе, бо наш урад — гэта міф. Для узмацаванья нашай пазыцыі вялікую услугу аказаў віленскі зьезд⁷², тэлеграму каторага і тэкст рэзалюцыі мы атрымалі толькі цяпер. Усё гэта выкарыстаєм у прэссе (франц[ускай] і амерык[анская]) і падамо Мірнай Конфэрэнцыі.

З літвінамі німа што далей гутарыць: раз яны стаяць на грунці берасцейскага міра⁷³, то нам з імі німа аб чым гаварыць. Можна было-бы хіба дзеля ачысткі сумленыня паставіць офицыйна пытаныне аб фэдэрацыі і прасіць адказ на паперы.

З латышамі ў нас адносіны добрыя. Яны згаджаюцца на транзіт цераз іх тэрыторыю і порты нашых грузаў і войск.

У справе помачы нашай вайсковай работы йдуць пераговоры з французскімі ваеннымі кругамі (штаб Фоша⁷⁴ і глаўная саюзніцкая ваенная рада), але ўсё залежыць ад Мірнай Конфэрэнцыі, якая павінна даць сваю прынцыпіальную згоду. Жджэм хутка яе адказу.

Аб Вашым прыезьдзе будзем старацца, але і Вы з свайго боку падайце ад сябе просьбу, каб пусьцілі Вас у Парыж дзеля справацдачы нашай дэлегацыі аб жаданях і патрэбах народу.

Шчырае дзякую за Вашу працу і весткі.

Ант. Луцкевіч [подпіс]

Справы нашы йдуць усё лепей. Здаецца, аднак, што аканчацельная развязка пытаныня аб Расеі і новых рэспубліках пярайдзе ў Лігу Нацый. Здаецца, за купім на крэдыт на 100 мільёнаў франкаў тавараў!⁷⁵

11

Paris VIII-e, 24 rue Bayard

Дарагія Таварыши!

Я страшэнна рады, што Вы прыслалі Белевіча⁷⁶ — ну, і грошы! Справа наша пасоўваецца ўпярод, і 99 % ёсьць за тое, што і Францыя пацвердзіць нашу куплю ад амэрыканцаў. А тады — апрыч таго тавару, які намі тут затаргаваны на 100 мільёнаў франкаў — нам суляць тавары з Амерыкі, адкрываючы крэдыт на 300 мільёнаў.

Стош таксама грошы прывёз. Гэтак мы ўрэшті абыспечаны на правядзенне

⁷¹ На першым лісце дакумента справаводныя паметкі: 1) «атр[ымана] 31/VII [19]19»; 2) «даслаць у Коўну!»; 3) «13. 8. [19]19. Крэчэўскі [подпіс]».

⁷² Гл спасылку 58.

⁷³ Паводле Берасцейскага міру паміж Германіяй і Савецкай Расіяй паўночна-заходняя частка Беларусі ўключалася ў склад Літоўскай Рэспублікі.

⁷⁴ Маршал Фош, галоўнакамандуючы ўзброенымі сіламі заходніх саюзнікаў.

⁷⁵ Прыпіска.

⁷⁶ Яўхім Бялевіч прыехаў у Парыж з Берліна пасля 9 жніўня 1919 г. Гл.: Архівы БНР, I, 1. С. 400.

гэтай справы, рэзультаты якой відочны самі па сабе.

Праз Стоша пашлю абшырнейшы даклад. Ён пэўне паедзе праз пару дзён.

З Белевічам я і Л[адноў] мелі ў першы-ж дзень сур'ёзную нараду і выяснялі пэўную згодлівасць нашай работы і работы на мясцох. Гэта нам паддало духу і энэргіі, каб давясыці дзела да канца. Белевіча мо' задзержым тут даўжэй, бо людзі на гвалт патрэбны.

Калі Цывік⁷⁷ што Вам пісаў, то паведаміце хоць адкрыгтай, гдзе ён.

Шчыры прывет усім.

Ваш Ант [подпіс]

12. VIII.[19]19.

12

Paris, le 14.VIII.[19]19.

Дарагія Таварышы!

Я паслаў Вам заказное пісьмо, але ня ведаю, чы яно да Вас дойдзе. Калі атрымаецце, карыстайце так сама з почты, каб увесь час дзяржаць звязь.

Надыходзяць станоўчыя дні. Окупцыя нашага краю палякамі [сталася фактам]⁷⁸, і трэба з гэтым лічыцца. Трэба лічыць, што гэта окупцыя пратрывае ня меныш 2—3 гадоў, калі большэвікам ня ўдасца раней выперці палякоў. Трэба разумець, што без сільнай армii, ў якую пайшлі-бы нашы народныя массы: армii нацыянальной беларускай, паварот большэвікоў будзе заўсёды магчымы. І дзеля ўсяго гэтага, дзеля карысці нашае спра-

вы і спасеняня тых-же палякоў, трэба за ўсялякую цану знайсыці супольны язык з палякамі і згаварыцца з імі аб армii.

С стараны расейскіх зусім урадавых кругоў (Сазонов, Маклаков⁷⁹) заяўлена, што яны нічым нам у вайсковай справе памагчы ня могуць, бо ня маюць даволі грошы. Аўтономію суляць ужо і нам (гл. інтэрв'ю Сазонова ў 'Times', надрукаванае пасыя маіх з ім гутарак), але праз усерасейскую констытуанту⁸⁰, а якая яна будзе — хто можа цяпер сказаць?!

Я, Ладнов і Белевіч сур'ёзна абсудзілі палажэньяне і зусім згодзіліся ў ацэнцы яго. Далейшыя крокі будуть зроблены з супольнай пастановы. З Вашых пісем і са слоў Б[елевіча] з радасцю бачу, што ўсе нашы стаяць на тым самым грунці.

Дзеля вайсковай справы вядзем работу і перад мірнай канфэрэнцыяй. Справа амэрыканскіх запасаў таксама пасоўваецца ўпярод. Гэтымі днямі будзем мець вельмі важную нараду з міністрами фінансаў.

Калі мне ўдася праехаць на ўсход, дык мо забяру з сабой Б[елевіча], бо Л[аднову] трэба будзе тут давясыці справу да канца. Грошы прыйшлі якраз у пару: і праз Стоша, і праз Б[елевіча]. У момэнт, калі ў касе асталося толькі 2000 франкаў, Озnobішын хацеў «узарваць» Дэлегацыю, але дзякуючы маей і Л[аднова] выдзержцы (далібог, не хвалюся!) мы не далі яму магчымасці гэта зрабіць. Калі-ж з'явіліся грошы ад Вас, усё зъмянілася, і гэты гад «ниже воды, тише травы». Аднак, мы яму не давераем і баймося закуціліснай работы. З гэтай прычыны паста-

⁷⁷ Аляксандр Цывікевіч. Цывік — агульнапрынятая яго мянушка. У гэты час знаходзіўся ў Варшаве.

⁷⁸ Польскае войска заняло Менск 8 жніўня 1919 г.

⁷⁹ Абодва ўваходзілі ў склад Расейскай палітычнай нарады ў Парыжы, якая была замежным палітычным цэнтрам белага руху.

⁸⁰ Будучы Устаноўчы сход.

раемся яго сплавіць да Вас, а Вы яго за-
дзяржыце ў Бэрліне: ён Вам паможа на-
ладзіць папсаваныя адносіны з маска-
лямі і сплавіць, як належыць: без скан-
далаў — Давыдава. З Вашымі поглядамі
на апошняга мы зусім згаджаемся. Калі
Ознобішын прыедзе ў Бэрлін, то ўжо яго
не выпускайце, бо ў прыпадку нашага
разъезду ў розныя канцы ён у Парыжу
можа быць небяспечны.

Калі-б удалося перанесыці наш урад у
Прагу⁸¹, то гэта было-бы вельмі добра. Я
лічу гэтую думку зусім правільнай. Тым
болей, што ў прыпадку шчаслівай
развязкі пытаныня аб нашых оккупан-
тах, мо' скора прыдзеца ўсім вярнуцца
ў Менск або Вільню, а хіба з Прагі гэта
будзе лягчэй. Выступленыне проці
літвіноў перад Конфэрэнцыяй ужо зроб-
лена. Да мэморыялу, чарнавік каторага
я Вам ужо паслаў праз ген. Патоцкага (у
ім выкінуты толькі слова, што Украіна
— саюзныца Нямеччыны), далучаны да-
кумэнты: рэзалюцыя Віленскага зьезду,
тэлеграма зьезду да нашага ураду, адаз-
ваныне Семашкі⁸², пратэст беларусаў-та-
рыбнікаў проці літоўскага аннексіоніз-
му і заява Крэчэўскага аб тым, што яму
заявлі літвіны ў часі перагавораў. Гэтае
«досье» вельмі суръёзнае. Яно, здаецца
цэлком будзе надрукована ў «Revue
Parlementaire». Апрыч таго пусьцім

стацыю аб тым, што берасцейскі мір да-
гэтуль на практицы не ануліраван толькі
ў адносінах да беларускага народу, зям-
лю каторага немцы раздалі літвінам, ук-
раінцам і маскалём.

Як відаць з прыраўнаваныя нашых і
Вашых данных, немцы вядуць зусім вы-
разную лінію на «единую неделимую Рос-
сію». Гэта відаць з іх адносін да нас: на-
ших гроши, заграбленых у Менску⁸³,
яны не вярнулі, пярэсланыя праз украі-
нскую крэдытную канцэлярыю паўтара
мільёна з хвастом зрабавалі і робяць усё,
каб мы сваё войска арганізовывалі пад
скрыдлам Лівэноў, Бэрмонтай⁸⁴ і т. п. —
з тым, каб гэткае войска пасяля нас-жа
павесіла ў першы чарод! З гэтым трэба
быць вельмі асыцярожнымі!

Пакуль-што бывайце здаровы. Калі
ўдасца зрабіць падарожу на ўсход, дык
пастараюся затрымацца ў Празе і Вас
туды вызваць.

Шчыры прывет усім.
Ваш Ант [подпіс].

Прыкладаю запіску⁸⁵, якія матэрыя-
лы патрэбны для нашага сэкрэтарыяту.
Польскія выданыні нам вельмі прыго-
дзяцца. Пасылаю колькі экзэмпляраў
французскай кніжкі, дзе ёсьць і аб нашай
справе, а такжэ нумары газэт з заметкамі
аб нас⁸⁶.

⁸¹ Відавочна, ідэя аблікаркоўвалася ў беларускіх урадавых колах летам 1919 г. Гл.: Архівы БНР, I, 1. С. 380.

⁸² У сувязі з няўзгодненым з беларускім прадстаўніцтвам у «Тарыбе» і антыбеларускім паводле зместу мема-
рыялам Д. Сямашкі, пададзеным Парыжскай мірнай канферэнцыі, беларусы-«тарыбаўцы» звярнуліся з
афіцыйнай заявой да ўрада Літоўскай Рэспублікі аб тым, што не могуць лічыць яго сваім прадстаўніком
на канферэнцыі. Гл.: Архівы БНР, I, 1. С. 373—374.

⁸³ Пасля ўступлення немцаў у Менск у лютым 1918 г.

⁸⁴ Кіраўнікі добраахвотніцкіх фармаванняў у Прывалтыцы, арганізаваных немцамі. Выступалі як супраць
бальшавікоў, так і супраць нацыянальных дзяржаўнасці прывалтыскіх народаў.

⁸⁵ Запіска адсутнічае.

⁸⁶ Прывіска.

13

Paris, le 24.VIII.[19]19.

Драгія Таварыши!

Бачыще, якога спосабу ужываю, каб пераслаць Вам гэтае пісмо: гэта затым, каб забяспечыцца ад магчымай «цэнзуры», бо ведамасыці, якія Вам пасылаю, становяць у вялікай часыці сэкрэт перад нашымі чарнасоценцамі⁸⁷.

Справа вось у чым: заўтра я і палкоўнік Ладноў (апошні не напэўна!) едзем у Варшаву на просьбу Падэрэвскага⁸⁸. Аб нашай падарожы аддавец пісьма ведае, але аб запросінах ня ведае, аб чым яму і не кажыще, здаволіўшыся офицыйальным выясняннем падарожы, якое ён сам Вам дасыць. Мая мэта — дабіцца за ўсялякую цану магчымасыці арганізацыйной работы для нашага ўраду ў нашым kraю, ў тым ліку і арганізацыі аружных сіл — хаця-бы ў форме міліцыі. Ясна, што польская акупацыя можа патрываць гады два — найменш! — а за гэты час палякі сваю работу лёгка зробяць, калі мы ня будзем мець магчымасыці шырокая працаўца і нешта даць нашаму народу. Тады разъдзел Беларусі — неміучы. На гэту тэму ўжо йдуць у Варшаве пераговоры між палякамі і Денікінцамі⁸⁹, — іх трэба за усялякую цану разстроіць.

Маскалі ахвотна пайшлі-бы на кампенсацыю палякоў нашай зямлі: ім важна супрацоўніцтва палякоў з Денікіным — тым больш, што Пятлюру паддзержы-

ваюць румыны. Дый з палякамі, як ка-жуць, украінцы здолелі замірыцца⁹⁰ — хоць мо' толькі часова. Палякі-ж стаўляюць справу Беларусі і Літвы на такі грунт, што яны павінны быць развязаны мірнай конфэрэнцыяй. Ведама, палякі спадзяюцца дайсыці угоды з намі, і мы паддзержываем іх пэўнасць у гэтым. Гэтымі днямі адзін палкоўнік з сувіты генарала Драгомірава сказаў нашаму генаралу⁹¹, што «Вы, беларусы, ў скорым часе адыграеце важную ролю». Відаць, маскалі таксама пераконаны, што мы пойдзем з імі. І іх мы расчаровываць ня хочам, а угледаемся, дзе будзе найвялікшая карысць для нашай Бацькаўшчыны, і пойдзем з тымі, хто дасць максімум пэўнасці, што мы захавалі незалежнасць у самых шырокіх межах.

Вось, наша палітыка. Ведама, нашы чарнасоценцы ня ў курсе ўсяго гэтага — апрыг таго, што прыходзіцца ім канечне гаварыць. І з гэтай прыгчыны бытнасць у Парыжу О[знобішына] пасыля майго выезду небяспечна. Трэба, каб Вы яго выдзяржалі як найдаўжэй, карыстаючыся ім для ліквідацыі Давыдова і іншых спраў. Мо' пры павароці «на Москву» ён будзе карысны. Але, калі выпадкі прымусяць нас да камбінацыі з палякамі, дык ён можа нам шмат папсаваць.

У справах адносін да немцаў і іх адбуваньня Расіі трэба Вам быць вельмі асуцярожнымі. Тут О[знобішын] можа быць Вам вельмі карысным дзеля разведкі. Калі яму трэба будзе грошы на прадстаўніцтва — давайце! Сутачныя-ж

⁸⁷ Луцкевіч адносіў да іх і члена дэлегацыі Азнабішына.

⁸⁸ Да зеля працягну перагавораў аб антыбалшавіцкім саюзе, пачатых у Парыжы.

⁸⁹ У Варшаве знаходзіўся прадстаўнік Дзянікіна, аднак афіцыйныя перагаворы пачаліся толькі ў верасні ў Таганрогу. Яны не прынеслі выніку з-за вялікадзяржаўных пазіцый абодвух бакоў.

⁹⁰ У верасні было заключана польска-ўкраінскае пагадненне аб перамір'і.

⁹¹ Кандратовічу.

яму заплочаны да 1.IX.[19]19.

О[знобішыну] я сказаў, што калі прыйдзеца сплаўляць Давыдава, дык можа будзе выкарыстаць канец крэдытаў. Вы-ж адмалюйце яму Д[авыдава], як мае быць, каб О[знобішын] шчыра ўзяўся за рэвізію.

З прычыны таго, што міністэр абароны ў нас ужо ёсць, я касую становішча эксперта па ваенным справам, якое дадзена Д[авыдаву], і пішу яму, каб вярнуў мандат і паўнамочча дзеля вядзеняня перагавораў з вядомымі кругамі. Вырвіце ад яго канечна гэтыя дзінве паперкі. Прыказу яму на рукі не давайце, а дайце прафытатца і распісацца на прыказе, што чытаў.

Ліквідацыю В[аенна]-Арган[ізацыйнага] аддзелу ў патрэбе зрабіце самі — пастановай Рады Міністраў, закрыўшы крэдыты. Добра было-бы, каб хто з Вас прыехаў таксама ў Варшаву. Найлепей бы зрабіў гэта Смоліч і Цывік. Калі яны там, або ў Празе, тэлеграфуйце, каб мяне там спаткалі (ў Варшаве), бо могуць вынікнуць вельмі сур'ёзныя пытаныні, адказ за якія прыйдзеца браць мне аднаму.

З Варшавы буду прабівацца на Вільню—Менск і заеду да Івана ў Закопанэ. Да Вільні тэлеграфую, каб хто таксама пад'ехаў у Варшаву.

Я з Ладновым прыцягнулі да работы ў нас де-Вуліча⁹², як рапчага пры Радзе Міністраў па справам фінансовым і пра-мышленым, на правах упраўляючага

міністэрствам. Гэта для нас незвычайна цэнны прыбытак: ён нас можа выгратаваць у фінансовых справах. Ён жа вядзе справу куплі амэрыканскіх стокай⁹³, якія можна лічыць нашымі, толькі атрымаем мы іх праз французаў, што менш прыемна. О[знобішын] ная ў курсе гэтых спраў. Назначэнне де-Вуліча правядзіце праз Раду Міністраў: копій назначэння пасылаю.

З сабой бяру 100 з лішкам тысяч марак, каб ня быць з пустымі рукамі ў Вільні і Менску.

Шчыры прывет усім.

Ант [подпіс]

Прашу выслаць прыложеніе пісьмо ў Ковеншчыну, а таксама другое Егеру⁹⁴ Вайсковых запасаў⁹⁵.

14

Варшава, Hotel Saski
18. IX. [19]19.

Дарагі Таварышу!⁹⁶

Сяджу ў Варшаве і вызываю сюды Захарку, бо ён тут нарабіў паскудных абмылак⁹⁷. Пілсудскі настойвае, каб як найболыш людзей наших ехала ў Менск. Пакідаю Вас у Бэрліне аднаго, але думаю, што хутка некага надышлю Вам на падмогу. Мо' разам і добрыя весткі пашлю,

⁹² Гл. дакумент № 6.

⁹³ Вайсковых запасаў.

⁹⁴ Вальтар Егер — вядомы нямецкі публіцыст, укладальнік кнігі аб Беларусі, якая выйшла ў адным з берлінскіх выдавецтваў у 1919 г.

⁹⁵ Прышпіска.

⁹⁶ Ліст Леанарду Зайцу, дзяржаўнаму кантралёру і дыпламатычнаму прадстаўніку БНР у Бэрліне.

⁹⁷ Васіль Захарка тымчасова выконваў абавязкі намесніка старшыні Рады народных міністраў, знаходзіўся ў Бэрліне.

калі тут удасцца нечага дабіцца. Тым часам шлю адну: віншую Вас з наследнікам — сынам, бо д-р Об'езерскі⁹⁸ прывёз сюды вестку, што «у Зайчыхі сын». Гэтак род Зайцоў ужо не абарвецца!

Аб Вашай работе ў Берліне скажу вось што. Калі толькі ўдасцца дабіцца ад Пілсудскага згоды на нашы вайсковыя фарміраванні, дык можна будзе выкарыстаць нашы лепшыя элементы. Вось, і дзяржыще ў руках гэткіх людзей, пакуль будзе магчыма. Калі-б жа немцы згодзіліся ўрэшті выдзяліць нашых беларусаў⁹⁹ у асобы табор, дык гэта было бы найвялікшым нашым заваеваннем. У гэтым кірунку і вядзіце далей работу. Аб тым, якую лінію маеце вясьці наагул, мяркуйце паводлуг маіх справаздач з Парыжу. Тут жа, ў Варшаве, мая работа вядзеца ў такім духу: дабіцца прызнаныя нашай дзяржаўнасці і урадовых устаноў цаной некаторых компромісаў, як дапушчэнне польскіх прадстаўнікоў у раду і ўрад і назначэнне польскіх ваенных прадстаўнікоў пры нашых павятовых камісарах. Гэтак часова ад лішне вострых выступленыяў проці Польшчы наагул трэба Вам часова устрымліваецца, бо да сазыву устаноўчага Сэйму Беларусі і развязкі пытання аб прызнаныі нас палякамі трэба ім рабіць «przyjemną twarz»¹⁰⁰. Іншая реч крытыка паадзінокіх учынкаў польскай адміністрацыі і эндэцкай палітыкі: проці эндэкаў можна пісаць усё!

Вось, пакуль што ўсё, што я Вам магу сказаць, даверыўшы паперы.

Шчыры прывет усім.

Ваш Ант [подпіс].

15

Варшава, 23.X.[19]19¹⁰¹.

Дарагі Таварышу!¹⁰²

Толькі сягоныня, 23.X., прыслаў мне Вершынін¹⁰³ праз чэскага кур'ера Ваш пакет. Съяшчу Вас паведаміць, што спраўа арганізацыі беларускага войска на Беларусі ўжо пастаноўлена: апрацован ужо прыказ Пілсудскага аб гэтым і заўтра мае быць падпісан на аўдыенцыі членаў вайсковай камісіі¹⁰⁴. Войска нашае будзе зусім незалежнае — з сваім глаўнакамандуючым (палк. Конопацкі), толькі паступаючы на антыбалышавіцкі (ня іншы!) фронт падлягае вышэйшай польскай камандзе операцыйна і тактычна. Гэтак сама ўдачна развязываецца і спраўа арганізацыі беларускіх часцей у Латвії. Толькі-што я закончыў двохгадзінную нараду з латышкім міністрам загранічных спраў Мэровіцам, які прыехаў у [складзе] дэлегацыі ў Варшаву і быў у мяне.

Нарада з М[эровіцам] паказала, што трывога Крэчэўскага і гвалт, каб я 25.X. быў у Рызе¹⁰⁵ (гэта ўжо фізычна немаг-

⁹⁸ Мечыслаў Аб'езерскі, супрацоўнік Цывільнага ўпраўлення ўсходніх земель. Знаходзілася ў Вільні.

⁹⁹ З ліку расійскіх ваеннопалонных у Германіі.

¹⁰⁰ Прывілейную міну (выраз твару) (*польск.*).

¹⁰¹ На дакументце справаводны надпіс: «Да спраў Рады».

¹⁰² Ліст Леонарду Зайцу ў Берлін.

¹⁰³ Мікола Вяршынін, прадстаўнік БНР у Чэхаславакіі.

¹⁰⁴ Пілсудскі выдаў дэкрэт аб утворэнні беларускага войска 22 кастрычніка 1919 г. Гл. яго копію ў: БДАМЛіМ. Ф. 3. Вол. 1. Спр. 157. Арк. 1-1 адв.

¹⁰⁵ На канферэнцыі балтыскіх дзяржаў.

чыма!), зусім дарэмны. Латышы добра разбіраюцца у справе Вільні і паддзержываюць ідэю беларуска-літоўскай фэдэрацыі. Апрыг чаго я абгаварыў цэлы рад іншых нашых спраў, у тым ліку назначэнне прадстаўніка Латвіі пры нашым урадзе ў Менску.

Ужо тое, што войска нашае арганізуецца ў звязку з Польшчай і Латвіей — ворагамі Немцаў, ясна паказвае абсурднасць заявы Крэчэўскага аб патрэбе пераносу ураду ў Бэрлін! *Sapienti sat!*¹⁰⁶ І я больш нічога яму не адказваю.

Наадварот: усе сілы трэба концэнтраваць у Менску, дзе Рада Рэспублікі хутка адкрые сэссію, на якую павінен прыехаць Кр[эчэўскі]. Даволі ужо мелі Варонкаўскай палітыкі «пуффоў»¹⁰⁷ пад той час, як на мясцох нічога не рабілася. За ўесь час маёй працы ў Парыжу я неустанна сустрэкаўся з пытанынямі: а где Ваш урад? І калі мне маюць даць на сотні мільёнаў марак тавараў у крэдыт, літвіны заяўлялі, што «б[еларускі] урад памяшчаецца ў вагонах скорых паяздоў Эўропы». Яшчэ добра, што не казалі таго, чаго дабіваецца Пётра: што ў Б[эрліне]!

Я наагул не разумею, на што Вы спадзяецеся ў Бэрліне. Хіба-ж выпадкі ў Латвіі і Літве Вас нічога не наўчылі?¹⁰⁸ Ці мо с[ацыялісты]-ф[эдэралісты] хочуць ісьці на «фэдэрацыю» з Денікіным? Няўжо-ж гэткая наўнасць?..

Разумею адно і ў Б[эрліне] робіцца ваеннае работа, а такжэ шырокая асьве-

дамленыне. Лічу гэта вельмі цэнымым і, каб яе не прыпыняць, пастараюся чым хутчай паслаць некага на Вашае месца.

Што датычыцца дэлегацыі у Лондан і др., то ўсё гэта наладзіцца, але не раней, як умацаваўшы наш урад на месцы. Р.Р.С.¹⁰⁹ падніме ў Сэйме справу нашага прызнанья, і для яе ўжо тут многа зроблена, — а без Польшчы, якая — як Вам вядома — акупавала Беларусь, мы астанемся назаўсёды ў паветры і будзем заіміцаца Варонкаўскай работай: пусканьнем пузыроў з мыла.

Падчырківаю Вам, што наша работа робіцца ў Варшаве ў поўным контакце з украінцамі. Цьвік — у Пятлюры, а тут сядзіць укр[айская] дэлегацыя з міністрами закор[донных] спраў Андрэем Левіцкім.

Наагул-жа Варшава, а не Ваш Бэрлін, становіцца цэнтрам развязкі усходняга пытаныня. У гэтым зусім солідарны з намі і латышы і украінцы. Ідзе аб рэальныя сілы, а не аб пустыя фразы, на якія так шчодры палітыкі Варонкаўскага тыпу. Намячаецца комплекс дзяржаў між Балтыкай і Чорным морам разам з Польшчай, — але так, каб не было польскай супрэмацыі¹¹⁰.

Гэта можа вельмі непадабацца Вашым бэрлінскім прыяцелям, і я думаю, што добра было-бы мо' перавезці наш скарб у Прагу, дзе мог бы часова пасядзець Базыль¹¹¹. Пішу Табе шчыра (і толькі Табе): уважаю, што гэтая камбінацыя з Варонкай¹¹² —

¹⁰⁶ Разумнаму дастаткова (*лац.*).

¹⁰⁷ Мыльных бурбалак, пустой балбатні.

¹⁰⁸ Мелася на ўвазе спраба дзяржаўнага перавароту, учыненая часцямі корпуса П. Берманта-Авалава.

¹⁰⁹ Фракцыя Польскай сацыялістычнай партыі ў сейме.

¹¹⁰ Кіраўніцтва, перавагі.

¹¹¹ Васіль Захарка.

¹¹² Гаворка ідзе аб намеры прызначыць Язэпа Варонку паслом БНР у Лондане. Гл.: Архівы БНР, I, 1. Дак. 1342 і 1389.

гэта рэзультат уплыву гэтага пана на Базыля. А што варты тлумаччныя Вар[-онкі], чаму ён не выходзіў у адстаўку, калі таго вымагала наша палітыка, — відаць вось з чаго: ён і «без дастатачных прычын» гатоў быў кінуць літвіноў (ведама, цаной пасольства ў Лондоне!), калі стала вядома, што габінэт у Коўні рэорганізуецца і бел[арускага] мін[істэр]ства зусім ня будзе! Адчыніце, людзі, вочы! Ведайце, што не магу я наразіць нашу справу на блутаніну ў Лондоне, дзе Ва-

ронку знаюць, як літоўскага міністра!
Гэта-ж такая думка — адзін съмех.

Я прасіў Базыля зусім афіцыяльна прыехаць сюды. Ад яго адказу ня маю. Тымчасам грошы тут на гвалт патрэбны. Расейскія (думскія) маюць добры курс (60 м[арак]). А ў Менску голад і гвалт. А ўрад трэба неяк абставіць, каб меў нейкі від і каб можна было людзям паказаць!

Шчыры прывет.

Ваш Ант [подпіс].

*Прадмова, каментары і публікацыя Рыгора Лазько**

* **Рыгор Лазько** — доктар гістарычных навук, прафэсар Гомельскага дзяржаўнага юніверситету імя Ф. Скарыны. Аўтар манографіі «Перад патопам. Эўрапейская палітыка Польшчы (1932—1939)». Менск: БДУ, 2000. — 354 с.

АНАТОЛЬ СІДАРЭВІЧ

Апошнія дні Антона Луцкевіча

Калі Маргарыта Пярова, унучатая апублікаўала ў «Літаратуры і мастацтве» артыкул «Ці будзе Аткарск яшчэ адным святым месцам для беларусаў?», некаторыя гісторыкі выказалі сумненіне адносна абрарадаваных ёю звестак.

Нагадаю, што ў артыкуле ўдакладняліся дата і месца съмерці А. Луцкевіча. Раней савецкія «органы» хацелі пераканаць нас, што бацька беларускае дзяржаўнасці памёр у 1946 г. у Сяміпалацінскай вобласці Казахстану. Сутыкнуўшыся зь яўнаю хлусьнёю наконт даты і месца съмерці іншых выдатных дзеячай беларускага руху і беларускае культуры, я палічыў патрэбным паставіць пад сумненіне гэбісцкія звесткі і наконт Луцкевіча. Так, у 1994 г. у 4-м томе біябібліяграфічнага слоўніка «Беларускія пісьменнікі» ў артыкуле «Антон Луцкевіч» стаяць пытальнікі і пасъля лічбы

«1946», і пасъля словаў «Сяміпалацінская вобласць, Казахстан», а ў аднайменным артыкуле, зъмешчаным у 4-м томе Энцыклапедыі гісторыі Беларусі, лічбы «1946» наагул няма: замест яе стаіць пытальнік (праўда, у тэксьце зроблена зацемка, што А. Луцкевіч, паводле афіцыйнай вэрсіі, памёр у Сяміпалацінскай вобласці (Казахстан) у 1946-м). І вось 8 лютага 2002 г. Маргарыта Пярова паведаміла: насамрэч А. Луцкевіч памёр 23 сакавіка 1942 г. у г. Аткарску Саратайская вобласці (Расея). І хоць яна спасылалася пры гэтым на афіцыйны дакумэнт, выдадзены ёй Асобым архівам Літвы ў Вільні, некаторыя гісторыкі засумніваліся: а ці ня маем мы справы з чарговаю дэзаю? Праўда, ніхто зь іх ня выказаў сумніваў у друку. Праўда і тое, што паміж гісторыкамі не было адзінства.

Паколькі той дакумэнт не публікаваўся ў «ЛіМе» цалкам, думаю, што трэба яго

Анатоль Сідарэвіч — гісторык, даўні аўтар «ARCHE». Укладальнік кнігі «Антон Луцкевіч. Да гісторыі беларускага руху» (Менск, 2003). Падрыхтаваў да друку чарговыя два томы твораў Антона Луцкевіча.

надрукаваць. І на мове арыгіналу.

Аднак зробім колькі папярэдніх заўваг. Пра Беларускі нацыянальны цэнтар, пра які ідзе гаворка ў архіўнай даведцы, маецца аднайменны артыкул у ЭГБ. Паводле вэрсіі ГПУ (а фактычна бальшавіцкае партыі), А. Луцкевіч заслаў у БССР дзеячаў разгромленых у Заходній Беларусі Беларуское сялянска-работніцкае грамады і «Змаганьня»: Паўла Валошына, Ігната Дварчаніна, Пятра Мятлу, Сымона Рак-Міхайлоўскага ды іншых. У гэты лік трапілі таксама былыя вучні Віленскага беларускага гімназіі Алесь Салагуб і Кузьма Янэль. Разам з мясцовымі кадрамі яны і стварылі БНЦ. Да моманту арышту А. Луцкевіча большасць фігурантаў «справы» была расстряляная, але НКВД і ў 1939—1940 гг. рупіла давесыці, што БНЦ насамрэч існаваў і што съмяротныя прысуды былі справядлівыя. З кнігі «Аnton Луцкевіч: Материалы следственного дела», падрыхтаванае Ўладзімерам Міхнюком, Аляксандраю Гесу ды Мікалаем Клімовічам¹, вынікае, што энкавэдысты ў ходзе працяглых і начных допытаў дамагаліся, каб А. Луцкевіч прызнаў факт існаванья «нацыяльнальнага цэнтра» ў Вільні і БНЦ у БССР. І хоць такога прызнаньня яны не дабіліся, асобная нарада пры наркаме дзяржбяспекі СССР абвясzcіла прэм'ер-міністра БНР вінаватым у tym, чаго ён не рабіў і ня мог рабіць (усе дзеячы БСРГ і «Змаганьня» сталіся палітычнымі апантамі А. Луцкевіча, ён асуджаў іх анатыбеларускую дзейнасць у БССР)².

А цяпер пачытаем дакумэнт, які атрымала М. Пярова ў Вільні.

АРХИВНАЯ СПРАВКА
О СУДИМОСТИ И СМЕРТИ

09.08.2001 № 4962-Р

В следственном деле № П-11794 архивного фонда КГБ Литовской ССР Особого архива Литвы есть сведения, что Луцкевич Антон Иванович 1884 г. р., уроженец гор. Шяуляй, житель гор. Вильнюс 30.09.1939 г. был арестован Вильнюсской опергруппой.

Постановлением З отд. УГБ НКВД БССР от 17.11.1939 г. дело на Луцкевича принято к своему производству, избрана мера пресечения содержание под стражей в Минской тюрьме.

Обвинительным заключением З отд. УГБ НКВД БССР от 08.08.1940 г. обвинялся в том, что в период Октябрьской революции и гражданской войны организовывал контрреволюционные (далее — к. р.) силы из белорусской националистической среды, находясь на территории Западной Белоруссии, являлся агентом 2-го отдела Полъглавштаба, организовывал белорусский к. р. элемент (так в документе) для активной борьбы с коммунистическим революционным движением в Западной Белоруссии и СССР, при активном участии Луцкевича был организован «политический центр» в Вильнюсе, который перебрасывал к. р. шпионско-диверсионные и повстанческие кадры на территорию БССР, где последними был организован «Белорусский национальный центр», ставивший своей целью свержение Советской власти и образование «правительства» (так в доку-

¹ Кніга выйшла накладам усяго 20 асобнікаў. У Нацыянальнай бібліятэцы яна ёсьць.

² Каб пераканацца ў гэтым, дастаткова пачытаць артыкулы А. Луцкевіча «Прычыны крызісу» і «Ня можна маўчаць...» у «Беларускім Звоне» за 6 студзеня і 10 сакавіка 1931 г.

АНАТОЛЬ СІДАРЭВІЧ

менте) буржуазной Белоруссии во главе с нацифашистом Луцкевичем³, т. е. в преступлениях, предусмотренных ст. 64, 68, 74 и 76 УК БССР.

Постановлением Особого Совещания при НКВД СССР⁴ от 14.06.1941 г. за антисоветскую деятельность осужден на 8 лет исправительно-трудовых лагерей.

04.02.1942 г. из Балашевской тюрьмы⁵ № 3 прибыл в пересыльный пункт гор. Аткарска Свердловской области⁶.

23.03.1942 г. умер в перпункте гор. Аткарска.

ОСНОВАНИЕ. Фонд К-1. Оп. 58. Следственное дело № П-11794. Том 1. Листы 1, 2, 4.

Сл. д. № П-11794. Том 2. Л. 320, 334, 335, 338.

Надзорное дело П-11794. Л. 27.

В анкете арестованного Луцкевича Антона Ивановича от 14.01.1941 г. указано: 1) сын Луцкевич Юрий Антонович 20 лет (так в документе, год и место рождения не указаны), проживающий [в] гор. Вильнюс, Пивная ул. 2, кв. 8, электромонтер; 2) сын Луцкевич Лев (так в докумен-

те) Антонович 18 лет (так в документе, год и место рождения не указаны), проживающий [в] гор. Вильнюс, Пивная ул. 2, кв. 8, электромонтер.

ОСНОВАНИЕ. Ф. К-1. Оп. 58. Н. д. № 11794. Л. 4.

ЗАМЕЧАНИЕ: В архивном фонде КГБ Литовской ССР Особого архива Литвы более точных данных о смерти Луцкевича Антона Ивановича и более точных данных о Луцкевич Юрий Антоновиче и Луцкевич Леонид Антоновиче не имеется.

Директор Овидиус Леверис

Заведующая отделом Вильма Эктите

Мера пакараньня, выбраная для А. Луцкевича, выглядяе мяккаю: «усяго» восем гадоў. Але возьмем пад увагу два моманты.

Першы: ніхто не гарантаваў, што ў дзень сканчэння тэрміну пакараньня — 30 верасня 1947 г. — супраць Луцкевича не распачалі б новай справы. А магло быць і так, што яго адправілі б у ссылку або вызвалілі б зъ «мінусамі»: грамадзянін Луцкевич мае права жыць ва ўсіх на-

³ Што такое нацифашызм і чым ён адрозніваецца ад нацдэмакратызму, я пісаў у артыкуле «Хроніка пераломнага часу. Антон Луцкевіч як ідэолаг і правадыр нацыянал-фашызму і нацыянал-дэмакратыі» (Дзеяслоў. 2004. № 8).

⁴ Калі быць дакладным, дык Асобая нарада мелася не пры наркамаце, а пры наркаме ўнутраных спраўаў СССР. Але тут такая рэч: 3 лютага 1941 г. указам Прэзыдыюму Вярхоўнага Савету СССР Галоўнае ўпраўленне дзяржаўнай бяспекі (ГУГБ) было выведзенае з сыстэмы НКВД і стала самастойным Народным камісарыятам дзяржаўнай бяспекі (НКГБ). Блянк жа, на якім зроблена выпіска з пратаколу Асобае нарады пры наркаме дзяржбяспекі, быў стары, і складальнікі архіўнай даведкі напісалі, што меру пакараньня А. Луцкевичу вынесла Асобая нарада пры НКВД СССР. Між тым, у тэксце выпіскі ясна запісана, што Асобая нарада слухала справу № 51 844 чацвертага аддзелу 3-га ўпраўлення НКГБ СССР па аблінаванчыні Луцкевича Антона Іванавіча. Зрэшты, НКГБ у сваім першым выданыні праіснаваў нядоўга: 20 ліпеня 1941 г. ён зноў стаў ГУГБ у складзе НКВД. Канчатковая ж НКГБ (папярэднік МГБ—КГБ) стане самастойным у красавіку 1943 г.

⁵ Горад Балашоў знаходзіцца ў Саратоўскай вобласці на правабярэжжы Волгі.

⁶ Горад Аткарск знаходзіцца ў Саратоўскай вобласці на правабярэжжы Волгі.

селеных пунктах СССР мінус Москва і Ленінград, мінус сталіцы саюзных рэспублік і г. д. А са ссылкі — зноў у турму ці ў лягер: вёў антysавецкія размовы, крытыкаў калгасны лад... Вядомая нам практыка.

Другі момант: у А. Луцкевіча было слабое здароўе. У няволі яно не паправілася. Ва ўжо названай кнізе У. Міхнюка, А. Гесь ды М. Клімовіча маецца лекарская даведка. Доктар Голікава, агледзеўшы 57-гадовага вязня Луцкевіча, выявіла наступнае: «Рэзкая бледнасць скучаных покрываў. Падскурна-тлушчавы слой разъвіты слаба». Яна канстатавала таксама, што ў 1937 г. Луцкевіч быў хворы на тубэркулёз і што ў яго парок сэрца. У турэмна-лягерных умовах чалавеку пагражалі або рэцыдыў сухотаў і дыстрафія, або праблемы з сэрцам. Дарэчы, зь ліста Ўладзімера Жылкі мы ведаем, што праблемы з сэрцам пачаліся ў Луцкевіча яшчэ ў 1923 г.⁷, аднак на волі іх удавалася вырашаць. Іншая справа — няволя. І старэнне арганізму.

Даведка доктара Голікавай складзеная 22 красавіка 1941 г. ва ўнутранай турме Галоўнага ўпраўлення дзяржаўнай бяспекі НКВД СССР. Гэта, калі я не памыляюся, унутраная турма на Лубянцы. У Москву А. Луцкевіч быў наўкіраваны 11 кастрычніка 1940 г. зь Менскі, дзе ён знаходзіўся ў турме № 1 УГБ НКВД БССР. Гэта ці не славутая «амэрыканка».

Паўтараю: даведка доктара Голікавай складзеная 22 красавіка 1941 г. А ўжо 15 траўня начальнік санітарнай часткі ўнутранай турмы паведамляў начальніку гэтае ўстановы капітану дзяржбяспекі Міронаву, што вязню камэры № 7 Луц-

кевічу ў сувязі з захворваньнем сэрца неабходна замест чорнага хлеба даваць белы. 450 г штодня на працягу 15 дзён.

Амаль роўна празь месяц пасля гэтага — 14 чэрвеня — Луцкевічу была вызначана мера пакарання. З расшэннем Асобае нарады яго пазнаёмілі 7 ліпеня.

Вось тут мы стаім перад пытаньнем: чаму А. Луцкевіча адразу пасля прысуду не адправілі на Поўнач?

У кнізе У. Міхнюка, А. Гесь і М. Клімовіча рэпрадукуюцца вышіска з пратаколу № 61 Асобае нарады пры наркаме дзяржбяспекі СССР. На ёй рукою напісана: «Воркутпечлаг». Якую працу за Палярным кругам у Пячорскім вугальнym басейне прадбачылі для сухотніка і сардечніка Луцкевіча гэбісты, цяжка сказаць. Як цяжка сказаць, чаму яго павезьлі не на паўночны ўсход ад Москвы, а на паўднёвы — у горад Балашоў.

Для нас цікавая даведка бяз нумару, якая захоўваецца ў архіве пры Галоўным упраўленні ўнутраных спраў Саратайскай вобласці (Ф. 37. Воп. 14. Арх. № 65. Арк. 64) і выдадзеная 10 студзеня 1941 г. начальнікам турмы № 3 Упраўлення НКВД па Саратайскай вобласці, што знаходзілася ў Балашове. Даведка цікавая выпраўленнямі, якія съведчаць, што гэбісты не адмовіліся ад намеру паказаць А. Луцкевічу савецкую Поўнач. У даведцы выкасаваны запіс у абзахы «В какой лагерь следует», а ў абзахы «Пункт назначения» выкасавана слова «Аткарск» і ўпісаны «ст. Сосъва ж. д. им. Кагановича Севураллаг». Гэтым давалася зразумець: Аткарск — не канчатковы пункт, а «перасылка»; вось прывязуць зэка Луцкевіча ў Аткарск, а адтуль — ужо з эта-

⁷ Гл.: Жылка У. Выбраныя творы. Мінск: Беларускі кнігазбор, 1998. С. 254.

АНАТОЛЬ СІДАРЭВІЧ

пам — адправяць у Сосьву. Ведама, так выграшылі не ў Балашове.

З Балашова ў Аткарск Луцкевіча прывезылі 4 лютага 1942 г., а праз два тыдні (18 лютага) начальнік санчасці Аткарскага перасыльнага пункту А. С. Куркоў дакладваў начальніку «перасылкі» Кудасаву, што вязень Луцкевіч падлягае шпіталізацыі з дыягназам «міякардыт, зъянсіленне».

Так пачаліся апошнія 34 дні ў жыцці Антона Луцкевіча. Мы ня ведаем, хто і як яго лячыў, затое маем дакумэнт, складзены 23 сакавіка 1942 г.:

Начальніку Аткарскага п/пункта

Рапорт

Доношу, что з/к Аткарскаго п/пункта Луцкевич Антон Иванович 1884 года рождения 23/III-42 в 12 часов дня умер.

Нач. санчасти Курков.

У тым самым архіве захоўваецца і такі дакумэнт:

Акт

23 марта 1942 года мы, нижеподписавшиеся начальник санчасти Аткарского п/пункта УНКВД Курков А. С., ответ.дежурный комендант Лапкин К. А., медсестра Воскресенская В. В., составили настоящий акт в том, что 23/III-42 в 12 часов умер больной з/к Луцкевич Антон Иванович 1884 года рождения с диагнозом «миокардит, отек лица и конечностей».

Смерть наступила от парализации сердечной деятельности.

Пад актам маюцца подпісы і трохкутная пячатка.

Пахавалі А. Луцкевіча ў дзень съмерці, пра што таксама ёсьць дакумэнт:

АКТ О ПОГРЕБЕНИИ

1942 года, марта 23 дня мы, нижеподписавшиеся комендант кладбища коммунально-бытовой части г. Аткарска тов. Хмельницкий, стрелок ВОХР пересыльного пункта г. Аткарска тов. Демченко И. и рабочие, присутствовавшие на погребении, Червяков Иван Васильевич и Баркалов А. В., сего числа произвели погребение умершего заключенного 23/III-42 года, прибывшего 4/II-42 г. из Балашовской тюрьмы ЛУЦКЕВИЧ Антона Ивановича 1884 года рождения, уроженец г. Шавли (Литва), последнее время проживал в Западной Белоруссии⁸ (бывш. Польша), осужден Особым Совещанием 14/6-41 г. за а/сов. агит. на 8 лет, личное дело № 1100.

В гроб с умершим положена дощечка с надписью фамилии и инициала заключенного с указанием № личного дела и на могиле погребенного установлена дощечка с порядковым номером лит. «В», о чем и составлен настоящий акт.

Акт надрукаваны ў двух асобніках, падпісаны камэндантам могілак, стралком і рабочымі ды змацаваны трохкутнаю пячаткаю.

28 сакавіка 1942 г. начальнік перасыльнага пункту Кудасаў і начальнік

⁸ Вільню, дзе быў арыштаваны А. Луцкевіч, Сталін ужо падарыў Літве, але месцам яго апошняга жыхарства па-ранейшаму лічыцца Заходняя Беларусь.

АПОШНІЯ ДНІ АНТОНА ЛУЦКЕВІЧА

санчасьці Куркоў накіравалі паведамленыне (*извещение*) начальніку аддзелу актаў грамадзянскага стану УНКВД па Саратаўскай вобласці, у якім пісалі:

Гр-н Луцкевич Антон Іванович 1884 рождения, уроженец г. Шавли (Литва), осуждены Особ. совещ. при НКВД СССР от 14-6-41 по ст. АСАгит. к 8 годам л/св., в пересыльном пункте г. Аткарска 23-III-1942 г. умер.

Последнее местожительство его в Западной Белоруссии.

Я тут вельмі падрабязна цытаваў атрыманыя М. Пяровай дакумэнты дзеля таго, каб паказаць, што яны супярэчаць ранейшым афіцыйным звесткам аб даце і месцы съмерці А. Луцкевіча. І дзеля таго, каб паказаць, што яны — і архіўная даведка з Вільні, і архіўныя дакумэнты з Саратава — паказваюць нам сапраўдныя дату і месца съмерці бацькі беларускае дзяржаўнасці. Ня думаю, што цяпер, калі названыя нават імёны ўдзельнікаў пахаванья А. Луцкевіча, могуць узьнікнуць нейкія новыя сумнівы.

АНДРЭЙ ВАШКЕВІЧ

Прадбачанні «Беларускага Фронту»

УСТУП

У другую палову 1930-х гадоў Еўропа ўвайшла, усё больш усведамляючы, што хутка пачненца новая вайна. Вялікія дзяржаўныя нацыі актыўна рыхтаваліся да яе, аддаючы на ўзбраенне большую частку сваіх бюджетаў і сплатаючы дыпламатычныя інтрыгі з мэтай стварыць выгадную для сябе сістэму ваенна-палітычных дамоў. Малыя недзяржаўныя нацыі, разумеючы, што ў будучай вайне ім адводзіца роль пешак, спрабавалі падрыхтавацца да яе прынамсі ідэалагічна, бо ведалі — бойня, віноўнікамі якой яны не будуць, нясе ў сабе адначасова і пагрозу новага паняволення, і надзею на змену да лепшага. Да ліку апошніх належалі і беларусы, якія вось ужо паўтара дзесяцігоддзя жылі ў розных дзяржавах і ні ў воднай з іх не мелі правоў, належных свабоднай еўрапейскай нацыі.

У 1914 годзе Першая сусветная вайна захапіла беларусаў на культурна-асветніцкай стады «нашаніўства», калі нават сама ідэя незалежнасці краіны здавалася фантастычнай. Цяпер, праз дваццаць гадоў, бе-

ларусы ўжо мелі за спінаю досвед палітычнага, грамадскага і нават узброенага змагання, мелі дэклараваную незалежнасць у выглядзе БНР і фантомную савецкую дзяржаўнасць, мелі стотысячную Грамаду ў Захадній Беларусі і колькі гадоў «беларусізацыі» ў Беларусі Ўсходній. Тым не менш, у пачатку 1930-х беларускі нацыянальна-вызвольны рух быў разгромлены па абодва бакі рыхскай мяжы. Беларускія дзеячы, што жылі або пераехалі ў БССР, былі расстраляныя, а заходнебеларускія вёскі пасля бурлівых 1920-х гадоў вярнуліся да стану «спаконвечнага сну».

Газета «Беларускі Фронт», выданне якой было арганізавана ксяндзом Вінцэнтам Гадлеўскім летам 1936 года, стала своеасаблівым індыкатарам грамадскай актыўнасці беларускіх эліт. Ніводная заходнебеларуская газета ў тое дзесяцігоддзе не прысвячала так шмат увагі міжнароднаму становішчу, не мела такога шырокага палітычнага круга-гляду, не друкавала такіх добрых і актуальных публіцыстычных цыклаў, не прадбачыла так дэталі трагедыі, што пачалася ў Еўропе праз некалькі гадоў.

Андрэй Вашкевіч — гісторык. Адна з апошніх публікацыяў — «Беларускае насе́льніцтва Аўгустоўскага павету Сувальскай губэрні (2-я пал. XIX — пач. XX стст.) (Białoruskie Zeszyty Historyczne, 21/2004).

НАРАДЖЭННЕ ІДЭІ

Гісторыя «Беларускага Фронту» пачалася ў канцы лета 1935 года, амаль за дзесяць месяцаў да выдання яго першага нумара. Менавіта тады функцыянеры Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі ўпершыню звязрнуліся да кіраўніцтва Беларускай хрысціянскай дэмакратыі з прапановай супрацоўніцтва на аснове праграмы Народнага Фронту. Рабілася яна ў адпаведнасці з пастановамі сёмага кангрэса Камінтэрна, які акурат тады скончыў сваю працу ў Маскве. Кіраўніцтва КПЗБ, якое ў 1928—1935 гг. падтрымлівала тэорыю «нацыянал-фашизму» (паводле яе ўсе нацыянальныя дэмакратычныя партыі разглядаўся як ворагі КПЗБ і памагатыя фашисту), цяпер павінна была заклікаць усе прагрэсіўныя заходнебеларускія сілы да сумеснай барацьбы з фашизмам. Такі саюз усіх дэмакратычных арганізацый (ад цэнтрыстаў да камуністаў) павінен быў атрымаць назvu Народнага Фронту. Сярод усіх заходнебеларускіх партый пропанову ўступіць у Народны Фронт атрымала толькі БХД.

Беларуская хадэцыя, хоць і значна аслабленая польскімі рэпрэсіямі, працягвала заставацца ўплывовай беларускай нацыянальнай арганізацыяй, якая стаяла на пазіцыях Акта 25 сакавіка 1918 г. Фармальная яе ўзначальвалі Янка Шутовіч, Адольф Клімовіч і Янка Пазняк, аднак рэальная кіраўніцтва партыяй па-ранейшаму заставалася ў Вінцэнта Гадлеўскага і Адама Станкевіча. Пасля бікупскай забароны 1928 г. удзельніцаць ксяндзам у дзейнасці

БХД, яны выйшлі з партыі, аднак першы займаў пасаду старшыні Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры, другі — спачатку скарbnіка, а пасля старшыні рэвізійнай камісіі інстытута. Менавіта ім трэба было вырашыць, ці пойдзе хадэцыя на супрацоўніцтва з камуністамі.

Хадэкі мелі масу рэальных падстаў ба-
ящца правакацыі з боку заходнебеларускіх камуністаў, бо цягам апошніх некалькіх гадоў менавіта яны кляймілі БХД як згодніцкую, варожую беларусам і нават фашысцкую арганізацыю. Варта толькі згадаць выдадзеную КПЗБ у 1934 г. пропагандысцкую брашуру пад назвай «Як Беларуская хадэцыя гандлюе крыўёю рабочых і сялян», у якой былі надрукаваныя ілжывыя звесткі пра супрацоўніцтва лідэраў хадэцыі з польскай дэфензівай¹.

Менавіта ў прынцыповым пытанні аб справе супрацоўніцтва з КПЗБ і выявіліся супяречнасці паміж Адамам Станкевічам і Вінцэнтам Гадлеўскім. Першы прызнаў неабходнасць тактычнага супрацоўніцтва найперш у галіне барацьбы за беларускую школу і нават даў у лютым 1936 г. інтэрв'ю камуністычнай газэце «Папросту», дзе ў агульных словаў падтрымаў Народны Фронт. Другі схіляўся да думкі, што камуністы ставяць сваёй мэтай справакаваць палікаў да ліквідацыі БХД праз уцігванне яе ў нелегальнью антыўрадавую працу. Больш за тое, кс. Гадлеўскі лічыў саму ідэю Народнага Фронту небяспечнай для беларусаў, паколькі за рэдкім выключеннем (Г. Дэмбінскі, Е. Ендрыхоўскі) лідэры народнафронтаваў нават не цікавіліся бе-

¹ Брашура была напісана на аснове паказанняў вывезенага ў Менск з Усходняй Пруссіі былога функцыяnerа БХД Паўлы Карузы. У ёй хадэкі і дзеячы Беларускага сялянскага саюза (у прыватнасці, кс. А. Станкевіч і Ф. Ярэміч) абвінавачваліся ў сувязях з кіраўніком віленскай дэфензівы Кіртыкісам, напрыклад, што атрымалі ад яго 74 тыс. злотых на правядзенне выбарчай кампаніі 1928 г. Праз многа гадоў П. Каруза прызнаваў, што, даведзены да знямогі бяssonнем (яму не давалі спаць), напісаў гэтыя «паказанні» пад дыктоўку менскага следчага Оберфельда. Больш падрабязна пра ўзаемаадносіны камуністаў і хадэкаў гл.: Вашкевіч А. БХД і КПЗБ: ад супрацьстаяння да супрацоўніцтва. 1935—1938 // Берасцейскі Хранограф. Брэст, 2004. С. 110—118.

АНДРЭЙ ВАШКЕВІЧ

ларускім пытannем.

У лютым 1936 г. адбылася таксама партыйная рэформа БХД. Арганізацыя змяніла сваю палітычную праграму ў бок больш радыкальных палажэнняў і атрымала новую назыву — Беларускае народнае Аб'яднанне (БНА). Рэформа партыі была арганізавана людзьмі больш блізкімі да кс. А. Станкевіча і, нельга сумнявацца, праходзіла пад яго кіраўніцтвам. У рэформе кс. Гадлеўскі ўбачыў няўдалую спробу эклектычна аб'яднаць ідэі «папскіх энцыклікаў, саветызму і буржуазнай дэмакратыі». Да канчатковага расшэння аб разрыве з групай кс. Станкевіча, мабыць, спрыгынліся таксама канфлікты ў Беларускім інстытуце гаспадаркі і культуры, за кіраўніцтва якім разгарнулася зачытая барацьба.

12 чэрвеня 1936 года кс. В. Гадлеўскі выдаў першы нумар газеты, якая атрымала назыву «Беларускі Фронт» і мела падзагаловак «Незалежны народна-радыкальны часапіс». У рэдакцыйным артыкуле газета абвяшчала, што будзе стаць на грунце незалежнасці Беларусі і таму адкідае ідэю стварэння Народнага Фронту. Былі таксама надрукаваны адкрытыя лісты кс. Гадлеўскага і В. Папуцэвіча (пасля 1945 года — Пануцэвіч) аб tym, што апошнія парываюць з ідэалагічнай лініяй БНА.

Хутка пасля выхаду газеты сябра і паплечнік абодвух беларускіх ксяндзоў кс. Язэп Рэшаць даслаў Адаму Станкевічу паштоўку, дзе дзяліўся думкамі наконт новага выдання. Гэта бадай што адзіны знайдзены пакуль дакумент, з якога можна даведацца аб прычынах выдання газеты і ідэалагічных разыходжаннях лідэраў былой БХД. Пррапануем яго чытчуць цалкам:

*Дарагі,
прыслаў мне Вінцук [Гадлеўскі] 1 нумар
«Бел. Фронту».*

Газэта як газэта, магла быць горшай, магла быць лепшай.

Але ня ў тым справа. Аказваецца,

што «Б[еларуская] К[рыніца]» так ужо моцна захісталася ў сваей незалежніцкай ідэалёгіі, што трэба ад яе ўцякаць, каб у катастрафальных развалінах не паходзіць сябе і ўсё, што жывое-беларускае... Хм...

«Рэзалюцыя Пазъяка...»

«проціў дыктатуры якой бы...»

Чытаочы гэныя матывы, думаецца, як сходна падзел ваш прыпамінае сэрэдніавечныя кірункі схаластычныя, дзе розныя spitzfindlichkeiten выклікалі ў вучоных глыбокія непаразуменіні.

Гэтак моцна падчоркнутая незалежнасць «Б[еларускага] Ф[ронту]» кампрамэтую між іншым выражана і пазыцыю «Б[еларускай] К[рыніцы]», мала таго, бо выглядае тут нават як бы трохі і права-кацыйна...

Пішу, як мне здаецца, бо закуцовых ваших пэпарапэтыцыяў ня знаю добра.

Не разъбіраючыся ў ідэалёгічных падставах падзелу, трактую адную і другую старану зусім індывідуальна.

Залежнасць у палітыцы... аб tym можна пісаць вялікую книгу.

Незалежнасць у палітыцы — таксама рэч рэлігійная, знаючы, што такое палітыка.

А цяпер пачнецца страляніна між «Б[еларускім] Ф[ронтам]» і «Б[еларускай] К[рыніцай]», востры і горкі крытыцызм уключна аж да асабістых разрахункаў... А што [нечытэльна] на tym скарыстаюць? Каб «Б[еларускі] Ф[ронт]» быў толькі скрыдлам адным вялікага супольнага фронту, тады што іншае, але калі энс яго будзе ў падзеле ідэалагічным і таварыскім зь «Б[еларускай] К[рыніцай], чаго тады спадзяваецца? Магчыма, што і добра будзе, але пакуль што ў гэтym я асабіста не арыентуюся.

Просіць Вінцук Гадлеўскі якую капейку паслаць яму на падмогу — чаму ж не, пашлю. Не спэцыяльна дзеля падтрымання ідэалёгіі «Б[еларускага] Ф[ронту]» як апазыцыйнай газэты да даселяшній

«Б[еларускай] К[рыніцы], а проста пакуль што дзеля таварыскіх узглідаў.

Язэп Рэшаць².

Язэп Рэшаць у канцы чэрвеня пісаў Станкевічу аб пазіцыі Гадлеўскага: «Ён цвердзіць, што ёсё здаровае за ім, а шумовіны адны да вас горнуцца. Ён уважае, што катастрофа чакае вас поўная... Згаджаецца, што «Б[еларускі] Ф[ронт]» і «Б[еларуская] К[рыніца]» між сабой супяречнасця ў важных не маюць». Гадлеўскі падкрэсліў, што не будзе канфліктуваць з Станкевічам, і вельмі абураўся наконт таго, як мог апошні пайсці «на такое» (саюз з камуністамі), маючи такі добры палітычны нюх³. На жаль, Рэшаць меў рацыю, канфлікт паміж рэдакцыяй «Беларускага Фронту» і выданнямі, што друкаваліся Беларускім народным аб'яднаннем («Беларускай Крыніцай», «Хрысціянскай Думкай» і «Шляхам Моладзі») то затухаючы, то ізноў распальваючыся, цягнуўся наступныя тры гады.

Нельга таксама пакінуць па-за ўвагай пытанне аб узаемаадносінах «Беларускага Фронту» і заходнебеларускіх камуністаў. Рэакцыя апошніх на выданне першага нумара газеты, задуманай як альтэрнатыва Народнаму Фронту, была адназначна негатыўнай. У ліпенскім нумары легальнага камуністычнага выдання «Наша Воля» быў надрукаваны артыкул «Фронт супраць фронту», дзе для выдаўцу «Беларускага Фронту» не шкадавалі эпітэтаў кшталту «сілы адуду»; «гадлеўшчына» называлася прыстанішчам найбольш рэакцыйных элементаў унутры БНА. Далей, аднак, у адносінах афіцыйных выданняў КПЗБ да гру-

пы кс. В. Гадлеўскага можна заўважыць пэўную эвалюцыю. Артыкулы, надрукаваны ў газете «Чырвоны Сцяг» праз год, увесень 1937 г., мелі больш памяркоўны харктар. Камуністычныя публіцысты прызнавалі пазіцыю «Беларускага Фронту» адносна барацьбы за беларускую школу, ажыўлення беларускіх арганізацый, аднак папракалі яго за негатыўнае стаўленне да справы арганізацыі Народнага Фронту⁴. «Калі прыхільнікі групы кс. Гадлеўскага сапраўды хочуць свабоды для беларускага народу, здаровы разум гаворыць, што трэба разам змагацца з фашизмам. Ці ж зачыненне БІГіК, змушанне нават кс. Гадлеўскага да чытання рэфератаў на польскай мове не ўказваюць, чаго можа чакаць група кс. Гадлеўскага ад фашизму», — пісаў «Чырвоны Сцяг», яўна намякаючы на мажлівасць супрацоўніцтва⁵.

Супяречлівымі былі адносіны да выдаўцу газеты і ў заходнебеларускага паэтакамуніста Максіма Танка. У сваім дзённіку Танк некалькі разоў называе «Беларускі Фронт» фашисцкім і тым не менш згадвае выдаўца газеты В. Папуцэвіча як свайго знаёмага, які ў маі 1939 г. дапамог яму ўладкавацца на працу⁶. Магчыма, слова «фашисцкі» ў дачыненні да газеты аўтар дзённіка ўставіў ужо пасля вайны, рыхтуючы свае нататкі да выдання. Дарэчы скажаць, «БФ» нярэдка пісаў пра творчасць гэтага паэта, тады яшчэ пачаткоўца.

Хутка, аднак, палеміка «Чырвонага Сцяга» і «Беларускага Фронту» спынілася, КПЗБ летам 1938 г. была распушчаная на загад Камінтэрна.

Ад першага нумара і да канца 1938 г.

² Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛіМ). Ф. 3. Воп. 1. Спр. 279. Арк. 56—56 зв.

³ БДАМЛіМ. Ф. 3. Воп. 1. Спр. 279. Арк. 24—24 зв.

⁴ «Białoruski Front» w ślepym zaułku // Czerwony sztandar. Listopad 1937. № 13 (23). S. 10.

⁵ М-ук. Адзінства дзеянняў — адзінство беларускага народа // Чырвоны Сцяг. Верасень 1937. № 10. С. 2.

⁶ Танк М. Лісткі календара. Мінск: Беларусь, 1970. С. 259—260.

газету рэдагавалі чатыры чалавекі. Рэдкалагія складалася з інжынера Л. Дубейкаўскага, студэнта В. Папуцэвіча і магістраў М. Шклялёнка і В. Гадлеўскага. Варта адзначыць, што ксёндз Гадлеўскі падпісваўся менавіта як магістр (г. зн. чалавек, які мае закончаную вышэйшую адукацыю) і свядома не акцэнтаваў увагі на сваім духоўным званні. Гэтым ён стараўся, па-першае, падкрэсліць, што газета не мае сувязі з каталіцкай ідэалогіяй, а па-другое, даць сабе большую свабоду выказванняў на сторонках свайго выдання. Рэдактарам-выдаўцом першых чатырнаццаці нумароў быў В. Папуцэвіч. Далей В. Папуцэвіч фігуруе толькі як выдавец, кс. В. Гадлеўскі робіцца адказным рэдактарам (да таго часу В. Папуцэвіч ужо ледзь не трапіў у турму як рэдактар газеты, і ксёндз, напэўна, не хапеў яго больш падстаўляць). Пачынаючы з 34-га нумара (снежань 1938 г.), рэдкалагія прынамсі афіцыйна спыніла сваё існаванне, нумар падпісалі Гадлеўскі і Папуцэвіч, а пад астатнімі сімнаццацю нумарамі фігуруе толькі прозвішча рэдактара-выдаўца Вінцэнта Гадлеўскага.

Гэтыя чатыры чалавекі пры бяспрэчным лідэрстве кс. Гадлеўскага і складалі ідэалагічную аснову групы «Беларускага Фронту». Менавіта крыптонімамі В. Г. (В. Гадлеўскі), В. П. (В. Папуцэвіч) і М. Ш. (М. Шклялёнак) падпісана большасць артыкулаў (сустракаюцца таксама нерасшыфраваныя крыптанімы А.В., Р.С. і інш.). Рэдкалагія збиралася ў дому Л. Дубейкаўскага на Падгорнай вуліцы ў Вільні, дзе абмяркоўвала свае справы⁷. Фінансаванне газеты адбывалася з складак яе выдаўцоў, а паколькі друкаваўся толькі адзін нумар на месяц на-

кладам 1000 асобнікаў⁸ (толькі з 1939 г. газета пачала выдавацца раз на два тыдні), то месячная агульная сума выдаткаў 150—200 золотых для заможнага інжынера, адవаката і ксяндза не павінна была быць вельмі вялікая, тым больш што частку расходаў з часам пачаў пакрываць продаж.

Паводле В. Пануцэвіча, былі канфіскаваныя восем з пяцідзесяці аднаго нумара газеты (фактычна кожны шосты)⁹. Тры разы газету канфіскоўвалі яшчэ ў друкарні. У такім разе наступны нумар газеты друкаваўся са зместам папярэдняга, выкідаўся толькі канфіскаваны артыкул. Яшчэ некалькі разоў канфіскаты адбываліся ўжо на пошце, калі наклад рассылаўся чытачам. Быў канфіскаваны ўжо трэці нумар газеты, артыкул «Залежнасць ці незалежнасць» цэнзары выкраслі праз выказванне «сапраўдную незалежнасць нельга атрымаць, яе можна толькі ўзяць». Праз сем месяцаў, у сакавіку 1937 г., адбыўся суд над рэдактарам В. Папуцэвічам; апошні атрымаў год турмы ўмоўна¹⁰. У пачатку 1939 г. як рэдактара газеты судзілі і кс. Гадлеўскага.

Афіцыйна ў перадваенны час групоўка кс. В. Гадлеўскага так і не была аформлена ў партыю або грамадскую арганізацыю, гэта быў зародак будучай партыі ці руху, арганізацыйнае ядро, здольнае выпрацоўваць ідэалогію і асноўныя кірункі дзейнасці, таму мы і будзем называць яе групай «Беларускага Фронту». Праўда, у самым пачатку 1937 г. газета паведаміла, што неўзабаве будзе праведзена арганізацыйная канферэнцыя Беларускай народна-радыкальной партыі, але, мабыць, ад гэтай ідэі адмовіліся. Ва ўмовах аўтарытарнага рэжыму ў Польшчы спробы стварыць ле-

⁷ Kvietka Vitan. Lavon Vitan-Dubejkański // Спадчына. 1998. № 1. С. 235.

⁸ Moroz M. «Krymica». Ideologia i przywódcy białoruskiego katolicyzmu. Białystok, 2001. S. 209.

⁹ Пануцэвіч В. Кс. Вінцэс Гадлеўскі. Дзяржаўны муж і павадыр народу // Спадчына. 1993. № 3. С. 71.

¹⁰ Вашкевіч А. Яшчэ раз пра Вацлава Пануцэвіча // Куфэрак Віленшчыны. 2004. № 1 (9). С. 99—100.

Цена 15 гр.

БЕЛАРУСКІ ФРОНТ

КІЦЫЯ І АДМІНІСТРАЦЫЯ:
ул. 1 — 20 (Wilno, ul. Ostrobramska 1 — 20).
Радычнена ад 9 да 19 г.

Выліката — 2 зал., на павг. — 1 зал., на 3-ицы — 50 гр.
Нумар кніга паштова разрэхунку: 100

ВЫХОДЦІЦ
РАЗ У МЕСЯЦ

НЕЗАЛЕЖНЫ НАРОДНА - РАДЫКАЛНЫ ЧАСАПІС

№ 5 (27)

Вільня, 5 мая 1938 г.

Год III

УСХОДНЯЯ ЭЎРОПА і БЕЛАРУСЬ.

(Да беларускай палітычнай смытцы).

Вялікую раўніну, якая ліквідуе паміж Уралам, Чорным морем, Балтыйскім і Вільням горы і географічныя залежнасці Усходній Эўропе. Не бірока тут вырасаюць народы, якія з азіянізмінне Усходніх Эўропы праціўнікі, начымка што дакладнай граніцы, адзінкаючай. Задаром Эўропу ад Усходній, працэсці труда небыло. Але мы будзем разглядаць Усходнюю Эўропу не так з географічнага або культуральнага пункту гледжання, не з пункту палітычнага і драматычнага. Разглядзячы гэтую раўніну з пункту драматычнага, траба съзывердзіць, што не засяляюць ёй бадай выключна славянскія племёны. С некаторай пры- мешкай на ўсходзе і побачы на Фінскіх-порсціх племенам, а на заходзе — літоўскіх.

На гэтай вялікай раўніне

ні толькі Усходніе Эўропы, але і паўднёвым вялікім Расейскім імперыям, аб'ядночанай прастор ад Вільні да Кіева і ўзак да Балтійскага мора ў Эўропе.

Тады вырасте новы цэнтр Вільні. Гэты цэнтр будзе створаны супольнімі силамі літоўцаў і беларусаў. Прыгэтым траба адзначыць, што пачаткіў «літоўскі» цэнтр быў утвораны за Міндоўгра ў Вільгардзікі (Наваградку) і ішо да апісанням Усходніх Эўропы Вільня злучае пад сваёмі юлдаю распылленыя беларускія, украінскія і расейскія княствы і творы. Вілікае Княства Літоўскае, якое за Гедыміна, Альгерда і Вітаўта паширавае свае ўпрыгожыў вікія мора, бяре Кіеў і аkrужвае Москву, даходзячы як да Рэзані. Аднак палітыка Ягайлы і Ягай-лавічай спыняе гэты гон віленскага, літоўска-беларускага цэнтру пераносіць з Вільні на спачатку ў Кракаў, а потым

насяе Вілікай вайны адзінства і выходцаў на палітычную арэну даўнейшай спаборніці. Масквы... Варшава і зарас паміж імі прыходзіць да сымбартной схваткі. Пры помочы Францыі і пры вілікіх наутках польскага народу Варшава астаялася на арэне і паміж гэтымі двума цэнтрамі ў сучасныя існу глыбокая варожкавасць, готовая ў кожную часину перайсці ў аружанае энаганьне. Варшава чуецца слабейшай і дзеля гэтага не-каторых польскіх літейцоў зацікаючы польскасце грамадзянства да заключнай саюзу з Білінам, каб зноўтрапіць Варшаву, адзінства-

НАПАСЬЦЬ НА Я. КУПАЛУ.

У красавіковай кніжцы „Вістнік”, выдаванай Украінским нацыянальным Дэмакратычным саюзам, з'явіўся артыкул падзаглавком: «Что такое национальный дух Белоруссии?» Артыкул гэты можна падзяліць на тры часткі: уступ, „разглагол“ творства Купалаўца і канчэцца.

У картонін уступе аўтар кідае фразу, якую з украінскай палітычнай брашуры, № 5 тым, хім гэта не быў народ, што хоча-чысьці, а рэпонтуе, што «засяячыца народ Беларуссію, не він ве-ти (Літоўскім) народ». Да таго, ен тут-же, што Украінцы маюць лепей пазнаць Беларусаў, каб „беларус-кія загада (проблема) насталік з чым-то, чым адзін афішаша, грозіць менам, а не з іншымі (украінскімі) вынікамі падзеяльносцімі падложыўши».

Перайдзіўши да самога Купала, аўтар гэта падзініўшы выбрае некаторы верш Купалаўца. У бальшіх артыкулах падзяліцца апо-эты і даці вынікімі, бы „покажа-ці разгаду“ загады ў свае „авто-рэптычныя“ загады. Тут месці, што бышыць на Купалы, з'яўліваша задаваніе, калі ен сценічна спо-



Ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі,
пачатак 1930-х гг.



Вацлаў Папуцэвіч на ганку свайго дому ў Чыкага,
сярэдзіна 1960-х гг. (друкуеца ўпершыню).

гальную беларускую незалежніцкую партію былі бессэнсоўныя.

Асноўнымі прынцыпамі газеты былі выключны палітычны прагматызм, асабліва ў міжнародных пытаннях. Група Гадлеўскага шукала палітычнага саюznіка і мела амбіцыю рыхтаваць нацыю да дзейнага змагання за незалежнасць.

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНАГА СТАНОВІШЧА

Напярэдадні новай сусветнай вайны ўвесь свет раздзяліўся на тры вялікія блокі: дэмакратычныя дзяржавы (іх «Беларускі Фронт» называў яшчэ «сытым» блокам, бо яны гаспадарылі ў свеце пасля перамогі ў вайне 1914—1918 гг.); «галодны» або «дынамічны» блок, які складаецца з краін, пакрыўджаных пры раздзеле сусветнай здаўбычы ў 1919 г. (Германія, Італія і Японія), і Савецкі Саюз. I «дынамічны» блок, і СССР мараць пра перадзел свету і паслядоўна ідуць да гэтага:

*Пасля вайны і Версальскага трактата (1919 г.) праз нейкі час існуала нейкая стабілізацыя, але чым далей ад Версаля і вайны, тым болей спасцерагаеца бурленне, якое прадказвае новыя змены і новую, яшчэ большую вайну. Значыць прыбліжаемся да апошняга этапу ніштажэння Версальскага трактата, а разам з ім і ўсіх іншых трактатаў...*¹¹

Насамрэч «Саветы вайны хочуць і да яе імкнунца, нават хацелі б яе выклікаць, толькі не паміж сабою і некім, але паміж двумя блокамі. Тактыка Саветаў, здаецца, такая: выклікаць сусветную вайну і ўмя-

шацца ў яе тады, калі надыдзе дагодная часіна»¹². Італія імкненца «заснаваць на вокал Міжземнага мора вялікую Рымскую імперию, як было на пачатку нашай эры», Германія — разбурыць Версальскі трактат, здабыць калоніі і рушыць на ўсход, Японія — завалодаць Кітаем і басейнам Ціхага акіяну, стварыўшы імперию жоўтай расы з насельніцтвам больш як 600 млн чалавек.

Гэтая ацэнка Гадлеўскага была дадзеная за год да ўкладання афіцыйнага саюзу Італіі і Германіі. Пасля таго, як летам 1936 г. Італія признала прыярытэт Германіі ў Аўстрыі, «Беларускі Фронт» недвузначна сцвердзіў:

*Угода гэтая мае велізарнае значэнне для ўсходу Еўропейскай, а нават сусветнай палітыкі, бо ідзе не толькі аб згодзе Нямеччыны з Аўстрыяй, але сягае глыбей і далей: яна сцвярджае, наступіла згода паміж Нямеччынай і Італіяй, паміж гітлерызмам і фашизмам. Гітлер і Мусаліні праз Аўстрыю падалі сабе руку!*¹³.

У пачатку кожнага календарнага года газета спрабавала вызначыць найважнейшыя падзеі папярэдніх месяцаў і даць прагноз на наступны год. Так, галоўнымі палітычнымі вынікамі 1937 г. газета называла стварэнне Антыкамінтэрнаўскага пакта, пачатак Японіяй вайны ў Кітai і выхад Італіі з Лігі Нацый. Усё гэта былі першыя крокі да вялікай вайны.

Яшчэ адной міжнароднай падзеяй, пра якую «Беларускі Фронт» пісаў літаральна ў кожным нумары, была вайна ў Іспаніі. Газета нарадзілася фактывна адначасова з пачаткам грамадзянскай вайны і падбязьна асвятляла яе ход і ўплыў на сітуацыю ў свеце. Кс. В. Гадлеўскі глядзеў на

¹¹ На Новы 1938 год // БФ. 1938. № 7 (23). 5 студзеня. С. 1.

¹² А. В. Што з вайною? // БФ. 1938. № 7 (29). 5 ліпеня. С. 1—2.

¹³ БФ. 1936. № 4. 11 жніўня. С. 4.

палаючую Іспанію як на грандыёзны палігон, дзе будучыя ўдзельнікі сусветнай вайны вырашылі праверыць найноўшыя венныя тэхналогіі і трываласць створаных ваенна-палітычных блокаў. Ніякай сімпатыі да ваюючых бакоў ён не праяўляў (у адрозненне ад кс. А. Станкевіча і прэсы, звязанай з БНА, якая спагадала рэспубліканцам), прызнаючы, аднак, што віна за развязванне вайны ляжыць на Франка і германска-італьянскім імперыялізме. Ксяндза найбольш цікавілі два пытанні: ці стане вайна ў Іспаніі непасрэдным штуршком да сусветнай вайны і як пастаўца франкісты да баскаў і каталонцаў, што атрымалі аўтаномію з рук рэспубліканскага Народнага Фронту. Аўтаномія баскаў і каталонцаў (з становішчам якіх заходнебеларускія інтэлектуалы пастаянна параўноўвалі свой народ) была для кс. Гадлеўскага бадай што галоўным аргументам за мадрыдскі ўрад.

«Беларускі Фронт» выступаў супраць крыжовага паходу заходніх краін (у тым ліку і фашистскай Германіі) на СССР. У такім разе край быў бы разбураны, заходнія краіны бязлітасна эксплуатавалі б яго багацце, а пытанне пра незалежнасць падарыншчаму засталося б адкрытым. Найлепшым варыянтам разгортвання падзеяў кс. Гадлеўскі ўваажаў вайну Японіі супраць СССР, у такім разе беларусы маглі б дамагчыся незалежнасці, пазбегнуўшы разбуральныя вайны.

Падсумоўваючы, пазіцыю «Беларускага Фронту» можна выразіць так: у хуткай вайне беларусы бадай што не будуць мець ніводнага шчырага саюznіка.

ПРАБЛЕМА ПАЛІТЫЧНАГА ВЫБАРУ

Нацюю В. Гадлеўскі разумеў як своеасаблівы «палітычна-біялагічны арганізм», у якім арганічна спалучаюцца інтэрэсы кожнай канкрэтнай асобы і ўсяго грамадства:

Нацыянальная ідэя лучыць усіх сяброў нацыі: і тых, што жывуць за граніцамі, і тых, што раздзелены часам. Нацыянальная ідэя лучыць паміж сабою тыя пакаленні, што адышлі, з тымі, якія маюць прыйсці, а злучвом ёсць жывуче пакаленне... Чалавечая адзінка толькі праз чесную сувязь з жыццём свайго народу, з ягонай мовай, з яго культурай і традыцыямі можа развіваць свае творчыя магчымасці. Жывучы й працуючы ў сваіх собскіх варунках, чалавечая адзінка найлепш і найкарысней спаўняе свае заданні. У іншых, чужых варунках чалавек не можа гэтак выявіць сваіх здольнасцяў.

Характарызуючы беларускае грамадства паводле палітычных арыентацыяў, «Беларускі Фронт» дзяліў яго на чатыры групы. 1-я група — русафілы, якіх называюць яшчэ камуністамі, аднак ідэйных камуністаў сярод іх вельмі няшмат. Яны гатовыя былі б падтрымаць і фашизм, і цара, калі б тыя раптам перамаглі ў Расіі. 2-я група — кар'ерысты, якія актыўна прыстасоўваюцца да польскай дзяржаўнай палітыкі з мэтай заняць лепшыя пасады. 3-я група — нешматлікі, ідэйна раздробленыя і расцярушаныя ў краі свядомыя беларусы. Апошняя, 4-я група — уся астатняя маса беларусаў, якая жыве паводле прынцыпу «мая хата з краю» і на працягу апошніга дзесяцігоддзя (пасля Грамады) зусім не цікавіцца палітычным жыццём.

Кс. В. Гадлеўскі бачыў у адзінстве інтэлігенцыі і сялянства для беларусаў шанец выжыцця ў вялікай вайне. У імя гэтага трэба было развіваць гэтак званы «творчы» (у супрацьлегласць імперыялістычнаму, захопніцкаму) нацыяналізму беларусаў.

Час-пачас у «Беларускім Фронце» з'яўляліся і цэлья публіцыстычныя цыклы. Да ліку найбольш цікавых можна аднесці серию артыкулаў, аб'яднаных агульнай назвай «Чаму бунтуюцца «Ройсты?». Нагодай да яго стварэння стала з'яўленне кнігі Язэпа Мацкевіча пад назвай «Бунт

Ройстаў». Пад словам «ройсты» (у беларускай мове — «забалочаныя, зарослыя ча-ротам мясціны») аўтар разумеў усю Заходнюю Беларусь і паспрабаваў у кнізе выявіць супяречнасці грамадскага і гаспадарчага жыцця ў краі. У кнізе крытыкавалася палітыка польскага ўраду: амаль за дваццаць гадоў ён не дасягнуў амаль ніякіх поспехаў у паланізацыі беларусаў: «Цэлая ваша работа, паны, гэта адна вялікая фікцыя, гэта той павярхоўны пакост з вапны, якім вы загадалі маляваць сцены хатаў, зверненыя да шляху або дарогі, кудою можа праехаць пан прэм'ер Складкоўскі. Фікцыя, адна вялікая фікцыя!»¹⁴. Публіцысты «Беларускага Фронту» развілі тэму, і так з’явіліся артыкулы «Як выглядаюць «Ройсты», «Славянская ідэя на «Ройстах», «Матар’яльная галіта «Ройстаў», «Як памагчы беларускім «Ройстам».

Першым, што падкрэслівалі публіцысты з «Беларускага Фронту», была *фікцыя польскага нацыяналізму* на заходнебеларускіх землях. Паводле польскай статыстыкі, беларусаў становілася ўсё менш і менш, між тым нават прысланыя асаднікі і цэлія воласці, населенныя літоўцамі, пераходзілі на беларускую мову. «Ройсты», як і дваццаць гадоў таму, засталіся агромністым кансерватыўным беларускім балотам, якое засмоктвае чужынцаў і вельмі слаба рэагуе на вонкавыя раздражняльнікі:

Гледзячы збоку, здаецца, што ўсё спакойна. Наш народ на выгляд астaeцца спакойны, паслушны, спаўняе ўсе вымаганні закону і вымаганні асоб, якія выконваюць закон... Хто не ўмее гледзець у нутро нашага народа, той скажа: «усё спакойна» — і пойдзе да сваёй працы або гульбы. Тым-

часам унутры гэтага народау накіпела многа нядобраага¹⁵.

Апрача публіцыстыкі, «Беларускі Фронт» друкаў таксама і працы (успаміны, навуковыя артыкулы) з нацыянальнай гісторыі, якія дасюль могуць уяўляць цікаўасць для яе даследчыкаў. Гэта артыкулы М. Шкляёнка, прысвячаныя розным аспектам гісторыі Беларусі (напрыклад, пра раскопкі ў Горадні і Вільні), праца В. Папуцэвіча пра Слуцкае паўстанне¹⁶, аповед кс. Гадлеўскага пра 1-шы Усебеларускі кангрэс.

Кс. В. Гадлеўскі прызнаваў дэмакратыю як найбольыш адпаведную форму рэалізацыі прынцыпу свабоды асобы: «Гэтай свабоды не можа даць ніякая дыктатура, а дае толькі сапраўдная дэмакратыя. Яна дае тყы свабоды, якіх заўсёды жадае чалавек: свабоду сумлення, думак, слова і асабістага дзеяння ў межах права»¹⁷. Выход з крызісу класічнай парламенцкай дэмакратыі, выкліканага галечай масаў і бюракратызацыяй улады (што і прывяло да ўзікнення і развіцця фашызму), кс. Гадлеўскі бачыў у замене капиталістычнай сістэмы, заснаванай на эксплуатацыі чалавека чалавекам, г. зв. «кааператыўным дэмакратызмам». Кааператыўізм тут разумеўся як грамадскі лад, заснаваны на супольнай добраахвотнай працы, прыватнай уласнасці, бяс-класавасці грамадства і кааператыўна-дэмакратычнай культуры. Прызнавалася неабходнасць перадзелу прыватнай уласнасці і надзялення ёю «кожнага ў такім ліку, каб ён мог злучыць яе ў супольным супрацоўніцтве». У зямельным пытанні гэта выглядала як канфіскацыя зямлі ў буйных уласнікаў і перадача яе сялянам па працоўнай

¹⁴ Р. С. «Бунт Ройстаў» // БФ. 1938. № 3 (25). 5 сакавіка. С. 2.

¹⁵ Таксама. С. 3.

¹⁶ В. П. У шаснадццаты ўгодкі Слуцкага паўстання // БФ. 1936. № 8. 5 сінезяня.

¹⁷ Парламантарны дэмакратызм // БФ. 1937. № 10 (19). 5 верасня.

норме. Адначасова сялянаў трэба было скіляць да развіцця спажывецкай, вытворчай і крэдытнай кааперацыі.

Ідэі каператывізму мелі значны адбітак і ў далейшай ідэалагічнай дзейнасці кс. Гадлеўскага. Так, у напісаным ім у пачатку 1941 г. «Ідэалагічным Статутуце Беларуска-га Нацыянальнага Фронту» ксёндз прапанаваў скласці заканадаўчую ўладу (Гаспадарскую Раду) з прадстаўнікоў асноўных прафесій прапарцыйна іх колькасці і грамадскаму значэнню.

Час Х набліжаўся надзвычай імкліва. Недзе напрыканцы 1938-га ці ў пачатку 1939 г. кс. В. Гадлеўскі быў уражаны той лёткасцю, з якой сусветная супольнасць дазволіла Гітлеру далучыць Аўстрыю і ліквідаваць незалежнасць Чэхаславакіі. Цытуючы польскую перыёдыку, «Беларускі Фронт» пісаў: «Істотная вартасць... Гітлера ляжыць у tym, што ён разумее... псіхіку Захаду і выкарыстоўвае яе. Ён умее расшыфраваць пад азнакамі магутнасці істотную маласць духу»¹⁸.

Акурат з канца 1938 г. «Беларускі Фронт» перастае крытыкаваць фашисты-скую Германію, а яго публіцысты спрабуюць патрактаваць Гітлера як асобу, што працягвае справу амерыканскага презідэнта Уілсана ў барацьбе за самавызначэнне нацый.

Можна сказаць, што прянімецкая стаўка кс. Гадлеўскага стала вынікам зробленага ім аналізу палітычнага становішча ў свеце. Савецкі Саюз і Польшча як саюзнікі адпадалі каттарычна, паколькі былі дасю-лешнімі гаспадарамі становішча і прыгня-талі беларусаў. Заходнія дэмакратыі мала цікавіліся беларускім пытаннем і раз-лічваць на іх было нельга, заставалася толькі фашистыская Германія, якая пакуль ніяк не зарэкамендавала сябе. Пры tym кс. Гадлеўскі здагадваўся, што заходнія дэ-

макратыі і СССР прынцыпова не хочуць мяняць сітуацыі ў свеце (тады бадай што ніхто не мог падумашь, што пасля вайны СССР будзе такім моцным, каб падпарадковаць палову Еўропы):

Пры перамозе кааліцыі астаецца ў нас status quo, гэта значыць той парадак, які цяпер існуе. Паводле даговораў, границы на ўсходзе Еўропы не зменяюцца. Могуць змяніцца толькі ў цэнтральнай Еўропе, магчыма, паўстала б ізоў незалежная Чэхія, ці нават Чэхаславаччына, зникла б з палітычнай карты Усходу. Прусія, падзеленая паміж Польшчай і Літвой, магчыма, што і Саветы атрымалі б нейкую нагороду на ўсходзе ці ў іншым месцы — але наагул беручы, вялікіх змен не было б.

Калі б перамог «дynamічны» блок, зъемны былі б велізарныя, не толькі ў Еўропе, але і на ўсім свеце. Найболей зменаў было б у раёне Міжземнага мора, у ўсходній Еўропе і на Далёкім Усходзе. Італія, Нямеччына і Японія падзялілі б свет паводле сваіх планаў¹⁹.

Адкрытую стаўку на Германію кс. Гадлеўскі фактычна зрабіў толькі ў апошнім нумары газеты, які выйшаў 1 верасня 1939 г., калі вермахт ужо перайшоў межы Польшчы. Гадлеўскі сцвердзіў: «Беларусь можа паўстаць толькі пры варожых адносінах Нямеччыны і Расіі. Беларускую справу можа паставіць на парадак дня толькі той блок, які выступае пры ўсе для якога падзел Расіі быў бы карысны...»

У самым пачатку верасня 1939 г. кс. Гадлеўскага наведаў В. Папуцэвіч, які, будучы мабілізаваным у польскую войска, ехаў на фронт. Ужо ў сярэдзіне 1960-х гг. ён успамінаў іхнюю размову:

¹⁸ Р. Шляхі Нямеччыны на Ўсход // БФ. 1939. № 7 (41). 1 красавіка.

¹⁹ А. В. Перад вялікім вырашэнні // БФ. 1939. № 11 (45). 1 чэрвеня. С. 2.

Кс. Гадлеўскі мне дэтальна прадстаўіў магутнасць нямецкага ўдару на Польшчу і казаў, што за тыдзень не астапенецца і следу з польскай дзяржавы. Што да будучыні, то радзіў мне пры першай нагодзе перайсці на нямецкі бок, куды і ён думае перайсці, і там «будзем бачыць, што рабіць». Гаворачы аб паляках, ён паказваў на поўную недалужнасць польскай палітыкі, на нечуванне засыяпленне нацыяналістычнае, што вядзе няўхільна да гібелі гэтую дзяржаву, што, магчыма, дасць новыя магчымасці для беларускага народу²⁰.

Наступная сустрэча выдаўцоў газеты адбылася толькі праз два гады.

ПАСЛЯ «БЕЛАРУСКАГА ФРОНТУ»

«Будзем бачыць, што рабіць», «час пакажа, што трэба рабіць», «трэба дзейнічаць па сітуацыі» — выказванні падобнага кшталту часта сустракаліся на старонках «Беларускага Фронту». Яны выдатна адлюстроўваюць стан няпэўнасці, у якім апынуліся беларусы напярэдадні вялікай вайны. Ніводная з тых вонкавых сілаў, што маглі спрычыніцца да нацыянальнага самавызначэння беларусаў, так і не прапанавала ніякай канкрэтнай праграмы, а беларускі нацыянальна-вызваленчы рух быў

занадта слабы, каб дамагчыся незалежнасці сам.

Як паказаў у сваёй кнізе нямецкі гісторык Б. К'яры, нямецкія ўлады ўсе тры гады акупацыі Беларусі кіраваліся ў сваёй дзейнасці не нейкімі прадуманымі планамі, а хутчэй канцэпцыяй «кантраляванага хаосу», падштурхоўваючы мясцове насельніцтва да ўзаемнага знішчэння і зусім не думаючы пра вырашэнне актуальных проблем краю. Справа незалежнасці Беларусі цікавіла немцаў яшчэ менш, чым у гады Першай сусветнай вайны. Закладнікамі гэтай знішчальнай і, не ў меншай ступені, самазнішчальнай палітыкі акупантаваў сталі і выдаўцы «Беларускага Фронту».

Далейшы лёс заснавальніка і галоўнага ідэолага «Беларускага Фронту» вядомы. Кс. Гадлеўскі, вырашыўшы стаць на бок немцаў, уцёк летам 1940 г. у акупаваную імі Варшаву, паспрабаваў арганізаваць беларускія вайсковыя адзінкі ў нямецкім войску, працаўшы у школьнім камісарыяце ў Менску і быў расстрэляны гестапа ў снежні 1942 г.

Існуе мноства версій прычыны расстрэлу ксяндза. Хутчэй за ўсё, ён стаў ахвярай узаемнай барацьбы ў нямецкім кіраунічым апараце (паводле Ю. Туронка).

Стаўка на Нямеччыну аказалася пройгрышная.

²⁰ Пануцэвіч В. Кс. Вінцэсъ Гадлеўскі... С. 71.

ТАЦЦЯНА ВАДАЛАЖСКАЯ

Ці руйнуюцца дыктатуры?

Сакавіцкія падзеі для Беларусі былі, ёсць і, мабыць, яшчэ некаторы час будуць асноўнай крыніцай і нагодай з'яўлення рознага роду тэкстаў сацыяльна-палітычнай тэматыкі. Мы не ставім сабе тут задачы аналізу ўсяго масіву інтэлектуальнай і псеўдaintэлектуальнай прадукцыі, вырабленай за гэты час, хоць такая задача, бадай што, з'яўляецца адной з самых актуальных як для палітычнай, так і для інтэлектуальнай сферы Беларусі. Артыкул В. Сіліцкага «Памятаць, што дыктатуры руйнуюцца» ўяўляецца шмат у чым сімптоматычным і ў асноўным характэрным для сучаснай беларускай аналітыкі, таму разгледзім яго як прыклад, ці case-study.

Перш чым звярнуцца да артыкула, варта абазначыць яшчэ адну ўмову, ці рамку, нашага стаўлення да яго — гэта ўласная аналітычная практика, што грунтуюецца на сістэмна-разумовадзейнаснай метадалогіі, якая з'яўляецца як мінімум альтэрнатывай, калі не процілеглай тым падыходам, на якіх будуецца аналіз і развагі Сіліцкага¹. У ходзе гэтай практикі таксама з'яўляліся тэксты², напісаныя па гарачых слідах сакавіцкіх падзеі (што як прагнавалі, так і аналізавалі

іх разгортванне), якія пераважна «негатыўна» ўспрымаліся «інтэлектуальнай і палітычнай грамадскасасцю».

Улічваючы гэтыя дзве акалічнасці, звернемся да артыкула В. Сіліцкага. Што адразу ж кідаецца ў очы чалавеку, які ставіцца да сакавіцкіх падзеі не проста з даследчым інтэрэсам, а з глыбокай зацікаўленасцю ўдзельніка, гэта тое, што пазіцыі ў ацэнцы тых ці іншых прынцыповых аспектаў супадаюць.

Па-першае, у ацэнцы харектару сакавіцкіх падзеі і ролі афіцыйнай апазіцыі ў іх развіцці.

Сіліцкі: *Сакавіцкі чын на плошчы Каліноўскага, нягледзячы на тое, што ён быў спрычынены перадвыбарнымі падзеямі і ўдзелам апазіцыі ў выбарах, быў не палітычным, а хутчэй дысідэнцкім пратэстам. Ён не дамагаўся канкрэтных мэтаў (якіх ніхто канкрэтна і паслядоўна не пазначыў), а хутчэй быў сродкам захавання пачуцця ўласнай годнасці прадстаўнікамі дэмакратычнай субкультуры.*

[...] *Стратэгічныя мэты дэмакратычных сілаў так і не былі вызначаныя, а спробы іх дэкларацыі гучалі даволі*

Таццяна Вадалаская – сацыёлаг, супрацоўніца Інстытуту сацыялогіі НАН Беларусі.

ТАЦЯНА ВАЛАДАСКАЯ

агульна (узгадаєм тэзу пра «аблогу аўтарытарнай фартэцыі»), з розных бакоў і часцяком уступалі ў супярэчнасць адна з адной. Калі не вызначаныя мэты, няма і больш-менш рэальнаага плана дзеянняў у іх дасягненні.

Сайт «Рушэнья»: *Кожны на плошчы адстойваў нешта сваё, а значыць, і дзейнічаў аўтаномна. Узніклая салідарнасць тычылася не столькі агульных задач, колькі агульных пачуццяў, настрояў. Многія ішлі, не спадзючоцца на рэальныя змены, але адчуваючы, што па-іншаму не могуць. А ці было нешта, што сапрауды можна было адстаяць? Каб нешта адстойваць, яно павінна быць бачным, рэальным, готовым да прайўлення. Што ж абаранялі людзі на плошчы? Пачуцце ўласнай годнасці і магчымасць свабодна выказваць свае погляды.*

[...] У цэлым усе прэтэнзіі, выказаныя да АДС яшчэ ў лістападзе і снежні 2005 г., засталіся без адказу, а ў ходзе выбараў пацвердзіўся і шэраг нашых найгоршых асцярог: 1) адсутнасць стратэгіі (можна ўжываць іншыя тэрміны: кампэнцыі кампаніі, плана дзейнасці, праграмы работ і да т. п. Нічога, словам, няма); 2) памылкі ў кадравай палітыцы (можна гаварыць пра памылкі ў персаналтэхналогіях, у кадравым менеджменте, ужываць іншыя модныя слова — сутнасць справы ад гэтага не мянляецца: Мілінкевіч зрабіў дрэнныя назначэнні); 3) замест кансалідацыі і прыцягнення людзей да кампаніі адзінага кандыдата — адштурхоўванне, адкрытая дэмантрацыя незацікаўленасці ў прыхільніках і партнёрах.

Па-другое, у ацэнцы стану рэжыму як усталіванага ўсур'ёз і надоўга, угрунтаванага на адпаведным стане грамадства. Сіліцкі кваліфікуе яго як развіццё карпаратыўнай дзяржавы і тэндэнцыі віртуалізацыі светапогляду і светаадчування, АГТ — як медыя-фашизм, што абапіраецца на кубінізацыю беларускага грамадства. І ў адным, і ў другім выпадку відавочна, што ўзніклі і замацаваліся новыя ўмовы, якія неабходна ўлічваць і ў аналізе, і тым больш у дзейнасці дэмакратычна настроенных сілаў. Гэтыя абставіны патрабуюць пераасэнсавання і рэфармавання дзейнасці апазіцыі.

Сіліцкі: Аднак палітычная апазіцыя пакуль што існуе, а магчымасцяў займацца палітычнай дзейнасцю амаль не засталося. Інстытуцыянальны стан беларускай апазіцыі фактычна не змяніўся з таго часу, калі паўсталі палітычныя суб'екты, — з больш лагодных, плюралістычных часоў. Атрымалася, што форма цалкам не адпавядае жыццю. [...] У новых умовах патрэбна было б нейкае пераасэнсаванне сваіх мэтаў і задачаў, а таксама і змены інстытуцыянальных рамак сваёй дзейнасці, рэканструкцыя іх пад новые рэаліі, якія не зводзяцца да барацьбы за ўплыв той ці іншай партыі ці партыйнай ідэалогіі.

Сайт «Рушэнья»: *На сённяшні дзень апазіцыя мае цэнтралізаваную лідэрскую структуру, пабудаваную на прызначэнні асобы лідэра (аб'яднання лідэраў). [...] Такая структура паводле азначэння не можа процістаяць таталітарнай машыне праз неадпаведнасць тыпаў ар-*

¹ Гаворка ідзе аб процілегласці менавіта падыходаў, а не асобных вывадаў і палажэнняў. Падрабязней яна будзе разгледжана піскай.

² Гл. сайт <http://worvik.com>.

ганізаванасці («Аналітыка — кра-
савік»).

Патрабуецца кардынальнае абнаў-
ленне ўсёй апазіцыі Лукашэнкаму рэ-
жыму ў краіне, абнаўленне ідэй, кадраў,
электаральнаі базы. Адначасова з гэ-
тым патрабуецца абнаўленне і вонкава-
га контуру сувязяў апазіцыі з міжнарод-
най супольнасцю («Некалькі тээзісаў па
гарачых слядах беларускіх выбараў 2006
года»³).

Па-трэцяе, ва ўяўленнях пра перспектыў-
насць новых дэцэнтралізаваных фор-
маў арганізацыі дэмакратычных сілаў,
заснаваных не на структурных арганіза-
цыях, а на агульнасці ідэй і каштоўнас-
цей. Для Сіліцкага гэта разгортванне гра-
мадзянскай дысідэнцкай актыўнасці, для
«Рушэння» — уласна рух як працэс.

Аднак, як можна заўважыць па датах
публікацыі, дасягнутая згоды мае істотны
лаг у часе. Асабліва калі прыгадаць, што
задача кардынальнага рэфармавання
апазіцыі, вырашэнне кадравага пытання
ў адпаведнасці з патрабаваннямі сітуацыі
і арганізацыя «Рушэння» з'яўляліся цэн-
тральной задачай для «Стратегіі-2006»,
апубліканай без малога за год да выбараў.
Але тады беларускія аналітыкі былі
заняты зусім іншымі проблемамі. Той жа
Сіліцкі ў пачатку 2006 г. падрабязна раз-
біраў, чаго менавіта спалохаўся рэжым,
призначыўшы датэрміновыя выбары
(«Выбары навыварат»), і таксама заклі-
каў спадзявацца на лепшае: «Жышцё пас-
ля Лукашэнкі калі-небудзь і надыдзе.
Вядома, не сёння і не заўтра. Але ж кожны
год, кожныя выбары, нават сакавіц-
кія, няўхільна набліжаюць гэты дзень».

Сёння ўсе асноўныя праблемы і зада-
чы, якія ў «Стратегіі-2006» прапаноўва-
лася рашыць апазіцыі, лёгка прызнаюцца
і ўзнáляюцца практична ўсімі, хто
піша ці гаворыць аб мінулых выбарах.
Але праблема ў тым, што ў якасці тлума-
чэння гэтых вывады ўжо практична нічо-
га не вартыя, яны трацяць свой сэнс і
каштоўнасць. І тут выяўляеца асноўная
супяречнасць паміж рознымі падыходамі
да аналітыкі.

Гэтае адрозненне заключаецца ў адка-
зе на пытанне «Якая пазіцыя аналітыка
ў сістэме сацыяльна-палітычнай дзея-
насці?». Прынцыповая адрозненні ана-
літычных прадуктаў звязана менавіта з
несупадзеннем у гэтых пазіцыях, адносна
якога прыватныя супадзенні ці несу-
падзенні ацэнак і прагнозаў неістотныя.

Пазіцыя В. Сіліцкага — гэта пазіцыя
пабочнага, «аб’ектыўнага» наглядальні-
ка, вынесеная за рамкі непасрэднай са-
цыяльна-палітычнай дзеянасці. Пры гэ-
тым няўключанасць не азначае адсут-
насці ўплыву на гэтую самую дзеянасць і
разгортванне тых ці іншых працэсаў на
палітычным полі. Тут важна, што сам
аналітык выносіць сябе і тое, што ён
робіць, так сказаць, за дужкі, фіксуючы
«аб’ектыўныя» тэндэнцыі і даючы тлума-
чэнне падзеям, якія адбываюцца, зыхо-
дзячы з тых ці іншых тэарэтычных па-
лажэнняў і на тых жа падставах даючы
прагнозы далейшага развіцця. Такім чы-
нам, гранічнай рамкай аналізу з'яўляе-
ца данасць сітуацыі, тое, што ёсьць тут і
цяпер. Змяненне гэтага самага «тут і ця-
пер», якое падпарадкоўваецца ўласным
законам, робіць «рухомай» і пазіцыю ана-
літыка, што адсочвае і тлумачыць тэн-

³ <http://worvik.com/news/2006/03/20/179>.

ТАЦЯНА ВАЛАДАСКАЯ

дэнцыі кожны раз у новай сітуацыі. Рэальнасць тых ці іншых тэндэнцый, значнасць падзей ці суб'ектаў вызначаецца на падставе мінуўшчыны ці зыходзячы з адпаведнасці тэарэтычным пабудовам.

Іншая пазіцыя — дзейнасная, якая грунтуюцца не на аб'ектывісцкім, а на сістэмна-разумовадзейнасным падыходе (СРД-падыходзе), — ацэнъвае і разглядае тое, што адбываецца, зыходзячы з яго адпаведнасці таму, што павінна быць. Менавіта гэтыя адносіны вызначаюць ступень «рэальнасці» тых ці іншых падзей і дзеянняў. Гэта кардынальным чынам мяняе пазіцыю аналітыкі ў сістэме сацыяльна-палітычнай дзейнасці, па сутнасці ўключаючы яе ў гэтую сістэму. Аналітика не апісвае і тлумачыць існуючу сітуацыю, а інтэлектуальна і рэфлексійна забяспечвае дзейнасць у дасягненні пастаўленых мэтаў. І гэтыя мэты, сфармуляваныя як тое, што павінна быць, з'яўляюцца асновай і рамкай для аналізу таго, што ёсць. Тут нязменнасць і ўнутраная цэласнасць пазіцыі забяспечваецца за кошт захавання мэтаў дзейнасці, а не за кошт статычнасці самой пазіцыі, якая знаходзіцца «над» бягучымі падзеямі. Падставы для таго, каб тыя ці іншыя падзеі, факты і суб'екты лічыць рэальнымі і значнымі, ляжаць не ў мінуўшчыне, а ў будучыні.

Апазіцыя тэндэнцый і інтэнцый як стрыжня аналітычнай дзейнасці прасочваецца, у першую чаргу, у тых прагнозах і вызначэнні задач, якія даюцца ў выніку аналізу. Пры гэтым кваліфікацыя сучаснай сітуацыі можа быць падобная. Гэтае адрозненне можна прасачыць на прыкладзе аналізу апазіцыйнай партыйнай структуры.

Прызнаючы факт неадпаведнасці паміж наяўным у Беларусі палітычным рэжымам і існаваннем сістэмай апазіцыі ў яе класічных партыйных формах, два

аналітычныя падыходы працягуюць кардынальна розныя схемы разумення і вырашэння гэтай супярэчнасці.

В. Сіліцкі піша:

Ва ўмовах немагчымасці кантралявання базавых працэсаў, што адбываюцца ў дзяржаве і грамадстве, палітычная апазіцыя робіцца закладніцай абставін, мусіць, пры самых сваіх актыўных дзеяннях, спадзявацца на чуд, на форс-мажор ці на натуральны ход падзей, які можа заняць балюча шмат часу. Яна не можа даць аніякіх гарантый, што самыя эффектыўныя індывидуальныя і колектыўныя дзеянні прынясць плён, што яны не будуць ануляваныя прэвентыўнымі дзеяннямі ўлады.

У выніку такога аналізу наяўная сітуацыя прызнаеца фатальнай і працягуюцца чакаць, калі ўзнікнущы больш спрыяльны ўмовы — унутраная дэзарганізацыя сістэмы. А тады ўжо «інтэрпрэтаваць яго (крызісу) прычыны і навязаць гэтую інтэрпрэтацыю грамадству». Пры гэтым сцвярджваецца, што «неабходныя памеры дэзарганізацыі ўсёй лукашэнкаўскай сістэмы такія, што яны наўрад ці могуць быць спрычыненыя дзеяннямі апанентаў». Гэта значыць, застаецца чакаць, калі ў ходзе натуральнага развіцця сістэма сама сябе зжыве. Такім чынам, для палітычнай апазіцыі ў сучасных умовах даецца дыягназ, які сведчыць пра скон яе як рэальнага гульца на палітычным полі. Даючы крытычную ацэнку дзеянням апазіцыі падчас сакавіцкіх падзеяў, аўтар сцвярджвае, што памылкі не з'яўляліся фактарам, які істотна паўплываў на сітуацыю. Сама сітуацыя такая, што ЛЮБЫЯ дзеянні былі б безвыніковыя.

На фоне таких разваг фраза: «У новых умовах патрэбна было б нейкае пераасэнсаванне сваіх мэтаў і задач, а таксама і

змены інстытуцыянальных рамак сваёй дзейнасці, рэканструкцыя іх пад новыя рэаліі, якія не зводзяцца да барацьбы за ўплыў той ці іншай партыі ці партыйнай ідэалогіі» — выглядае як даніна модзе ці традыцыйныя паліталагічныя заклінанні. Што, зрэшты, сам аўтар і пацвярджае: «Праблема ў тым, што зрабіць гэта амаль немагчыма».

На пытанне пра тое, ці магчыма ў сучаснай Беларусі асэнсаваная палітычная дзейнасць, аўтар сваім тэкстам адказвае: «не». Для такой дзейнасці патрэбныя ўмовы, з'яўлення якіх неабходна дачакацца і быць гатовымі да іх надыходу. У гэтым кантэксце робіцца зразумелай называ артыкула, якая нагадвае слова падбадзёрвання і падтрымкі ў тых сітуацыях, калі зрабіць нічога нельга і застаецца толькі спадзявацца на натуральнае вырашэнне неспрыяльнай сітуацыі, з шэрагу «пасля чорнай паласы абавязкова надыдзе белая», «што ні робіцца, усё да лепшага» і да таго падобнае.

Зыходзячы з аналізу сітуацыі, аўтар робіць вывады пра тое, што адзіна магчымай прасторай супраціўлення, закліканай, зрэшты, не даць знішчыць канчатковая ўжо загнаныя ў рэзервацыю дэмакратычныя сілы, з'яўляеца грамадзянская дысідэнцкая актыўнасць. Палітычная ж дзейнасць мае сэнс толькі для того, каб дапамагаць разрозненым дысідэнтам «захоўваць надзею ў тым, што палітычныя прарыў магчымы». У адпаведнасці з гэтай мульжнай функцыяй прапануюцца і асноўныя кірункі работы, а таксама стратэгіі паводзін.

Галоўным і адзіным спосабам дзеяння палітычных структур прызнаеца арганізацыя масіўнага інфармацыйнага прарыву звонку. А для захавання «светлага вобразу» прапануецца памятаць, што «любыя дзеянні па высвятленні адносін, любыя адкрытыя канфлікты, звя-

заныя з барацьбой за лідэрства, сёння дыскрэдытуюць уесь дэмакратычны Рух». Гэтыя вывады яшчэ раз пацвярджаюць, што «пераасэнсаванне інстытуцыянальнага застою і крызісу ідэй палітычнай апазіцыі» не разглядаеца аўтарам як сапраўдная задача ў сённяшній сітуацыі.

Пры гэтым Сіліцкі агаворваеца, што ва ўладкаванні і функцыянованні беларускай апазіцыі шмат проблем. Застаецца незразумелым, якім чынам яна пераадолее гэтыя проблемы да моманту распаду рэжыму, не робячы «рэзкіх рухаў» і захоўваючы твар. Відаць, гэтыя змены таксама з'яўляюцца выпікам натуральна-га працякання працэса дэмакратызацыі пры «правільных» умовах.

У процілегласці погляду Сіліцкага, у рамках дзейнаснага падыходу змяненне ў задачах і способах палітычнай дзейнасці, перарэструктураванне яе ў адпаведнасці з харектарыстыкамі супрацьстаўленай сістэмы разглядаеца як асноўная задача. Менавіта ў гэтым заключаеца радыкальнасць «Стратегii-2006», адзначаная ў артыкуле Сіліцкага, а не ў самім дапушчэнні магчымасці рэвалюцыі. Рэвалюцыйны сценарый разглядаеца там не як рэалізацыя ўжо наяўных у грамадстве тэндэнций, а як задача, што патрабуе кардынальных кроکаў у яе ажыццяўленні. І гэтая задача мае на ўвазе кардынальныя змены ў апазіцыйным лагеры. Тут прыярытэт не ў захаванні іміджу, а ў выкананні патрэбных функцый, паколькі на натуральнае вырашэнне сітуацый спадзявацца не варта.

Пры такім падыходзе захаванне тых ці іншых палітычных структур не з'яўляеца каштоўнасцю само па сабе, як, дапусцім, існаванне апазіцыйных партый з'яўляеца неабходнай нормай для дэмакратычных сістэм. Адзінай падставай існавання чаго б там ні было ў палітычным

ТАЦЯНА ВАЛАДАСКАЯ

полі з'яўляеца яго мэтазгоднасць. Зыходзячы з гэтага, і ў «Стратэгіі», і ў постсакавіцкай аналітыцы прапаноўвалася правядзенне жорсткай кадравай работы і ігнараванне нефункцыяноўных партыйных структур, а таксама стварэнне шырокага Руху над існымі палітычнымі і грамадскімі арганізацыямі.

Ён павінен быць пабудаваны на прынцыпе калектыўна размеркованага суб'екта, у якім кожная з часцінак (асобныя людзі ці арганізацыі) рухаюцца да агульнай мэты, выконваючы тყя ці іншыя функцыі, адпаведныя іх здольнасцям і кампетэнцыям. Размеркованне функцый адбываецца не паводле распяняння краёніка (лідэра), а праз прызнанне часткамі калектыўна размеркованага суб'екта адна ў адной аўтарытэтаў у выкананні прынятай функцыі ці задачы.

Для рэалізацыі такой схемы патрабуеца адмова ад стратэгіі выжывання, якая прыводзіць да таго, што поле апазыцыйнай палітыкі канстытуюеца камерцыйнай логікай. Чаканне неабходных умоваў для палітычнай дзейнасці прыводзіць да «пераўтварэння палітычнай барацьбы ў сродак выжывання і самаўзнаўлення. Яно патрабуе такіх формаў арганізацыі, пры якіх перамога немагчымая. У сваю чаргу, рэфармаванне апазіцыі, абнаўленне ідэй, стратэгіі і ратацыя кадраў непры-

мальныя».

Такім чынам, патрабаванні, якія задаюць кірункі дзейнасці, ляжаць у будучыні. Змяненне сітуацыі не мяняе мэты, а мяняе спосабы і шлях яе дасягнення. Напрыклад, для тых жа беларускіх палітычных партый у 1994 г. стаялі зусім іншыя задачы: «будаўніцтва анталагічнага падмурку» і «праграмаванне дзейнасці» (У. Мацкевіч), якія б замацавалі іх як структуры і стварылі падставы для канкурэнцыі адна з адной. Цяпер канкурэнцыя ляжыць не ў сферы падыходаў да грамадскага ўладкавання, а ў функцыянальной кампетэнтнасці. І калі з нагоды першага недарэчна і нават злачынна жорстка разгортваць канкурэнтную барацьбу (і тут нельга не пагадзіцца з Сіліцкім), дык з нагоды другога — толькі жорсткая канкурэнцыя з'яўляеца ўмовай перамогі над рэжымам.

Такім чынам, калі ўжо мы прызнаём, што сёняшні час — гэта час рафлексіі і пераасэнсавання падстаў і стратэгій дзейнасці, то гэта датычыць і аналітычнай дзейнасці ў тым ліку. Таму, разгортваючы парадуннанне альтэрнатыўных падыходаў, мы абазначаем і прапануем для «засялення» прастору для такой рафлексіі і дыскусіі. Прастору, якая канстытуюеца пытаннем пра мэты і нормы аналітычнай дзейнасці.

З расійскай

СЯРГІЙ ЖАДАН

Дэпэш Мод

*Судзьдзя — западліст:
ён ня любіць «Мэталіст».*

15.02.04 (нядзеля)

Калі мне было чатырнаццаць, і ў мяне былі свае віды на жыщыё, я ўпершыню пнылі сінія нябёсы, а я ляжаў і паміраў на паласатым матрацы і нават пахмяліцца ня мог, бо мне было толькі чатырнаццаць, і пахмляліцца я яшчэ праста не навучыўся. За апошнія пятнаццаць гадоў у мяне было больш чым дастатковая падставаў, каб зынелюбіць гэтае жыщыё. Жыщыё ад пачатку, як толькі я пачаў яго ўспрымаць, выявілася штукаі подлай і няўдзячнай, яно адразу ж узяло за звычай абарочвацца такім лажовымі сітуацыямі, згадваць пра якія ня хочацца, але якія запамінаюцца надоўга. Хоць са свайго боку я асаблівых прэтэнзіяў ніколі не выказываў. Відавочна, у мяне ўсё добра ў маіх стасунках з жыщыём, нават насуперак ягонай клінічнай мудакаватасці. Мяне, па вялікім рахунку, калі не траплялася чарговых дэмаршаў звонку, усё задавальняла — мяне задавальнялі абставіны, у якіх я жыў, задавальнялі людзі, зь якімі я меў зносіны, зь якімі я час ад часу бачыўся і зь якімі мне даводзілася мець справу. Яны мне, па вялікім рахунку, не перашкаджали, спадзяюся — я ім таксама. Што яшчэ? Мяне задавальняла тая колькасць бабак, якая ў мяне была, то бок задавальняла ня колькасць як такая, бабак у мяне, на-самрэч, амаль ніколі не было, задавальняў сам прынцып абарочванья іх навокал мяне — я зь дзяцінства заўважыў, што банкноты зьяўляюцца акурат тады, калі табе трэба, і прыблізна ў той колькасці, без якой ты не абыдзесься, звычайна гэта спрацоўвала, дакладна спрацоўвала. Вядома, калі ты не да канца страціў сумленыне і зберагаеш хаця б рэшткі нейкай прыстойнасці, у сэнсе там чысьціш зубы, або не ясі сьвініну (калі ты мусульманін), то да цябе зь нявысьветленай табой рэгулярнасцю прыходзіць анёл з чорнымі бухгалтарскімі нарукаўнікамі і перхацьцю

Сяргій Жадан (нар. 23 жніўня 1974) — паэт, празаік, эсэіст, перакладчык. Скончыў Харкаўскі пэдагагічны ўніверсітэт. Вялікі сябар Беларусі.

СЯРГІЙ ЖАДАН

на крылах і абнаўляе твой бягучы рахунак пэўнай сумай у грашовым эквіваленце, так, каб ты, з аднаго боку, зусім ногі не працягнуў, а зь іншага — ня надта выёбваўся і не перапаскудзіў сваёй рэінкарнацыі купляй танкераў з нафтай і цыстэрнаў са сыпітрам. Мяне гэта задавальняла, у гэтым я анёлаў разумеў і падтрымліваў. Мяне задавальняла краіна, у якой я жыў, задавальняла тая колькасць гаўна, якім яна была запоўнена і якое ў найбольш крытычныя моманты майго ў гэтай краіне пра-жываньяня сягала каленяў і вышэй. Я разумеў, што *цалкам* рэальна мог нарадзіцца ў іншай краіне, куды горшай, напрыклад, з больш суворым кліматам ці аўтарытарнай формай кіраваньяня, дзе ля ўлады стаялі б ня проста ўблюдкі, як у маёй краіне, а якія-небудзь замарочаныя ўблюдкі, якія перадавалі б уладу ў спадчыну сваім дзецям, разам з вонкавымі пазыкамі і ўнутраным цемрашальствам. Так што я лічыў, што даволі добра трапіў, таму ня трэба пераймацца гэтымі речамі. Па вялікім рахунку, мяне задавальняла ўсё, мяне задавальняла тэлевізійная карцінка, якую я бачыў за вокнамі памяшканьяյ, дзе жыў, таму я намагаўся проста ня надта хутка пераключаць каналы, бо пасыпей заўважыць, што любыя праявы ўвагі з боку зманаванай наўкола мяне рэальнасці абавязкова сканчаюцца наперад прагнаваным паскудзтвам ці проста дробным жыщцёвым западлізмам. Рэальнасць прыкольная сама сабой, але *цалкам* лажовая пры падліку пасыляматчавай статыстыкі, калі ты аналізуеш свае і яе паказальнікі і бачыш, што парушэння ў залежнасці ад боку было ў некалькі разоў болей, а выдалені трапляліся толькі ў тваёй камандзе. Калі нешта мяне і прыгнятала па-сапраўднаму, то менавіта пастаянныя і настойлівыя намаганыні гэтай тэлекарцінкі ўступіць са мной у ненатуральныя пала-вия дачыненьні, то бок, папросту кажучы, адтрахаць мяне, скарыстаўшыся маймі ж грамадзянскімі правамі і хрысьціянскімі абавязкамі. Я весела пражыў гэтыя свае пятнаццаць гадоў дарослага жыцця, не беручы ў дзелу ў пабудове грамадзянской супольнасці, не прыходзячы на выбарчыя ўчасткі і пасыпахова пазъбягаючы кан-тактаў з антынародным рэжымам, калі вы разумееце, што менавіта я маю на ўвазе; мяне не цікавіла палітыка, не цікавіла эканоміка, не цікавіла культура, нават прагноз надвор'я мяне не цікавіў, хоць гэта была ці не адзінай ў гэтай краіне рэч, што выклікала давер, але мяне яна ўсё адно не цікавіла.

Цяпер мне трышаць. Што зъмянілася за апошнія пятнаццаць гадоў? Амаль нічо-га. Нават выгляд гэтага ёбанага прэзыдэнта ня надта зъмяніўся, ува ўсякім разе яго партрэты як рэтушаваліся тады, так і цяпер рэтушуюцца, нават я гэта заўважыў. Зъмянілася музыка на радыё, але я яго, па вялікім рахунку, і ня слухаю. Зъмянілася адзеніне, але 80-я, наколькі я разумею, і надалей у модзе. Не зъмянілася тэлекарцінка, яна такая ж ліпкая й едкая, як разылты на паркеце ліманад. Не зъмяніўся клімат, зімы ўсё такія ж доўгія, а вёсны — доўгачаканыя. Зъмяніліся сябры, то бок адны назаўсёды зыніклі, а іншыя зъявіліся замест іх. Зъмянілася памяць — яна зрабілася даўжэйшай, але не зрабілася лепшай. Спадзяюся, яе хопіць яшчэ гадоў так на шэсцьдзесят трывалага пабытовага пахуізму і нязломнай душэўнай раўнавагі. Чаго я сабе і жадаю. Амін.

17.06.93 (чацьвер)

УСТУП №1

16.50

17 чэрвяна каля пятай гадзіны дня Сабака Паўлаў намагаецца спусьціцца ў падземку. Ён падыходзіць да турнікета, ідзе праста на жанчыну ва ўніформе і дастае з кішэні вэтэранскае пасьведчаньне. Жанчына ва ўніформе глядзіць у пасьведчаньне і чытае: «Паўлава Вера Навумайна».

— Ну? — пытаецца.

— Бабуля, — кажа Сабака Паўлаў.

— Дзе бабуля?

— Гэта, — паказвае Сабака пасьведчаньне. — Мая бабуля.

— Ну і што?

— Яна — вэтэран.

— Ну, а ты чаго хочаш?

— Яна ў танку гарэла.

Жанчына яшчэ раз глядзіць у пасьведчаньне. Хто яе ведае, думае яна, можа і гарэла, па фота ня скажаш.

— Ну, добра, — кажа яна. — А ад мяне чаго трэба?

— Прапусьціце, — гаворыць Сабака.

— А ты што — таксама ў танку гарэў?

— Ну, пачакайце, — пачынае таргавацца Сабака, — можа, я ёй паесыці нясу.

— Што паесыці?

— Ну, паесыці, — Сабака прыгадвае, што насамрэч есьць ягоная бабуля, калі ёй даюць. — Малочныя прадукты, разумееце? Сыр.

— Сам ты сыр, — бяз злосыці кажа цётка ва ўніформе.

Сабака разумее, як усё гэта выглядае збоку. Што вось ён б'еца галавой аб велічэзны бясконцы мур, якім ад яго адгарадзілася жыцьцё, б'еца безь ніякай надзеі на посыпех, і ўсе жыцьцёвыя спакусы, у тым ліку і праезд у мэтрапалітэне, яму цяпер праста ня съвецяць, вось як гэта выглядае. Ён зьбірае ўсю сваю волю ў кулак і гаворыць нешта кшталту таго, што, маўляў, паслухайце, жанчына, ён, вядома, гаворыць ня так, але зъмест прыблізна такі. Дык вось, паслухайце мяне ўважліва, кажа ён, добра? Толькі не нэрвуйцесь. Вось што я вам скажу, жанчына. Вы, канечне, можаце зыневажаць мяне, я бачу, што вы зыневажаеце мяне, вы ж зыневажаеце, так? Паслухайце, паслухайце, я хачу яшчэ сказаць, паслухайце. Але пры ўсім пры гэтым, разумееце, як бы гэта сказаць — ну, вы там, я ня ведаю што, вы па-рознаму можаце да гэтага ставіцца, згодны, для вас гэта можа нічога ня значыць, але пагадзіцесь — мая бабуля можа здохнучь з голаду толькі праз тое, што мяне — яе законнага ўнука, перапрашаю, вось так праста не прапусьціла ў мэтро нейкая падла тылавая. Пагадзіцесь? (ну, у гэтым месцы яны праста паабкладалі адно аднаго, але хай будзе так) — ён канцэнтруеца і раптам прашмыгвае ў жанчыны пад рукамі, узмахваючы ў паветры вэтэрanskім пасьведчаньнем, і зынікае ў халодных кішках падземкі.

СЯРГІЙ ЖАДАН

«Якая падла тылавая? — думае жанчына. — Я ўвогуле — 49-га году нараджэнья».

17.10

Сабака выходзіць пад стадыёнам, на пустую платформу, недзе праз гадзіну «Мэталіст» гуляе апошні хатні матч, сёняня ўсе павінныя зъехацца, ведаецце, як бывае, закрышыцё сэзону і ўсё такое, наверсе дажджліва лета, неба з хмарамі, і недзе акурат над Сабакам стаіць напаўразвалены стадыён, у апошнія гады ён зусім размок і асунуўся, скрэз бетонныя пліты пачынае прабівацца трава, асабліва паслья дажджоў, трывуны засраныя галубамі, на полі таксама гаўно, асабліва калі там гуляюць нашыя, разваленая краіна, развалены фізкультурны рух, вялікія стырнавыя прабалі найгaloўнейшае, як на мяне, вось жа, як ні круці, а ў Саюзе былі дзъве рэчы, якімі можна было ганацыцца — футбольны чэмпіянат і ядзерная зброя; тых, хто пазбавіў народ такіх атракцыёнаў, наўрад ці чакае спакойная бестурботная старасыць, нішто так не падрывае карму, як хуёвая нацыянальная палітыка, гэта ўжо дакладна. Сабака яшчэ нейкі час стаіць на платформе, зь іншага боку маюць пад'ехаць знаёмыя, так што трэба іх дачакацца. Сабака стомлены і змучаны — ён п'е ўжо трэці дзень, яшчэ і надвор'е паганае, напэўна, гэта ад надвор'я, ціск ці як гэта называецца, як называецца стан, калі ты п'еш трэці дзень і раптам перастаеш пазнаваць родных і блізкіх? Вядома, ціск.

Ён нават ня можа згадаць, што адбылося — лета пачыналася так добра, ішлі дажджы, Сабака пасльяхова і бестурботна прасяраў свае маладыя гады, але раптам сябры-рэкламнікі зацягнулі вечна беспрацоўнага Сабаку ў нетры рэкламнае індустрый, кажучы прасыцей, узялі кур'ерам у аддзел рэкламы сваёй газэты, Сабаку ламала, але ён трymаўся і хадзіў на працу. Карысыці ён прыносіў няшмат, але добра было ўжо тое, што недзе лічыўся чалавекам, сам ён гэтым асабліва ніколі не пераймаўся, ну, а сябры, на тое яны і сябры, каб грубым контактовым способам выпраўляць твой сацыяльны статус, я ад самага пачатку казаў, што надоўга яго ня хопіць, але мяне ня слухалі, казалі: нічога, ён нармальны ўвогуле хлопец, ёбнуты трошкі, але нічога, нічога, пагаджаўся я, нічога.

Сабакі хапае дзён на дзесяць, паслья ён запівае і на працу больш ня ходзіць, а каб яго не знайшлі, п'е па знаёмых, у Сабакі ў ягоныя дзесятнаццаць паўгораду знаёмых, адну ноч ён нават начуе на вакзале — сустракае там знаёмых грыбнікоў, што едуць ранішнія электрычкай кудысьці на Данбас па сыравіну, і начуе зь імі пад калёнамі на вуліцы, тройчы шманаеца патрулямі, сумленна адседжвае да ранку, слухаючы байкі пра грыбы ды іншыя тэрмайдзерныя рэчы, потым не вытрымлівае і звалывае дахаты. Тут яго і засыпвае тэлефонны званок. У іншым становішчы Сабака ні за што слухаўку ня зьняў бы, але ўсярэдзіне ў яго ўжо плаваюць срэбныя халодныя стронгі трохдзённага алькагольнага запою і балюча б'юць зь сярэдзіны хвастамі па нырках і печанях, так што съвет у Сабачых вачах цымнене, і слухаўку ён бярэ аўтаматычна. «Сабака? — крычаць у тэлефон. — Ня съмей кідаць слухаўку!»: сябры-рэкламнікі Вова і Валодзя, якія ўладкавалі яго на сваю галаву ў рэкламны бізнэс, сядзяць недзе ў сваім камсамольскім office, і, вырываючы адзін у аднаго слухаўку, імкнуцца пераканаць Сабаку пагаварыць зь імі, зьбіваючыся час ад часу на мат. «Сабака! — гавораць яны. — Галоўнае, ня съмей кідаць слухаўку. Підар! — гавораць

яны, пераканаўшыся, што Сабака іх слухае, — калі ты зараз кінеш слухаўку, табе хана. Мы цябе ўрыем, чуеш?» «Алё», — кажа на гэта Сабака. «Што алё? — нэрвуюцца Вова і Валодзя — Што алё? Ты нас чуеш?» «Так», — кажа Сабака напалохана. «Добра, — жвавеюць Вова і Валодзя. — Значыщца, так, цяпер — дзесяць раніцы». «Што?» — Сабака канчатковая пужаецца і слухаўку кідае. Тэлефон адразу трапічысь зноў. Сабака нерашуча падымает слухаўку. «Ты!!! — раве ў слухаўцы. — Підар!!! Ня съмей кідаць слухаўку!!! Ты нас чуеш??? Ня съмей кідаць слухаўку!!!» Сабака цяжка зглытвае сыліну. «Ты нас чуеш?» «Ну», — няўпэўнена кажа Сабака. «Значыщца так, — разрываюцца рэкламнікі. — Цяпер — дзесяць раніцы. Ня съмей кідаць слухаўку!!! Ты чуеш??? Ня съмей кідаць слухаўку!!! Цяпер дзесяць. А палове на шостую мы чакаем цябе каля стадыёну. Калі ня прыйдзеш — мы табе адарвем яйцы. Калі прыйдзеш — мы табе таксама адарвем яйцы. Але табе лепш прыйсці. Ты зразумеў???» «Так», — кажа Сабака. «Ты нас зразумеў!!!» — ня могуць супакоіцца рэкламнікі. «Зразумеў», — кажа Сабака Паўлаў, адчуваючы, як стронгі весела ганяюць недзе ў яго пад горлам. «Што з табой? — нарэшце пытаюцца рэкламнікі. — Табе дрэнна?» «Так» — «Табе чаго-небудзь прынесыці?» — «Вадзяры прынясіце». «Підар», — гавораць Вова і Валодзя і кладуць слухаўку.

Сабака пераводзіць дых. Дзесяць гадзінаў. Трэба пераапрануцца або пахмяліцца, лепш, вядома, пахмяліцца. З суседняга пакою выходзіць ягоная бабуля. Гэта ягоная бабуля, ён яе любіць, ну і ўсякае такое, нават ходзіць зь яе вэтэрэнскім пасъведчаннем, можна нават сказаць, што ён ганарыцца ёю, не зусім, канечне, але да пэўнай ступені, гаворыць, што яна ў танку гарэла, я сабе слаба ўяўляю старэньюю ў танкам вылеме, але ўсё можа быць. «Што, Віталік?» — гаворыць яна. «Праца, бабуля, — кажа Сабака. — Праца». «Што гэта за праца такая, — бядуе старэнкая. — Учора цэлы дзень тэлефанавалі, дзе, кажуць, гэты підар. А я адкуль ведаю?»

17.22

Вова і Валодзя высококаюць з вагона, падбіраюць Сабаку і выходзяць на вуліцу. «Жывы?» — пытаюцца. Сабака зусім бледны, ніяк не паправіцца, яны цягнуць яго ў гастроном на Пляханаўскай і бяруць там дзіве пляшкі вадзяры, ня бойся, гавораць яны Сабаку, мы цябе спачатку адкачаем, а ўжо потым яйцы рваць будзем, які нам інтэрэс рваць нешта ў цябе такога, ты на сябе паглядзі, яны падводзяць яго да вітрыны гастроному, гастроном цёмны і пусты, як і большасць гастрономаў у краіне ў гэты трывожны час, развалілі краіну, сукі, глядзі, гавораць яны Сабаку, глядзі, на каго ты падобны, Сабака зусім расслаблены, ён глядзіць у вітрыну, за якой стаіць прадавачка ў белым халаце і таксама глядзіць, як за акном на вуліцы, якраз насупраць яе, стаяць двое навалачнага выгляду ўблодкаў, тримаюць пад рукі трэцяга таго ж і паказваюць на яе пальцамі. Яна глядзіць на іх зь нянавісцю, Сабака неяк факусуе позірк, пазнае сваё адлюстраваныне і раптам заўважае, што ў гэтым адбітку ёсьць яшчэ нехта, нейкая дзіўная істота ў белым адзеныні зь вялікай колькасцю касметыкі на твары цяжка паварочваеца ў ягоabalонцы, у межах ягонага цела, нібы намагаецца прарвацца скроў яго, так што яму робіцца блага, напэўна, думае Сабака, гэта мая душа, толькі чаму ў яе залатыя зубы?

СЯРГІЙ ЖАДАН

17.35 — 18.15

Цягам сарака пяці хвілінаў Сабаку прыводзяць у прытомнасць. У яго ўліваюць вадзяру, і, па нейкіх законах фізыкі, Сабака, напаўняючыся ёю, выплывае на паверхню, гаворыць усім прывітаныне, яго таксама вітаюць усе прысутныя, зь вяртаньнем цябе, піянэр-герой Сабака Паўлаў, клёва, што ты вярнуўся да нас, нам тут цябе таксама не хапала, ага, гавораць прысутныя, то бок Вова і Валодзя, мы проста мусілі цябе адкачаць, каб яшчэ раз паглядзеце у твае, хоць і п'яныя, але ўсё адно сумленныя вочы, каб ты нам сказаў, за што ты так ненавідзіш рэкламны бізнэс цалкам і нас з Валодзем, кажа Вова, у прыватнасці, што мы табе зрабілі, што ты нас так беспантава кінуў, зьнік зь вельмі важнай, дарэчы, карэспандэнцыяй, за якую, калі б маглі, мы б табе двойчы яйцы адарвалі. І так паміж імі вядзеца нейкая такая сяброўская размова, ведаецце, як яно бывае, і Сабака цалкам вяртаеца на съвет, зь якога яго лездь ня выштурхнула ягоная ж уласная душа, ён азіраеца навокал і прыслухоўваеца: стронгі ляжаць недзе на глыбіні, злы залатазубы анёл у белым халаце і капронавых панchoах таксама адляцеў, рэкламнікі Вова і Валодзя зацягнулі яго кудысьці ў зарасьці за металёвыя, пафарбаваныя ў белае, кіёскі і шчодра поясьць вадзярай. Соплем патрабуе кампрамісаў.

18.15

Чаму яны ніколі не прыходзяць на стадыён своечасова, калі там гучаць маршы і прывітальныя прамовы клеркаў ад муніцыпалітэту? Па-першае, яны звычайна прыходзяць не зусім цвярозыя і ўжо дрэнна арыентуюцца ў часе, іншым разам яны наагул дрэнна арыентуюцца, што ўжо там час, яны поры году не адрозніваюць, заўжды то ў цёплых швэдрах пад пякучым сонцам, то ў мокрых футбольках пад першым сънегам. Па-другое, перад матчамі адбываеца якая-небудзь лятарэя, а ў лятарэю яны ня вераць, тут і гаворыць няма пра што. Па-трэцяе, іх таксама можна зразумець — калі табе дзевятнаццаць і ты запаўзаеш у свой сэктар, і ўсё — уключна зь міліцыяй — бачаць, у якім ты цудоўным прыўзянутым стане, што можа быць больш узбуджальным для цябе? Потым, калі ты вырасьцеши і пачнеш працаўца ў банку ці газавай канторы, калі з рэальнасцю будзеш вымушаны мець зносіны толькі па тэлевізоры, а зь сябрамі — па факсе, калі ў цябе будуць сябры, а ў іх — факс, тады, канечне, табе похуй будзе такая штука, як п'яны тынэйджарскі драйв, што зносіць башку і кідае цябе на ўсе амбразуры съвету, калі вочы вільгатнеюць ад узбуджэння, кроў пад пазногцямі спыняеца ад таго, што вось некалькі соцень чалавек сочачь, як яны заходзяць у сэктар і шукаюць свае месцы, і нават кагосьці нясуць на плячах, называючы яго чамусьці сабакам, час ад часу губляюць яго паміж лавамі, але ўпарты і настойліва падбіраюць і цягнуць на запаветныя месцы, далей ад вартавых, далей ад прадавачак марозіва, увогуле — далей ад футболу, як яны яго разумеюць.

18.25

Наступны раз у прытомнасць Сабака Паўлаў прыходзіць ужо на стадыёне, добра вось так сядзець зь сябрамі, думае ён, на лаве, недзе пад нейкімі дрэвамі, што шумяць і хістаюцца ва ўсе бакі, не, раптам думае ён, гэта ня дрэвы, тады што гэта?

Празь некалькі сэктараў, зылева ад іх, пад цяжкім чэрвеньскім дажджом, стаяць фанаты суперніка. Іх некалькі дзясяткаў, яны прыехалі зранку на вакзал, і за імі цэлы дзень цягаецца некалькі патрулёў, на стадыёне ім адвялі асобны сэктар, у якім яны сумна махаюць размоклымі і разбухлымі съязгамі. Яшчэ да перапынку нашыя, незадаволенія вынікам і надвор’ем, прарываюць кардон і пачынаюць іх біць. Зынізу, ад поля, падцягваецца рота курсантаў-пажарнікаў, міліцыя, зрэшты, не прыдумвае нічога лепшага, як выпахаць усіх з стадыёну, і пачынае адцясняць народ да выходу, пакуль яшчэ ідзе першы тайм; усе, ясная реч, забываюцца на футбол і пачынаюць заўзець за нашых на трывунах, каманды таксама больш пераймаюцца бойкай, чым вынікам, цікава ўсё ж такі, нечакана, тут, на полі, і так усё было зразумела — хтосьці пад канец абавязкова гульню зыліе, а там — бач ты, нейкая барацьба, зусім табе рэгбі, вунь і пажарныя па галаве ўжо атрымалі, а тут і тайм заканчваецца, і каманды неахвотна цятнуща ў тунэль, міліцыя выносіць апошніх гастралёраў, таму, калі гульня аднаўляецца, сэктар ужо апусцелы. Толькі растаптаныя і разарваныя съязгі, нібы фашысцкія штандары на Чырвонай плошчы, съязжэла ляжаць у лужынах, нашыя, хто аcaleў, задаволена вяртаюцца ў свае сэктары, найбольш зацятых і прынцыпавыя заўзятары едуць на вакзал — адлоўліваць тых, хто будзе вяртацца дадому; і тут, недзе на пятнаццатай хвіліне другога тайму, на трывуны забягае яшчэ адзін гастралёр — зусім юны чувак, раскудлачаны і намоклы, дзе ён быў дагэтуль — невядома, але вось ён ужо дакладна ўсё найцікавейшае прапусціў, ён убягае і бачыць съяды пабоішча і рваныя съязгі сваёй каманды і нікога зь сяброў; дзе нашыя? — крычыць ён, азірнуўшыся на прышчілія трывуны, гэй, дзе ўсе нашыя?! — і ніхто яму нічога ня можа адказаць, шкада чувака, нават ультрасы замоўклі, абарвалі сваё працяглае «судзьдзя — підарас», глядзяць сарамліва на гастралёра, ніёмка перад чуваком, сапраўды — неяк непрыгожа выйшла, і чувак глядзіць зынізу на заціхлыя сэктары і глядзіць на мокрае поле, на якім месяць гаць каманды, і глядзіць у халоднае і маларухомае неба і ня можа зразумець: што адбылося, дзе пацаны, што гэтыя клоўны зь імі зрабілі, і падбірае пагнутую піянэрскую трубу, у якую да гэтага дзьмуў нехта зь яго палеглых сяброў, і раптам пачынае пранізліва сывісьцесь у яе, плаксіва і роспачна, так што ўсе аж ахранелі — трэба ж так, сывісьціць, адварнуўшыся і ад поля, і ад ультрасаў, і ад прышчілых і прысаромленых пажарных, сывісьціць нейкую сваю, толькі яму аднаму вядомую, гучную і фальшывую ноту, укладаючы ў яе ўсю сваю адлагу, усю сваю безнадзеянасць, усю сваю чыста пацанску любоў да жыцця...

19.30

Пад самым дахам, над апошнімі радамі, сядзяць сонныя галубы, якія ўжо звыклі да паразаў нашай каманды, і сонна буркочуць, жывуць сабе, нікому не перашкаджаюць, прыкольныя мокрыя зграі, але вось Сабака слухае іх скрэз сон, яны яму зьяўляюцца ў ягонай алькагольной прастрацы і вышчягваюць яго адтуль, ведаеце, такі дзіўны стан, калі ты адным вокам бачыш съятло съпераду, а другім, як бы гэта патлумачыць — другім ты бачыш тое, што можна, напэўна, назваць іншым бокам съятла, ну, вы разумееце, адным словам, калі табе адначасова паказваюць вельмі многа, але ты ў такім стане, што ўбачыць ужо нічога ня можаш. Дый ня хочаш. Таму Сабака спаўзае на цэмантную падлогу і пачынае адпаўзаць у бок праходу, трушчачы сваімі змучанымі грудзямі сланечнікае шалупінне, недапалкі і лятарэйныя білеты. Адпаўзае

СЯРГІЙ ЖАДАН

да праходу, устас на ногі і нерашуча рушыць наверх, да апошняга раду, чапляецца там за металёва мацеваныне і павісае на ім зусім бязь сілаў — ня ўпасыці на трывбуну і не прыщіснучь заўзятараў якіх-небудзь калі ўпадзеши трэба будзе выбачацца з кімсьці сутыкацца штосьці гаварыць і тады ўсе адразу адчуюць як дрэнна пахне ў цябе з рота і адразу здагадаюцца што ты піў так што галоўнае ні з кім не гаварыць і ні да каго не звязвітацца а калі ўпадзеши аваўязкова з табой хто-небудзь загаворыць і не адкруцісь потым скажуць што ў цябе так з рота дрэнна пахне дакладна ўнюхаюць толькі пачнуць гаварыць нават калі адварнуцца і гаварыць убок усё адно ўнюхаюць хіба што добра адварнуцца і так гаварыць што гаварыць? што трэба гаварыць каб яны не даведаліся? што я павінен сказаць? хутчэй а то зауважаць скажуць што-небудзь што скажуць? скажуць чаму маўчыш? не крычыш? чаму я не крычу? трэба крычаць інакш яны зауважаць што ў мяне дрэнна пахне з рота скажуць што ў мяне дрэнна пахне з рота бо я не крычу або падумаюць што я п'яны бо я не крычу што я павінен крычаць? што я павінен крычаць? ну што я павінен крычаць? трэба запытаць у каго-небудзь трэба адварнуцца і запытацца або адварнуцца і закрычаць тады нічога не зауважыць усё адно не зауважаць такі шум стаіць добра я крыкну штосьці ўбок ніхто не пачуе як у мяне дрэнна пахне з рота але ўсе зауважаць што я крычу значыць я ня п'яны нармальна гэта я нармальна прыдумаў толькі што крыкнуць ну што ж мне крыкнуць што яны ўсе крычаць? пра судзьдзю пра судзьдзю толькі крыкнуць убок каб не пачулі і каб не зауважылі неяк так трэба крыкнуць і аваўязкова пра судзьдзю тады будзе нармальна — і тут наш форвард вывальваецца сам-насам з брамнікам і б'е, проста хуячыць з усяе моцы, некалькі тысяч мокрых заўзятараў заміраюць, затрымліваюць, можна сказаць, дых, і тут за іхнімі сьпінамі ў вільготнай цішыні роспачна лунае:

— Гээээээээээээээээ!!! Тысынысынысынысынысыны!!!

І мокрыя заўзятары ў блізкіх сектарах зачаравана паварочваюць галовы і бачаць там Сабаку Паўлава, старога добра га Сабаку Паўлава, якога тут ведае кожны сабака, то бок кожны сяржант з рацыяй, ён зусім зняможана павісае на жалезным мацеваныні, павярнуўшыся да трывбунаў, назавём гэта сьпінай, і працяжна вые кудысьці ў нікуды, ці як гэта называць.

19.45

Чаму? Таму што ты ня проста нейкі мудак, які зымірыўся зь існым несправядлівым станам рэчаў і са штодзённымі наёбкамі з яго боку, таму што ты не зьбіраесья да канца сваіх дзён угрызацца ў чыёсці горла за расфасаваную імі хаўку. Таму што ты, урэшце, маеш што сказаць, калі б нехта запытаў у цябе пра найгалоўнейшае, так што гэтага ўжо хопіць, думае Сабака, дакладней, ён, вядома, у такім стане нічога падобнага ня думае, але калі б ён мог цяпер думаць, ён, мне здаецца, думаў бы менавіта так, таму ён пачынае лезыць ўгору па бэльцы, што падпірае дах, зьдзіраючы пальцамі старую зелёную фарбу і засохлае птушынае лайнно, прыщіскаючыся да халоднай трубы, асьцярожна цягнецца ўгору, перастаўляючы ногі па жалезнай канструкцыі, апінаецца акурат над галовамі сяржантаў, што на нейкі час забыліся на яго, над галовамі ўсіх сваіх мокрых і п'яных знаёмых, колькі іх тут ёсьць, над шчаслывымі галовамі Вовы і Валодзі. Іх ён і пазнае і спыняеца акурат над імі, разглядае іх зверху, думае: о, як клёва, калі працягнуць руку ўніз, можна абодвух падняць сюды, і ён цяг-

не да іх руку і нешта ім кажа, нават не заўважаючы, як дрэнна ў яго пахне з рота.

І тут нашы закалочваюць мяч, і мокрыя горлы равуць — ваў-ў-ў-ў-ў!!! — ваў-ў-ў-ў-ў!!! — равуць яны, і ад гэтага рову сотні і тысячы сонных галубоў выпырхваюць са сну і вылятаюць, як снарады, са сваіх сядалаў, усланых пер'ем, зямлём і лятарэйнымі білетамі, вылятаюць хвалій пад мокрае неба, і гэтая хвала б'еца аб Сабаку, і той ня ўтрымліваецца і ляціць уніз, пралітае свае некалькі мэтраў і смачна плюхаецца на лаву, поруч з Вовам і Валодзем, тыя нарэшце згадваюць пра свайго таварыша, паварочваюцца да яго і бачаць яго побач з сабою, як і мае быць.

— О, Сабака, — крычыць Вова.

— Сабака, мы забілі, — крычыць Валодзя.

— Здорава, — гаворыць Сабака і ўсміхаецца. Упершыню за апошнія тры дні, дарэчы.

19.50 — 8.00

Вова і Валодзя не наважваюцца паказаць свае дакумэнты, таму да шпіталізаванага Сабакі іх не пускаюць, яны тлумачаюць, што яны сябры, нават родныя, далёкія, але ўсе ж такі родныя, але ім кажуць, што такіх родных, як Сабака, саромецца трэба, і ўкладаюць яго — п'янага і соннага — на насілкі, а потым запіхваюць у хуткую, чамусыці яны ўсе думаюць, што Сабака менавіта траўмаваны, а ня п'яны, гэта яго і ратуе, яго не забіваюць на месцы, як гэтага вымагаюць інструкцыі паводзінаў для сяржантаў, старшинаў і мічманаў пры герайчнай абароне спартыўных комплексаў і месцаў масавага адпачынку працоўных падчас правядзення там футбольных матчаў, палітычных мітынгаў ды іншых фізкультурно-асветніцкіх шабашаў. Нейкі мілажальны сяржант нават падыходзіць да кіроўцы хуткай, запісвае яго каардынаты, пакідае яму свой рабочы тэлефон і загадвае неадкладна імчаць цяжкапараненага Сабаку, а заўтра, калі нічога сур'ёзнага ня здарыцца, прывезьці яго залатанае цела да іх у раус для далейшых лябараторных дасылаваньняў, там яны і высьветляюць, што гэта за Гагарын наябнouся ім на галовы. Кіроўца бярэ пад казырок, ну вы разумееце, пра што я, і хуткая зынікае за зялёнай брамай стадыёну, разганяючы сваімі сырэнамі мокрых заўзятараў, у вясёлым віры якіх губляюцца і Вова з Валодзем — бо перамога прадугледжвае зьбіраныне да купы і радасную калектыўную масу, салюты і зладжаны харавы съпей, і толькі параза, горкая асабістая параза, не прадугледжвае нічога, акрамя п'яных санітараў і апарату штучнага дыханья, які да таго ж і не працуе, дакладней не — ён працуе, але ніхто ня ведае як.

Да раніцы Сабака абрыйвае ўсе прасыціны, у якія ён быў загорнуты, і выклікае рэзкую агіду з боку мэдычнага пэрсаналу. Дзяжурныя мэдсёстры намагаюцца кудысьці дазваніцца, знайсці тых далёкіх родзічаў, якія хацелі гэтую навалач забраць яшчэ там — на стадыёне, але тэлефону ніхто ня ведае, у Сабакі з усіх дакумэнтаў знаходзяць толькі вэтэранскае пасьведчаныне, выданае на імя Паўлавай Веры Навумаўны, усе разглядаюць гэтае пасьведчаныне — пашарпанае й агарэлае па краях — але Сабака, хоць ты забі, на Паўлаву Веру Навумаўну ня цягне, яны на ўсялякі выпадак яшчэ глядзяць па картатэцы і са зьділеннем высьвятляюць, што, згодна з іхнымі записамі, гэтая самая Вера Навумаўна яшчэ тры з паловай гады таму Богу душу ад-

СЯРГІЙ ЖАДАН

дала, але ў гэтых картатэках такое трапляеца, гаворыць старэйшая дзяжурная мэд-сястра, цалкам прызнаць, што перад ёю ўсё ж такі ня Паўлава Вера Навумаўна, а нейкі неідэнтыфікаўаны ўёбак, яна адмаўляеца, таму зранку яны вызвоноўваюць кіроўцу з хуткай, той толькі што адпрацаўваў зъмену і з гэтай нагоды піў усю ноч, таму пра Сабаку зразумеў не адразу, сказаў, што ніякай Веры Навумаўны ён учора са стадыёну не прывозіў, бажыўся, што жанаты і што з жонкай у іх ўсё добра, нават сэкс зредзьчасу бывае, калі ён не на зъмене, ну, але ўрэшце зразумеў, пра што вядзеца і выдаў мэдсёстрам тэлефон сяржанта, што цікавіўся ўчора далейшым лёсам падабранага Сабакі. Мэдсёстры кідаюцца тэлефанаваць сяржанту, гавораць, што, маўляў, бяда, таварыш сяржант, у нас тут ляжыць абрыганы неданосак, які-які? з ранішняй бадзёрынкай у голасе перапытвае сяржант і тут-такі пачынае запісваць, запісваю, кажа ён, аб-ры-га-ны, ну-ну? вось, кажуць мэдсёстры, мала, што абрыганны, дык ён яшчэ і бяз пащпарта, так-так-так, адказвае на гэта сяржант, ня так хутка, ма-ла-што-аб-ры-г, слухайце, раптам пытаемца ён, ну, а мне-то што, можа, у яго страсенне мазгой? Няма ў яго, кажуць сёстры, ні страсення, ні мазгой, ён наагул нейкі дэзэртэр, ходзіць з чужымі дакумэнтамі, ага, ажыўляеца сяржант, з чужымі, яшчэ і абрыгаў нам тут ўсё, ня могуць супакоіцца сёстры, ну, гэта вы добра, сувора гаворыць сяржант, давайце, цягніце яго да нас, але хутчэй, у мяне а дзяявятай зъмена сканчаеца, а напарнік мой зь ім цягніцца наўрад ці захода — у яго ціск. Зразумела, кажуць сёстры, ціск.

Яны тут жа выклікаюць дзяжурнага кіроўцу, забірай, кажуць яму, гэтую навалач, якая нам тут ўсё абрыгала, і вязі яе ў Кіеўскі раус, у яе там нейкі непарафак з дакументамі, ага, кажа кіроўца, вось зараз ўсё кіну і павязу вашую навалач выпраўляць дакумэнты, можа, яго яшчэ ў ЗАГС адвезьці? рабіць мне няма чаго. У прынцыпе, ён нядаўна заступіў на зъмену і рабіць яму сапраўды няма чаго, ты давай не выёбвайся, гаворыць яму старэйшая дзяжурная мэдсёстра, чыя зъмена заканчваеца, адвязеш яго — і адразу назад, у нас тут яшчэ працы мора, ага, кажа кіроўца, чорнае мора, і грэбліва ўзяўшы пад руку аслабелага і дэмаралізаванага Сабаку, вядзе яго ўніз, адчыніяе заднія дзъверы хуткай, давай, кажа Сабаку, залязай, сядай вунь на насілкі, а лепш кладзіся, а то ўпадзеши на павароце, разаб'еш якое-небудзь шкло, або парэжасцься, або фарбу перавернеш, якую фарбу? пытаемца Сабака, якую-небудзь, гаворыць кіроўца, кладзіся давай, можа, я пасяджу? баязліва пытаемца Сабака, ты давай не выёбвайся, кажа яму кіроўца і сяде за штурвал. Сабака спрабуе легчы, але яму адразу ж робіцца блага, і ён пачынае рыгаць — на насілкі, на съцены, на нейкую фарбу, ну вы разумееце. Кіроўца ў адчай тармазіць, бяжыць да задніх дзъвярэй, адчыніяе іх, атрымлівае сваю порцыю Сабачых ванітаў і выкідае напаўахаладзелага Сабаку на ранішні харкаўскі асфальт, і ўжо лаючыся на чым съвет стаіць, вяртаеца назад у шпіталь, дзе яго, калі сказаць папраўдзе, ніхто асабліва не чакае.

УСТУП № 2

9.00

- Ведаеце, што найгоршое — я ня ведаў, што там іх дзъве. Адна на гаўбцы была.
- Ну.

— Ну, я зайшоў, а яна там адна. Я ж ня ведаў, разумееце? І яна ляжыць амаль цалкам разъздзетая, там нейкія майткі, бюстгальтары.

— Што, некалькі бюстгальтараў?

— Не, ну, праста розная бялізна.

— Як гэта?

— Ну, рознага колеру, разумееш?

— Нават гаварыць пра гэта не хачу.

— Я ж кажу. Я ўвогуле не люблю бялізы. Жаночай, маю на ўвазе.

— Ну, зразумела.

— Карацей, я бачу, яна ўгашаная, ну, таксама пачынаю распранацца. А я ж ня ведаў, што яны ўжо зранку. Яны там, значыцца, спачатку наглыталіся нейкай брыдоты, а потым вадзярай залілі, уяўляеце? Сукі п'янія. А я стаю, і ў мяне эрэкцыя.

— Нішто сабе.

— А тут гэтая сука з гаўбца выходзіць, ну, другая. Пужаецца, канечне.

— Зразумела...

— Тая, што ў пакоі, нічога, мабыць, прывыкла ўжо.

— Да чаго?

— Да мяне. Яна мяне такога ўжо бачыла, ну, з эрэкцыяй.

— Завал.

— Я ж кажу. А тая, што на гаўбцы, ужо ўгашаная, вы разумееце, яны зранку пілі, сукі. Я жанчынам увогуле піць бы забараніў. Вы разумееце, пра што я?

— Так, бабы. У мяне сусед ёсьць, дык ён зранку выходзіць і бярэ літры два вадзяры.

— Два літры?

— Сур'ёзна.

— Пра гэта нават думаць непрыемна.

— Я пытаюся ў яго — на хуя табе, мужык, два літры? Ты ж ня вып'еш. А ён ведаеце, што кажа?

— Што?

— Я, кажа, калі вып'ю, ну там першы пузыр, ужо баюся кудысьці выходзіць. А выпіць хачу, не магу спыніцца.

— Сур'ёзна?

— А хулі ён байцца?

— Ну, ня ведаю, страшна яму. Стром пачынаецца ад вадзяры. А выпіць хочацца. Ну, ён і бярэ адразу два літры. Сядзіць і квасіць.

— Ну, пачакай, раздушыць ён пузыр, раздушыць другі, ды хрэн зь ім — вып'е ўсё. А далей?

— Што — далей?

— Ну, выпіць жа ізноў хочацца?

— Хочацца.

— Але ж выходзіць страшна.

— Не, ні фіга, там, разумееце, такая систэма — ён калі выпівае свае два літры...

— Два літры!

— ...ну, два літры, яго перамыкае, і яму ўжо ня страшна.

— Сур'ёзна?

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Я сам бачыў.
— Ну, а як яму?
— Што значыць — як?
— Ну, як яму, калі ня страшна?
— Яму похуй.
— І што?
— Ну, і ён далей валіць па вадзяру. Падае, а ідзе.
— Во бля...
— Яшчэ б. А ты кажаш — эрэкцыя.
— Што эрэкцыя?
— Ты кажаш — эрэкцыя.
— Ну, эрэкцыя.
— І што?
— Нічога. Ну, стаю я са сваёй эрэкцыяй.
— Завал...
— Ну.
— І тут выходзіць гэтая п'яная сука з гаўбца, уяўляеце?
— Я гэтага не ўяўляю.
— Ну, і бачыць мяне. І, значыцца, думае — што гэта за мудак сюды прышхаўся і стаіць тут?
— Што стаіць?
— Стаяць, кажа.
— Мабыць, думае яна, сусед, прыйшоў патраханацца. І, значыцца, хапае пусты фугас з-пад шампанскага і запускае мне праста ў чэрап.
— А ты?
— Ну, я прытомнасць страціў. Упаў, значыцца, увесь у крыві. А гэтая сука п'яная, уяві, падбягае да іншай і давай яе будзіць, уставай, кажа, трэба яго, ну, то бок мяне, вязаць. І яна ўстаем, прыкінь, і яны мяне вяжуць прасыцінамі па руках і нагах.
— Дык яна ж цябе ведала, ну, тая другая.
— Ды яны ж угашаныя абедзьве зранку, сукі, я ж кажу! Яны нейкай фігні нажэрліся, а потым яшчэ вадзяра. Як тая сука з гаўбца назад трапіла — не ўяўляю. Яны адна адну ўжо не пазнавалі.
— Ну?
— І, значыць, вяжуць мяне і зацягваюць у ванну, кінулі і пайшлі спаць.
— Ага...
— А зранку, значыць, адна зь іх, тая, што з гаўбца выйшла, вядомая рэч, ужо нічога на памятае і папёрлася ў ванну мыцца. Прыйчым, карова, съятла не ўключочае, навобмацак лезе. Залазіць, значыць, у ванну, а там я...
— Гарэлка, ты разумееш, яна жанчын глушыць, яны як рыбы робяцца.
— Я калісці кантралёрку ў трамваі сустрэў, дык яна са сваім кампостэрам хадзіла.
— Не пізьдзі.
— Што — не пізьдзі? Сур'ёзна — ідзе баба, п'яная, сто пудоў, я ёй свой талёнчык даю, а яна аднекуль з кішэні дастае кампостэр, уяўляеце?
— Свой кампостэр, мабыць, прыкольна мець.

— Твая праўда.

— Во бля...

— Я спрабаваў калісьці зьняць у трамваі. Уначы акурат ехаў, нікога не было, ну, я давай яго выломваць, распароў руку, уяўляеце, кроў цячэ ва ўсе бакі, а тут кантралёры заходзяць.

— Сукі.

— Ну, і адразу да мяне, у прынцыпе, я адзін там ехаў, больш нікога. На хуя, кажуць, кампостэр ламаеш.

— А ты?

— Што я? Кажу, не ламаю я нічога, хацеў, кажу, талёнчык пракампаставаць, а ваш траханы кампостэр мне руку зажаваў. Во, кажу — глядзіще.

— Крута.

— Во бля...

Какава, непаваротлівы і спацелы, у гэтай кампаніі добра, наагул, пачуваецца. Маленькі пакойчык, у якім яны сядзяць, наскрозь прапах цыгарэтным дымам і кавай, кубкаў на ўсіх не хапае, яны пускаюць па кругу першую каву, потым другую, перадаюць кубкі з рук у рукі, потым перадаюць кавалкі белага хлеба, пасыля гадзіны сядзення ў гэтым пакой іхнае адзеньне, іхныя валасы і яны самі пахнуць тыгунём і хлебам, хлебам нават больш. Какава выцірае рукавом спацелы лоб, ты што, съмлюцца ўсе. Какава, гэта ж твой выхадны касыцюм, нічога — Какава чырванее — нястравшна, вымыю, ну-ну, съмлюцца ўсе далей, ты ўжо другі год абящаеш, бяры хлеб, Какава бярэ з рук сяброў съвежы белы хлеб і далей слухае байкі, ён гатовы быць зь імі хоць увесь час, яму зь імі добра, дзеляць разам зь ім хлеб і цыгарэты, і галоўнае — яго ніхто не праганяе. А ў наш час ты яшчэ пашукай кампанію, якая будзе трываць цябе не-калькі дзён у твайм пясочным касыцюме, які ты ня мыйеш ужо другі год, калі ня трэці.

Какава да таго ж затоўсты для гэтай кампаніі, і ў касыцюме сваім ён выглядае жахліва, але гэты касыцюм яму падабаецца, ня ведаю, дзе такія касыцюмы прадаюцца. Какава ж яго недзе знайшоў, лічыць, што касыцюм стылёвы, ён памяшаны на такіх штуках. Какава ці не адзіны з маіх знаёмых ходзіць у цыбульню, карыстаецца нейкім підарскім гелем, нават голіцца час ад часу, хоць на карысць яму гэта не ідзе. Іх набілася ў пакой чалавек шэсць, сядзяць і слухаюць Малога Чака Бэры, той апавядае, як ён съвятковаў свае народзіны, гісторыя ўсім падабаецца. Какава слухае з адкрытым ротам, яму асабліва спадабалася пра бялізну розных колераў, ён спрабуе сабе гэта ўявіць, але ня можа. Пасыля Малы Чак Бэры пушччае па кругу яшчэ адну цыгарэту і раптам гаворыць: Какава, раскажы ты што-небудзь, усе пагаджаюцца: так, Какава, давай, раскажы нам што-небудзь, што ты сядзіш маўчыш, нам жа таксама цікава, давай, раскажы нам што-небудзь, о, раскажы нам пра сваіх баб, усе съмлюцца, так, крычаць, Какава, давай, раскажы нам пра сваіх баб. Какава саромеецца, ён усё-ткі адчувае сябе не зусім упэўнена, яны каманда, а ён так — проста зайшоў да іх у госьці, але ісъці преч яму ня хочацца, таму ён думае, што расказаць, так, каб гэта было пра баб. Пра баб. Баб ён бачыць пераважна па тэлевізоры. Можа, ім пра тэлевізор расказаць?

У пакой забягае нехта з адміністрацыі, усё — крычыць, пайшлі, пайшлі, хутчэй, час пачынаць, і яны пачынаюць падымацца і выпаўзаюць у калідор, ідуць гуськом,

СЯРГІЙ ЖАДАН

адзін за адным, дажоўваючы хлеб, дабіваючы цыгарэты, Какава цягнецца за імі, яны праходзяць нейкім закавулкамі, паўсюль стаяць шчытлы з агітацыяй, на съценах вісяць вогнегасіцелі, нарэшце яны выходзяць на съятло, нехта паварочваеца да Какавы і кажа: давай, сябра, пачакай нас тут, добра? мы нядоўга. А колькі гэта будзе? пытаемца Какава, ды пару гадзінаў, можа, трошкі даўжэй, давай, сядай вунь пад съценкай і пачакай. А можна, я паслушаю? пытаемца Какава, паслушай, кажа нехта, паслушай, але ў прынцыпе тут ня вельмі цікава — так, хуйня поўная. Какаву застаемца толькі паверышь ім на слова.

Залія забітая, сабралася больш як дзьве тысячы чалавек, хто прыйшоў пазней — стаяць у праходах, таўкуцца пад сцэнай, публіка стромная — студэнты, пэнсіянэры, вайскоўцы, інваліды, інвалідаў асабліва шмат, ну, гэта зразумела, ёсьць нават бізнес-мэны, у касыюмах едкіх колераў, ну і так далей. Калі яны выходзяць, залія радасна выбухае, інваліды пачынаюць крычаць нейкія свае мантры, ім махаюць рукамі, усыміхаюцца, нават пару букетаў палящела на сцэну, яны выходзяць і няспешна бяруць у рукі інструменты, падключаюцца, хтосьці нешта паказвае гукавікам, маўляў, дайце мне больш, хтосьці адкаркоўвае пляшку з мінералкой, народ працягвае скандаваць, ладзячы сабе невялічкае съята, але яны ня надта на гэта вядуцца, усе разумеюць, у чым тут рэч, хто тут насамрэч галоўны і чым усё гэта скончыцца, і калі разагрэтыя інваліды пачынаюць съпяваць хорам, і на іх ужо амаль ніхто не звяртае ўвагі, зъяўляеца ён —

10.00

Вялебны Джонсан-і-Джонсан, сонца на затуманеным небасхіле новага амэрыканскага пастарства, зорка самых масавых прыходаў на ўсім Заходнім узьбярэжжы, лідэр Царквы Ісуса (аб'яднанай), поп-стар, які ўпраўляе мазгі ўсім, хто гэтага прагне і хто прыйшоў да яго гэтым летнім дажджлівым ранкам, праста пасярод тыдня, вялебны Джонсан-і-Джонсан пляваець хацеў на ўсе гэтыя ўмоўнасці, ён не старавер які-небудзь, каб адпраўляць свае службы толькі ў выходныя, што за гаўно, кажа ён, што за стараабраднае гаўно, і ўсе зь ім пагаджаюцца. Ён прыехаў у горад пару тыдняў таму, зняў канцэртную залю на месяц наперад, набраў музыкантаў і вось ужо чацверты дзень ябошыцца тут, вяшчаючы абарыгенам слова божае, абарыгенаў набіваеца з кожным разам усё больш, вялебны мае фантастычных агентаў, усе гарадзкія газэты яшчэ за месяц да яго прыезду пачалі пра гэты прыезд пісаць, улёткі зь яго ўсъмехнутым амэрыканскім яблом раздаваліся на заводах, базарах і банках, у першы ж дзень па прыезьдзе ён даў інтэрвю найпапулярнейшаму гарадзкому ты-ві, і да найвялікшага зьдзіўлененя глядацкай аўдыторыі нават гаварыў на больш-менш прыстойнай дзяржаўнай мове, набіраючы трохачковыя прости на пустым месцы, гаварыў, што мае мясцовыя карані, але наагул ёсьць васпам, то бок стопрацэнтным белым з Тэхасу, ня дзіўна, што пра яго гаварыў цэлы горад, падчас перашага казаныня ў залі было некалькі тэлекамераў, усе больш-менш апэратыўныя каналы лічылі мэтазгодным сказаць, што першае казаныне вялебнага Джонсана-і-Джонсана, пра якое так доўга гаварылі балшавікі, адбылося, усё клёва, дарагія хакавяне, вы праста мусіце гэта ўбачыць, тым больш — уваход халяўны, плюс усім раздаюць бясплатныя каляндарыкі з фізіяй вялебнага, службы будуць праходзіць кожны дзень да канца чэрвеня,

пачатак а дзясятай, трынаццатай і сямнаццатай нуль-нуль, без выходных.

І вось ужо чацьверты дзень запар ён стрыжэ купоны, агалошаючы па тры казаньні ў дзень, у яго тут ужо свае фанаты, яны аддана рэагуюць на кожнае саплівае ўсхліпванье вялебнага, перакладзенае для іх нейкай цёткай у шэрым афіцыйным касыцюме, якая працуе ў вялебнага перекладчыцай, і якая яго, здаецца, не разумее, ва ўсялякім разе перакладае яна абы-што, а самому вялебнаму, здаецца, проста западло яе карэктаваць, мабыць, адкрыцьцё божае накрывае яго з галавой, яго проста прэ падчас казаньня, на яго нават пачалі хадзіць плянавыя, яны па-свойму разумеюць старога, гэта нібы такая сусветная салідарнасць усіх абкілбашаных прыдуркаў, якім тым ці іншым спосабам, кожнаму па-свойму, канечне, адкрываюцца божыя таямніцы, вось іх разам і прэ, а тут яшчэ і музыка гучыць.

Музыку граюць менавіта яны, вялебны правёў сярод іх дасканалы кастынг, выбраў у асноўным студэнтаў кансерваторыі, толькі Малы Чак Бэры паходзіў з панкаў, яго вялебны ўзяў за пачуцьцё рытму, наагул для яго асьвета не была вызначальная, галоўнае, каб яны добра выглядалі на сцэне, ну, там, ніякіх габрэяў, ніякіх манголаў, ні ў якім разе каб ня чорныя, карацей, сапраўдны фашысцкі ўблудак, але народу падабаецца.

Вялебны накручвае сябе ў грымёрцы, глытае нейкія пігулкі, п'е шмат кавы без кафэіну і ўголос рэцытуе нешта з голі бібла, прымушаючы перакладчыцу паўтараць, перакладчыца панура маўчиць, вялебнага гэта заводзіць яшчэ больш, у яго ўжо першыя прыступы божага адкрыцьця, у яго гэта як срачка, яго проста разрывае і ўсё тут. Заходзіць нехта з адміністрацыі, час, кажа, ісьці, народ ужо чакае, вялебны сёрабе зъ вялікага плястыковага кубка сваю беспантовую каву, ablівае ёю сваю беласынежную кашулю, шыт, кажа, факін шыт, перакладчыца спрабуе перакласіці гэта чуваку з адміністрацыі, але той толькі адмахваецца. Добра, гаворыць вялебны, давядзецца зашпіліцца на ўсе гузікі, будзем, як вустрыцы, або як малюскі, як васьміногі, адным словам, усе мы пад Богам ходзім, дадае ён і выходзіць у калідор. За кулісамі, пад самаю сцэнай, вялебны на імгненыне спыняеца, яго ўвагу прыцягвае паўнаваты юнак у пясочным касыцюме, нішто сабе юнак, думае вялебны і на хвілінку прытарможвае. «Ты хто?» — пытаецца ён, і ў закулісным сутоныні на імгненыне бліскае корпус яго наручнага гадзінніка. Какава замірае і на нейкі момант губляе мову, што ты маўчиш? нецярплівіцца вялебны, у цябе ёсьць сям'я? Какава ківае сваёй вялікай галавой, але імя не называе. Ну, добра, вялебны губляе рэшткі цярплівасці, вялікая ласка господа, хай яна ляжа і на такіх ебанатаў, як ты, перакладчыца хоча гэта перакласіці, але вялебны перапыняе яе — потым-потым, кажа ён і ідзе на сцэну, цяжка цягнучы над сабой жоўты непагасны німб.

Какава вырачана глядзіць на тое месца, дзе стаяў вялебны, доўга прыходзіць у прытомнасць і на ватных нагах ідзе шукаць прыбіральню, нарэшце знаходзіць, з апошніх сіл адчыніяе дзъверы, запаўзае ўсярэдзіну і пачынае бляваць. Я даўно заўажыў — калі ён нэрвуеца, калі ў яго стрэсы ці што, ён абавязкова блюе, проста бяда нейкай, калі пачынаеца сесія, да яго лепш увогуле не падыходзіць, такі чалавек. «Госпадзе, — думае Какава, — о, госпадзе. Няўжо гэта сапраўды я, няўжо гэта сапраўды да мяне толькі што падыходзіў гэты чалавек? Ня можа быць, я, натуральна, ведаю сабе цану, у мяне добрыя сябры, у мяне мама ў бібліятэцы працуе, мяне ў Макеёўцы нялага ведаюць і ў Мелавым таксама, але каб так! Ня ведаю нават, што і паду-

СЯРГІЙ ЖАДАН

маць», — думае ён і зноў пачынае бляваць. «Як жа гэта, — думае ён адпляваўшыся, — гэта ж каму апавяду — не павераць. Скажуць, што ты вярзеш. Блін, сам сабе ня веру — жыў як жыў, сумленна рабіў сваю справу, нікому не перашкаджаў, нікога не падстайляў, магчыма, гэта і ёсьць падзяка госпада. Інакш як, як — праста не разумею, як так сталася, што да мяне, праста да мяне, беспасярэдне, вось так узяў і падышоў чалавек, У ЯКОГА НА РУЦЭ ЗАЛАЧОНЫ РОЛЕКС!!!»

Какава яшчэ раз нахіляецца і бачыць на падлозе, побач з ракавінай, стосік брашурак з казаннямі прападобнага, ён пабожна бярэ адну, разглядае трошкі пажмяканы твар Джонсан-і-Джонсану, разглядае ролекс у яго на руцэ, і, усъміхнуўшыся, хавае брашурку ў кішэню свайго пясочнага пінжака.

Дарагія браты і сёстры! (Дарагія браты і сёстры! перакладае цётка ў касыцюме.) Госпад маніпуляцыямі сваіх боскіх рук сабраў тут нас з вамі! (Госпад прарабіў пэўныя маніпуляцыі — перакладае яна — з вамі.) Так падзякуем яму за тое, што мы тут сабраліся — і вы, і я! (Таму дзякую вам, што вы тут сабраліся, і я.) Я кажу вам, браты і сёстры, устанем, устанем і прачытаем малітвы, у імя госпада, алілюя! (Алілюя, — не зусім разумее яго цётка.) Госпадзе, кажу я! (Ён кажа — «Госпадзе».) Паглядзі на гэтых людзей, якія тут сабраліся гэтым ранкам! (Зранку ўжо сабраліся.) Іх прывяла сюды твая боская любоў, ці ня так? (Іх прывяла сюды ня так любоў.) Так, Госпадзе! (Так.) Так, алілюя! (Цётка маўчыць.) Але вы можаце запытацца, чаму ты, вялебны Джонсан-і-Джонсан, гаворыш нам пра гэта, мы ведаєм, усё гэта пра нас, таму лепш пакажы цуд! (Мы ведаєм пра вас усё! пагрозыліва гаворыць цётка, можаце запытацца.)

Я хачу апавесыці вам адну гісторыю, я хачу вам паказаць на канкрэтным прыкладзе, каб вы зразумелі, што я маю на ўвазе. (Я хачу вам, напрыклад, паказаць, вы разумееце, што я маю на ўвазе.) Адна дзяўчына з паўднёвага Канектыкуту (Адна дзяўчына з поўдня) жыла ў вялікай скрусе (жыла сабе на поўдні), яна ня мела бацькоў, ня мела сяброў, ня мела ўласнага псыхолягя (яна займалася псыхалёгіяй, была псыхолягам, уласным), яна зусім страціла надзею на божае адкрыццё, і яе дні цягнуліся бясконцай плыніяй (яна ўсё страціла і цягалаася без канца). Алілюя! (Цётка маўчыць.) Аднаго разу на яе шляху трапіўся божы чалавек, пастар (у ейным жыцці зьявіўся чалавек, мужчына) і ён сказаў ёй: сястра! (Гэта была яго сястра.) Сястра! (Яшчэ адна.) Спыніся, гэта кашмарна — ты сама зачыняеш дзъверы, празь якія мог бы ўвайсіці да цябе Ісус! (Зачыняй дзъверы, сказаў ён, да цябе можа прыйсці кашмарны джызус.) Навошта ты гэта робіш? (Што ты для гэтага робіш?) І ён пайшоў ад яе, ён меў ужо досьць яе зьняверы. (Стары, выяўляецца, меў яе, і ён сказаў досьць. І пайшоў.) І яна засталася адна, і дні яе далей цягнуліся бясконцай плыніяй. (І так яна далей цягалаася, адна.) І вось аднаго разу, калі яна вярталася з пакупкамі (аднаго разу яна-такі патрапіла на шопінг) і пераходзіла вуліцу, нейкі п'янны аўтааматар ня змог як сълед прытармазіць і зьбіў яе з ног (яна была ўжо такая п'янная, але не магла спыніцца і падала з ног, як аўтааматар), і калі яна апрытомнела ў рэанімацыі, на апэрацыйным стале (яна прачнулася на стале, ну там п'янная, брудная, у разарваным адзеніні, шалава), пад скальпэлем хірурга (на ёй ужо быў хірург), яна не змагла згадаць свайго імені (яна не магла яго нават згадаць. Ды яна ўсё забыла, яна п'янная была, алькагалічка скончаная), яна страціла памяць! Яна зусім нічога ня памятала (прапіла ўсё — і хату, і шмоткі, гроши зьняла з кніжкі — таксама прапіла, знайшла

хахаля, пачалі самагон гнаць), ня памятала сваіх бацькоў, свайго тату, сваю маму (тваю маму, казалі яны, што за курва падсялілася да нас у пад'езд, нам хутка электрычнасць адключаць празь яе аппарат), яна забылася на ўсё сваё жыцьцё (усё сваё жыцьцё мы тут не разгінаемся, а гэтая прашмандоўка прыйшла на ўсё гатовае, яшчэ і хахаля з сабой прывяла), і калі ўжо ўсе, нават дактары, страцілі надзею (мы табе, сука, пакажам будынак узорнага бытсу і маральны кодэкс будаўніка камунізму. Мы табе, падла, ногі паадрываєм. А хахаля твойго ў дыспансэр здамо, хай лечыцца), ёй раптам зьявілася божае адкрыццё (а то зусім абарзела сучка прывакзальная, з хахалем сваім, прашмандоўка, думае, што мы замест яе за электрычнасць плаціць будзем, думае, яна тут самая разумная, дрэнь марская, і яшчэ гэты, хахаль ейны, ёбаны-съмешны: здамо ў дыспансэр і кранты, да хулі мы тут зь імі ручкаемся — зараз паклічам участковага, абрэжам драты, і хахаля ейнага таксама абрэжам, знайшоўся тут — марак гандлёвага флёту, ёбаны-съмешны, прыйшлі на ўсё гатовае, прашмандоўкі, блядзь), і Бог сказаў ёй (на хуй, на хуй з пляжу, дзевачка, мы ўсё сваё жыцьцё тут гарбацімся, а ты думаеш што — самая галоўная, за хахаля за свайго думаеш скавацца, за марачка? Дыспансэр па тваім марачку плача, вось што мы табе скажам, так-так — дыспансэр)... Які дыспансэр? раптам думае Джонсан-і-Джонсан, што гэтая факін-сучка перакладае? Ён робіць паўзу, падчас якой чутны плач інвалідаў, і працягвае.

Дарагія браты і сёстры! (Дарагія браты і сёстры! вяртаецца бліжэй да тэмы перакладчыца.) И вось Госпад кажа ёй: згадай усё (госпад кажа вам — згадайце і ўсё!), устань і ідзі! (і ідзіце сабе!), і яна пайшла (і пайшла яна), і яна спыталася дактароў (запытайце дактароў): хто плаціў за маё лячэнне (хто за ўсё плаціць будзе)? И яны сказалі ёй — гэта цуд, божы цуд, але нехта аплаціў тваю страхоўку (страхуйце свой цуд), і нехта перадаў табе адзенне, рэчы, і гэта другі цуд (іншая рэч, што нехта перадаў табе цуд), і нехта зняў для цябе жытло, ты маеш цяпер дах над галавой, і гэта трэці цуд (і гэта цуд, які ўжо трэці раз у цябе над галавой). И тады яна зразумела — вось яно, адкрыццё госпада, адкрыццё, што адкрылася ёй (і тады ў ёй адкрылася), і што гэта сам Ісус дорыць ёй прасвятыне, зусім невялічкае, невялічкую такую палоску съвятыя, як унаучы, калі вы адкрываеце лядоўню (кашмарны джызус уночы хоча падарыць ёй лядоўню, зусім такую невялічкую). Дзеля чаго я апавядаду вам гэта, браты і сёстры? (Для чаго вам браты, сёстры?) Дзеля таго, каб вы зразумелі, што божае адкрыццё — гэта як марскія прадукты (цётка замучана змаўкае і пра нешта задумваецца): галоўнае ня проста злавіць яго, галоўнае — уменьць яго прыгатаваць. Божае адкрыццё — гэта як мазгі васымінога: ты ня ведаеш, дзе яны ў яго знаходзяцца. Таму што ты падыходзіш да васымінога, глядзіш на яго, і ты думаеш — алілюя! — дзе ў гэтага факін-васымінога мазгі? Вось жа, калі ёсьць васыміног, то павінны быць і мазгі? Але ты ня можаш дайсыці да гэтага сваім разумам, твой разум лянівы і знявераны, ты ня можаш вось так проста ўзяць васымінога і зрабіць сваю справу, ты маеш усё звяраць з унутраным голасам, які гаворыць табе — кінь яго, кінь, ты ня знайдзеш тут нічога, гэтая задача не для цябе. И тады ты пачынаеш сумнявацца ў сабе. Алілюя! Ты думаеш — так, я ня варты гэтага, я надта слабы і немачны, каб праісці гэты шлях да канца і ўва ўсім разабрацца, гэтая праца не для мяне. Я лепш адышу ўбок. Но ты бачылі ягонае цела, яно такое самое, як тваё цела. И ты бачылі ягоная вочы — яны такія самыя, як твае вочы, і ты слухаеш, як б'еца яго сэрца, —

СЯРГІЙ ЖАДАН

хай будзе слайоны госпад — яно б'еца так сама, як тваё! Так хто ты такі?

— Васьміног! — крыйчыць нехта з залі.

Які васьміног? не разумее Джонсан-і-Джонсан, чаму васьміног? ён на імгненъне разгублена замаўкае, але не губляе хвалі і зноў дае нырца ў квяцістое пурпурое казаныніцкае гаўно: правільна, ты — дзіцё божая! Усе мы дзецеі божыя! Адкрышыцё госпада ў кожным з нас (кожнаму з вас — уключачеца цётка — на выхадзе дадуць брашурку і каляндарык з фота вялебнага), памятайма пра ўвагу ўсявышняга (дзякую вам за ўвагу, усяго добра, да наступных сустрэчаў на казанынях Царквы Ісуса (аб'яднанай), сустрэча зь якім нас чакае наперадзе! (Да наступных сустрэчаў, паўтараеца цётка, не забывайце свае рэчы, дадае яна, і забярыще адсюль гэтых траханых інвалідаў.)

Ах, як я іх зрабіў, гаворыць вялебны Джонсан-і-Джонсан чуваку з адміністрацыі. Чувак глядзіць на яго закаханымі вачыма. Так, паўтарае вялебны, як я іх зрабіў. Толькі навошта я зноў пра васьміногаў вёрз, што са мной апошнім часам адбываецца? пытаетца ён у чува, толькі прыму вітаміны, як а сразу пачынаю гаворыць пра васьміногаў. Нічога не магу з сабой зрабіць, апраўдваецца ён, мяне проста прэ ад гэтых чароўных істотаў. Ох, як мяне прэ, радасна гаворыць ён і зынікае ў грымёрцы.

11.00

Пакуль усе гэтая артадоксы сёмага дня яшчэ не разышліся і вялебны, размахваючы рукамі, пакідае сцэну, Какава сядзіць на лаве і намагаеца зразумець, пра што яны там гаварылі, але да яго ня надта даходзіць зъмест прамовы вялебнага, штосыці там пра электрычнасць і пра дыспансэр, пра васьмінога, Какава нудзіцца, лепш бы дома тэлевізар паглядзеў, думае ён, але тут, у дадатак да адкрышыця вялебнага, вытрымліваючы драматургію агітацыйнай работы сярод абарыгенаў, у гульню ўступае «Боскі аркестар вялебнага Джонсана-і-Джонсана», сябры Какавы, на вырашальнym этапе няроўнай барацьбы добра са злом і вялебнага Джонсана-і-Джонсана з уласным маразмам. Яны граюць блузы, клясьгчныя рэчы, якія патрон выбіраў для іх асабіста, інваліды ў залі пачынаюць падтанцоўваць, бізнесмэны расшпільваюць гузікі на сваіх салатавых пінжаках, публіка ажыўляеца, вялебны ў грымёрцы радасна вышірае пот на твары, пабліскваючы ролексам, аркестар заводзіцца, яны граюць старую тэму, паступова адыходзячы ад яе, канчаткова распальваюцца і заводзяць нешта такое, чаму іх у кансерваторыі дакладна не вучылі — «Atomic Bomb Blues», напісаны ў далёкія пасыльваенныя гады Гомэрам Гарысам, нікому тут не вядомым, нават вялебнаму Джонсану-і-Джонсану не вядомым, яго божая адкрышыцё не залазіць на такія паўзьмежныя тэрыторыі, адкуль яму ведаць пра Гомэра Гарыса, васьміногу ёбанаму. Вось гэта Какаву падабаеца значна больш, чым казаныне вялебнага, яму тут усё зразумела, ён таксама пачынае падтанцоўваць за сцэнай і раптам чуе, як нехта проста выграбае з аркестру, валіць упоперак партытуры, Какава а сразу ж пазнае гітару Малога Чака Бэры, які, відавочна, таксама злавіў сваё адкрышыцё, і нібы гаварыў, зьвяртаючыся да натоўпу інвалідаў —

божа, калі ты мяне чуеш за крыкамі гэтай скапіны Джонсана-і-Джонсана, калі ты наагул яшчэ не ablамаўся браць ва ўсім гэтым удзел, дай мне хоць бы шанец, усяго

некалькі фразаў, і ўсё, я хутка ўсё табе патлумачу, галоўнае, звярні на мяне ўвагу, я ўсё ж такі ў боскім аркестры граю, хай я нават сущэльнае гаўно ў тваіх вачах і табе сорамна за мяне, за ўсё, што я, так бы мовіць, раблю, але не адварочвайся яшчэ хаця б некалькі сэкундаў, мне херова, божа, як мне херова, хто б ведаў, і граю я херова, але ўсё адно — пашлі мне хоць які пробліск, калі я зразумела тлумачу, разбаўтай гэты смутак у маіх лёгкіх, у майм сэрцы і страуніку, ўсё гаўно, умоўна кажучы, чуеш, я прашу ўсяго толькі прасвятленыня, мне толькі дзевятынаццаць, магчыма, я мала ча-каў, але ж я гавару толькі пра палоску съятла, невялічкую такую, як уночы, калі адчыніеш лядоўню, ну, ты ведаеш, пра што я, каб можна было выдыхнуць ўсё тое, што ўдыхнуў у сябе за ўсе гэтыя дзевятынаццаць гадоў, хоць бы якую радасьць, божа, якуюсьці мінімальную, так, каб спэцыяльна не замарочвацца, проста як-небудзь, пры нагодзе, паслушай мяне, хоць нешта, хоць трошкі, ну хоць нешта, хоць якогасьці прасвятленыня, чуеш, божа, добра? добра? ну і красоўкі, божа, красоўкі, пару красо-вак, ты чуеш?! ты чуеш мяне?!?! ты, чуеш ты, чуеш наагул, пра што я тут гавару?!!! а?!!!!!! а?!! аaaaaaaa!!!!!!!!!!!!!!! аaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa!!!!!!!!!!!

Аркестар падхоплівае гэтую хімэрную тэму, усе раптам прахáвалі, які клёвы чувак, гэты Малы Чак Бэры, як ён ўсё звязаў прыкольна, таму кожны намагаецца нічога не сапсаваць. Какаву даўно так не ўстаўляля, ён проста ўпаў на лаву, сядзеў забіты і слухаў, слухаў, а яны ўсё валілі і валілі, і нават калі інваліды пачалі распаў-зацца, і бізнесмэны разбраліся па тачках, і прыбіральніцы рушылі зьбіраць паміж радамі пустыя пляшкі з-пад вадзяры і пакамечаныя каляндaryкі з амэрыканскім яблом вялебнага — яны і далей ніяк не маглі спыніцца. І як яны грагі! Як багі! То бок амаль не лажалі.

УСТУП № 3

00.00

Мae сябры хочуць, каб зь імі лічыліся. Яны раёніва ставяцца да таго, як зь імі размаўляюць і пра што, як на іх пры гэтым глядзяць, намагаюцца зразумець, што пра іх думаюць калі гавораць, увесь час скандаляць, зь імі цяжка мець зносіны, яны нэр-вуюцца ў кампаніях, калі гэта ня іхная кампанія, іх час ад часу аднекуль выкідаюць, калі б нехта зь іх ляштует на самалёце, яго б і з самалёта выкінулі, гэта ўжо дакладна. Я сам да такіх рэчаў раней нармальна ставіўся, але апошнім часам таксама пачынаю замарочвацца: не люблю, скажам, калі нехта забывае маё імя, вось, скажам, мы гаво-рым-гаворым, і раптам выяўляеца, што ніхто ня ведае, як мяне завуць, навокал столькі прыдуркаў круціцца; або не трываю, калі ў якогасьці на твары розная хуйня, ну, я маю на ўвазе не якіхсьці там цыклёпай аднавокіх, вядома, проста калі ў некага твара парэзаны пасыля галенъня, або кроў на губах, або іншыя рэчы — не люблю, па-мойму, гэта непавага — хадзіць з такой брыдотай на твары, ня ўмееш галіцца — сядзі дома, лупіся ў тэлевізар або займіся чым-небудзь карысным, не — ава-вязкова расхуя-чыць сабе пысу якім-небудзь станком, перастрэне цябе на вуліцы і давай грузіць ніко-му не патрэбнымі рэчамі, ня памятаючи да таго ж, як цябе завуць. Або не люблю касмэтыкі, жахлівая рэч — касмэтыка, агрэсіўная і дрэнна пахне, парфуму цярпець не магу, піць яшчэ хай сабе, але так — не разумею, розныя бранзалеткі, завушніцы,

СЯРГІЙ ЖАДАН

значкі — ва ўсім гэтым ёсьць непавага, ва ўсялякім разе мне так здаецца. Раней я спакойна ставіўся да такіх рэчаў, наагул — раней я шмат рэчаў прости не заўважаў, жыцьцё — такая прыкольная штука: чым далей заплываеш у яе акваторыю, тым больш гаўна плавае наўкола цябе, плавае і ня тоне, але зь іншага боку — так і цікавей.

Сяброў у мяне досьць шмат, гэта нават не кампанія, хутчэй такі дружны калектыв сымулянтаў, што кідаюць усіх вэрбавальнікаў і працаадаўцаў, мы жывём у некалькіх суседніх пакоях на адным паверсе, сыпім упокат, я нават ня ўсіх ведаю, сапраўдны сябар тут адзін — Вася Камуніст, іншыя — публіка больш-менш вышадковая, хоць яны таксама нашыя сябры, яны то зъяўляюцца, то зьнікаюць, час ад часу іх набіваецца на нашым паверсе больш за дзесяць, іншым разам я сам па некалькі дзён блукаю па калідорах, вылязаю на дах і гляджу навокал. Нам усім па вяснянцаццаць-дзвеянццаць, пераважную большасць маіх сяброў павыгандялі ўжо з навучанья, яны цяпер або беспрацоўныя, або займаюцца нікому не патрэбнымі рэчамі, напрыклад Сабака Паўлаў — я ніколі ня мог зразумець, чым ён напраўду займаецца. Бацькі ў Сабакі Паўлава — габрэі, але на сябе ён гэта не пераносіць, гаворыць, што бацькі — гэта бацькі, а ён — гэта ён, і больш за тое, Сабака Паўлаў гаворыць, што ён праўы. Адпаведна, з бацькамі ён не жыве, гаворыць, што ня можа жыць з жыдамі, тусуецца па знаёмых, часам завісае ў нас на тыдзень-другі, яшчэ ў яго ёсьць бабуля, відаць, не габрэйка, бо ў яе ён таксама іншым разам спыняецца. Час ад часу ён цягае ў бабулі з сэрвантаў розную антыкварную парцаляну і прадае яе на бараходцы, на атрыманыя грошинакупляе ў аптэчных кіёскіх каліярыях розных пітулак і ідзе да нас. Тады мы наагул не выходзім з пакою некалькі дзён, хіба што адліць ці парыгайць, але парыгайць можна і ў пакоі. Адліць, у прынцыпе, таксама. Я люблю Сабаку Паўлава, нават нягледзячы на ягоны антысэмітызм, мне-то што.

Сабака ідэйна не працуе, лічыць западло, гаворыць: «Мне западло працааць на іх», ён наагул лічыць, што ў нашай рэспубліцы адбыўся пераварот і да ўлады прыйшли габрэі, жыдды, кажа ён, паўсюль жыдды; я, у прынцыпе, лічу, што ён дарэмна так гаворыць, але працааць таксама не хачу. Ня так даўно, праўда, нашы сябры — рэкламнікі Вова і Валодзя — уладкавалі Сабаку да сябе ў газету, у аддзел рэкламы, кур'ерам, Сабака доўга вагаўся, прыходзіў да нас на паверх, блукаў па кухні, называў Вову і Валодзю жыдамі і вагаўся. Нарэшце адважыўся і пайшоў працааць. Прапрацааў дзён дзесяць. Некалькі дзён таму зьнік разам зь нейкай карэспандэнцыяй, Вова і Валодзя прыяжджалі да нас, але мы нічога ня ведалі, тэлефанавалі бацькам, тыя таксама ня чулі пра свайго сына-Сабаку паўтара году, здаецца, гэта іх задавальняла, нават да бабулі паехалі, бабуля іх не пусьціла, глядзела праз напаўадчыненую дзъверы і не разумела, што ад яе хочуць, здаецца, Сабака да рэшты замардаваў старую, пасправайце, пажыўце з унукам, які на сьняданак спажывае спачатку вадзяру, а потым ужо ўсё іншае. Адным словам, Сабака зьнік і нашы сябры-рэкламнікі пагражалі зрабіць з ім штосьці страшнае ў тым разе, калі ён знайдзеца: «Так і перадайце Сабаку, — казалі яны нам, — яйцы адарвём». Я сумняваўся, што такім способам можна было заманіць Сабаку назад у рэдакцыю, але абяцаў перадаць. Мне ня цяжка. Вову і Валодзю мы недалюблівалі, але трывалі, яны вучыліся на гістарычным і, як большасць выдатнікаў з гістарычнага, супрацоўнічалі з кгб; кгб, я думаю, моцна пацярпела ад прысутнасці ў сваіх шэрагах двух даўнаў — Вовы і Валодзі, але парадак ёсьць пары-

дак, я так думаю, інакш для чаго б іх трымалі ў штаце. Вова і Валодзя, вядома, па пратэкцыі кгб, ужо на першым курсе ўладкаўліся ў рэкламны аддзел адной зь першых харкаўскіх незалежных газэтаў, газэта іхная працавала ад нейкага фонду дэмакратычнага раззвіцця, рэдактар — підар-праныра — выбіў з амэрыкосаў салідны грант, і яны запусыцілі ў сьвет сваю незалежную газэту, аднымі зь першых пачалі друкаваць на вокладцы голых цётаў, а ўсярэдзіне — шырокія праграмы тэлеперадачаў. Акрамя гэтага, пастаянна гналі на савок, можна сказаць, што за гроши амэрыкосаў палівалі гаўном нашу савецкую бацькаўшчыну, нашу маладосьць, можна сказаць, я не любіў гэту газэту, хаця цёткі на вокладцы мне падабаліся. Вова і Валодзя працавалі, як я ўжо сказаў, у рэкламным аддзеле, ня ведаю, як яны там працавалі, напэўна, дрэнна, бо традыцыйна раз ці двойчы на тыдзень яны заяжджалі да нас, напіваліся вадзяры і біліся між сабой. Наагул яны сябравалі, а як напіваліся, выходзілі незаўважна ў калідор і пачыналі мачыць адно аднаго, прычым па-сапраўднаму, бяз дурняў, з выбітымі зубамі, з саплямі і съязамі на фэйсах. Так што якія зь іх маглі быць кадэбісты — ня ведаю. Мы іх спачатку разводзілі, а потым глядзім — ну, хулі, б'юцца пацаны і няхай сабе. Можа, у іх, у гісторыкаў, так прынята, можа, ім кгб за гэта даплачвае, чаго лезыці.

Яшчэ з намі на паверсе жыве Ваха. Ваха — грузін, хоць Сабака яго таксама называе жыдом. У Вахі свой бізнэс: каля кальцавой, на самым выезьдзе з гораду, зусім блізка ад нас, у яго стаіць некалькі кіёскаў, у якіх працуе некалькі наложнікаў. Наложнікі жывуць у адным з кіёскаў, збіраюцца там на ноч, узімку распальваюць вогнішча, аднаго разу ледзь не спалілі кіёск, добра, што ён быў жалезны, проста паапякаўліся, але выжылі. Ваха мае цэлья два пакоі — у адным ён жыве, а ў другім трymае кантрабанду, розныя там чакалядкі, колу, герайн і чупа-чупсы. Мянтуры ён плаціць, вахтарам таксама, нас не чапае, так што Ваха — пазытыўны герой, дакладна пазытыўны, інакш ня скажаш. Нам ён прадае непалённую вадзяру, хоць і ня робіць зыніжак. Сабакі Ваха баіцца, і калі той прыходзіць да нас, зачыняеца ў адным са сваіх пакояў, я сабе ўяўляю, як ён у гэты час пералічвае пацёртыя банкноты і заглытвае залатыя манэты, каб габрэй-антисэміт Сабака Паўлаў не адабраў у яго чаго-небудзь.

Далей па калідоры, недзе ў ягоных нетрах, жыве Какава — данбаскі інтэлігент. То бок яго мама працуе ў бібліятэцы на нейкай шахце. Какава тоўсты, і мы яго ня любім, ён, наадварот, цятнецца да нас, ну, у яго і выйсьця, па вялікім рахунку, іншага няма, хто стане вадзіцца з данбаскім інтэлігентам. Хаця ў яго ёсьць яшчэ нейкія знаёмыя ў горадзе, акрамя нас, нейкія музыканты, вядома ж, такія самыя піжоны, як і Какава, калі ён зь імі сустракаецца, то прыпаўзае дадому на рагах, накачаны партвайнамі, і завальваецца спаць. У Какавы ёсьць пясочны касыцюм, у якім ён падобны да сапраўднага мудака, ён яго амаль ніколі не здымае, ледзь ня ў душу ім ходзіць, калі накачваецца партвайнамі і прыпаўзае дадому, завальваецца ў ложак проста ў гэтым касыцюме, шматфункциянальная штука выходзіць — касыцюм данбаскага інтэлігента. Прачнушыся, Какава выходзіць на кухню і назірае, хто там што сабе гатуе, нюхае паўфабрыкаты і размаўляе на ўсялякія адцягненія тэмы — неапахмелены, тоўсты, у камечаным піжонскім касыцюме.

Яшчэ ўвесе час недзе побач жыве Марак — адбіты чувак з парваным правым вухам, кажа, што вуха яму пракусіў сабака, Паўлаў? — перапытвае абавязкова хто-небудзь, такі нібы жарт, Марак нейкі богабаязны ці проста тармазнуты, нават ня ве-

СЯРГІЙ ЖАДАН

даю, як патлумачыць, ён, скажам, мыецца толькі ўночы, гаворыць, што ня хоча, каб яму перашкаджалі, перашкаджалі што? пытаюся я ўвесь час, Марак чырванее, але працягвае мыецца толькі ўночы, такі вось чувак.

Зь іншых сяброў можна згадаць хіба што Карбюратара, так, Сашу Карбюратара, таксама майго добра гра прыяцеля, Саша прыехаў аднекуль з памежжа, хоць яно тут паўсюль, гэтае памежжа, Саша, уласна, прыехаў насуперак бацькоўскай волі, выяўляеца, і такое бывае, у яго дома засталіся мама і айчым, Саша скончыў курсы кіроўцаў, мае сапраўднае пасъведчаныне кіроўцы і хоча з часам адкрыць якую-небудзь кантору па перавозцы грузаў, ну, там купіць сабе катафалк і вазіць, скажам, мэблю, ён наагул з жарсыцю ставіцца да тэхнікі, калі вы разумееце, пра што я. Аднаго разу ён нават купіў сабе падручнікі са схемамі й апісанынямі аўтамабіляў і спрабаваў ва ўсім гэтым разабрацца. Пачаў ён, як ня цяжка здагацца, з карбюратараў. Пасыля гэтага падручнікі зьніклі, я сабе так разумею, што іх праста нехта прапіў, чаго дабру прападаць. Наагул, Карбюратар мае такую здольнасць — трапляць у гаўно, не для яго падрыхтаванае.

Ну, усіх астатніх я і сам ужо ня надта добра ведаю, зьяўляюцца розныя героі коміксай час ад часу, але прасачыць, хто яны і для чаго зьяўляюцца ў нашым жыцці, вельмі цяжка, так — прыходзіць які-небудзь, умоўна кажучы, Іваноўскі — хімэрны тыш, калі не сказаць ёбнуты, і, уласна, гэта ўсё, што пра яго можна сказаць. Фактычна ўсё.

Добрая, ад веку галодная, кампанія, якую незразумела што трymae разам, бо ў прынцыпе, усе адно аднаго недалюбліваюць, ну, але гэта яшчэ не прычына, каб ігнораваць здаровыя стасункі. Рабіць нам, па вялікім рахунку, няма чаго, хоць у кожнага сваё стаўленыне да рэчаінасці, у нашым веку яно зводзіцца да нейкіх простых прымхаў і жаданняў — там, патрахацца, я нават ня ведаю што яшчэ. Жанчыны нас ігноруюць, нават прасталыткі з кальцавой, мы час ад часу ходзім паглядзець на прасталытак, так, нібыта экспкурсіі, бясплатныя атракцыёны, грошай у нас, вядома, няма, таму мы праста зь імі тусяемся, клянчым цыгарэты, алавядаем розныя гісторыі з жыцця, перашкаджаючы ім, адным словам, зарабляць цяжкі хлеб прасталыткі. Але яны да нас ставяцца няблага, там, на кальцавой, яны не асабліва каму і патрэбныя, таксама, як мы, і ім, і нам не хапае бабак і любові грамадства, і яны, і мы перажывам гэтае мокрае дажджліве лета ў пустым харкаўскім прыгарадзе, зарослым травой і залепленым рэкламай, фантастычнае месца, фантастычныя прасталыткі, фантастычнае жыццё. Гомасексуалізмам мы не займаемся, але ўсё да гэтага ідзе.

7.00

Галоўнае, што яны ўсё правільна падлічылі, у такіх выпадках нешта недзе не дадумаеш — абавязкова пападзеш, тут ўсё ня так проста, калі пачынаеш рабіць свой бізнэс, нешта там прадаваць, найперш падумай, няхай ты нават бяспройгрышнымі, на першы погляд, фішкамі займаецца, ўсё адно лепш перастрахуйся. Адна рэч, калі маеш справу, скажам, з акцыямі або зь пераразылікамі, ну, карацей, калі бабкі табе ў рукі не трапляюць, тут яшчэ за цябе нехта можа ўсё падлічыць, ты толькі і маеш выконваць, што там ад цябе патрабуецца, і не займацца расыпізьдзяйствам на рабочым месцы. Іншая рэч, калі ты працуеш з жывымі бабкамі, з чорным, бля, налам, і за табой не стаіць кантора, калі апынаеся сам-насам, безь ніводнага пасярэдніка, з жывой грашовай масай, вось тады лепш падумаць, інакш дзе-небудзь абавязкова

ўляціш, гэта ўжо без варыянтаў. Колькі разоў даводзілася бачыць, як цалкам нармальная людзі хапаліся за адпачатку лажовыя речы, адпаведна — гарэлі разам з рэшткамі фінансавага дабрабыту і павагі супольнасці, бізнэс сярэдняй рукі — жахлівая штука, адзін толькі няправільны крок, і ўжо маеш паяльнік у дупе, такое вось першаснае нарошчванье капіталу ва ўмовах посттаталітарнага грамадства.

Яны і мне спачатку праланоўвалі ўвайсыці ў долю, але я чамусыці адмовіўся, ня ведаю, нешта мяне насыцярожыла, нават ня ведаю, што — зьнешне ўсё выглядала сур'ёзна, мой сябра Вася Камуніст, добры хлопец, рэдкай душы паходзіц, у нейкі момант заламаўся жыць на гарэлцы з гарбатай з пастаяннымі перабоямі і ўсё падлічыў, выходзіла нібы зграбна: яны скідваюцца на чацьвярох, едуць у Расею, купляюць там на ўсе бабкі дзъве скрыні вадзяры, калі купіць у нас даляры і памяняць іх у Расеі, яны акурат выйгравалі на курсе, тым больш, калі бярэш оптам, ну, дзъве скрыні — гэта ня опт, але како гэта хвалюе. У Расею і назад яны дабіраюцца электрычкамі, на квітках эканомяць, у дарозе харчуюцца ўсё той жа вадзярай, прывозяць яе назад і сплаўляюць на вакзале за падвойны кошт, потым зноў едуць у Расею і купляюць чатыры скрыні вадзяры, такім жа чынам прывозяць яе назад і так сама сплаўляюць, гэта возьме трохі часу, але за пару начэй на Паўднёвым вакзале гораду Харкова можна прадаць што заўгодна, нават душу, калі яна ў цябе ёсьць, пасыля гэтага пачыналася найцікавейшае: яны едуць яшчэ раз, апошні, і на ўсе бабкі купляюць восем скрынія вадзяры, перавозіць яе трохі рызыкоўна, але паспрабаваць можна, у выпадку чаго адкупіцца ад мытнікаў можна будзе той жа вадзярай, хоць і шкада.

І вось, — казалі яны мне, — у нас выходзіць па дзъве скрыні вадзяры на рыла, уяўляеш? Ну, — кажу, — і што? І мы, — гаварылі яны з прыдыхам, — іх праубухаем!!! Што, усе восем скрынія? Так! Не агораем, — кажу. Хуй, — кажа Вася Камуніст, — дні за тры агораем, дакладна агораем. Я ўявіў сабе гэтыя тры дні і адмовіўся.

Вася сапраўды ўмее такія рэчы сур'ёзна правярнуць, я яго разумею, у прынцыпе, што яму губляць? — гэта ягоны шанец хаця б некалькі дзён ня мець перабояў з харчовым кошыкам, які, у ягоным выпадку, складаецца амаль выключна зь лікёра-гарэлкавай прадукцыі, уласна, гарэлкавай, прычым тут лікёры. Ён набірае скаўтаў, падгаворвае Марака, Марак пагаджаецца досыць хутка — чаго б і не паехаць, кажа, у горадзе яму рабіць няма чаго, ім нават міліцыя не цікавіцца, таму што жыве Марак без пратэкті, як і належыць сапраўднаму марскому воўку, уночы хаваецца ў дўшы, удзень адсыпаецца, пра яго існаваныне наагул мала хто ведае, майскі дэмбель, адным словам, яшчэ да іх прыстаюць два нейкія чувакі невядомага сацыяльнага падданства й адміністратарыўнага падпрадкаўанья, Вася ўсю ноч зь серады на чацвер праводзіц сярод іх агітацыйную работу, кажа, што ў Расеі цяпер можна амаль за нішто скупіць ледзь ня ўсё, хоць танкі церазь мяжу пераганяй, але танкаў яны ня хочуць, яны хочуць вадзяры, таму плян усім падабаецца, я б таксама пагадзіўся, я ўжо казаў, ды ня склалася. І вось на раніцу яны-такі зрываютца ехаць за сваімі прымроенымі сінімі птушкамі дэмпінгавага алькааголю, скідваюцца, у каго колькі ёсьць, але ў іх не хапае нават на марозіва.

Трэба нешта прадаваць. Нехта з кампаніі прыцягвае фотаапарат, вось, кажа, фотаапарат, а не шкада? пытаюць яго, не, усё нармальная, кажа ён, усё адно фатографаваць няма каго, сапраўды, пагаджаюцца ўсе, што тут фатографаваць, сам Вася даскае аднекуль заныканы бінокль, я, напрыклад, ня ведаў, што ў яго ёсьць бінокль, хоць

СЯРГІЙ ЖАДАН

мы і сябры, такая вось штука. Ну, і застаецца цяпер камусыці ўсё гэтае непатрэбства прадаць. У прынцыпе, — думае Вася, — прадаць можна было б Мараку, ён лох, ён бы купіў. Але Марак у долі. Можна прадаць Какаву, Какава таксама лох, і ён ня ў долі. Але Какава ня толькі ня ў долі — ён наагул зынік, яго ўжо некалькі дзён ніхто ня бачыў. І тут нехта згадвае пра Ваху, правільна, — кажа Вася, — Ваха — грузін, грузіны любяць оптыку, праўда? — недаверліва перапытвае нехта з кампаніі, ну, канечне, — кажа Вася, — канечне: усе грузіны любяць оптыку, і яны ідуць да Вахі і знаходзяць яго ў адным зъ ягоных кіёскаў, кажуць, тышу, Ваха, оптыку возьмеш?

Але Ваха гэтым прахалодным чэрвеньскім ранкам не зусім сябруе з галавой, ён па вушы завяз ва ўласным канабісе, які ён зъ вечара паліць ва ўласным, зноў жа, кіёску разам з наложнікамі, таму ў Вахі пачынаюцца жахі, якую оптыку, камандзір? — пытаецца ён. — Чаму оптыку? Вася дастае з пакета стары бінокль без матузкоў і амаль не ўжываны аппарат «ФЕД 5» у рыпучым скуранным футляры, вось, кажа Ваху, бяры, не пашкадуеш, тавар харошы. Але Ваха перапужаны і з кіёску не выходзіць, сядзіць там разам з наложнікамі і глядзіць на Васю скрозь цесную амбра-зуру, але Вася яму ўсьміхаецца па-сябройску і астатнія скаўты таксама ўсьміхаюцца, хоць і трохі напружана, і Ваха раптам думае — бля, думае ён, бля, што я раблю, чаму я тут сяджу, якая цяпер гадзіна, што гэта за мудакі стаяць перада мной, і галоўнае — чаму яны зъ біноклем?! Але нейкія галасы яму нешта нашэптваюць, і ён-такі выпаўзае вонкі і бярэ ў свае неслухманныя руکі аптычную прыладу, яго адводзяць трошкі ўбок, каб ён меў на што паглядзець, на дварэ пуста, паветра наўкола кіёскаў пахне канабісам і даждком, Ваха глядзіць у бінокль і са святым трапятаньнем разглядае запоўненую ціхія аўтастаянкі, канцавую трыццаць восьмага, некалькіх прасталытак на перакрыжаваныні, і далей па коле — недароблены дзе-вяціпавярховік, што выпаўзае аднекуль з балота, і так павярнуўшыся вакол уласнае восі, ён раптам натыкаецца ўзброеным вокам на ўласны, зноў жа, кіёск, і перад яго затуманенымі вачыма раптам выразна паўстae надпіс «ЧП ВАХА», ні хуя сабе, думае ён, гэта ж я, і тут яго прэ канчаткова...

Прадаўши оптыку й атрымаўши на рукі неблагую, як на іхныя сыцілывя скаўцкія патрэбы, суму, сябры тут жа, над целам напаўпрытомнага Вахі, купляюць у ягоных наложнікаў два літровыя «Кайзэры» і праста так ідуць на вакзал, каб сесыці на першую ранішнюю электрычку да гораду Белгараду, яны трохі ўзбуджаныя і шумныя, сярод пахучага летняга ранку, пад свежымі нябесамі, адчайдушныя шукальнікі радасыці і прыгодаў, збоку яны сапраўды падобныя да турыстаў, ці лепш нават да ба-гамольцаў, што едуць сабе на ба-гамольле ў горад рускай славы Белгарад і не бяруць з сабой нічога лішняга, акрамя двух «Кайзэраў» і студэнцкіх квіткоў, а з улікам таго, што да Белгарада «Кайзэраў» яны вып'юць, то і наагул нічога лішняга, сапраўдныя табе ба-гамольцы.

11.00

У Белгарадзе яны вырашаюць спачатку паглядзець горад, усё-ткі цікава, як тут людзі жывуць, потым узяць тое, што ім належыць, і вячэрняй электрычкай вярнуцца назад, часу ў іх дастаткова, съпяшацца няма куды, таму яны выходзяць праз зарыганны вакзал гораду рускай славы, і ім адразу трапляецца крама зъ вялікай колькасцю алькаголю ўсярэдзіне. Нехуй у гэтym Белгарадзе глядзець, — кажа Вася і заходзіць

усярэдзіну. Яму ніхто не пярэчыць.

«Што вам, сыночки?» — пытаецца прадавачка. «Мамаша, мамаша, — гаворыць Вася Камуніст, — нам водачкі». «Колькі?» — пытаецца прадаўніца. «Дзьве», — гаворыць Вася. «Пляшкі?» — дзелавіта пытаецца яна. «Скрыні», — кажа Вася. «А вам, сыночки, па шаснаццаць гадкоў ужо ёсьць?» — кампанія дружна дастае студэнцкія пасьведчаныні зь дзяржаўнай сымболікай сваёй рэспублікі. Пасыля чаго крэпасць здаецца, і вадзяру ім прадаюць.

«Добра было б яе трахнуць», — кажа Марак ужо на вакзале. «Чувак, — нэрвова адказвае Вася, — ты тут бізнесам займаесься ці блядзтвам?» Рытарычнае пытаныне ў правінцыі.

14.00

На зваротным шляху іх пабіў патруль. Увогуле, яны самі вінаватыя, разыняволіліся, маючы ў руках такое добро, расслабіліся і закурылі проста ў вагоне, а паколькі вагон быў амаль пусты, то патруль нават ня меў выбару, моўчкі падышоў і надаваў дручкамі па съпінах. Скаўты маўчалі і, каб ня выказаць болю і роспачы, думалі пра нешта добрае, а паколькі яно — гэтае добрае — знаходзілася зусім побач, пад лавай, то і думалася ім лёгка, і экзэкуцыю яны перанеслы годна. Хоць патруль, вядома, разылічваў на нейкае ўзброенае супраціўленыне, яны ўжо некалькі гадзінаў тут катаюцца туды-сюды, іх па-свойму можна зразумець, катаеся тут у занюханай электрычцы ўздоўж дзяржаўнай мяжы і нават пабіцца няма з кім — навокал адны спэклянткі, з кім тут біцца, яны і скаўтаў білі хутчэй па інэрцый, так — каб форму ня страціць, хоць лягчай ад гэтага нікому не было.

«Підарасы, — кажа Вася, калі патруль зынікае, — лепш ішлі б на завод, у цэх». «Правільна, — кажа Марак, — у ліцейны цэх». Усе пагаджаюцца — правільна, у ліцейны цэх, у ліцейны цэх, ліцейны цэх — гэта крута.

18.00

На вакзале, ужо ў Харкаве, яны знаходзяць гуцулаў, што другі месяц прабіваюцца аднекуль з-пад Кастрамы, з заробкаў, і сядзяць некалькі дзён на харкаўскім вакзале, бабкі прасадзілі, так што цяпер ня ведаюць, куды ім лепш паехаць — назад пад Кастраму, яшчэ бабак зарабіць, ці ўсё-ткі дадому, паколькі не сэзон, яны вырашаюць ехаць дадому, дастаюць з ашчаку рэшткі бабак і купляюць у скаўтаў адну са скрыняў вадзяры, вадзяра ў скаўтаў таньнейшая, чым паўсюль на вакзале, таму гуцулы бяруць адразу скрыню, хто яго ведае, як яно далей складзецца, лепш гэтым не рызыковаць.

У Васі з кампаніяй раптам зьяўляецца плойма грошай. Двоє безыменных чувакоў адразу намагаюцца ўсё падзяліць, але Вася кажа ім — хуй, робім як дамовіліся, чувакі настойваюць, Марак у гэтай сітуацыі шчыра ня ведае, як паводзіцца, у ягоным жыцці пры ім яшчэ ніхто бабак не дзяліў, таму чувакі вырашаюць, што ён таксама за Васю і проста набіць ім рыла не адважваюцца, добра, кажуць яны, тады ганіце нам вадзяру, — хуй вам, — Вася прыгрымліваецца нейкіх сваіх камуністычных прынцыпаў і дзяліцца ня хоча, тады чувакі нахабам лезуць у торбу, адкуль бяруць па фляконе ў руку, то бок, колькі гэта выходзіць, — чатыры фляконы, і валяць адтуль, фотаапарат вернеце, — кажуць яны на разыўтаныне і зынікаюць у падземным пераходзе. «Чаго гэта

СЯРГІЙ ЖАДАН

яны?» — пытаецца Марак, яму сытуацыя не падабаецца, такая прыкольная кампанія была, вадзяру пілі, пра жыщьцё гаварылі, ніхто яго — Марака — не абражай, і раптам на табе. «Бачыш, — кажа Вася Камуніст, — як гроши людзей псууюць». «Мяне не псууюць», — гаворыць Марак. «У цябе іх няма», — адказвае Вася Камуніст і ідзе далей прадаваць вадзяру.

Але гандаль неяк затарможваецца, плятформы пустыя, усе, хто хацеў паехаць, напэўна, паехалі ўжо, Вася не прыдумвае нічога лепшага, як зноў пайсьці да гуцулаў, а гуцулы ўжо п'яныя настолькі, што згаджаюцца зноў узяць вадзяру, добра, кажуць яны, і бяруць у Васі яшчэ некалькі фляконаў, пасыля гэтага Вася спрытна ўцюхвае пляшку нейкай бабулі, якая безнадзейна чакае чагосыці, каля яе таўчэцца ўнук гадоў сямі, уласна, унук і радзіць бабулі ўзяць флякон, бяры, кажа, у дарозе прыдасца, бабуля сварыцца на яго, але да парады прыслухоўваецца і флякон бярэ, таму ў Васі застаецца зусім няшмат.

З суседній плятформы за імі ўжо пэўны час сочаць троесур'ёзных чувакоў у адыдасаўскіх касыцюмах, яны падыходзяць да Васі з Мараком, заціскаюць іх у коле, і кажуць: «Хто вы такія?»

Вася пачынае тлумачыць. Чувакі слухаюць, потым ім гэта, здаецца, надакучвае, і яны гавораць, ведаецце, гэта мы спыталіся, як кажуць, зь ветлівасыці, насамрэч нам усё адно, хто вы і адкуль, і колькі вас тут, мы вам вось што хацелі сказаць: калі мы вас тут яшчэ раз убачым — мы вас закапаем недзе між першай і другой плятформамі, так, каб штовечар над вашымі магіламі трывожна гудзеў кіеўскі фірмовы, але пакуль што мы гэтага рабіць ня будзем (пасыля гэтага перапужаны Вася трошкі спакойваецца, перапужаны Марак — не), тут наагул мы гандлюем усім алькаголем, гэта, калі можна так сказаць, наша зямля, і вы нам тут не патрэбныя (і Вася, і Марак раптам востра гэта адчуваюць), і мы вось тут з вамі пагаварылі, бачым, што вы напраўду не канкурэнты, здаецца, вы проста дэбілы (абодва ў думках з гэтым пагаджаюцца), таму на першы раз мы вас чапаць ня будзем, але ў якасці кампэнсацыі («Вой», — думае Марак. Вася напалохана маўчыць) мы возьмем у вас вадзяру. Але ня ўсю, вось такія мы высакародныя разбойнікі, каб вы ведалі. Яны залязаюць у торбу і бяруць адтуль па фляконе, і, кажуць, яшчэ адно — мы б вас увогуле не чапалі, але вы вадзяру вельмі танна прадаяце, зьбіваецце цану, ясна, дэбілы?

Вася і Марак забягаюць у падземны пераход і там пераводзяць дых. «Підарасы, — Вася бярэцца за старое, — іх бы ў цэх». Але Марака ідэя ўжо не прыколвае, пайшли дадому, пачынае ён, хуй, кажа Вася, яшчэ пяць фляконаў засталося, прадамо і паедзем, заб'юць, кажа Марак, ай, перастань, кажа Вася, чаго ты баісься, зараз хутка ўсё сплавім, купім хаўкі і дадому, давай, ня бойся, не, гаворыць Марак, не хачу, баюся. Добра, не выгрымлівае Вася Камуніст, хран з табой. Вось табе за работу, давай, валі: ён дастае дзьве пляшкі і дae іх Мараку. Марак вагаецца толькі нейкае імгненьне, значыць так, думае ён, зранку ў мяне не было нічога. Цяпер у мяне дзьве пляшкі. Відавочна, што я ў плюсах, вырашае ён і забірае сумленна заробленую вадзяру. Усё, давай, кажа Вася, дома ўбачымся. «Та-ак, сапраўды дэбіл», — думае ён, гледзячы ў сыпіну кампаньёну, чыя стомленая ваенна-марская туша зынікае ў цемры пераходу. На вуліцы таксама цымнене, зъяўляюцца зоры, і птушкі хаваюцца ад дажджу ў памяшканыні вакзалу. «Калі зараз паехаць дахаты, — думае Марак, — можна зачыніцца ў дўшы і да ранку ўсё выпіць». Так ён і робіць.

21.00

Ён бярэ ўсё, што ў яго засталося, і ідзе па вячэрнім пэроне, хочаш ня хочаш, мусіш рызыкаваць, калі табе дзевятынацаць і галава забітая голымі цёткамі з газэтных вокладак, рэклямай і прапагандай — чаго табе баянца на трэцяй плятформе Паўднёвага вакзалу гораду Харкава. У 21.00 падыходзіць транзытны на Баку, праваднікі-бакінцы — людзі салідныя, з бабкамі, можна рызыкнуць. Вася падыходзіць да першага вагона, яго пасылаюць, потым да наступнага, на трэці раз тоўсты бакінскі камісар спыняе яго: «Водка нэ травлэнна?» — пытае. «Нармальна водка, нармальна», — кажа Вася. «Добра, давай, пашлі ў вагон». «Навошта ў вагон?» — Вася насыцярожваецца. «Нэ бойся, нэ бойся, — кажа камісар, — я проста праверу — палённая ў цябе водка ці не, калі ўсё нармальна — вазьму ўсю адразу». Яны заходзяць у купэ правадніка, там пахне анашою і проста дарагім тытунём, у вагоне цёпла і напаўпуста, у Баку амаль ніхто ня едзе, тыя, хто едзе — съпяць, дзявятая вечара, што ім яшчэ рабіць, на пэрон не выходзяць, каб лішні раз не нарвацца на шмон, гарэлку потым у правадніка купяць, лепш не савацца на вакзал, ад іх усіх за некалькі мэтраў нясе спэрмаю і плянам, так, нібы ўсю дарогу, некалькі дзён і начэй, яны дрочаць па аблкурцы, грамадзяне ёбанага Азэрбайджану. «Захадзі», — кажа Васю праваднік, Вася заходзіць у паўзмрок купэ, і праваднік рэзка зачыняе за ім дзъверы. «Пасядзі тут», — кажа, зачыняе дзъверы на ключ і кудысьці ідзе, Вася пачынае панікаваць, б'е з нагі ў съценку, стукае ў зачыненую акно, круціцца як шчур у цесным, прапахлым азіяцкім травамі пакоі, нарэшце сядзе на пранумараваную коўдру, якой засыленая паліца, і пачынае плакаць, съціскаючы пад пахай пакет з вадзярай. Ну, добра, гаворыць ён сам себе, добра, ня ный, што яны табе зробяць, ну, забяруць вадзяру, на хера мне гэтая вадзяра, падумаеш — вадзяра. Трахнуць. Так, трахнуць могуць, асабліва гэты кабан у чыгуначным картузе, які зачыніў мяне тут. Не, ня трахнуць, як мяне можна трахаць, але Вася глядзіць на столік, засыпаны цыгарэтамі і прэзэрватывамі, і думae, што ў прынцыпе могуць і трахнуць. Могуць прадаць чачэнам на камплектуючыя запчасткі. Патрэбны я чачэнам? Канечне, патрэбны. На органы, там, ныркі адрэжуць, лёгкія, яйцы, прывяжуць дзе-небудзь у сябе ў ауле за ногі і пачнуць дзяўбці пячонку, як Прамэтэю, або прэпаруюць, як кроліка, і зробяць са скury баявы чачэнскі барабан, мама з Чаркасаў нават на магілу ня прыйдзе, трэба валіць, валіць, пакуль бакінец не прыйшоў: Вася здымает пас і перавязвае клямку дзъвярэй, цяпер захочуць — ня ўвойдуць, спрабуе адчыніць акно, яно трошкі паддаецца, Вася высоўвае галаву вонкі, у пахукае вакзальнае сутоньне, націкае яшчэ, адтуліна павялічваецца, Вася пераводзіць дых, бачыць на паліцы некалькі порначасопісаў і рашучы сігае ў акно. Тут цягнік рэзка кранаецца, рыпіць сваімі рэўматычнымі суставамі і рушыць у бок Баку, цягнучы з сабой, акрамя ўсяго, і ні ў чым не вінаватага Васю Камуніста, майго сябра, між іншым.

Заўжды так: хочаш ня хочаш — мусіш змагацца, інакш з гэтага нічога ня выйдзе, або сядзі дома і ня рышайся, або ўжо давай — спрабуй узяць за яйцы прыкрыя абставіны, а там, калі ўсё атрымаецца, цябе ававязкова чакае джэк-пот, ну, там, ня ведаю, што ў такіх выпадках даюць пераможцам — дысконтная картка, сталая зыніжкі, бясплатны сэкс, карацей — дрыгайся, інакш табе з гэтага гаўна ўсё адно ня выбрацца; Вася з адчаем глядзіць, як паўзь яго праплываюць апошнія вакзальныя прыбудовы, зынікаюць спекулянткі і кантрабандысты, нават ментаўні нідзе не відаць, у такой

СЯРГІЙ ЖАДАН

сътуацыі ён бы і ёй быў рады, увесь гэты набор знаёмых і родных рэаліяў зынікае недзе ў блакітнай далечыні, і ў гэты час бакінскі камісар разьбіраецца са сваімі няхітрымі справамі, згадвае пра закладніка і спрабуе зайсьці ва ўласнае купэ. Але дзьверы не паддаюцца. Гэй, няверны, давай адчыняй, кръгчышь ён нешта кшталту гэтага. Вагон трывожна чакае. Вася гарачкава соўваеца ў акне і раптам разумее, што захрас. Праваднік наагул нічога не разумее. Ён па звычы ю гаворыць па-азэрбайджанску са шчодрымі дадаткамі з братніх славянскіх моваў, спачатку проста лаеца, потым пужаеца — раптам скаўта хапіў кандрацій, потым нэрвова пачынае заклікаць Васю да парадку і сумленыня, пасажыраў заклікае быць съведкамі, цягнік ужо недзе ў прыгарадзе, і тут аконная рама, у якой захрас Вася Камуніст, не вытрымлівае і трашчыць, Вася пасыпявае згрупаваецца, выварочваеца ў акне і цалкам прыщэльна, як пацяганы дваровы кацяра, спляноўвае з акна, вецер урываеца ў пустое купэ для адпачынку праваднікоў і весела штурляе пад столь ігральныя карты, упакоўкі з-пад прэзэрватываў і парнаграфічныя ўлёткі, руйнуючы, адным словам, усталяваны поўбыт працаўніка азэрбайджанскага міністэрства шляхоў зносінаў. І бясконцы цягнік, напоўненымяшкамі з вугалем і валізамі з герайнам, весела памахвае хвастом і ўжо пярэднімі вагонамі ўяжджае на тэрыторыю Рәсей, адным словам, чувакам не пазайздросыціш.

23.00 — 08.00

Вася нават нічога не ламае, у сэнсе, не ў вагоне нешта, а сабе — нічога не ламае. Проста скочваеца з насыпу, рве правую штаніну, але нават вадзяру — якую ён увесь гэты час сутаргава прыціскае да сэрца — не выпускае і не разьбівае. Ужо не гаворачы пра розныя там рэбры, галенастопы і ўсякую такую анатамічную паябень. Устае так, нібы нічога не адбылося, абтрушвае штаніну, выцірае ўспацелыя далоні аб швэдар, каб гарэлка, глядзі, ня высылізнула, і ідзе шукаць цывілізацыю, ну, але якая там цывілізацыя, калі ты з вагона выпаў, так — ідзеш, куды можаш, уздоўж заводzkіх парканоў, мінаючы колішнюю гордасць абароннай прамысловасці, і толькі зямля пад падэшвамі чвакае — вязкая і прыставучая, як пажаваны стымарал. Але раптам Вася выходзіць на трамвайныя рэйкі, ну, гэта ўжо добра, думае ён, яшчэ б ведаць, у які мне бок, ён сядзе на рэйкі і дастае пляшку. Надпівае і думае пляшку схаваць, але вырашае не сипяшацца, куды сипяшацца, думае ён, да раніцы пратрымаюся, а там пабачым, і ён п'е далей і не пераймаеца надта ні гэтай ноччу, ні ўсім сваім няўдалым бізнэсам. Усё нармальна, у прынцыпе, усё нармальна, магло быць нашмат горш, маглі наагул забіць або падвесіць дзе-небудзь у тамбуры, або ў топцы засмажыць, тунгусы сраныя, Вася смачна прыкладаеца да пляшкі, так, думае ён, добра, што вадзяры шмат, усю нават ня вып'ю. Добра, дарэчы, што ня вып'ю, а то дзе яе цяпер купіш, думае ён і так і сядзіц — у драных джынсах, што спадаюць бяз паса, у цёмным швэдры і бітых красоўках, на мокрых рэйках, на якіх час ад часу пабліскуюць пранізлыі выяя месяцовых проміні.

А першай ночы Васю ледзь не пераехаў дзяжурны трамвай. Кіроўца толькі ў апошні момант бачыць, што на рэйках нешта ёсьць, сабака, думае кіроўца, і вырашае расыціснуць, але ўсё ж пасыпявае заўважыць, што не — не сабака, які сабака, сабакі вадзяру з горла ня глушаць, пасыпявае прытармазіць, выбягае з трамвая і знаходзіць

на рэйках п'янага Васю. Ты што — дэбіл? крычыць ён, я ж цябе, бля, ледзь напалам не разъдзяліў. Прабач, кажа Вася, я ад цягніка адстаў, на, вось, вадзяры, кіроўца бярэ, добра, кажа ён сам сабе, ад стрэсу трошкі можна, і сядзе каля Vasі. Так яны і сядзяць сабе на рэйках, нават не размаўляючы, сядзяць, маўчаць, не перашкаджаюць адзін аднаму — рэйкі шырокія, месца ўсім хопіць, пачынае накропваць дробны дожджык, добра, кажа нарэшце кіроўца, паехалі, я цябе магу да парку падкінуць, там неяк дабярэсься, дзякую, кажа Вася, але квіток купіш, у нас тут кантралёры на лініі, якія кантралёры? дзівіцца Вася — ноч на дварэ, ага, абражаетца кіроўца, прызвычайліся без квіткоў езьдзіць, чорт з табой, мне час ехаць, і яны залязаюць у халодны трамвай і едуць у парк, па дарозе сапраўды падсаджваецца кантралёрка, падыходзіць да Vasі, той хоча заплаціць ёй, лезе ў кішэню, але знаходзіць там толькі тоўсты пачак расейскіх рублёў, вытаргаваных у гуцулаў, і ўсё, і больш нічога, вось, кажа ён кантралёрцы, вазьміце. Што гэта? пытаецца тая, гроши, гаворыць Вася, якія гэта гроши? гэта брудныя гроши, гаворыць Вася, брудныя. Вазьміце іх, калі ласка. Але кантралёрка раптам кажа: ні фіга — мне гэтая гроши не патрэбныя, давай нашыя. Ды дзе я іх вазьму? стомлена адбіваецца Вася. Бяры дзе хочаш, жорстка гаворыць кантралёрка. Я ад цягніка адстаў, кажа Вася, але кантралёрка не рэагуе. Ну, хочаце, я вам вадзяры дам? Не, адмаўляеце кантралёрка, не хачу. Як гэта? зьдзіўляеце Вася.

«Што тут скажаш, — думае ён. — Ні квітка ўзяць, ні штраф заплаціць, няпруха, адным словам». Ён выходзіць з трамвая, сядзе на рэйкі і дастае другую пляшку. Мокрыя бліскучыя рэйкі раўнамерна цягнуцца ад яго ў абодва бакі бясконцасці, менавіта гэта, па вялікім рахунку, і мірыць яго з рэчаіснасцю.

УСТУП №4

22.00

Калі я стану дарослым і мне будзе шэсцьдзесят чатыры, я абавязкова згадаю ўсё гэтае марнатраўства, хоць бы дзеля таго, каб спраўдзіць, ці ператварыўся і я ў такую маларухому худобу, якая толькі і можа, што перажоўваць нікелевымі сківіцамі запасы хаўкі, нарыйтаваныя для доўгай паліянай зімы. Як я буду пачувацца ў шэсцьдзесят чатыры? Ці будуць мяні таксама ненавідзець усе гэтая дзецы вуліцаў і супэрмаркетаў, як сёньня я ненавіджу ўсіх, каму за сорак і хто пасыпей ужо акапацца на зялённых пагорках гэтага жыщыця, акурат зь яго сонечнага боку? И як я сам буду стаўіцца да іх? Што трэба рабіць цягам жыщыця са сваімі мазгамі, каб яны наскрозь не пратухлі і не ператварыліся ў сылізкую масу водарасцяцяў, непрыдатных нават для ўжыванья ў харч? Падазраю, калі я нешта пра гэта і даведаюся, дык менавіта ў свае шэсцьдзесят чатыры, і тады штосьці мяніць мне ўжо не захочацца. Што зь імі з усімі робіцца, яны, вядома ж, таксама пачыналі як нармальныя вясёлыя жыхары нашых гарадоў і вёсак, ім, натуральна, падабалася гэтае жыщыцё, не маглі ж яны адпачатку быць такімі дэпрэсіўнымі ўёбкамі, якімі яны зрабіліся цяпер, у свае пяцьдзесят-шэсцьдзесят. Тады з чаго пачыналася іхная пэрсанальная вялікая дэпрэсія, дзе яе карані? Пэўна, гэта ад сэксу ці ад савецкай улады, іншага тлумачэння асабіста я не знаходжу. Я люблю разглядаць старыя фотаальбомы з карткамі саракавых-пяцідзесятых гадоў, дзе гэтая чувакі, вясёлыя і коратка стрыжаныя, абавязкова

СЯРГІЙ ЖАДАН

ўсьміхающца ў камэру, у вайсковых або пэтэвэшных формах, з простымі і патрэбнымі ўсім речамі ў руках — разводнымі ключамі, фугаснымі гранатамі ці, на крайняк, макетамі самалётаў, дзеці вялікага народу, съязганосцы, бляха-муха, куды гэта ўсё падзелася, савок выштіснуў зь іх усё людзкае і ператварыў у паўфабрыкаты для дзядзькі сэма, вось што я думаю. Ва ўсялякім разе я ўвесь час заўважаю, зь якой нянявісьцю і агідай яны глядзяць на ўласных дзяцей, яны плююць на іх, адлоўліваюць у глухіх калідорах нашай бязьмежнай краіны і хуячаць па нырках цяжкім кірзавым ботам сацыяльнае адаптацыі. Вось такая вось штука.

19.00

Калі перад табой столькі дзвіярэй, ты ніколі ня ведаеш, у якія менавіта табе трэба зайдыці, думаю я, стоячы перад трамвайнымі вагонамі. Гэта ўжо трапіці ці чацьвёрты, які я пра-пускаю, я ніяк не могу сканцэнтравацца і вырашыць, што канкрэтна мне трэба і для чаго. То бок куды я маю пачаць і хто мяне там чакае. Неяк неспадзянавана я застаўся адзін, безъ сяброў і знаёмых, без настаўнікаў і гуру, і толькі пасажыры, што стаяць тут поруч са мной, на канцавой, пад дажджом, запіхваюцца ў трамвайныя вагоны, і я ім, здаецца, перашкаджаю. Ва ўсялякім разе глядзяць яны на мяне непрыветна, гэта ўжо дакладна. И вось, калі я ўжо больш-менш вырашаю, чаго хачу, за маёй сыпінай узынікаюць дзівые постасці ў плашч-палатах і пагонах і забіраюць мяне з сабой, я спачатку вырашаю ўскочыць у пусты трамвайны вагон, ну, але гэта дакладна быў ня мой маршрут і ня мой дзень — мяне схапілі за рукі і пацягнулі праз плошчу.

19.30

Выглядае, як казарма. І пахне, як у казарме, дарэчы, чым тут напраўду пахне? Тушонкай, ва ўсіх казармах пахне тушонкай і дэзэртэрамі, доўбанае гарматнае мясо, вось чым тут пахне. У шклянай будцы сядзіць вартавы з абрэзаным калашом, чытае парнуху і жарэ кансервы, выщягваючы іх са слоіка раскладнай лыжкай. Калі мы зайдзем, ён нават не варухнуўся, вось што значыць баявая выпраўка і жалезныя нэрвы. У калідоры вісіць некалькі вялікіх лямпаў, праўда, съятло ня надта яркае, але ў мяне паўгадзіны ўжо цякуць сълёзы, я амаль нічога ня бачу, так што лямпы мяне сълепяць, я нават не могу разглядзець, што там за кансервы жарэ вартавы. Ён нас моўчкі пра-пускае, і яны нават не вітаюцца адзін з адным, чмошны народ — сяржанты, чмошны і суворы, як фіны альбо ляпляндцы. Яны мяне праста ненавідзяць, ублюдкі фашысцкія, сядзяць тут, жаруць сваю тушонку, я б цяпер ужо дома быў, калі б ня гэтыя ляпляндцы. З выгляду нармальныя чувакі, магчыма, на некалькі гадоў старэйшыя за мяне, у іншых абставінах мы маглі б пасябраваць, хадзілі б на футбол, у кіно, я ня ведаю, што там яшчэ робяць сябры, ну, але людзі вельмі псууюцца, варта ім толькі абматацца службовымі аничамі, магу толькі ўяўіць, што зь імі далей будзе, гэта ж так праста ня скончыцца, яны ж самі павінныя разумець такія рэчы, ляпляндцы гэтыя.

19.15

Так, пацан, — кажа адзін зь іх, відавочна, старэйшы або нахабнейшы. — Альбо ты ідзеши далей, альбо мы зараз цябе заб'ём. Пачакайце-пачакайце, — кажу я, — вы не разумееце — у мяне ўсё нармальна, давайце я сапраўды пайду, але ў іншы бок, туды,

куды я ўжо ішоў. Куды ты ішоў? — крычыць старэйшы, ты захрас у дзъярах, людзі зайсьці не маглі. Сур'ёзна? — пытаюся. — Ну, мяне, вядома ж, падштурхнулі. Хто цябе штурхаў? — крычыць той самы. — Ты праста пад колы кінүўся, а потым у дзъярах захрас. Добра-добра, — кажу я, — давайце я пайду туды і яшчэ раз паспрабую, добра? І я напраўду спрабую вызваліцца зь іхных абдоймаў, і ўжо тады яны пачынаюць мяне біць. А калі і гэта не дапамагае, то праста дастаюць балёнчыкі і шчодра паліваюць мяне чаромхаю, адварочваючыся пры гэтым. Пэўна, гэты пах ім не падабаецца.

22.30

І ты, блядзь, ты — які ад прыроджанага алькагалізму і вясёлай натуры яшчэ ўчора рабіў зусім вар'яцкія рэчы — ты раптам згодны падтрымаць якія заўгодна рэпрэсіі і карнія апэрацыі, ты валяесьца дома, чытаеш крымінальную хроніку і балееш не за сумленных у сваім вар'яцтве маньякаў, а за генэралаў стаўкі і касталомаў з надзвычайных аддзелаў, стары рэакцыйны ўблюдак, што забыўся на церпкі пах раус. Менавіта так і пачынаецца фашизм — учорашнія байцы нябачнага фронту раптам ператвараюцца ў тлустае апіршча для антыгуманых эксперыментуў з рэчаіснасцю і съядомасцю, тыя, хто толькі ўчора вярнуліся з франтоў і акопаў пераможцамі, ужо празь нейкія дзесяць-пятнаццаць гадоў раптам пераўтвараюцца ў фашистскіх съвіней, вось у чым найвялікшая таямніца цывілізацыі, грамадзтва пажырае само сябе, яно цяжкое й асядае пад цяжарам сылікону, якім само сябе і накачвае.

19.45

— Так, — кажа адзін з фашистаў, — даставай, што там у цябе ў кішэнях.
 — Не магу, — адказваю. — Спачатку наручнікі здыміце.
 — Не выёбвайся.
 — Ну, хаця б часова здыміце, я дастану, а потым вы зноў іх надзенеце.
 — Ну-ну, мы іх здымем — а ты зноў уцякаць. Давай выцяграй, а то па галаве дамо.
 — Вы ня маецце права мяне біць, — кажу я фашистам. — Я дэкану патэлефаную.
 — Гэта мы зараз дэкану патэлефануем, — кажуць фашисты.
 — Не, гэта мой дэкан, так што тэлефанаваць яму буду я.
 — Менш піздзі, — гавораць яны.

Так, размова нешта ня клеіцца. Цікава, дзе ў іх тут газавая камэра, я ўсё яшчэ дрэнна бачу. Да таго ж газ, накладзены на выпітае мной, складае нейкія вясёлкавыя камбінацыі ў галаве.

— Зараз мы цябе сфатаграфуем.
 — Гэта яшчэ навошта? — пытаюся я.
 — На памяць, — съмлюцца фашисты.
 — А дзе тут у вас газавая камэра? — пытаюся я.
 — Што? — не разумеюць яны.
 — Ну, камэра, — кажу я. — З газам.

— Ага, — кажуць яны. — І з душам. Зараз будзе.

Зараз яны мяне расстраліяюць, думаю я. Ублудкі фашистскія. І тут у пакой заходзіць тоўсты капітан, у сэнсе, не капітан карабля, гадоў пяцідзесяці, з рэшткамі сумлення ў вачах і рэшткамі бутэрградаў на кіцелі. Я зразумеў, што гэта мой шанец,

СЯРГІЙ ЖАДАН

і вырашыў за яго тримацца, ну, не за кіцель, канечне.

23.00

Потым пачынаецца старасыць, ты праста пусты зъ сярэдзіны, у табе праста нічога не застаецца, цябе выціснулі, выдышылі і ўсё тут, і выкінулі, так што можаш цяпер ганарыща сваімі пратэзамі і мэдалямі. Каму ты патрэбны, па вялікім рахунку, што ты рабіў увесь гэты час, чаму цябе ўсе ненавідзяць і чаму ты ім ня можаш адказаць нават гэтym? Дзе твая нянавіссыць? Дзе твая злосыць? Што з табой здарылася? Ува што цябе пераўтварыла систэма? Як жа так — ты ж нядрэнна пачынаў, яшчэ тады, у свае шаснаццаць-сямнаццаць, ты ж быў нармальным чалавекам, не зусім скончаным і ня цалкам прадказальнym, што ж ты так аблажаўся, як ты паглядзіш у очы анёлам на кпп пасыля таго, як памрэш ва ўласным гаўне, як ты ім у очы паглядзіш, што ты ім скажаш, яны ж цябе не зразумеюць, яны ўвогуле нікога не разумеюць, нікога-нікога.

20.00

— Кім жа ты будзеши?
— Настаўнікам.
— Які зъ цябе настаўнік? Ты ж п'яны ўвесь.

Так, трэба неяк адсюль выбірацца, бо гэты ўблюдак мяне дакладна расстраляе. Здаецца, я памыліўся. На гэтых фашыстаў ніколі нельга спадзявацца, абавязкова згадуць.

— Скажыце, як вас завуць?
— Мяне? Хм. Мікалай Іванавіч. Мікалай Іванавіч Плоскіх.
— Як?
— Плоскіх.
— Можна я вас буду праста Мікалаем Іванавічам называць?
— Валій.
— Мікалаю Іванавічу...
— Ну?
— Вы разумееце, я ўвогуле ня п'ю.
— Я бачу.
— Сур'ёзна. Ня п'ю. Наагул.
— А што ж ты так нахуячыўся?
— Мікалаю Іванавічу, вы разумееце... Гэта мой дэкан.
— Што дэкан?
— Ну, у яго народзіны сёньня, разумееце?
— Ага, і ўвесь факультэт бухаў, так?
— Ну, не, канечне. Ён праста папрасіў дапамагчы яму пераехаць. У новую лябараторыю.
— Якую лябараторыю?
— Новую. Пераехаць. Там, рэчы перавезьці, апаратуру.
— Апаратуру?
— Ну, так. Колбы.
— Якія колбы?

— Ну, колбы такія, ведаеце, — я спрабую патлумачыць яму як выглядае колба, але сам не могу гэтага згадаць.

— Ну і што?

— Мы хімікі.

— Я бачу.

— Сур’ёзна. Ведаеце, колбы там розныя — (чаго я да гэтых колбаў прычапіўся?)

— Мікалаю Іванавічу...

— Ну?

— У вас жа дзеце ёсьць?

— Ёсьць, — кажа Мікалай Іванавіч, папраўляючы свой фашысцкі кіцель. — Сын. Такі самы разъябай, як ты, — Мікалай Іванавіч, здаецца, супакойваецца. — Клей вось пачаў нюхаць, зараза такая. Я нядайна палез у тумбачку.

— Палезылі ў тумбачку? — не разумею я.

— Ну, у мяне там МАЕ рэчы, разумееш? Палез, значыць, гляджу — клею няма, я да яго — ты што, кажу, ахуёк — раней цыгарэты МАЕ паліў, цяпер МОЙ клей нюхаеш?

— Ваш клей? — я яго ніяк не могу зразумець. Што ён кажа?

— Я для рамонту купіў, — абражаетца Мікалай Іванавіч. — Для рамонту, ясна? А цяпер які рамонт, бяз клею?

— Ну, — кажу я.

— А абрываўся чаго?

— Ня ведаю, Мікалаю Іванавічу, у мяне нешта апошні час з носам. Сплю дрэнна, ува сyne задыхаюся. Рыгаю вось.

— Гэта ў цябе глянды.

— Думаеце?

— Да кладна, глянды. Табе іх трэба выразаць.

— Выразаць?

— Ага.

— Ну, так, — кажу я. — Як жа я іх выражу? Што тады застанецца? Магчыма, глянды, гэта наагул лепшае, што ў мяне ёсьць.

— Эх, сынок-сынок. Што ж мне з табой рабіць?

— Мікалаю Іванавічу...

— Ну?

— Адпусьціце мяне. Я больш ня буду.

— Да куды ж я цябе адпушчу? Цябе ж такога празь пяць хвілінаў зноў падбяруць. Гэтыя ж вось два підарасы, што цябе прыщягнулі, і падбяруць. Яны маладыя, для іх гэта, як варожы самалёт зьбіць — можна новую зорачку на борце малаиваць. Так што сядзі тут. Тут ты цяпер у найбольшай бясьпецы. Так, зараз, дзе МАЕ ключы, пайшлі — я пакіну цябе да ранку ў камэры.

— У газавай?

20.30

У камэры цёмна, уздоўж сьцен стаяць дзіве лавы, на адной валянецца чувак у скуранцы, паміж лавамі наглуха закратаванае акно, Мікалай Іванавіч забірае мой пас і шнуркі і пакідае мяне ў цемры. Я адразу кідаюся да акна, ня можа быць, думаю, каб адсюль нельга было ўцячы, зь любой газавай камэры можна ўцячы, натуральна, што

СЯРГІЙ ЖАДАН

і з гэтай таксама. Што ты робіш? пытаецца чувак, парыпваючы ў цемры скуранкай, ды вось, хачу неяк вылезыці адсюль, ага, кажа чувак, а ты падкоп зрабі. А што, кажу, адсюль ніяк ня вылезыці? Не, кажа ён, ніяк. Толькі падкоп. А ты адкуль ведаеш? пытаюся. Я, кажа ён, вось у гэтай самай камэры сядзеў яшчэ тры з паловай гады таму, калі мяне ўзялі першы раз. Ух ты, кажу, дык ты тут свой? Ты фільтруй базар, кажа чувак, які я ментаўні свой? Ну, прабач, кажу, не хацеў цябе абразіць. А за што цябе ўзялі? На кічы, павучальна кажа чувак, і яго скуранка пакрыўджана рыпіць, не пытаюцца, за што, на кічы пытаюцца — па якім артыкуле, зразумеў? Зразумеў, кажу.

Так мы зь ім да раніцы і прасядзелі. Ён апавядаў пра кічу, а я думаў пра сваё. Лавы пахлі клапамі.

18.06.93 (пятніца)

7.00

— Мікалай Іванавіч?

— Давай, сынок — падымайся. Хадзем на папраўчыя работы.

— Бывай, — кажу я чуваку, але той у адказ толькі сонна пацмоквае.

Значыць так, — Мікалай Іванавіч вядзе мяне абадранымі калідорамі, выводзіць праз бакавыя дзвіверы, я бачу, што мы трапілі ў калідоры пашпартнага стала, ён таксама знаходзіцца ў адным памяшканыні з раус, тут яшчэ зусім нікога няма, ніякіх наведнікаў, толькі дзве прыбіральніцы мыюць калідор з двух бакоў і глядзяць на мяне асуджальна, кожная па-свойму, канечне, але асуджальна, Мікалай Іванавіч адчыняе яшчэ нейкія дзвіверы і заводзіць мяне ў вялікі пакой, дзе стаіць вялікая лядоўня і газавая пліта, падлога залітая вапнай, відаць, тут робяць рамонт, можа, менавіта гэта і ёсьць газавая камэра, думаю я, а народ яны труцяць, пэўна, з дапамогай газавай пліты.

— Значыць так, сынок, — дзелавіта кажа мне Мікалай Іванавіч, — значыць так.

Зараз, думаю, ён прапануе мне засунуць галаву ў духоўку і адкруціць краны.

— Я вырашыў не тэлефанаваць твайму дэкану. Навошта табе гэтыя непрыемнасці, правільна?

— Правільна.

— Але каб больш такога не было, ясна?

— Ясна.

— Значыць так, — кажа Мікалай Іванавіч, — вось твой пашпарт, вось твой пас.

— А шнуркі?

— Во, бля, забыўся. Ну, усё адно — вяртацца. Значыць так, — ён, здаецца, сам ня ведае, што яму трэба. — Бачыш лямпачку?

— Бачу.

— Яна разьбітая — бачыш?

Я гляджу наверх. Сапраўды — разьбітая.

— Бачу, — кажу.

— Во, давай — выкруці яе. А то я туды не залезу. Гады МАЕ ўжо ня тыя.

— Выкруціць? — перапытваю.

— Выкруці.

— І ўсё?

— І ўсё.

— І можна ісьці дахаты?

— Ну, не, — кажа Мікалай Іванавіч. — Да вечара перасядзіш, каб ніхто нічога, а там — піздуй, куды хочаш.

— Да вечара?

— Да вечара, — кажа Мікалай Іванавіч. — Давай, лезь.

Ён падстаўляе мне разъдзёбаную раскладную драбіну, залітую вапнай і фарбай, і адступае ўбок. Здаецца, баіцца, каб я на яго не зваліуся. Я нерашуча тапчуся, але вырашаю лезыці, усё-ткі гэты Мікалай Іванавіч не такі ўжо і гаўнюк, гаўнюк, канечне, але не такі ўжо, пашпарт мне, прынамсі, аддаў, хоць шнуркі і заныкаў. Я лезу наверх і разглядаю зблізку лямпачку, яна ня проста разьбітая, гэта нейкая апушчаная лямпачка, таксама ўся ў вапнне і фарбе, ня ведаю ўжо, хто ў іх тут рамонтам займаецца, але да электрычнасці ён, пэўна, ставіцца зь нянавісцю.

— Ну, што там? — пытаецца зынізу Мікалай Іванавіч.

— Парадак, — кажу.

— Які парадак? — кръчыць Мікалай Іванавіч. — Ты давай, підарас малы, выкручвай яе. Мне тут няма калі з табою трындзець.

І тут недзе ў глыбіні памяшканья, за съянай, гучыць стрэл, потым яшчэ, потым чарга з калаша, сапраўдная табе перастрэлка, я ледзь не валюся са сваёй драбіны, ну, думаю, бля, Мікалай Іванавіч таксама, вядома ж, пужаецца, выхоплівае макарава і зынікае ў глыбінях пашпартнага стала. А я застаюся на раскладнай драбіне. Стрэлы съціхлі. Што ж гэта дзеецца? думаю я, яшчэ раз спрабую выкруціць лямпачку, і раптам мяне б'е токам, я зноў ледзь не валюся на падлогу, ябаў я ваш раус, кажу, з пащартным сталом уключна, спускаюся з драбіны і выходжу з пакою. Леваруч пачынаецца съвежавымыты калідор, праваруч нейкія дзъверы. Я паварочваю ручку. Дзъверы адчыняюцца. За імі знаходзіцца падворак пащпартнага стала, каля дзъвярэй стаіць белая валжана, і ўсё, больш нікога, ніякіх наведнікаў, ніякіх пащпартыстак, ніякіх вышак з кулямётчыкамі і калючым дротам. Я выходжу і стаю ля дзъвярэй. У прынцыпе, думаю, яны могуць страляць і без папярэджанья. За дзъвярыма зноў чуваць стрэл. Я іду да брамы, адчыняю весьніцы і еду дахаты.

На канцавой 38-га стаіць Вася Камуніст, стаіць ля кіёскаў і падтрымлівае рукамі джынсы. Здароў, кажу, што з табой? А, кажа Вася, ад цягніка адстаў. Дзе твае шнуркі? А, кажу, згубіў. Ясна, кажа Вася, выш'ем? Ага, кажу, толькі я бяз бабак. Мікалай Іванавіч ўсё забраў. Які Мікалай Іванавіч? пытаецца Вася. Плоскіх, кажу. Які-які? Плоскіх. Ясна, кажа Вася.

Як твой бізнес? пытаюся я, ужо калі мы ўзялі. А, кажа Вася, ніяк. Вырашыў завязаць. Што так? пытаюся. Ды разумееш, кажа Вася, у гэтай краіне сумленна займацца бізнесам немагчыма. Яшчэ і бакс блядзкі скача. Ясна, кажу.

8.47

Дома мы знаходзім нашага сябра Сабаку Паўлава. Здароў, кажа Сабака, нібы так і трэба, вы што — пабухаць прынесылі? Пабухаць, Сабака, кажа Вася, пабухаць. А што менавіта? прынюхваецца ён, няўжо канъяк? Хуяк, кажу я яму. А дзе ты быў? На футболе, кажа Сабака, учора цэлы вечар там пратаўкліся, і хоць бы якая радасць.

СЯРГІЙ ЖАДАН

Ну, і мы ўжо нікуды не выходзім, усё ж такі даўно ня бачыліся, ёсьць пра што пагаварыць, што ўжо там.

— Сабака, — пытаюся я, — а як хоць згулялі?

— Хто згуляў? — не разумее Сабака.

Частка першая

ЧЫЁЙ СЪМЕРЦІ ТЫ ХОЧАШ НАСАМПЕРШ

9.15

Гэтая ліръчная гісторыя пачынаецца з таго, што перад нашымі дэзвярыма зьяўляецца чувак у сінім плашчы, з плястыковым кейсам, і доўга круціць у руках паперку, глядзіць, ці правільны адрес, ці туды ён трапіў, ці ніхто яго ня кінуў, карацей — пануры, зънявераны чувак, яшчэ і кейс гэты, наагул — ня ведаю, дзе такіх людзей бяруць і куды іх потым ссыпіваюць. Нарэшце ён адважваецца, стукае ў дэзверы, заходзіць і бачыць усіх нас — мяне, Васю Камуніста і нашага сябра Сабаку, ад нас пахне ранішнім бухлом і вячэрнім ванітамі, ранак працоўнага дня, адным словам, чувак зноў пачынае круціць у руках паперку, ты хто? пытае Сабака, ён найболыш з нас траіх пужаецца, бо пасъля ўчораашняга разьвітання славянкі, то бок пасъля таго, як ён рыбінай высылізнуў зь няўмелых рук Вовы і Валодзі, менавіта на ягоную караткастрыжаную галаву мелі б пасыпацца непрыемнасці, вось ён і думае, раптам гэта па яго, нехта з рэдакцыі, скажам, кілер, хто іх ведае, хто там у гэтых підарасаў у штаце ёсьць, газета заможная, маглі, у прынцыпе, запрасіць наёмнага забойцу з пагадзінным тарыфам з быльых інтэлігентаў, скажам, ён там яшчэ ўчора працаваў інжынерам у інстытуце, а тут дэфолт, і беспрацоўе, і вялікая краіна развалілася на кавалкі, вось ён і пайшоў у кілеры калыміць, Сабаку прабівае на жах, гэта ўжо дакладна, і ў пакоі западае маўчанка.

— Мяне завуць Робэрт. Дзядзя Робэрт, — кажа чувак, хаваючы нарэшце паперку.

— А дзе Саша?

— Якая Саша? — пытаюся я. Можа, я нешта праpusьціў, і ў нас тут пасыпела завесыціся нейкая Саша. Тады гэта наш агульны кілер.

— Ну, Саша, ён жа з вамі павінен жыць. Гэта ж, — гаворыць ён, зноў дастае сваю паперчыну і пачынае яе нэрвова круціць.

Ён? — думаю я, — яна што, гермафрадыт, гэтая Саша?

— Ну, Саша, — умольна гаворыць дзядзя Робэрт. — Ён жа гэты адрес дома пакідаў, сказаў, што тут жыве. І пра вас апавядыаў, ну, апісваў вас, я вас вось такімі і ўяўляў сабе, — гаворыць ён і па-сяброўску ўсміхаецца.

Такімі? — думаю я. — Гэта якімі ж? Абрыганымі?

— А, — першым здагадваецца Сабака. — Гэта ён пра Карбюратара гаворыць, пра Сашу.

— А, ну, дакладна, — усе неяк супакойваюцца, выяўляеца, што ніякай Сашы тут усё-ткі не было, а гэта ўжо добра. І гэты ёбаны дзядзя Робэрт, здаецца, ня кілер, хоць і нешта добрае сказаць пра яго таксама нельга. Ён працягвае па-сяброўску ўсміхац-

ца нам, Сабака таксама пачынае праяўляць да яго інтарэс, уласна, ня так да яго, як да ягонага плястыкавага кейса, вядома ж, думае Сабака, калі гэты ёбаны дзядзя Робэрт прыехаў да Карбюратара, так ён думае, то, мабыць, ён прывёз яму нешта смачнае і карыснае, не каленвалы ж ён яму прывёз, мабыць, усё-ткі нешта смачнае і карыснае, там, думае Сабака, адэкалёны альбо марыхуану, зранку лепш, канечне, адэкалёны, толькі не каленвалы, карацей, мы ўсе цяпер ня надта добра разумеем, хто гэта такі і пра што ён нам гаворыць. А ён гаворыць:

— Дык гэта вы — сябры Сашы?

— Мы, — адказвае Сабака, ня зводзячы з кейса пахмельных вачай. — Мы сябры.

— А што гэта вы тут, — пытаемца дзядзя Робэрт, спрабуючы ўвайсыці да нас у давер, — канъяк з ранку п'яце?

Мне ён пасыля гэтага чамусыці адразу перастаў падабацца. Стaiць нейкі прыщірак з кейсам, пізьдзіць тут.

— Дык тое яны, — паказвае Сабака на нас. — Вы праходзьце, сядайце. Можа, гарбаты?

Гарбату Сабака апошні раз піў гады два таму, яшчэ ў школе. А тут, бач, разбалалаўся.

— А дзе Саша? — заклапочана пытаема чувак.

І тут усе насамрэч думаюць — а дзе Саша? Неяк так сталася, што апошнія не-калькі дзён на яго ўсе забыліся, я дык дакладна, неяк так трапілася, што ў кожнага свая запара, свае праблемы, ну, ведаеце, як гэта бывае — закручваецца па справах, а потым раптам выяўляецца, што ня ведаеш нават, дзе твае сябры пазынікалі.

— Можа, на занятках, — кажу няўпэўнена.

— Не, я там ужо быў, — кажа дзядзя Робэрт. — Мне сказаі, што ў вас заняткаў ужо тышдзень як няма.

— Сур'ёзна? — пытаема.

— Так. Парадзілі тут пашукаць, у вас.

— Ну, гэта правільна, — гаворыць Вася, каб яго супакоіць. — Правільна. Дзе ж яго яшчэ шукаць?

— Сабака, — пытаема я, — а на футbole яго з вамі не было?

— Не, кажа Сабака. — Хоць, у прынцыпе, — ён зьвяртаецца беспасярэдне да дзядзі Робэрта, — я там прытомнасьць страціў, так што добра ня памятаю, можа, і быў.

— А што здарылася? — пытаема я.

— У Сашы бяды, — кажа дзядзя Робэрт і сядзе пры ўваходзе на свой кейс. Я яшчэ думаю, што ён напраўду ў яго пусты і ён яго замест зэдліка носіць.

— Што за бяды? — пытаема.

— З бацькам.

— Так у яго ж няма бацькі, — кажу я. — У яго ж айчым.

— Ён быў яму як бацька, — кажа дзядзя Робэрт.

— Ды ну, — раптам гаворыць Сабака, — бацька ѹ айчым — гэта зусім розныя рэчы. Хоць, — дадае, — у прынцыпе, адзін хуй.

— Пачакай, — кажу я Сабаку. — А чаму — быў?

— Ён загінуў, — кажа дзядзя Робэрт. — Два дні таму.

— Як загінуў?

— Застрэліўся.

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Як?

— У яго стрэльба была.

Пра стрэльбу Карбюратар апавядаў. Ён наагул пра сваіх бацькоў гаварыць не любіў, але нешта недзе ўсё-ткі апавядаў, там у яго ўсё неяк замарочана выходзіла, бацька ягоны іх кінуў, калі ён зусім яшчэ малы быў, потым зьявіўся гэты чувак, са стрэльбай, Карбюратар казаў, што ён проста скончаны, што ён увесь час бухае, ходзіць і адст-рэльвае навокал іхнага будынку ўсё жывое, час ад часу яго забіраюць, але потым адпускаюць на волю, разам са стрэльбай, нейкі ў іх там зусім дзікі Захад выходзіў, як паслухаць Карбюратара. Яшчэ ён апавядаў, што ў ягонага айчыма не было адной нагі, не ад нараджэння, канечне, ня тое каб ён быў нейкім паталятічным вырадкам, яму проста яе аднаго разу адрезалі, гэта быў яшчэ савок, але для айчыма пачалася ўжо ягоная пэрсанальная грамадзянская вайна, зь якой ён і вярнуўся на пратэзэ. Гэтую гісторыю Карбюратар апавядаць любіў, ён смакаваў дэталі, прадстаўляў усё гэта ў ролях, адным словам — гісторыя яму падабалася. Як я ўжо сказаў, айчым увесь час цягаў за сабою стрэльбу, добрую, калекцыйную, калі верыць Карбюратару, стрэльбу, у іх там нібыта цэлая кампанія шалённых паляўнічых на скальпы была, ліцэнзія у паловы зь іх не было, але нехта ў іх там працаўваў у раённай праکуратуры, так што яны маглі хоць на браневіках ганяць, ніякае даі іх бы не спыніла, палявалі яны цэлы год, на сезоны ўвагі не звярталі, проста набухваліся, бралі мянтоўскі бобік і гналі ў стэп, у бок расейской мяжы, а паколькі, паўтаруся, савок яшчэ трymаўся сваёй цэласнасці, то мяжы ніякай і не было, яны проста гналі, на колькі ім хапала бэнзіну, а потым, заглохшы недзе пасярод яравых ці там азімых, як маглі, дабіраліся дадому, замест трафэяў цягнучы на плячах адзін аднаго. Мне гэтая гісторыя таксама падабалася, я не разумеў Карбюратара, у цябе, казаў я, такі прыкольны айчым-ебанат, што ты на яго гоніш, лепш зъезьдзіў бы зь ім, прывёз бы скuru якога-небудзь маманта, я сабе мог уяўіць такую паездку, гэтак яны маглі гнаць, у прынцыпе, да самага Касыпію, як чырванаскурый ў прэрыях, забіваючы па дарозе ўсю навакольную фаўну, а прыехаўшы да Касыпію, набіць там цэлу гару вярблюдаў, ці хто там на тым Касыпіі вядзеца, і назад, прыкольна; але Карбюратар такіх рэчаў не любіў, а можа — любіў, толькі выглядзу не падаваў. І вось аднаго разу, падчас чарговага забуху, іхная п'яная кампанія выехала на палі, і недзе там яны заглухлі, таму мусілі станавіцца на ноч. А зранку на іх натыкнуліся камбайны, бо было жніво, зноў жа — не сезон, і заселі яны недзе проста ў пакосах. Камбайны ехалі, расцягнуўшыся на пару соцень мэтраў, і раптам перад імі зъявіліся чырванаскурый, дакладней — чырванатварый ўзброеныя чувакі. Прынамсі, я сабе гэта ўяўляю менавіта так. Найбліжэйшы камбайн, што ішоў проста на іх, пачаў зварочваць, і тут у яго забілася касілка, таму камбайн спыніўся, адтуль вылез чувак, і, баязліва абзываючы паляўнічых, пачаў лезыці нагой проста ў пашчу свайго сатанінскага агрэгату, намагаючыся прабіць тромб, які ўзынік; Карбюратар нам потым на схеме паказваў, на схеме, принамсі, гэта выглядала страшна, я ўжо не кажу пра тэхніку бяспекі. Ну, але хто ж дзеля гэтага будзе глушыць камбайн, усё ж ідзе бітва за ўраджай, усялякая такая фігня, што тут гаварыць. І вось паляўнічыя, якія ўсё яшчэ адчувалі сябе на паляваныні, раптам вырашылі дапамагчы камбайнэру, ня ведаю, можа, у іх там сумленыне прачнулася, хаця наўрад, ма-быць, ім проста было па прыколе агораць такога монстра, як сельскагаспадарчы кам-

байн «Ніва»; «Ніва», «Ніва», крычаў Карбюратар, яму ўва ўсёй гэтай гісторыі, пэўна, падабалася вялікая колькасць тэхнікі, і гэтыя ягоны кумарны айчым таксама палез сваёй нагою і нават прабіў тромб, і касілка закруціла сваімі мэталічнымі зубамі, заглытваючы ў сваю пашчу чарговую порцыю народнага ўраджаю, уключна з правай нагой айчыма, чувака пасыпелі вышыянцуць назад, але ўжо без нагі, хоць магло быць значна горш. А так проста адкусіла па яйцы, ва ўсялякім разе Карбюратар так гаварыў. Я спрабаваў уявіць сабе, што было потым — добра, думаў я, ён ужо быў без нагі, яго, хутчэй за ўсё, павезылі ў шпіталь, але як яны адтуль выбраліся? На камбайнах ці як? Ну, але добра. А нага? Гэта ж сельскагаспадарчае нутро камбайна, як я яго сабе ўяўляў, было ўжо ладна набіта некалькімі сотнямі кіляграмаў залацістага зерня, перамяшанага з косткамі і жыламі айчыма, плюс неарганічныя речывы, ну, там вайсковы чаравік, хэбешная калашына, карацей — плойма съравіны, цікава, што хлебаробы з гэтым усім дабром рабілі, сто пудоў жа ня высыпалі, мабыць, здалі дзяржаве, гэта ўжо дакладна, ведаю я гэтых падступных хлебаробаў, яны б і гаўно ўласнае здавалі, калі б яго хто прымаў, і я сабе потым уяўляў гэтае печыва і гэты хлеб, карацей, крыавая фантазіі простага хлопца, ведаец, як яно бывае. І вось чувак далей жыў сабе, цяпер ужо з адной нагой, але яму, як я зразумеў, было цалкам дастаткова, прынамсі, ён працягваў бухаць і адстрэльваў ўсё, што рухалася, проста монстар нейкі.

— Як можна застрэліцца са стрэлъбы? — падае голас Сабака. — Там жа ствол доўгі, на сябе не направіш.

— Ну, а калі рыкашэтам? — пытается Вася.

— Ну так, — кажу, — ён што — спачатку страліяў, а потым кідаўся лавіць кулю, ці што?

— Не, — кажа дзядзя Робэрт. — Ён нагой на курок націснуў.

— У яго ж адной нагі не было, праўда? — пытается.

— Дык правай, — кажа дзядзя. — Ён левай націснуў.

— Ён што — ляўша? — пытает Сабака.

— Сабака, — заклікаем мы яго да сумленья.

— Уяўляеце? — кажа дзядзя Робэрт. — Яго знайшлі, дык спачатку нават пазнаць не маглі — яму ж паўгалавы зънесла. Па шкарпэтцы апазналі.

— У вас там, мабыць, шмат аднаногіх паляўнічых? — пытается я, але дзядзя Робэрт нават не крывае.

— Дык дзе ён цяпер? — пытается Вася.

— У моргу. Пазаўтра пахаванье.

— Пазаўтра?

— Так, пасыль абеду. Яны яму спрабуюць яшчэ чарапушку сабраць, разумееце?

— А калі не зъбяруць?

— Ня ведаю, спаляць, мабыць. Трэба Сашу знайсьці, каб ён прыехаў. Я ўжо на занятках быў, але яны сказали, каб я тут шукаў.

— Тут яго няма, — кажа Вася.

— А дзе ён можа быць? — пытается дзядзя Робэрт.

— Ну, заставайцесь, — кажу я, — пачакайце.

— Не магу. Мяне дома чакаюць. Сястры трэба з пахаваньнем дапамагчы, потым у морг зъездзіць, яны ж яму галаву спрабуюць сабраць, трэба, каб падобна было.

— У іх што, — пытается Вася, — шмат варыянтаў?

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Слухайце, хлопцы, — дзядзя Робэрт падымаецца з кейса і падыходзіць да мяне, — знайдзіце яго. Сястра вельмі прасіла, каб ён быў. Яны там ня вельмі ладзілі, але ж яго ўжо няма, разумееце? Гэта ж такое. А час у вас яшчэ ёсьць, да пазаўтра. Знайдзіце. Я вам вось тут прывёз. — Ён адкрывае кейс і дастае адтуль трох пляшкі канъяку.

— Ня трэба, — кажу я.

— Так, сапраўды — ня трэба, — кажа Сабака і забірае канъяк.

— Знайдзіце яго, — гаворыць дзядзя Робэрт, і неяк сагнуўшыся і нават не сказаўшы «да пабачэння», выходитзіць у калідор. Ня ведаю, можа, ён любіў нябожчыка, хто іх разбярэ, гэтых чырванаскурых.

Дзядзя Робэрт, — кажу я, — дзядзя Робэрт. Якое дзіўнае імя — Робэрт. Гучыць як назва нейкага часопісу для геяў.

11.15

— Ну, што скажаш?

— Ня ведаю. Стромна.

— Што стромна?

— Ну, гэты дзядзя Робэрт. Кілер нейкі.

— Па-мойму, ён підар.

— Думаеш?

— Да кладна підар. Ты бачыў ягоны кейс?

— Ну...

— Што рабіць будзем?

— Ня ведаю.

— Можа, пащукаем Карбюратара?

— Даэ ты яго знайдзеш? На занятках яго няма. Я ня ведаю, дзе яшчэ ён бывае.

— А ў яго акрамя нас знаёмыя ёсьць?

— А я ведаю?

— Во бля...

— Яшчэ і дзядзя гэты. Підар.

— Да кладна.

— Карбюратар засмуціцца.

— Думаеш?

— Да кладна засмуціцца. Усё-ткі ж бацька.

— Айчым.

— Адзін хуй.

— Карбюратар яго не любіў.

— Ну, усё адно — сям'я. Такія рэчы, ведаеш, яны насамрэч устаўляюць.

— Да нічога яны не ўстаўляюць, — кажу я. — Я, вядома ж, нічога супраць ня маю — там, сям'я, бацькі, усё нармальна, я да гэтага нармальна стаўлюся. Проста гэта насамрэч ня так ужо і важна, як здаецца, гэта такая фішка, што ўсе толькі гавораць — сям'я, сям'я, а напраўду ўсім похуй, зьбіраюцца толькі на пахаваньнях і хаўтурах, і ўсё. Разумееш?

— Ну, не, — кажа Вася. — Я ня згодны. Я сваіх бацькоў люблю.

— Ты іх калі апошні раз бачыў?

— Якая розыніца? — гаворыць Вася. — Мне ня трэба іх бачыць, каб любіць.

— Слухай, — раптам кажа яму Сабака, — а ты можаш уяўіць сябе на пахаваныні сваіх бацькоў?

— Ты што — ёбнуўся? — крывае Вася. — Што ты вярзеш?

— Ды так, — кажа Сабака, — нічога. А вось мяне на пахаваныне, мабысь, і не запросяць, ну, у сэнсе, калі яны навернуцца.

— А як ты сабе гэта ўяўляеш? — пытаюся я. — Табе што — трэба съяточную тэлеграму дасылаць: «Дарагі Сабака Паўлаў, прыяжджай — двумя габрэямі стала менш!»?

— Ну, я не пра гэта.

— А пра што?

— Ня ведаю, проста я думаю, калі зь імі нешта здарыщца, усё адно зваліць на мяне, яны прывыклі ўсё валіць на мяне.

— Проста ты — антысэміт, — кажу я.

— Усё адно, — кажа Вася, — тут ты праганяеш. Па-свойму гэта прыкольна.

— Што, — кажу, — хаўтуры?

— Не, ну там бацькі, сям'я. Я вось разграбу тут усё і абавязкова звалю дахаты. У мяне мама ў Чаркасах.

— Разумееш, — кажу я яму, — я напраўду нічога ня маю супраць. Сям'я дык сям'я, мама дык мама. Разумееш, мы некалі з братам, яшчэ калі я ў школу хадзіў, абчысьцілі адзін палац культуры, невялікі такі. Вынесылі апаратуру.

— Навошта?

— Ня ведаю, проста перла нас, вырашылі што-небудзь абчысьціць. Вышчагнулі некалькі ўсілкоў, прымочки там розныя, нават частку барабаннай устаноўкі, прыкінь.

— Ну, і што вы з гэтым зрабілі?

— Прадалі. У іншы палац культуры. Там нават не запыталіся, адкуль гэта ў нас, лохі. Мы, у прынцыпе, танна прадалі, так што пытацца было бяз понту. Прадалі. А потым пайшлі ў краму і накупілі дыскаў.

— Дыскаў?

— Так. Плойму вінілу, яшчэ чувак, ну, які ўсё гэта прадаваў, меў пад прылаўкам фірмовы «Дэпэш Мод», прыкінь, у іх тады толькі выйшаў падвойны лайфовы альбом. «101» называецца. Ну, мы і выкінулі на яго процьму бабак.

— Сур'ёзна?

— Ну. А самае прыкольнае ведаеш што?

— Што?

— Гэта было наагул адзінае, што мы з братам купілі РАЗАМ.

11.35

Срань, што рабіць, я б яго і не шукаў. Навошта яму гэта, і нябожчыку — навошта, ён яму і жывому ня надта патрэбны быў, а цяпер дык і ўвогуле, ён цяпер недзе па дарозе ў сваю Валгалу, дыбае скрэз касьмічны змрок на сваей адзінай назе, і толькі анёлы, стоячы ўздоўж дарогі, салютуюць яму, беручы пад казырок і агольваючы абарваныя ў баях верхнія канцавіны, нябожчык бяспрэчна павінен трапіць у рай для інвалідаў, павінен жа там быць нейкі падзел, не запускаюць жа іх усіх праз адну браму, хоць адкуль мне ведаць. Сапраўды, адкуль мне ведаць, можа, акурат худыя і цыбатыя анёлы ў эсэсаўскіх шлемах са шмайсарамі цераз плячо зьбіраюць і здаро-

СЯРГІЙ ЖАДАН

вых, і інвалідаў перад велічэзнай зьязючай брамай, на якой шрыфтам Родчанкі напісана «Праца робіць свабодным», зьбіраюць усіх разам, хто спрабуе ўцячы — таго проста прыстрэльваюць і адцягваюць у суседнія хмары, нарэшце выходзіць святы Пётра, такі сабе Бураціна зь вялікім залатым ключом, адчыняе браму, і анёлы пачынаюць заганяць туды масоўку, заштурхваюць іх і ўжо там, ва ўнутраным дворыку дзёўбанага раю, дзеляць на калёны і вядуць рознымі дарогамі, кожная зь якіх, у сваю чаргу, нязъменна сканчаецца вялікай газавай камэрай.

Так што чувак мае яшчэ два дні часу, каб дайсьці да сваёй канцавой і стаць навек у дэпо, здаўшы зброю анёлам і атрымаўшы ад іх вялікі жалезны крыж за герайзм на ўсходнім фронце. Тое, што ён добраахвотна вываліў свае мазгі на кухонную падлогу, ні пра што яшчэ ня сведчыць — бываюць у жыцці такія моманты, калі найвышэйшай сумленнасцю і найвялікшым маральнym учынкам стае вызваленне навакольных ад сваёй прысутнасці, такія рэчы разумець трэба.

Штопраўда, ёсьць адзін раён, акурат за новым цыркам, ад самай ракі і да самай чыгункі, квадратныя кілямэтры непралазнага прыватнага сэктару, адразу за якім пачынаюцца заводы, так бы мовіць, старыя фабрычныя прыгарады, улетку там наагул нікога не сустрэнеш, куды яны ўсе зьнікаюць, я ня ведаю, але можна гадзінамі лазіць па пяску і друзу і нікога не сустрэць, я ўжо маўчу, што там робіцца ўзімку. Я да чаго вяду — там жыве наш сябра Чапай, ён жыве ў майстэрні пры заводзе, што вырабляе начынне для шахтараў, у сэнсе, не адбойныя малаткі, а там розныя лямпы, ліхтары, ну і так далей — што там можа спатрэбіцца шахтарам пад настрой, Чапай кажа, што ягоны дзед будаваў гэты завод, так што ў іх гэта нібы традыцыя такая сямейная, тата Чапая збухаўся некалькі гадоў таму і лячыўся недзе ў дурцы, Чапай час ад часу ездзіў да яго ў адведкі, прывозіў свежую бялізну і прэсу, перадаваў прывітаныні ад брыгадзіра, такія вось рэчы, яны жылі ў адным з баракаў акурат над рэчкай, але баракі пачалі зносяць, а паколькі Чапай-тата яшчэ ў васьмідзясятых прапіў усе дакумэнты ўключна з накладнымі на дзядулевы георгіеўскія крыжы і ордэны працоўнага чырвонага сцяга, то перасяляць іх ніхто нікуды, вядома, не зьбіраўся, Чапай-джуніёр, як сын палка, пайшоў да дырэктара тады яшчэ нармальнага савецкага завodu і папрасіўся ўзяць яго ў цэх, тышту па бацькоўскай лініі, дынастыя там, і так далей, Чапай на такія рэчы вёўся, думаю, ён ужо і ў дурцы пасыпей сабе месца зарэзэрваваць, у адной палаце з татам, такая б выйшла палата перадавікоў вытворчасці, да іх бы прыходзілі на экспурсіі піянэрскія дружыны, слухалі б іхныя дэпрэсіўна-маніякальныя ўспаміны і пакідалі б ім на тумбачках пакункі з апэльсінамі, печывам і дэнатуратам. Прадстаўнікі моцных прафэсіяў павінныя паміраць прыгожа, гэта толькі розная інтэлігенцкая шлябені можа захлынацца ў памяях і пакутаваць ад гемарою, а сапраўдныя мужчыны, якія сціскаюць у сваіх правіцах, што там яны сціскаюць у сваіх правіцах, вось, якія сціскаюць у правіцах рычагі ад асноўных мэханізмаў гэтага жыцця — яны маюць згараша на вытворчасці, герайчна падаць на гарачыя падлогі ліцейных цэхаў, абрываючы ўласны працоўны стаж, паміраць ад белай гарачкі і перапою, ад рознага там пабытовага траўматызму, калі белую гарачку можна лічыць пабытовым траўматызмам.

Зноў жа, для чаго я гэта ўсё кажу? Дырэктар пагадзіўся ўзяць яго на працу, яны нешта там выправілі ў ягоных дакумэнтах, паколькі Чапай школу яшчэ ня скончыў і

рабіць гэтага не зьбіраўся, дырэктар праста забраў яго ў цэх і ўсё. Дазволіў яму жыць у адной з майстэрняў, дакладней, у капцёрцы, на зашмальцаваных робах, і сказаў ні пра што не турбавацца. Дырэктар у іх, тыпу, таксама быў з дынастыі, калі можна ўявіць сабе дынастю чырвоных дырэктараў, хаця чаму б і не. Завод на той час пачаў здаваць пазыцыі на рынку вытворчасці шахтарскіх аксесуараў, ці як гэта назваць, ну, то бок там і рынку як такога не было, яны лічыліся адзінным профільным прадпрыемствам у рэспубліцы, завод развальваўся, як і ўсё ў краіне, што можна было ўкрасыці — дырэктар скраў, што было нельга — сапсаваў, карацей, дзейнічаў па старых інструкцыях па грамадзянскай абароне і, прадбачачы наступленыне падступнага, хоць і нябачнага, ворага, станкі, водаправод і радыёрубку на ўсялякі выпадак падарваў, не ў прымым сэнсе, канечне, штосьці там і надалей працавала, некалькі майстэрняў плюс аўтапарк неяк і далей круціліся, толькі агульны энтузіязм зынік, і работнікі распаўзліліся па прыватным сэктары. А Чапай з дырэктарам засталіся. Зь цягам часу дырэктар расслабіўся і вырашыў рэанімаваць хаця б часткова сваё эксклюзіўнае дзецішча, пэўна, прывіды памерлых чырвоных дырэктараў прыляталі да яго па начах і размахвалі перад вачыма шахтарскім лімпамі, не даючы старому спаць, таму ён зноў пачаў рабіць бізнэс, знайшоў нейкіх інвестараў, нешта яны там-такі запусцілі на рынак, і хоць большасць заводзкай тэрыторыі па-ранейшаму ляжала ў гаўне і руінах, агульнае ўражаныне было такім, што завод працуе. І ўласна, я ўсё гэта кажу да таго, што Чапай па-ранейшаму жыў у сваёй майстэрні, адбіў сабе два пакойчыкі, працаваў аўтасълесарам, шабашыў налева і направа, дырэктар яго нават любіў, ну, у сэнсе, як спэцыяліста. Яшчэ Чапай, паколькі часу ў яго было больш чым дастатковая, вадзіўся з панкамі на раёне і меў сапраўдны самагонны аппарат, які ён змантаваў па схемах з абломкаў нейкай абаронкі, сабранай ім па цэхах і майстэрнях, нават знак якасці на яго прыкруціў, уся гэтая д'ябальская машина звязла нікелем, медзьдзю і засакрэчаным авіяцыйным дуралюмінем, дырэктар ня меў нічога супраць, хай, казаў ён, хай займаецца, калі душа ляжыць да тэхнікі, ён, здаецца, не зусім разумеў, што менавіта пераганяе там па колбах Чапай, але бліск нікелевых зымеевікоў яго заспакойваў, тым больш, што за электрычнасць Чапай плаціў сам, тут галоўнае ўмесьціць лічыць працоўную капейку, там, прафсаузы, самаакупальнасць, дзяржаўная датацыя, ніколі гэтае хуйні не разумеў. І вось, чаму я пра гэта кажу — недзе праз панкаў, што куплялі ў Чапая свае наркамаўскія сто грамаў, зь ім пазнаёміўся Саша Карбюратар, Саша ня быў панкам, больш за тое — ён панкаў не любіў, ён любіў тэхніку, ну, я казаў ужо, здаецца, пра гэта, але так выйшла, што яны пазнаёміліся — Саша і Чапай, і Саша час ад часу заходзіў да Чапая ў майстэрню, разглядаў бліскучыя і запацелья ад перагонкі трубы зымеевіка, разъбіраў разам з Чапаем схемы танкаў, піў зь літровага кубка яшчэ не настоеную брагу, ну, адным словам — гэта было ягонае, у сэнсе ня брага, а вось усё гэта: станкі, зымеевікі, цяжкая і машынная прамысловасць, Карбюратару гэтага не хапала, а ў Чапая гэтага гаўна быў цэлы завод плюс ваколіцы. Таму, калі нашага Карбюратара і можна недзе цяпер знайсці, то хіба што там — у заводzkіх майстэрнях, вось, што я думаю і выкладаю ўсё гэта сваім сябрам, так, напраўду, ня так ужо і шмат месцаў, дзе нашага брата могуць прапусціць, вось Карбюратар адно такое месца дакладна меў, і мы павольна зьбіраемся і ўжо выходзім, і раптам ужо на выхадзе трапляем на Какаву, Какава стаіць перад пад'ездам увесі нейкі разъмяклы апухлы, бачыць нас, о, кажа, здароў, вы куды? мы, гаворыць Вася, па справах, так што валі

СЯРГІЙ ЖАДАН

спаць. Можна я з вамі? пытаемца Какава, въщіраючы пот рукавом пінжака, мудак тоўсты, давай-давай, кажа рэзка Вася, спаць, я не хачу спаць, зноў просіцца Какава, вазыміце мяне з сабой, пайшоў на хуй, нэрвуецца Вася, цябе нам толькі не хапае. Ну, а куды вы хоць? жаласна пытаем Какава, Какава, адказвае яму Вася, у нас справы, бачыш? мы Карбюратара шукаем, Карбюратара? праўда? дык паслухайце, кръгчыш Какава, усё, адразае Вася, спаць, ну сябры, разгублена гаворышь Какава, я ж магу вам... валі давай, дабранач, і мы ідзем, а ён застаецца, прыдурак тоўсты.

12.00

Зеляніна, што наліпае, як вільготная папера, чырвоныя будынкі, мы неяк так не зусім удаля выехали, прашхаліся амаль праз паўгораду, заехалі на плошчу, так, нібы хочам знайсьці нашага сябра недзе на вуліцы, урэшце нас выштурхваюць з тралейбуса кантралёры, і мы ідзём далей пешкі, пераходзім плошчу, ідзём, разглядаем афішы, разглядаем рэкламу, больш і разглядаць няма чаго, Сабака цягне заплечнік з бухлом, каля булачнай таўчэцца хіпота скончаная, спаўзліся, як шчуры на сьвежае паветра, стаяць, п'юць сабе нешта, зь імі побач нейкія вядомыя твары, стаяць Саша Чарнечкі, яшчэ нехта ў скурэнцы з ардэнамі і мэдалямі, Сашу мы ведаем, мы нават хадзілі з Сабакам пару тыдняў таму на ягоны канцэрт у дк каля стадыёну, нас там заламала ахова — нехта поруч з намі штурнуў у залю пэтарду, яны падумалі, што гэта мы, ледзь адмазаліся, навокал Сашы стаіць хіпота скончаная, добры ранак добрага дня.

— Нефармалаў трэба расстрэльваць, — кажа Вася.

— Троцкі сказаў? — пытается.

— Пры чым тут Троцкі? Глядзі — стаяць, сукі.

— Ну і што?

— Не люблю, — кажа Вася і далей ідзе моўчкі.

Праз паўгадзіны мы пераходзім цераз мост, знаходзім заводскі паркан і празь дзірку ў ім пралазім на падворак.

12.30

У Чапая мы былі некалькі разоў, ён адмыслова для сяброў пазначыў сваю майстэрню, бо іх там некалькі стаіць амаль падобных, напаўразваленых яшчэ з часоў першай расейскай рэвалюцыі 1905 году, шэрых буданоў. На Чапаевым зялёнай фарбай напісана «сацыялізм» і дамаляваная трохі ракітнічная зорка, падобная да мэдузы, ну, маецца на ўвазе, колерам, Чапай у прынцыпе, тыпу Васі, таксама спэцыяліст па дыялектычы, яны паважаюць адзін аднаго, гэта мы з Сабакам тут чужыя — я не люблю Маркса праста так, ну, а Сабака мае да старога свае прэтэнзіі, тут усё зразумела.

Чапай нас адразу пазнае, здароў, — кажа, — заходзьце, праpusкае нас у капцёрку, высоўвае галаву вонкі, асыцярожна азіраецца ва ўсе бакі і зачыняе за сабой дзіверы. Мы праходзім усярэдзіну. Чапай, як трапляецца сярод пралетараў, на побыт кладзе, пакой у яго амаль пусты, пасярэдзіне стаіць згаданы мной апарат і трывожна гудзе, пад апаратам валаеца пара колбаў, я нарэшце прыгадваю, якія яны на выгляд, на падваконні ляжаць кнігі, я бяру адну — пятнаццаты том чагосыці, чаго менавіта, я разабраць не магу, але яўна нешта партыйнае, са штэмпэлем заводскай бібліятэкі,

сур'ёзны пацан гэты Чапай, ён старэйши за нас на пару гадоў, яму ўжо за дваццаць, да таго ж і працоўны стаж — гэта вам ня проста так, ён праходзіць за намі ў пакой, сядайце, кажа, у пакоі некалькі зэдлікаў, як справы? пытаецца, нармальна, кажа Вася, вось Карбюратара шукаем, даўно яго бачыў? даўно, кажа Чапай, сяде на зэдлік, закідае нагу на нагу і запальвае беламор.

Чапай худы і засяроджаны, на нас ён увагі амаль не зьвяртае, сядзіць сабе, нага на нагу, чытае нейкую партыйную пропаганду, на ім старая майка, кеды і спартыўныя штаны, да таго ж ён носіць акуляры, сярод нашых знаёмых ня так і шмат людзей, што носяць акуляры, хоць, можа, ён гэта для понту, ня ведаю.

— А дзе ён можа быць, ня ведаеш? — пытаюся я.

— Ня ведаю.

— Ён табе нічога не казаў?

— Не казаў.

— Хуёва, — кажу я. — У яго бацька загінуў.

— Айчым, — папраўляе мяне Сабака.

Чапай маўчыць.

— А ён у цябе сваіх рэчаў не забываў? — працягваю роспіты.

— Не забываў.

Так можна гаварыць бясконца, ён мантрамі нейкімі гаворыць, начытаўся Энгельса і не ўспрымае нармальнай інфармацыі, гэтая новыя камуністы, у іх свой замарочаны дзэн, так вось проста ня ўедзеш, а ўедзеш — ня выедзеш, будзеш прафуксоўваць у глыбокай разъябанай каліяне марксізму-ленізму, не разумеочы, што да чаго.

— Чытаеш нешта? — раптам пытаецца ў яго Вася.

— Ды так, — адказвае Чапай. — Падкінулі тут пару кніжак. Перачытваю.

— Угу, — кажа Вася, усё ж такі яны аднадумцы, мы тут намагаемся не перашкаджаць.

— Можна мы яго ў цябе пачакаем?

— Можна.

— У нас бухло ёсьць.

— У мяне таксама, — паказвае Чапай на свой апарат. — Толькі я цяпер ня п'ю.

— Што так?

— Трышэр.

— Напраўду? — Я вяртаю кнігу на падвоканыне. — Дзе ж гэта ты?

— Ды проста тут, на заводзе, — спакойна адказвае Чапай.

— На заводзе?

— Ага.

— Што — проста ў цэху?

— Ага.

— У вас жа тут адны мужыкі.

— Ну.

— Хто ж гэта цябе? — пытаюся. — То бок, прабач — каго гэта ты?

— Што — каго? — не разумее Чапай.

— Ну, — кажу, — ты ведаеш, ад каго гэта ў цябе?

— А, — кажа Чапай, — ні ад каго. У мяне пабытовы трышэр.

— Як пабытовы?

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Так. Пабытовы. Я ж ня трахаюся ўвогуле. Проста сэканд грузілі, вось і падхапіў.

— Ясна, — кажу. — Вы, марксісты, проста як анёлы — ня трахаецся, не п'яце.

— Сэканд грузіце, — дадае Сабака.

— Слухайце, — гаворыць Чапай, пэўна, для таго, каб зъмяніць тэму, — а ў вас бабкі ёсьць?

— А што? — насыцярожжаецца Вася.

— Можам зъезьдзіць да цыганоў, узяць травы. Пасядзім, пачакаем вашага Карбюратара. А то так без пантоў сядзець, я ж ня п'ю.

— Ну, — кажа Вася, — можна і зъезьдзіць. Думаеш, ён зъявіцца?

— Хто яго ведае, — кажа Чапай. — Можа, зъявіцца, можа, не. Вам, дарэчы, шмоткі не патрэбныя? Там, джынсы, красоўкі. Праўда, з сэканду...

14.00

За таксоўку пагаджаецца башляць Вася, ён, здаецца, зусім ablamaўся рабіць бізнес на вадзяры, не такі ён, вядома, чалавек, ня можа рабіць гроши на сьвятым, таму мы выходзім за Чапаем — Чапай, Вася і я, Сабаку пакідаем ля апарата, тыпу, падтрымліваць агонь, каб ён вартаваў і час ад часу падстаўляў пад зъмеявік новую колбу, Чапай паказаў яму як, але строга загадаў з колбы ня піць, маўляў, негігіенічна, ты б маўчаў ужо, кажа яму Сабака, трывэрсаносец хераў, яны заводзяцца, але мы іх расыцягваем, дакладней, мы выцягваем Чапая на двор, а там ён і сам супакойваецца — трывпэр-то ў яго і сапраўды ёсьць, што ж тут запярэчыш. У прынцыпе, у гэтым раёне таксоўкі не вядуцца, тут вядуцца экскаваторы, ды і тое здрэдку, таму мы піздзячым аж да цырку, каля цырку пуста, скрозь шэрыя пліты праастае трава, добрае лета, здаецца, яшчэ б Карбюратара на хаўтуры адправіць — наагул было б здорава, Чапай ловіць машыну, кіроўцы пужаюцца ягоных сініх штаноў, ніхто не спыняеца, нарэшце ён штосьці там спыняе, і мы пхаемся ўсярэдзіну і едзем да цыганоў, аб'яжджаочы вясёлкавыя калюжыны.

14.40

Цыганы жывуць на іншым краі гораду, за іншай рэчкай, у іх там цэлае паселішча, харкаўскія цыганы па-свойму ўцелясьнілі спрадвечную цыганскую мару пра съвяты цыганскі мэгаполіс, яны ня сталі асабліва задрочвацца і там, ня ведаю, ваяваць за незалежнасць, адбіваць тэрыторыі, папраўляць межы, проста пасяліліся масава, але разам з тым кампактна, па-над рэчкай, акапаліся, як маглі, і фактычна расчыніліся ў варожай усходняй сталіцы, такі вымраены Горад Сонца ў іх атрымаўся, горад у горадзе, можна сказаць, праз іхны раён праходзілі цывільныя трамвайнія маршруты і нават побач цягнулася лінія метро, але насамрэч акрамя цыганоў у гэтым раёне амаль ніхто ня жыў, таму калі ты сюды трапляў (хаця чаго б ты сюды трапляў) і ня ведаў, дзе ты знаходзіся, ты б мог толькі зъдзіўляцца такой колькасці цыганоў на вуліцах, то бок ня тое, каб іх на вуліцах сапраўды было шмат, проста там акрамя іх на вуліцах ніяма нікога, таму ты адразу заўважаў, што нешта тут ня тое, але ня мог зразумець — што менавіта. Цыганы жылі дружна, у горадзе акапаліся надоўга — будавалі моцныя невысокія будынкі зь белай цэглы і з гэтай самай цэглы выкладвалі навокал будынкаў парканы, падобна было да цаглянага складу, цяжка

было нават здагадацца, што там робіцца — за гэтымі белымі цаглянымі гарамі, рэкламы ў раёне таксама амаль не было, нейкі такі сярэднявежны раён, я мяркую, што парканы такія высокія былі, каб паморак не прасачыўся празь іх на іхныя падворкі, я наагул іх не разумеў ніколі, гэтых цыганоў, а вось у Чапая тут быў знаёмы дылер, на глухой бакавой вуліцы, трэба было спачатку павярнуць направа і ўжо там спыніцца. Кіроўца высаджвае нас, доўга круціць у руках расейскія гроши, пералічвае па курсе, колькі мы яму вінныя, загінае пры гэтым пальцы правай рукі, я, напрыклад, так лічыць ня ўмею, потым кажа: добра, хопіць, мы выходзім, а ён хутка ўцякае.

15.10

І вось мы стаім пасярод пагорбаў белай цэглы, дрэваў амаль няма, сырая зямля пад нагамі, з-пад паркану выбіваецца едкая трава, наверсе за хмаркамі час ад часу зъяўляецца сонца, і ніводнага табе цыгана навокал. Трэба ж так, думаю, жывуць сабе людзі — без антэнаў, безь перадатчыкаў, без савецкай улады, нават без нумароў на будынках, цікава, як Чапай знайдзе свайго дылера? Але Чапай добра арыентуецца ў такіх умовах, ён папраўляе акуляры, нешта там сабе вынюхвае, і нарэшце кажа: гэта тут, знайшоў. Мы падыходзім да іржавай брамы, і Чапай пачынае грукаць кулакамі па іржавай набухлай паверхні, па дарозе апавяддаючы, што дылер ягоны — Юрый — па-свойму прыкольны мужык, ён недзе тут нарадзіўся, праўда, быў няўдалым цыганом, пасыля школы пайшоў рабіць кар'еру па партыйнай лініі, і цыганы яго праклялі, натаўкі грызла і выгналі з раёну, хоць ён і сам бы адтуль зваліў, паколькі яму далі добрую кватэру ў цэнтры, ён працаваў у Кіеўскім, здаецца, райкаме. Для цыгана ён рабіў неблагія посьпехі, і яго ўжо зьбіраліся перацягнуць у абкам, але тут гены ў ім узялі верх, і ён — кажа Чапай — ці то нешта скраў, ці то катосыці трахнуў, карацей, ablажаўся, з райкаму яго папёрлі, але ў партыі пакінулі, ня так ужо і шмат цыганоў у партыі было, накіравалі па той жа партыйнай лініі на чапаеўскі завод загадчыкам клубу, ён там граў на баяне і вёў шахматную сэкцыю. Калі завод пачаў развалівацца, Юрый трymаў клуб да апошняга, ён жа бязбожна бухаў, зранку прыходзіў у клуб, браў баян і граў нешта з Кабзона, дадаючы да кожнай мэлёды нешта сваё, цыганскае. Са словаў Чапая, Юрый дэградаваў маральна і фізычна, сцайсця ў штаны проста на сцэне клубу, спаў ва ўласных рыгаках, заматаўшыся ў нейкія агітацыйныя транспаранты, так трывала, ажно пакуль дырэктар заводу не забраў у яго баян і не прадаў яго на рынку, пералічыўши атрыманую, даволі мізэрную, паводле Чапая, суму ў залік зьнешняга заводзкага доўту. Юрый зашыўся, кватэру ў яго яшчэ перад гэтым забраў нейкі акцыянэрны банк, аддаўшы яму ў якасці кампэнсацыі левыя акцыі, Юрый спрабаваў іх недзе сплавіць, але іх, вядома ж, ніхто ня браў, адным словам, жыццё зрабіла поўнае кола, і Юрыйку не заставалася нічога іншага, як вяртацца ў свой сярэднявежны раён зь яго белай цэглай і суворай герархіяй. На дзіва, Юрока прынялі як роднага, цыганы народ камунікабельны, яшчэ раз далі яму ў лыч і прабачылі ўсё, заадно забралі ягоныя левыя акцыі і недзе іх усё ж прадалі, уцюхалі нейкім лохам-фэрмэрам, хоць зь Юрыйкам грашыма не падзяліліся, ну, гэта ўжо іхныя справы, яны лепш ведаюць. Юрый спакойна зажыў у адным з цагляных будынкаў за белым цагляным плотам, у цэнтар больш не імкнуўся, нават хацеў ажаніцца, але не знайшоў нявесты — пэўна, іхныя сярэднявежныя законы забаранялі ім выходзіць замуж за камуністаў, добра, што яго наагул на вогнішчы не спалілі, ён патроху падклю-

СЯРГІЙ ЖАДАН

чыўся да жыщца грамады, спачатку гандляваў жуйкамі ў кіёску, потым пайшоў угору і пачаў гандляваць вадзярай у краме, потым — па ўзрастаныні — перайшоў на траву, і праста ўжо сядзеў дома, каму трэба — прадаваў лекавае зельле, каму ня трэба — таго пасылаў на хуй і страляў з бярданкі з-за цаглянага плота, падняўшы мост і затапіўшы равы вадой, Чапая ён памятаў яшчэ з часоў працы ў клубе, Чапай быў сталым кліентам, хоць ён нам чагосыці яўна не дагаворваў, прынамсі мне так здалося, вось.

15.15

Празь нейкія пяць хвілінаў брама рышць, і зьяўляецца галава дылера. Юрый не падобны да цыгана, ва ўсялякім выпадку я сабе цыганоў звычайна іншымі ўяўляў, я, канечнне, не чакаў, што выйдзе чувак у чырвонай кашулі ў буйны гарох з фанэрнай гітарай у руках, ну, але нешта ж нам у школе пра цыганоў апавядалі, ці як, а тут выходзіць нейкі худы альбінос у шэрым паношаным касцюме і зь бяль мом на левым воку, недаверліва нас разглядае, яны з Чапаем пачынаюць пра нешта шаптацца, прыглідацца, ледзь не абнюхаць адзін аднаго, нарэшце дылер махае нам рукой і мы ідзём за ім. Мне цікава, што можа быць за байніцамі — гарматы, алебарды, прылады для катавання, але ўсё спакойна, на падворку стаіць невялічкі хляўчук зь белай цэглы, каля ганка — сабачая буда, таксама зь белай цэглы, у будзе ляжаць куры, адна залезла на буду і стаіць там, о — куры, думаю я, уласна, гэта і ўсё, што я думаю, і мы заходзім у хату. У пакоі стаіць стол і больш нічога. Сыцены голыя, на адной, праўда, вісіць дарагі кілім, прыхуячаны па баках цывікамі, цывікі добра відаць, нічога так — нармальныя, добрыя цывікі. Юрый кажа нам пачакаць і тут, бліскаючы бяль мом, выходзіць у суседні пакой, Чапай чамусыці нэрвецца, хоць паказвае нам, што ўсё ок, зараз возьмем, я разглядаю цывікі ў кіліме, і раптам бачу на падвоканьні вялікую рыбіну, нават ня ведаю, што за рыбіна, я іх ніколі ня мог адрозніць, ну, там, рыбы, жабы — і ўсё, фортка адчыненая, і вакол рыбіны лётае некалькі пчолаў, ляніва кружляюць, адкуль яны толькі ўзяліся па такім надвор’і, сонныя і зусім неагрэсіўныя, хоць, можа, менавіта так і павінна быць. Сядаюць на цела рыбіны, поўзаюць па ім, я падыходжу бліжэй, спрабую перавярнуць нябожчыцу і адразу адторгваю руку — рыба зь сярэдзіны праста выжраная гэтымі драпежнікамі, іх там цэлы рой, калі я дакранаюся да рыбіны, яны вылятаюць адтуль і круцяцца над тушай, але хутка супакойваюцца і зноў залітаюць у сярэдзіну, якая брыдота, думаю я, мёртвая рыба, мёртвая цыганская рыба, выжраная зь сярэдзіны, які жах.

Заходзіць Юрый з пакункам травы, бачыць мяне каля рыбіны і таксама ня можа ад яе адарацца, пчолы зноў запаўзаюць у сярэдзіну, і ёсьць у гэтым нешта настолькі моташнае, што мы ўсе глядзім і ня можам адвесыці ад гэтай чортавай рыбіны вачэй — і я, і Вася, і Чапай, і Юрый, і нават Ісус на ягоным укрыжаваныні, што выбіваецца з-пад ягонай кашулі, пільна-пільна глядзіць на выжраную пчоламі цыганскую рыбіну, і нават адварнуцца ня можа. Юрый нарэшце кладзе пакунак на стол, і мы пачынаем яго нюхаць, мацаць, глядзець на съятло, карацей, усім сваім выглядам паказваем, што нам вядома, як выглядае добрая трава, і што нас не наябеш, хай ты нават тройчы цыган і колішні загадчык клюбу, мы цябе бачым наскроў, хоць напраўду ні хера мы ня бачым, Вася дастае пачак грошай, адлічвае, Юрый сьвідре яго сваім бяль мом, Ісус глядзіць пільна-пільна, Юрый скардзіцца, што будзе мець проблемы з руб-

лямі, гэта ж па курсе трэба лічыць, невядома, што там з баксам, з баксам усё нармальна, кажа Вася, бакс стаіць, хуй у цябе стаіць, кажа яму Юрый, але гроши бярэ і выводзіць нас на двор, я яшчэ чую, як пчолы ціха перабіраюць лапкамі ў рыбіным чэраве, хоць, можа, гэта мне толькі здаецца.

На дварэ Юрый холадна з намі разъвітваецца, мы праходзім зь дзясятак мэтраў, Юрый па-ранейшаму стаіць ля брамы, не заходзячы ў двор, і тут нарэшце Чапай выдае, ён раптам спыняецца, стойце, кажа нам, можам узяць яго на pont, ты што, кажу я, навошта? ён там усё адно адзін, вы ж самі бачылі, нічога ня зробіць, перастань, палохаетца Вася, пайшлі адсюль, усё ж нармальна, ды ня сцыще, кажа Чапай, зараз я яго разъвяду, ён дастае пакунак з травой, чагосьці ў ім калупаецца, так, нібы перавярае, засоўвае назад у кішэню, паварочваецца і ідзе да Юрька, за некалькі мэтраў ад яго спыняецца і крыгчыць:

— А трава ў цябе — гаўно!

Во, бля, — думаю я, — бля.

— Гаўно! — паўтарае Чапай больш упэўнена.

І тут Юрый раптам зрываетца і зынікае ў двары, мы ня ведаем, што рабіць, ну, то бок мы з Васем Камуністам, толькі не Чапай, той, здаецца, у курсе, што яго чакае, напэўна, ён ужо ня першы раз так бярэ на pont свайго дылера, таму ён хутка вяртаецца і крыгчыць нам: рвем адсюль, і мы сапраўды рвем і, трэба сказаць, не дарэмна, бо брама за намі зноў адчыняецца і адтуль высокавае Юрый зь бярданкай, з вачэй ляцяць іскры, нават з таго, што зь бяльмом — таксама ляцяць, хоць і ня так моцна, мы бяжым, нам галоўнае дацягнуць да рогу, а там ужо цывілізацыя, трамваі, мэтро, сякія-такія нармальныя стасункі між людзьмі, а за нашымі сыпінамі — Юрый зь бярданкай і ягоны сярэднявечны замак з қурямі і пчоламі-кілерамі, нам ёсьць ад чаго ўцякаць і мы ўжо выкладваемся, Васю горш — ён бяз пасу, трymае рукамі джынсы, каб не згубіць іх, Юрый пры гэтым зводзіць куркі і страляе ў неба над нашымі галовамі, раз, потым другі, у нас ён, дзякаваць богу, нават ня цэліцца, а то невядома, чым бы ўсё скончылася, ён страляе ў неба і весела съмяеца, я гэта досьць добра чую, калі паварочваю за белы цагляны рог, нам у твар б'е съвежы летні вечер, уздымаючы ў паветра папярове съмечыце, пыл і пер'е, і гэтае пер'е круціцца над нашымі галовамі, бо я нават ня ведаю, каму яно належыць — птушкам з цаглянага палацу ці толькі што падстрэленым анёлам, што прыляцелі вось да Юрька, скажам, каб палегчыць ягоную сярэднявечную адзіноту, а ён, дэбіл, адагнаў іхнью беласынекную дружную зграю назад у дажджліве неба і застаўся адзін — застаўся і стаіць сабе там — пасярод пустога цыганскага мэгаполісу, самотны-самотны дылер, абдураны лёсам прадавец радасыці, якому няма нават з кім пагаварыць, толькі Ісус на ягоным укрыжаваныні сумна хістаецца — зылева направа, справа налева, зылева направа.

17.00 — 20.00

— Вы ў гэтым праста не разъбіраецся. Вы праста гаворыце: марксізм-марксізм, і не разумееце, што гэта.

— Ну-ну, адзін ты ў нас усё разумееш.

— Пры чым тут я? Гаворка не пра мяне. Вось вы гаворыце марксізм. Насамрэч, марксізм перамагае, разумееце?

— Ну, вядома. І дзе ж ён перамагае?

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Марксізм перамагае нідзе. Ён перамагае ў прынцыпe.
— Ну, вядома ж.
— Моц марксізму ў ягонай самадастатковасыці. Скажам, Троцкі.
— Троцкі — жыд.
— Так. Вы ведаеце, дзеля чаго Троцкі паехаў у Мэксыку?
— Па-мойму, яму Коба даў трындзюль.
— Коба таксама жыд.
— Коба?
— Так. Ільліч таксама.
— Ільліч — казах.
— Татарын.
— Казах.
— Якая розыніца?
— У казахаў няма пісьмовасыці.
— А ў татараў?
— І ў татараў таксама няма.
— Не, Коба ня жыд. Коба — рускі. У яго прозвішча расейскае — Сталін.
— Гэта не ягонае прозвішча.
— А чые?
— Гэта прозвішча ягонага сына. Васі Сталіна. Ён быў футбалістам.
— Ага, а Троцкі — баскетбалістам. Працоўныя рэзэрвы.
— Пры чым тут Троцкі, — гаворыць Чапай ужо знаёмую мне фразу, седзячы на зэліку і распальваючы папяросу. — Троцкі тут ні пры чым. Ты, — кажа ён Васю, перадаючы яму папяросу, — мусіў бы гэта разумець. Яны, — ён выдыхае дым у наш бок, — гэтага ніколі не зразумеюць, іх заразілі бацьламі капіталу, але ты, — ён забірае ў Васі папяросу, яшчэ раз зацягваеца і вяртае папяросу Васю, — павінен гэта разумець. Ты ведаеш пра тэорыю пэрманэнтнага паходу?

— Што? — закашліваецца Вася і перадае папяросу мне. — Якога паходу?

— Пэрманэнтнага, — папраўляе акуляры Чапай. — Ну, гэта я яе так называю.

Напраўду яна завецца тэорыя пэрманэнтнага распаду капиталу. Але мне больш падабаецца называць яе тэорый пэрманэнтнага паходу.

— Ну, — устаўляе Сабака, забіраючы ў мяне папяросу, — пэрманэнтнага паходу — больш прыкольна.

— А што гэта за тэорыя? — пытается я, зноў у чаканыні сваёй чаргі.

— Тэорыя простая, — кажа Чапай, выпускаючы дым і перадаючы папяросу далей па коле. — Яе распрацавалі таварышы з данецкага абкаму.

— О, — кажу, — гэтыя зробіць.

Чапай глядзіць на мяне запытальнана.

— Землякі, — тлумачу.

Ён ухвалына ківае галавой, дастае з-пад стала трохлітровы слоік зь нейкім морсам, адпівае зь яго і працягвае мне. Не-не, адмоўна махаю рукой — я лепш пападлю.

— Вось, — працягвае Чапай, абцёршы рукавом крыававыя памідорныя разводы.

— Тэорыя, у прынцыпe, рэвізіянісцкая. Базуецца на пераглядзе асноўнай ідэі Маркса. Ідэі пра самадастатковасыць пралетарыяту як такога. Ты чытаў, — пытаетца ён у мяне, бо Вася схаваўся недзе за дымам, — ліставаньне Маркса і Энгельса?

— Не, — кажу, — але я ведаю, што яны сябравалі.

— Правільна, — кажа Вася, — яны сябравалі. У добрым сэнсе сябравалі, ты ня думай.

— Ясна, — кажу, — у добрым сэнсе.

— У іх, — працягвае Чапай, — было прыколънае ліставаньне, па-свойму прыколънейшае за «Капітал».

— Што можа быць прыколънейшым за «Капітал»? — трохі ня ў тэму ўстаўляе Сабака, але я перадаю яму папяросу, і ён замаўкае.

— У саўку, — гаворыць Чапай, — базавым прызналі менавіта «Капітал». У гэтым, як на мяне, галоўная трагічнае памылка савецкай ідэалёгіі. Увагу трэба было зьвяртаць на ліставаньне. На ліставаньне Маркса і Энгельса. Таварышы з данецкага абкаму гэта давялі, — упэўнена гаворыць ён і дабівае пятку.

Нейкія дваццаць-трыццаць хвілінаў усе маўчаць, думаючы пра таварышаў з данецкага абкаму. Нарэшце Чапай аддупляецца і ладзіць новую папяросу.

— У адным зь лістоў, — кажа Чапай, зацягваючыся і перадаючы папяросу непрытомнаму Васю, — гэта з ранняга ліставаньня, — тлумачыць ён, — так званага гамбурскага пэрыяду...

— Проста бітлз нейкі, — кажу я.

— Маркс тады шмат эксперыментаваў з грамадзкай съядомасыцю.

— Што? — на гэтых словах Вася прачынаецца.

— Тут, — тлумачу, — Чапай кажа, што ў свой час твой улюблёны Маркс у Гамбургу, на Рэпэрбане, эксперыментаваў з пашырэннем съядомасыці.

— Кіслату жэр, — Сабака ніяк ня можа дачакацца сваёй чаргі, таму заўважна нэрвеуецца.

— У выніку гэтых эксперыментатаў, — працягвае Чапай, — яму адкрыўся прынцып БЛЯ.

— Што-што?

— Базісная левая ячэйка, — гаворыць Чапай. — Ідэя простая — нам ад самага пачатку паказваюць хібную карціну вытворчых адносінаў. Хібнасьць яе, — працягвае Чапай, — палягае насамперш у нібыта неабходнасці пэрманэнтнага разрастаньня капіталу. Гэта — фікцыя, — рапчуя кажа Чапай, выхоплівае ў мяне па-за чаргой папяросу і глыбока зацягваеца.

— Што — фікцыя? — не разумею я, спрабуючы адабраць папяросу.

— Усё фікцыя, — падумаўшы, адказвае Чапай. — Прапалетарыят самадастатковы. Таму ідэальным і ідэалігічна правільным ёсьць прынцып базісных левых ячэек, так званых БЛЯ. Базісная левая ячэйка, сама сабой, таксама самадастатковая.

— Слухай, — кажу, — твой Маркс, ён жа праста Буда нейкі.

— Ужо ня кажучы пра Энгельса, — устаўляе Вася скроў сон.

— Вось. Кожная БЛЯ фармуеца паводле прынцыпу мурашніка. Асновай такога фармаваньня ёсьць асобна ўзятае прадпрыемства, там, завод, фабрыка, ці яшчэ нейкая байда. І вось вакол гэтай байды зьбіраеца БЛЯ, як мурашы вакол мурашніку.

— Праўда? — пытаюся. — А хто выконвае ролю мурашынае каралевы?

— Парцкам, — упэўнена кажа Вася.

— Ага, — кажу. — Значыць трахаць усе будуць парткам?

— Парцкам, — упэўнена паўтарае Чапай.

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Добра, — пагаджаюся. — Ну, а далей?

— І гэта ўсё, — гаворыць Чапай. — Паводле гэтага прынцыпу будуеца жыщыцё грамадзтва, калі верыць Марксу.

— А ўлада? — пытаюся я.

— Улада не патрэбная. Улада ў гэтай състэмэ лішняя. Улада — гэта таксама фікцыя. Вось табе, — зьвяртаецца Чапай да Сабакі, спрабуючы выманіць у яго папяросу, — улада патрэбная?

— Не, — адказвае Сабака, — мне не патрэбная.

— А табе? — Чапай зьвяртаецца да мяне, не спускаючы пры гэтым аднаго вока з папяросы.

— Ну, нейкая першасная, — адказваю, — мінімальная...

— Вось, — урачыста прамаўляе Чапай і вырывае папяросу ў Сабакі. — Вось. Першасная. Менавіта пра гэта я і кажу. Неабходная толькі першасная ўлада, улада, збудаваная па аўтаномным прынцыпце. Усё іншае — фікцыя. Уся іншая, больш структураваная ўлада, не функцыянуе. Адпаведна, яна і не патрэбная, — і ён перадае мне папяросу як нейкі, толькі што выйграны мной, прыз глядацкіх сымпатый. На Васю мы ўсе забываємся, ён на нас — таксама. Наагул, — працягвае Чапай, — не патрэбная і большасць структураў і інстытуцыяў, таму належыць усё гэтае гаўно раздрабніць і паступова зьнішчыць.

— І што твой Маркс прапануе Энгельсу ўзамен? — пытаюся я.

— Прыйнцып ПыХ, — кажа Чапай.

— Як-як? — нават Сабака перапытвае.

— Праletарская Хартыя, — гаворыць Чапай.

— Праletарская Хартыя — гэта ПХ, а ня ПыХ, — кажу я.

— Так, я ведаю, — адказвае Чапай. — Гэта для мілагучнасці. Прыйнцып ПыХ дае ўсяму гэтаму ход, Хартыя пры гэтым выконвае ролю элемэнтарнага яднальнага мэханизму. Прыйніяеца ўсё далейшае назапашванье капіталу і пачынаеца ягоны паступовы распад.

— Як гэта?

— Усё вельмі проста, — Чапай зноў прыкладаецца да крывавага слоіка. — У прынцыпце, у выніку папярэдняга беспрычыннага і маламатыванага назапашваньяя капіталу адбылося перанасычэнне сродкамі жыщыцядзеянасці, і як вынік — адзінным лягічным варыянтам у гэтай сътуацыі выступае распад існых запасаў.

— Гэта як?

— Ну, — спрабуе патлумачыць нам Чапай, — карацей, насамрэч нічога вырабляць ня трэба. Кожная асобна ўзятая БЛЯ можа вольна жыць некалькі дзясяткаў гадоў за лік ужо існага патэнцыялу. Гэта значна спрашчае сам мэханізм функцыяnavання грамадзтва. На практицы гэта адбываецца прыблізна так — вось, скажам, наш завод. Вакол яго ўтвараеца БЛЯ, якая, у сваю чаргу, падпрарадкоўваецца гарадзкой ПыХ, кожная БЛЯ бярэ на сябе пэўную колькасць аб'ектаў агульнагарадзкой інфраструктуры, захоплівае ўладу і ўсё гэта расхуячвае.

— Навошта? — не разумею я.

— У гэтым і палягае сутнасць прынцыпу пэрманэнтнага пахуізму, — кажа Чапай. — Мы нішчым структуру і харчаемся атрыманай сырвінай. Напрыклад, захопліваем банк і бабкі выдаткоўваем на жыщыцё і функцыяnavанье БЛЯ, захопліваем

гандлёвыя цэнтры і ўсе шмоткі раёнамерна разъмаркоўаем сярод членаў БЛЯ, захопліваем канторы і ўсю бытавую апаратуру забіраем сабе, захопліваем тачкі і пускаем іх на патрэбы ячэйкі.

— Захопліваецце фэрму і раздаяце ўсім па карове, — раптам устаўляе Сабака.

— Так, — гаворыць Чапай, — так. Адным словам, таварышы з данецкага абкаму падвялі пад усё гэта эканамічную базу, пералічылі ўсё, зрабілі сур'ёзныя маніторынгавыя апытаныні, — Чапай дастае нейкія спыткі і размахвае імі ў паветры, — выходзіць так, што існая грамадзкая інфраструктура, уся цяперашняя база капіталу, здатная працярміць сябе саму, як мінімум, на працягу бліжэйшых 67 гадоў.

— А пасыль?

— Ну, што пасыль? — разгублена кажа Чапай. — Пасыль штосьці прыдумае. Тэорыя, у прынцыпе, новая, яшчэ не апрабаваная на практицы, у яе рэальна ўнесыці нейкія карэктывы. Але ўвогуле, — паўтарае ён, — ня трэба замарочвацца на далейшым нарощваныні вытворчасыці, наадварот — вытворчасыць належыць максымальная скараціць, закансэрваваць, адным словам, а прыродныя рэсурсы — максымальная эканоміць, паколькі на бліжэйшыя 67 гадоў хопіць і таго, што ёсьць.

— Прыйкольна, — кажу. — Мне асабліва пра гандлёвыя цэнтры спадабалася. І пра фэрмы, — кажу я Сабаку.

— Так, — пагаджаецца Чапай, — ідэя вельмі правільная. Галоўнае — справядлівая, бяз розных там капіталістычных наёбак.

— Пачакай, — кажу я, — але як гэты твой пых зможа ўсё гэта кантроліраваць, калі існуе процьма рэчаў, якія ўсё адно вымагаюць цэнтралізацыі?

— Напрыклад? — пытаетца Чапай.

— Ну, я ня ведаю. Транспарт там, напрыклад, мэтро.

— Прычым тут мэтро?

— Ну, не мэтро, — адступаю я. — Але, скажам, авіякампаніі. Як твой пых іх будзе кантроліраваць?

— Авіякампаній ня будзе.

— Як гэта ня будзе? — дзіўлюся я. — А як жа народ будзе лятаць?

— А навошта яму лятаць? Якая з гэтага РЭАЛЬНАЯ карысць? Вось ты, — цісьне ён на Сабаку, — лятаў калі-небудзь на самалёце?

— Не, — кажа Сабака, — я на трамваях у асноўным.

— Вось, — гаворыць Чапай, — і так большасыць насельніцтва. Авіялініі, аэрапорты, стуардэсы — гэта фікцыя. Насамрэч, у гэтым няма РЭАЛЬНАЙ патрэбы, разумееш? Трэба пакінуць толькі тое, у чым ёсьць РЭАЛЬНАЯ патрэба.

— Добра, — кажу я, — а войска?

— У войску таксама няма РЭАЛЬНАЙ патрэбы. Якая карысць ад войска? Войска створанае толькі дзеля таго, каб апраўдацца у нашых вачах мэтазгоднасць свайго існаваныня. Для гэтага час ад часу арганізоўваюцца войны, бамбардаваныні, рэвалюцыі, працуе абаронны комплекс, назапашваецца навукова-тэхнічны патэнцыял, ствараецца систэма пропаганды. Але РЭАЛЬНАЙ патрэбы ў гэтым няма, калі войска распусцяцца, грамадзтва і далей будзе нармальная функцыянаваць, разумееш, таму ў ім праста няма ПАТРЭБЫ.

— Добра, — зноў кажу я, — а органы?

— Што? — надпівае Чапай са свайго крылавага слоіку.

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Ну, унутраныя органы. Міліцыя, паліцыя, гэбэ, цээрү, я ня ведаю. Гэта што — таксама фікцыя?

— Так, гэта таксама фікцыя.

— Гэбэ — гэта фікцыя?

— Фікцыя.

— Дақладна?

— Абсолютна.

— Мне гэта падабаецца, — кажу я.

— Вось ты калі-небудзь, — працтвае Чапай катаваць Сабаку, — сутыкаўся з кб?

— Так, — неспадзявана гаворыць Сабака, — да нас некалі ў школу, я вучыўся ўжо ў дзясяткі клясе, прыходзіў гэбэшнік. Апавядоў пра работу, агітацыю разводзіў. Нешта пра презыдэнта казаў.

— І што?

— Нічога. Мне, у прынцыпе, спадабалася. Я да яго потым на калідоры падышоў, кажу, камадзір, а да вас на працу ўладкавацца можна? Ён мяне паслаў. Кажа, у цябе з рота задужа съмядзіць, каб у гэбэ служыць. Ну, і ўсё.

— Вось бачыш, — павучальна кажа яму Чапай. — Усе сілавыя структуры працу-юць ВЫКЛЮЧНА на падтрымку ўласнай жыщцяждзейнасці, яны нічога не вырабляюць, ад іх ніяма КАРЫСЦІ. Калі заўтра гэбэ закрыць, нічога ня зъменіцца. Нічо-га ня зъменіцца, калі адкрыць ці закрыць межы, калі распусціць дыпламатаў — запраста можна жыць бязь зынешняй палітыкі. Без унутранай, у прынцыпе, такса-ма. Можна жыць без адмінрэсурсу — разам са зынкненнем адмінрэсурсу зынікаюць і ўсе тыя праблемы, для вырашэння якіх ён створаны. Не патрэбныя канторы, жэкі, упраўленыні, адміністрацыі — адпаведна, не патрэбная ніякая дакумэнтация, і на-адварот. БЛЯ кантралююць увесь той мінімальны вытворчы працэс, які аж на цэ-лія 67 гадоў забясьпечвае жыщцяждзейнасць грамадзтва. Усе іншае — ад д'ябла, — пераможна гаворыць Чапай і перадае мне новую папяросу, але я ўжо сігаю съледам за сябрам-Васем, і бачу, як Вася занураецца ўсё глыбей і глыбей, адштурхваючыся ад цяжкай сіней вады рукамі і нагамі, і я бачу перад сабой толькі стаптаныя падэш-вы ягоных старых красовак, за імі я і плыву і чую ўжо адтуль

Жыщцё — гэта як касьмічная ракета, і калі ты залез у яе, то сядзі і нічога не чапай, праста будзь гатовы да того, што жыщцё тваё крута зъменіцца. Ва ўсялякім разе дзяцей у цябе дақладна ня будзе. Ды і наагул — нармальная сэксу. Гэта ты мусіш ад самага пачатку ўлічваць — або сэкс, або космас, і тут ёсьць з чаго выбіраць, таму што насамрэч ніводнае траханыне ў съвеце, хай нават і найбольш падрыўное траханыне, ня вартае таго вялікага і прыўкраснага, што адкрываецца табе з ілюміна-тара тваёй блізкай ракеты, некаторыя краявіды, некаторыя ляндшафты вартыя таго, каб за іх заплаціць найдаражэйшым, што ў цябе ёсьць, то бок эрэкцыяй, але каб зразумець гэта, трэба быць прынамсі касманаўтам, ну, на крайняк — анёлам, што ва ўмовах распаду капиталу — аднафігственна.

— Я не разумею, — кажу я скроў сон, — чаму ўсё-ткі пэрманэнтны пахуізм?

— А таму, — адказвае Чапай і шчасліва ўсъміхаецца мне з-за трансгалактычных промняў, — што ўсё похуй: бабкі — похуй, систэма плянаваныя — похуй, інвестары — похуй, міністэрства — похуй, — ён, здаецца, завёўся, — дзяржава — похуй, транс-нацыянальныя карпарацыі — похуй, спайка капиталу — похуй, сферы ўплыву — по-

хуй, пашырэнъне рынку на ўсход — похуй.

— Мірны космас — похуй, — дадае Вася.

— Няма сумневу, — сур'ёзна гаворыць Чапай, і ўсе змаўкаюць.

20.30

Недзе далёка-далёка, на ўсходзе рэспублікі, зусім побач зь дзяржаўнай мяжой, неба пахне ранішнім лесам, пахне зусім асабліва, брызантавымі намётамі і яловымі галінамі, што кладуць на гэтыя намёты свае цяжкія лапы. Я іду доўгай-доўгай лясной сцежкай, леваруч і праваруч ад мяне — высокія і цёплыя сосновы, што саграваюць сваім подыхам пясок навокал, і паветра, і ранішні суботні лес, і птушак, што трапляюцца час ад часу, і наагул усё гэтае неба, і, вядома ж, дзяржаўную мяжу, сосновы — гэта такія сабе батарэйкі, якія пусыцілі карані акурат уздоўж ракі, раку відаць за ствалінамі леваруч, і мы ідзём уздоўж яе, уласна, мы ідзём угору, супраць плыні, а галоўнае — я люблю выходныя, мне цалкам вядома, што сосновы на выходныя асабліва цёплыя, а неба — асабліва мірнае. На мне нейкая дурацкая футболька і дурацкія шорты, і запыленыя сандалеты, якімі я буцаю сосновыя шышкі, уздымаючы хмаркі ранішняга пылу, тады мая сяброўка паварочваецца да мяне і просіць, каб я супакоіўся і такога не рабіў. Маёй сяброўцы шаснаццаць, яна пагадзілася са мной пагуляць, уласна, яе папрасілі мае бацькі, якія сябруюць зь яе бацькамі, яны ўсе засталіся на рачным пляжы, сядзяць сабе і гатуюць салаты са свежай вільготнай гародніны, плаваюць у ранішній рэчцы, наперадзе цэлы ўікэнд, таму яны займаюцца сваімі нецікавымі дарослымі справамі, але я знайшоў сярод сосен сцяжынку, і мая знаёмая без асаблівага, трэба заўважыць, жаданыя павяла мяне па ёй, так, абы я нарэшце прайшоўся і заткнуўся і ўжо нікога больш не даставаў, хоць яна да мяне даволі добра ставіцца, дакладней, гэта я за ёй пастаянна цягаюся, але яна трymaeцца даволі добра й асаблівых прэтэнзіяў да мяне не прад'яўляе — так толькі — каб не ўздымаў пылу, каб не хапаў яе за рукі, адным словам — не паводзіўся, як дэбіл. Мне падабаецца пясок пад ногамі, мне падабаецца мокрая трава на пяску, мне падабаюцца сосновы, у якіх трывожна перацякаюць электроны, мне падабаюцца крыклівыя бестурботныя птушкі на высокіх сасновых галінах, мне падабаецца неба, бо яно цятнечца далёка-далёка і ніколі не сканчаецца, гэта мне падабаецца найболыш, я вельмі люблю, калі нешта ніколі не сканчаецца, і неба — адна з такіх рэчаў, мне падабаецца, што гэтая сцяжынка таксама не сканчаецца, таксама цягнецца без канца супраць плыні, то набліжаючыся да яе, то зноў закочваючыся за стваліны, нарэште мая знаёмая не вытрымлівае, добра, кажа, пайшлі, акунёмся і назад, я спрабую вытаргаваць у яе яшчэ з паўкілямэтра, але яна кажа — досьць, купаецца і назад, і я вымушаны з гэтым зымірьшца. Яна зварочвае са сцежкі і ідзе проста да вады, я намагаюся не адставаць, іду съследам і разглядаю яе чорныя бліскучыя купальнік, такія тады, у канцы 70-х, акурат былі ў модзе, яе купальнік асаблівы — на чорным фоне рассыпанае жоўтае, чырвонае й аранжавае лісьце, сапраўдны лістапад, хоць у лістападзе, здаецца, ніхто не купаецца, але ў яе цэлы ворах лісьця на целе, і цела ў яе — прыгожае і моцнае, ёй вельмі пасуе гэтае лісьце, гэта нават я, у свае шэсьць, разумею, інакш я б за ёй не ішоў, вада яшчэ не пасыпела прагрэцца, бераг пусты і прахалодны, мая сяброўка падрульвае да вады і пачынае паступова ў яе заходзіць, я гляджу, як пад вадой зынкаюць яе ступы, яе высокія цёмныя лыткі, яе калені, яе сцёгны, нарэште яна падае на

СЯРГІЙ ЖАДАН

паверхню вады, топячы ў ёй усё сваё лісьце — і жоўтае, і чырвонае, і аранжавае, і паварочваецца да мяне — давай, крычыць, давай, хадзі сюды, холадна, кажу я зь берагу, перастань, крычыць яна, нічога ня холадна, хадзі сюды, яна выплывае на сярэдзіну ракі, плынь пачынае зносіць яе ўніз, і я раптам пужаюся, што вось яе панясе ўніз, а я застануся тут адзін і буду стаяць на гэтым беразе нікому не патрэбны, перад халоднай глыбокай вадой, што цячэ невядома куды, і я не вытрымліваю і скачу ў ваду, нават забыўшыся, што ня ўмей плаваць, і кіруюся да яе, яна заўважвае мяне і пачынае падплываць да берагу, я б'ю па вадзе рукамі, намагаючыся не захлынуцца яшчэ на плыткім, і нарэшце яна падплывае і, пераводзячы дых, весела кричыць — давай руку, і я працягваю ёй руку, і ў гэты самы час мяне проста разрывае, і ўся гэтая вада цячэ вакол мяне, цячэ ў адным напрамку, увесе час у адным напрамку, і мне ад гэтага так добра, нібы мне зусім ня шэсьць, а ўсе шаснаццаць, як і маёй сяброўцы, маёй біг ўайт маме, што цягне мяне за сабой супраць плыні, і так моцна трymае за руку, што калі б я мог, я б проста скончыў, але я толькі трymаюся за яе і не магу кончыць, зусім-зусім не магу скончыць, і так усё жыцьцё.

— Каса, — кажа ён. — Абшчак. Агульная каса, якая фармуеца агульнымі выслікамі. Скарочана — АК.

Чапай, страціўшы нас з Васем, трymаецца дзъюма рукамі за апошняга суразмоўцу — Сабаку.

— Рабочая каса, — кажа Чапай. — Ніякіх банкаў. Банкі — гэта наёбка.

— Фікцыя, — падказвае Сабака.

— Правільна.

Нейкую хвіліну яны маўчаць, я зноў засынаю, але тут Чапай кажа:

— У прынцыпе, — гаворыць ён, — тут таксама ёсьць каса.

Сабака разгублена акідвае вокам пакой.

— На заводзе, — тлумачыць Чапай. — Наш дырэктар трymае яе ў парткаме. Колішнім парткаме, — дадае ён.

— Ну? — Сабака насыцярожваецца. Я таксама прачынаюся.

— У прынцыпе, — працягвае Чапай, — сёняня выходныя, ахова толькі на праходнай. Тэрыйторыю абыходзяць двойчы на зымену. Я ведаю іхны маршрут і расклад.

— Ну?

— У прынцыпе, — удакладняе Чапай, — гэта не ягоныя грошы. Не ягонай працай заробленыя. Гэта працоўныя грошы. Абшчак.

— Як у Маркса? — пытается Сабака.

— Як у Маркса, — згаджаецца Чапай. — Можам узяць.

— Вы што, — кажу я, прачнушыся, — ёбнуліся? Замятуць адразу. Ты што, — кажу Сабаку, — ня бачыш? Ён жа паехаў на сваім пыху, ён жа цяпер не з табой размаўляе, ён жа з Карлам Марксам гаворыць, прычым гамбурскага пэрыяду.

— Менш трындзі, — крыйдзіцца Чапай. — Ніхто цябе не замяце. Ахойнікаў усяго двое. Гэты завод рэгулярна хтосьці бамбіць, пачынаючы з дырэктара. Тут ужо красыці няма чаго.

— Ну, — кажу, — а за якім херам мы туды палезем?

— Я сёняня бачыў, — сцішвае голас Чапай, — як дырэктар нешта ў сябе пакаваў.

— Што?

— Ня ведаю. Можа, бабкі, можа, апаратуру. Да яго раніцай прыяжджалі акцыянэры, падагналі мікрааутобус, і яны туды началі выносіць нейкія скрыні. Забілі пад завязку салён і паехалі. А некалькі скрыняў засталося, я сам бачыў.

— Ну вядома, — кажу, — там падшыпнікі якія-небудзь, а мы падстаўляцца будзем.

— Ды няма ў яго, — шэпча Чапай, — ніякіх падшыпнікаў. А калі і ёсьць — у парткаме ён іх не трymае. Там бабкі. Або апаратура. Ён, сука, замкі нават зъмяніў, я сам бачыў.

— Замкі?

— Замкі.

— Тады як мы туды залезем? — не разумею я.

— Праз дах, — кажа Чапай. — Я ведаю спосаб. Толькі трэба цяпер ісьці, пакуль яшчэ съветла, і пераседзець на даху гадзіны да другой — да трэцяй, пакуль ахойнік пройдзе. Потым спусьцімся і ўсё вынесем. Усё чыста, ніякіх сълядоў.

— Ён жа адразу цябе вылічыць, — кажу.

— У мяне алібі, — кажа Чапай.

— А, сапраўды, у яго трышэр, — шэпча мне Сабака, думаючы, што Чапай яго ня чуе.

20.45

Мы згаджаемся ісьці. Бяз Vasі. Я кажу — давай так: Вася застанецца тут, тыпу на пасту, разумееш? Ён, у прынцыпе, наш, і давай яго таксама лічыць, але ён цяпер на пасту, Вася ў гэты час пераварочваецца на іншы бок і падае з крэсла. Мы падымаём яго змучанае цела і перакладваем на тапчан, я з падазрэннем гляджу, што там Чапай сабе наслай, а то мы з Васем пакуль жывём у адным пакой, яшчэ прыцягнё што-небудзь, ну, хопіць, думаю, і мы ідзём. Чапай нас праводзіць па вячэрнім заводзе, празь нейкія напаўразваленыя цэхі, дзе бегаюць шчуры і лётаюць птушкі, сапраўдны табе запаведнік. Сабака наступае на нейкую мэталічную херовіну і тая глуха бразгае, ціха, сычыць Чапай, асьцярожна, ён праводіць нас яшчэ па нейкіх калідорах, на падлозе валяюцца старыя газэты і дранае спіцадзеные, потым мы праходзім пад самыми плотам, асьцярожна, кажа Чапай, што такое? насьцярожваемся мы, не наступіце, коратка тлумачыць Чапай, мы асьцярожна перабягаем пад нацягнутым уздоўж плota калючым дротам і апынаемся за нейкай чатырохпавярховай цаглянай будынкай, пакрытай новым шыфэрам. Усё, кажа Чапай, гэта парткам. Палезылі.

Чапай лезе першы, бо ведае, куды. Перад гэтым ён скідае свае кеды і хавае іх у кішэнях спартыўных штаноў, што ты робіш? кажу, гэта для зручнасці, кажа Чапай. Усё — пайшоў, і ён сапраўды чапляеца за ніжнюю галіну дрэва над самай сыцяй, рыўком падцягваецца, сядзе на яе, потым устae і пачынае лезыці ўгору, нармал, кречыць нам адтуль, чаго? не разумеем мы, я кажу — усё нармалёва, паўтарае Чапай, галіна пад ім трашчыць, і ён ляціць праста на нас, я пасыплюю адскочыць, а на Сабаку ён і ня трапіў, эх, абтрушваецца Чапай, трошкі не далез, давай ты — гаворыць ён мне, ага, кажу, зараз, не хапала яшчэ зваліцца з чацвертага паверху на ўсю гэту кучу гаўна, давай, кажу, нейкі іншы ўваход. Ну, добра, кажа Чапай, добра. Можна праста празь дззвёры зайсьці. Яны што — не зачыненыя? пытаюся. У мяне ёсьць

СЯРГІЙ ЖАДАН

ключ, тлумачыць Чапай, я падрабіў. Дык навошта ж ты, підар, прымушаў нас лезыці на гэтае хуева дрэва? Так больш прыкольна, — кажа Чапай і вядзе нас да ўваходу. Мы перабягаем празь невялічкую пляцоўку, нідзе сапраўды нікога німа, але я так разумею, што ахова можа зьявіцца калі заўгодна, Чапай хутка адмыкае дзъверы, і мы прашмыгваем усярэдзіну. Так, Чапай пераводзіць дых, цяпер наверх, там перачакайма да ночы, ахова пройдзе — залезем у парткам. А можа, у цябе і ад парткаму ключы ёсьць? пытаюся я з надзейй, можа, ня трэба нічога ламаць? Былі, гаворыць Чапай, але гэтая сука замяніла, я ж казаў. Думаецце, для чаго я вас узяў — я сам дзъвярэй ня выламаю. А, кажу, я думаў, таму, што мы сябры. Троцкі сраны, шэпча Сабака. Усё-усё, рашуча кажа Чапай, наверх, патруль пройдзе, зламаем дзъверы і назад, наступнага разу яны зайдуць сюды ажно раніцай.

І мы сапраўды падымаємся на пляцоўку чацвертага паверху, Чапай нешта там варожыць над замком, адчыняе дзъверы, мы выходзім праста на дах і бачым:

21.00

Многа-многа аранжавых рэек на заходзе цягнуцца ад вакзалу, што цямнее праваруч, і съвеццацца пад сонцам, сонца вісіць у раёне Халоднай Гары, здорава, кажу я, я б на тваім месцы тут і жыў, кажу Чапаю, а ты зачыніўся ў капцёрцы і душысьцца там дэнатуратамі ўсякімі, Чапай сканфужана кракае, але марку трymае, бачыш, паказвае мне леваруч, што гэта? пытаюся, разглядаючи цудоўную тэрыторыю, дбайна, хоць і трохі хаатычна застаўленую жалезам, машынамі, бетонам, трубамі, іншымі съмешнымі рэчамі, заводы, кажа Чапай, большасць зь іх не працуе, разумееш, не працуе, а раней працавалі? пытаюся на ўсялякі выпадак, я гэты раён дрэнна ведаю, раней працавалі, кажа Чапай, раней усё працавала, ух, кажу я, і працягваю разглядаць рэйкі, што паступова гаснуць і цямнеюць, ад вакзалу адпаўзае бясконцы таварняк, гружены лесам, і цягнецца на поўдзень, што там? паказвае Сабака ў бок таварняка, там поўдзень, кажу я, бачыш, сонца на Халоднай Гары, значыць, там заход, а таварняк на поўдзень ідзе, бліжэй да мора, ты быў калі-небудзь на моры? пытаюся ў Сабакі, на моры? перапытвае той, не, на моры ня быў, я ўлетку на Салтаў ежджу, ясна, кажу, ты на Салтаў, а таварнякі на мора, лес вязуць, навошта на моры лес? пытаецца Сабака, ня ведаю, кажу, штосьці будуць будаваць, што? дапытваецца Сабака, флёт, — не-спадзявана кажа Чапай, трошкі, праўда, недарэчы.

Сабака глядзіць на сонца, што пачынае ўжо расыцякацца па Халоднай Гары, і кажа: я, кажа, калі вырасту, аваўязкова адсюль зьеду, праўда? пытаюся, і куды? ня ведаю, кажа Сабака, на поўдзень, да мора, уладкуюся на флёт, праста я цяпер не магу бацькоў кінуць, разумееш, яны ж старыя, маю ж я неяк іх даглядаць, але вось праз пару гадоў — аваўязкова паеду, мне тут не падабаецца — працы німа, бабак німа, цэны высокія, вось пачакаю пару гадоў — і на поўдзень. Ты яшчэ гэтыя два гады пражыві, — кажу я, сядоючы на прагрэты сонцам дах.

21.30

Чапай радзіць тут і сядзець, тут нас ніхто ня ўбачыць, нават калі ахойнік зойдзе ў парткам, сюды ён падымаецца дакладна ня будзе, перасядзім яшчэ пару гадзінаў і спусьцімся, па цемнаце сюды было б цяжэй дайсыці незаўажнымі, усё прадумана, кажа Чапай, трасянем сёняня тлустых капіталістычных сувіньяў, каб не асабліва

зажыраліся, эксплюатуючы і без таго заёбаныя пралетарскія масы, і мы зь ім пагаджаемся — добра-добра, заёбаныя, дык заёбаныя, нам-то што, мы сядзім і маўчым, я кажу, цікава — дзе цяпер Карбюратар, можа, ён даўно ўжо дома, сядзіць і перасыпае з далоні ў далонь цёплы попел свайго айчыма, а мы тут яго шукаем і ня можам знайсці, так, ціха адгукаецца Сабака, паказваючы навокал, тут яго ня знайдзеш.

22.15

Пачынаецца дождж, зранку было сонечна й цёпла, паветра прагрэлася, вось і дах нагрэўся, я ўжо думаў: усё — нармальнае лета пачалося, а тут ізноў — дождж, нямоцны, праўда, так — накропвае сабе, арашае тэрыторыю, але ўсё адно непрыемна, асабліва калі ты сядзіш на даху чатырохпавярховага будынку на варожай заводзкай тэрыторыі, аплесенай калочым дротам, ня вельмі весела выходзіць, я нацягваю на галаву сваю старую джынсавую куртку і намагаюся заснуць, у кагонебудзь гадзіннік хаця б ёсьць, пытаюся ў апошні раз, па зорках зарыентуемся, кажа Чапай, мудак, кажа на ягоны адрас Сабака, прывальваецца да мяне плячом, і мы спрабуем заснуць. Час ад часу я чую грукат таварнякоў з вакзалу, нават аб'яўленыні чуваць, не з самога вакзала, а ўжо з запасных каляінаў, нейкія іхныя аб'яўвы, тышту для сваіх, яны адзін з адным, здаецца, толькі праз мацюгальнік і размаўляюць, у іх іншыя паняткі прасторы й адлегласці, я то заглыбляюся ў свой сон, то выходжу зь яго, нібы зь ценю на сонца, правальваюся туды, як у цёплы чорны сънег, чорны-чорны, але ад гэтага ўсё адно цёплы, я думаю, што, цікава, цяпер робіць Юрый, пра што ён думае ў сваім палацы, у яго на ўкрыжаваныні Ісус быў залачоны, а сама крыжавіна — зялёнай. Прыкольна, думаю я, можа, ва ўсіх цыганаў Ісус — залачоны, можа, гэта нейкай іншай вера, вера ў тое, што Ісус насамрэч залачоны, у іх тады павінна быць усё інакш, і гэтыя, як іх там, прарокі павінны былі б прадбачыць прыход у съвет такога вось хлопчыка — цалкам нармальнага ўсходняга хлопчыка, які фізіялогічна ці там анатамічна нічым не адрозніваўся б ад сваіх аднаклясьнікаў, акрамя таго, што ён залачоны, то бок не мэталічны, не жалезны, не пафарбаваны, а вось проста — залачоны, у яго скора мусіла б мець нейкую іншую атамную ці клеткавую структуру, там нешта магло б быць са зъместам соляў ці кальцыю ў скуры, нейкія такія хімічныя штукі, трэба будзе запытацца ў Чапая, ён разъбіраецца ў хіміі, ці можна генным способам вывесыці залачоную скuru, і ў колькі гэта можа абысьціся дзяржаўнаму бюджету.

23.05

Ісус ня можа быць залачоным — кажа мне Ісус. Чаму ня можа? зьдзіўляюся. Гэта немагчыма, кажа ён, гэта ня ў тэму. Чаму ж тады цыганы думаюць, што ты залачоны? Цыганы, кажа ён, ведаюць, што я не залачоны, проста яны хаваюць гэта ад усіх іншых. Дзеля чаго? не разумею я. А дзеля таго, каб дыстанцыявацца ад астатніх, цыганы, кажа Ісус, карпаратыўныя, ім не патрэбна прыманье іх веры іншымі, разумееш? Яны наўмысна стварылі залачоны вобраз Ісуса, каб усе думалі, што яны, цыганы, лічаць, быццам Ісус залачоны. Насамрэч яны лепш за іншых ведаюць, што я не залачоны. Але ўсё-ткі — чаму ты не залачоны?

Але Ісус не адказвае. Я толькі бачу перад сабой цяжарную Марью, і пад яе скурай, у яе жываце, лёгка пераварочваецца малы, яшчэ не народжаны Ісус, і нешта мне апа-

СЯРГІЙ ЖАДАН

вядает, і вось нарэшце змоўк, здаецца, я яго расчараываў, таму ён проста бавіцца пад скурай сваёй багародзіцы, пераварочваеца там, як касманаўт у стане бязважкасці, кранаючыся губамі, і сьпінай, і іншымі часткамі скафандра тонкіх падатлівых съценак, што атачаюць яго, плавае сабе ў мацярынскім улоньні, час ад часу падплываючы да паверхні і штурхаючы яе зь сярэдзіны, тады яго ножка, або антэны прагінаюць Марыіна цела, і з-пад яе грудзей ці з-пад яе жывата, як з гумовага шарыка, выспінаеца Ісус, які, у адрозыненыне ад мяне, ведае, што ніякага цела не існуе: ні майго, ні Марыінага, ні ягонага ўласнага, і што ўся скура, нацягнутая цыганамі на крохкія і балочкія целы нашых кахраньняў і нашых смуткаў, проста дзеля таго, каб нікто ня ведаў, што насамрэч нікто і ні ў чым нас не абмяжоўвае, і што можна плысці куды хочаш — няма ніякіх съценак, няма ніякіх перашкодаў, няма нічога, што магло б цябе спыніць; і калі ён чарговы раз дэфармуе яе скуру, акурат пад горлам, Марыя весела съмлецца, бліскаючы вострымі зубамі, і я бачу, як яе паднябеніне асьвятляеца аднекуль зьнізу мяккім залацістым бліскам, і гэтае залацістася сяйво перамешваеца зь белым густым малаком у яе лёгкіх, тады бліск цямнее і пераліваеца, і вочы ў яе — зялёныя-зялёныя.

19.06.93 (субота)

02.15

— Слухай, — альбо пайшлі ламаць дзъверы, альбо валім дахаты. Я ўжо ўвесь мокры. Сабака, вунь, здаецца, наагул памёр.

Чапай падыходзіць да Сабакі і гідліва кранае яго сваім кедам.

— Нічога ён не памёр, — кажа. — Проста съпіць крэпка.

Дождж усё съплецца, хопіць, кажа Чапай, мабыць, час ужо, гэта ты як, кажу, па зорах зарыентаваўся? па якіх зорах, крыўдуе Чапай, я проста чуў, як ахоўнік заходзіў, хвілінаў 15 таму, так што можам ісці — мы будзім Сабаку, той спачатку не разумее, дзе ён і хто мы такія, але паступова вяртаеца ў прытомнасць, і мы спускаемся ўніз.

2.25

Парткам на другім. Мы стаім ля дзъвярэй, значыць так, тлумачыць Чапай, ты — паказвае на мяне — ідзі ўніз да дзъвярэй, ты — паказвае Сабаку — будзеш мне дапамагаць, зараз я знайду што-небудзь цяжкае, і мы стукнем па дзъвярах, ды навошта, кажа Сабака і з нагі высаджвае дзъверы, будзем тут ябацца яшчэ паўгадзіны, я задаволена ўсыміхаюся, я б і сам, кажа Чапай, выбіў, але ў мяне ж кеды, так, дадаю я, і трышэр. Мы хутка пераварочваєм усё ў пакоі — дзъве шафы з паперамі, у адной пачатая пляшка каньяку, Сабака адразу ж пхает яе ў кішэню штаноў, дзъвюхтумбавы стол, начынены розным канцылярскім гаўном, як гамбургер халестэрынам, шарым на падваконьнях, глядзім на стале, шукаем які-небудзь схоў альбо хаця б невялічкі сэйф, што заўгодна, і раптам у кутку бачым тое, што шукалі — каробку з-пад ксэрак-снай паперы, заклееную і запячатаную зьверху. Месяцовае сяйво пррабіваеца скрэз жалозі на вокнах і драпежна паблісквае на сьвежым сургучы. Яно! кажа Чапай. Я

спрабую падняць каробку, у прынцыпе, яна ня надта цяжкая, можа быць. Што, кажу, бяром? Канечне бяром, кажа Чапай, бяром, давай, цягні яе да мяне, там паглядзім. Можа, яшчэ пашукаем? прапануе Сабака, здаецца, адчуваючы нешта, усё-ўсё, нэрвуюцца Чапай, досьць, валім адсюль. І мы выходзім з пакою, асыцярожна спускаемся ўніз, Чапай нешта мудруе з замком, нарэшце мы апынаемся на дваре, Чапай зачыняе за намі, і мы вяртаемся дахаты — наперадзе я з каробкай, за мной Сабака і ў канцы Чапай, ляпаючы кедамі па калюжах.

2.55

— Зрывай сургучы! — кажа Чапай Сабаку.

— Што гэта? — Вася таксама прачынаецца і спалохана сочыць за намі з тапчана.

— Усё нармальна, — кажу, — ня бойся, — ты таксама ў долі.

— У якой долі? — баязьліва пытаецца Вася.

— Зараз убачыш, — кажу.

Сабака знаходзіць між зъмеевікамі шырокі кухонны нож і зразае пячаткі, павольна ўсё гэта размотвае і разгортвае, хутчэй, хутчэй! нецярплівіцца Чапай, але Сабака робіць ўсё ўпэўнена і няспешна, адкрывае каробку і кажа: о, помнік! дастае адтуль бюст вышынней недзе з паўметра і ставіць яго на табурэт.

— Што гэта? — не разумею я.

— Помнік, — кажа Сабака.

— Бюст, — папраўляе яго Чапай.

— Чый бюст? — пытаюся я.

— Наш, — адказвае Чапай.

— Ты не зразумеў — хто гэта такі? — паказваю я на бюст.

Чапай задумліва працірае акуляры.

— Можа, гэта дырэктар? — гаворыць Сабака.

— Не, — кажа Чапай, — гэта не дырэктар. У дырэктара вусоў няма.

— А ён сабе для красы прырабіў.

— Усё адно не падобны, — кажа Чапай.

— Гэта нейкі марксіст, — мяркую я.

— Троцкі, — кажа Сабака. — Бачыш, нос які? Дакладна, Троцкі.

— Гэта ня Троцкі, — нэрвуюцца Чапай. — У Троцкага барады няма.

— Гэта Троцкі ў Мэксыцы, — кажа Сабака.

— Гамбурскага пэрыяду, — дадаю я.

На Васю нават глядзець шкада.

— Ніякі гэта ня Троцкі, — бадзёрыцца Чапай, намагаючыся прыхаваць свой мандраж. — Гэта Молатаў. Член цк.

— Молатаў? — кажу я разгублена.

— Молатаў, — кажа Чапай. — Член цк, — дадае ён на ўсялякі выпадак.

— Нічога сабе, — кажу.

Сабака насуплена дастае скрадзеную пляшку каньяку і п'е з рыльца.

— Молатаў, — працягвае Чапай, — зь іх усіх адзіны нармальны быў тып. Ён быў геданістам. Як Ціта.

— Як што?

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Як Ціта. Любіў жанчын, спорт, рэстараны.
— Кактэйлі, — кажу я. — Адкуль ён у твайго дырэктара?
— Яны некалі рабілі іх, — кажа Чапай, падумаўши. — З адкідаў. Тут быў спэцыяльны цэх суправаджальныхных матэрыялаў. Мне мой стары апавядваў.
— Бюст Молатава гэта што — суправаджальны матэрыял?
— Яны рабілі ня толькі бюст Молатава, — апраўдваеца Чапай.
— А што яшчэ?
— Яшчэ бюст гэтага, як яго — Варашилава. А гэты, здаецца, нейкім цудам ацалеў.
Хацеў прадаць, сука, — жорстка кажа Чапай, — народны бюст.
— Слухай, ты! — не вытрымлівае Сабака. — Выходзіць што — мы ламалі дзъверы, хаваліся ад аховы, пакінулі там процьму съядоў, і ўсё гэта дзеля гэтага дзёўбанага геданіста?
Чапай падыходзіць да яго, рагучча бярэ з рук каньяк, усаджвае ў сябе тыя 200 грамаў, што там былі, ідзе да тапчана, адсоўвае Васю і ляціць ніц у свой брудны бяздонны трышэрны ложак. Нават ня скінуўши кедаў.

3.30

— Значыць, робім так, — кажа раздражнёны Сабака, — забіраем усё бухло, сцэдж-ваем брагу, бярэм траву, шмоткі, — ён глядзіць на Чапая, — не, хай задушыща сваімі шмоткамі. Бярэм вось гэта, — ён паказвае на Молатава, — і валім, пакуль ахова нічога ня ўбачыла.
— А што зь ім рабіць будзем? — пытаюся я.
— Спалім, — кажа Сабака. — Адным уродам будзе меней.
— А Карбюратар?
— Які Карбюратар? — крычыць Сабака. — Ты што, не разумееш — валіць трэба!
Давай, пайшли.
— Куды?
— Ня ведаю, — кажа Сабака, — дахаты.
— Ты што, зьбіраесьцца ў такім стане пхацца праз увесь горад? — кажу. — Зь бюстам на руках? Цябе возьме першы ж патруль.
— Давайце да ранку пераседзім, — раптам спакойна кажа Вася. Ён ужо апрытом-ней, ходзіць па пакоі, цягне з падвокання нейкія брашуры, засоўвае ў кішэню нейкую пакусаную асадку, адным словам — ён адзіны, хто не панікуе. — Раніцай нармальная выйдзем і ніхто нас ня возьме. Галоўнае — дасядзець да ранку.
— Так, — пагаджаюся я, — галоўнае — дасядзець.

5.30

Я спрабую разбудзіць Чапая, той толькі загаворвае скрэзъ сон на нейкай сваёй мове, на мове тагасьеветных марксістаў-леніністаў і адварочваеца ад мяне. Добра, кажу я Васю, пакінем яго тут, хай потым сам разбіраеца, ён усё гэта ў прынцыпе прыдумаў, таму гэта ягоныя праблемы, добра, кажа ў сваю чаргу Вася, правільна, але Молатава бярэм з сабой, на фіга? кажу, на фіга нам Молатаў? засыплеся зь ім, па-першае, тлумачыць Вася, калі яго тут раніцай знайдуць — Чапаю кранты, адразу зразумеюць, хто дзъверы выламаў. Па-другое — Молатава можна здаць, ён жа ня проста шматок каляровага мэталу, ён жа яшчэ і скульптура, ёсьць людзі, якія пла-

цяць за такія рэчы вялікія бабкі. Ня ведаю, кажу я, ня ведаю, хто б заплаціў за Молатава вялікія бабкі, яшчэ за жывога — ладна, а за гэтую мумію, паказваю я, ну, ды хопіць, паспрабуем здаць, толькі каму?

Каму з маіх знаёмыx можна здаць бюст Молатава? Вось так вызначаецца ўзровень асяродзьдзя, у якім ты перабываеш, так і не інакш. Ну, у мяне няма знаёмыx антыквараў, знаёмыx ювэліраў, знаёмыx трунароў у мяне таксама няма, што маглі б зьбіць з гэтага бюста вусы і перарабіць яго ў галаву якой-небудзь Падзаборнай Людмілы Кузьмінічны, якая герайчна пала пад коламі пятага трамвая на скрыжаваныні вуліцаў Пушкінскай і Весьніна і там-такі пахаванай, паколькі сабраць разам усё тое, што там ад яе засталося — на тым скрыжаваныні — выявілася немагчымым, вось, трунароў у мяне таксама знаёмыx няма, далей — знаёмыx скульптараў, для якіх гэты суправаджальны матэрыял зьяўляўся хоць бы якой эстэтычнай каштоўнасцю, у мяне няма, знаёмыx камуністай, акрамя Васі і Чапая, для якіх гэта быў бы предмет культуры — няма, знаёмыx дырэктараў гістарычных музэяў, для якіх гэты дзёўбаны геданіст меў бы якую-ніякую гістарычную вартасць — няма, больш за тое, я ўпэўнены, што такіх дырэктараў музэяў няма наагул у прыродзе, вось што я думаю. Вось так, мне нават няма каму сплавіць зынешні цалкам прыстойны бюст Молатава, член на цк, бля, як я жыву і дзеля чаго? дзеля чаго гэта ўсё? уся гэтая барацьба за выжыванье? Гульня на ўтрыманыне рахунку? дзеля чаго? мне цяпер дзвеятнацца, праз пяць гадоў, калі я не памру ад пабытовага трышпера, мне будзе ўсяго толькі дваццаць чатыры, Гайдар у такім веку ўжо нават палкі не вадзіў, што я буду рабіць у свае дваццаць чатыры? ці будуць у мяне палкі? і калі будуць — куды я іх павяду? у прынцыпе, я могу рабіць што заўгодна, ну, амаль што заўгодна, але тут такая проблема — што я нічога не хачу рабіць, гэта для мяне больш натуральна, хоць і ня ўсе гэта разумеюць, такая вось проблема.

Марусі! — выгугае Сабака, які перад гэтым стаяў ля акна і нэрвова ўглядаўся ў сьвежы чэрвеніцкі ранак, — Марусі можна, у яе поўная кватэра такога гаўна, можа, ёй і гэты помнік падыдзе. І тут мы ўсе згадваем пра Марусю.

Але Марусі трэба папярэдне патэлефанаваць, просто так да яе завальвацца нельга — будзе горш. Маруся — гэта такі кшталту масток у зынешні сьвет, уласна, ад яе ўпершыню ў жыцці я даведаўся, што таксі, выяўляецца, можна карыстацца ня толькі калі спазніяеся на вакзал ці калі цябе п'янага адвозяць дадому — а проста так. Вось проста ты выходзіш з дома і маеш кудысці ехаць, і вось бярэш таксі. І што найпарадаксальнейшае — плаціш у канцы падарожжа таксісту бабкі — раней я ня ведаў, што і так можна, яна першая мне гэта паказала. І гэта прытым, што яна самая малодшая сярод нас усіх. Ей усяго толькі гадоў шаснаццаць. Там такая гісторыя: яе тата з Каўказу, ён — я ня ведаю — ці то грузін, ці то азэр, па-моіму, усё-ткі грузін, я ў гэтым не разъбіраюся, адным словам, ён генэрал, сапраўдны генэрал са сваёй колькасцю гарматнага мяса ў казармах і самалётаў у ангарах, першую палову свайго цяжкага афіцэрскага жыцця ён качаваў па Саюзе, ахоўваючы, я так разумею, мірнае неба нашай Айчыны, апошнія гадоў дзесяць завіс у Харкаве, з жонкай разъвёўся, іхная адзіная дачка падрасла і паслала абаіх, генэрал купіў ёй прыкольную двухпакаёвую кватэру ў крутym будынку на плошчы, зь відам на муніцыпалітэт, праўда, на апошнім паверсе, пад самай вежай, на штосяці больш прыземлене ў яго не хапіла ці то бабак, ці то ракет на продаж, але ўсё гэта было крута, Маруся

СЯРГІЙ ЖАДАН

вучылася ў крутой школе, мела процьму грошай, ледзь не нарадзіла год таму, у свае пятнаццаць, тата-генэрал ледзь-ледзь угаварыў яе зрабіць аборт, падарыў ёй за гэта жыгуль, Маруся надзвіва лёгка пагадзілася — аборт зрабіла, жыгуль расхуячыла і далей жыла сабе сваім жыщыцём, якое яна, з прыроджанай каўкаскай мудрасыцю і жыщыцярадаснасьцю, своечасова падзяліла на прыгожае і карыснае: прыгожым у гэтым выпадку была крутая школа, двухпакаёвая кватэра і расхуячаны жыгуль, а карысным — усё тое съмецьце і ўсё тое непатрэбства, зь якім яна мела справу ў вольны ад навучанья час — Маруся ведала Сашу Чарнецкага, хадзіла на панкканцэрты, жэрла таблеткі, паліла траву, піла партвэйн, праўда без залежнасьці, то бок зранку пасьпяхова вырыгвала рэшткі паганага альлаголю і ішла вучыць Лабачэўскага ці што яны там у школах вывучаюць. Параноя, адным словам, тыповая параноя, за гэта мы яе і любілі. Да яе час ад часу можна было заваліць, толькі папярэдне патэлефанавацца і назвацца — яна нас ня ўсіх памятала, хоць і спала з усімі, для яе гэта быў ня сэкс, для яе гэта было штосьці значна цікавейшае, я ня ведаю, што. Мы напіваліся ў яе пантовай кватэры, крычалі на яе бальконе зь відам на мунишыпалітэт, глядзелі яе відэа, а потым засыналі ў яе ложку, часам нават безь яе. Мне ў гэтым разе нават ня столькі сэкс падабаўся, колькі сама магчымасць прачнуцца з кімсьці, не аднаму, ня сам-насам са сваім пахмельлем і сваімі крывавымі начынмі відзежамі, прачынацца з кімсьці — гэта заўсёды прыкольней, нават калі гэта Маруся, якая ня памятае, як цябе завуць і што ты зь ёй учора рабіў. Яна надзвычай абыякава да нас усіх ставіцца, дакладней, яна кожны раз ставіць нас на месца, яна заўжды нібы гаворыць — тое, што вы ўсе ўчора мелі мяне, съведчыць толькі пра тое, што зараз вы забераце з сабой свае зарыганыя шмоткі, усю пустую тару, увесь свой канабіс, увесь свой гемарой, усё сваё гаўно і зваліце ў сваю каналізацыю, а я — Маруся — застануся тут, зраблю сабе малочны кактэйль і буду глядзець на ранішні мунишыпалітэт, да якога вось-вось пачнуць зъяджацца ўсякія дэпутаты ці праста выпадковыя ўблодкі, і гэта заўжды дзейнічала — прынамсі мяне гэта забівала кожнага разу, без варыянтаў, я разумею пра сябе ўсё, чаго мне пра мяне свайго часу не сказалі бацькі, не сказалі невядома чаму, магчыма, ім проста было мяне шкада.

Так ці інакш, але да яе без званка прыходзіць праста ня варта, можна нарвацца на старога генэрала, хоць я яго, шчыра кажучы, у вочы ніколі ня бачыў, Маруся неяк усё гэта разводзіла, яна любіла сябе і сваё жыщыцё і, вядома ж, не хацела, каб у яе булёне плавалі лішнія мухі, акрамя таго, стары, мабыць, і сам падазраваў, што яго ўлюбёная дачка-Маруся не заўсёды прытрымліваецца ўнутранага гарнізоннага распарадку, таму, калі хацеў наведаць дзіцё, таксама заўжды папярэдне тэлефанаваў ёй, такі ўжо ў іх на Каўказе звычай, тады яна выкідала за акно ўсіх сваіх выпадковых гасьцей, прымушала іх забіраць з сабой пустую тару і недарэзаную вараную кілбасу, высыпала праз фортку бычкі, выкідала ў съметніцу ўсе бульбулятары, ссыпала драбкі ва ўнітаз, адным словам — згортвала дэкарацыі і вярталася да нармальнага жыщыця, у якім быў тата-генэрал, узброеныя сілы рэспублікі, рэгулярнае харчаванье, спартыўныя залі, тэнісныя корты, нармальная знаёмыя, вышэйшая адукацыя, добрая музыка, маецца на ўвазе — жывая добрая музыка, ня ў запісах, хоць і добрыя запісы таксама — карацей, увесь той мінімальны набор пратэзаў і штучных сківіцаў для больш зручнага перасоўвання па гэтым жыщыці, якімі цябе адорвае сы-

стэма ў тым разе, калі ты пагодзісься перапісаць у сваім тэстамэнце на яе імя ўласныя ныркі, лёгкія, палавыя органы і душу. Яна ўсе гэтая пратэзы мела, таму магла сабе дазволіць выпендрывацца і час ад часу досьць такі глубока занурацца ў каналізацыйныя люкі грамадзтва, залязаць на пару дзён на адваротны бок Месяца, што да таго ж знаходзіўся ўвесь час ня так ужо і далёка адеюль — перарабываць там нейкі час на траве і партвэйне, далучыцца хоць часова да Вялікай Нэрвовай Сыстэмы, Рванага і Залатаанага Сеціва Кровазвароту і Каханыня, занурыцца з галавой у плыні лімфы, лайна і спэрмы, на самым дне якіх, як некаторыя думаюць, і знаходзяцца найболыш масіўныя і цудоўныя шматкі шчасьця, хоць напраўду там нічога няма, гэта ўжо я вам дакладна кажу.

6.00

Таму мы ёй ававязкова затэлефанавалі б, калі б было адкуль, але выходзіць так, што найбліжэйшы тэлефон знаходзіцца на кпп, дзе нас чакаюць ахоўнікі зь ятаганамі і агняметамі, з ручнымі гранатамі і супрацьпяхотнымі мінамі, дбайна закапанымі на заводзкіх клюмбах, адным словам — я б туды не пайшоў, асабліва маючи пры сабе вусатага Молатава, лепш ужо іншым разам, як-небудзь, калі ўсё ўсталюецца, мы лепш забяром усё, што нам трэба — гаворым мы між сабой і забіраем усё бухло і рэшткі травы, Вася нават нейкія брашуры бярэ з падвоканья — і мы вылазім праз плот. Я яшчэ кажу, можа, кажу, запіску Карбюратару пакінем, каб ведаў, дзе нас шукаць, але Вася скептычна кажа, што гэта будзе запіска не для Карбюратара, а для пракурора, таму, сапраўды — навошта нам лішні клопат, раз ужо так здарылася, то трэба з годнасцю выйсці з гэтай сітуацыі, інакш і быць ня можа. Чапай працягвае пераварочвацца ў ложку вакол уласнай восі, так, нібы хтосьці яго ў съне раскручвае, бы нейкі махавік, жадаючы запусціць нешта вельмі важнае для гэтага съвету, але яно ўсё ніяк не запускаецца, круці гэтым махавіком, не круці, усё адно нічога не атрымаецца, толькі змучанае і хворае цела будзе балець, як аскепак, усаджаны д'ябалскімі артылерыстамі ў задніцу марксізму-ленінізму і пакінуты там на ўспамін яшчэ адной загубленай душы.

6.15

Мы праходзім ранішнім прыватным сэктарам, выходзім на тую самую плошчу перад цыркам, я цягну вусатага Молатава, Сабака цягне бухло, брагу мы, вядома, ня сцэджвалі, але свае, сумленна вырваныя ў дзядзі Робэрта трываньі, мы пакінулі пры сабе, а Вася ідзе проста так, яму найгорш, ва ўсякім разе ён так кажа, і ў нас няма падставаў, каб яму ня верыць. Нам тут толькі перабегчы праз мост, павярнуць да царквы, пра паўзу ці некалькі кварталаў і выйсці на плошчу, там яшчэ раз перабегчы вуліцу і заскочыць у пад'езд будынку з вежай, і калі нам пашчасыцца і нас ніхто ня спыніць, жыцьцё пасыпахова працягненца яшчэ на некалькі гадзінаў, да абеду дык дакладна.

6.45

Маруся зноў пафарбавалася. У арыгінале яе валасы маюць, здаецца, чорны колер, мабыць, чорны, гэта было б натуральна, усё-ткі яна з Каўказу, цяпер яна пафарбаваная ў нешта цёмна-чырвонае і вельмі коратка паstryканая, на ёй чорны халацік, пад

СЯРГІЙ ЖАДАН

якім ужо нічога, акрамя самой Марусі, няма, яна вывальвае ўсё гэта на нас, нам і бяз гэтага дрэнна, а тут яшчэ такое, вы хто? пытаемца яна спачатку, потым пазнае-ткі Васю, мяне яна ніколі не пазнае, і гэта мяне ўжо нават ня крыўдзіць, а Сабака наагул ні на што не прэтэндуе, ну, кажа, што — прынеслы? яна яшчэ сыпіць, проста стоячы пасярод калідору, стаіць і сыпіць, але пра нешта размаўляе з намі, дрэнна, праўда, размаўляе, але хоць нешта, добра, што наагул нас пусыціла. Прыйнеслы? пытаемца яна зноў. Што прынеслы? не разумее яе Вася. Ну вы ж абяцалі, кажа Маруся, я напружваюся, нешта тут ня тое, можа, лепш адразу зваліць і не чакаць чарговых непрыемнасцяў з боку генэралітэту, вы ж толькі што тэлефанавалі, напаўсонна кажа Маруся, я ж прасіла. Гэта ня мы тэлефанавалі, кажа Вася, ня вы? зъдзіўляецца яна, ня мы. А што табе трэба? пытаемца Вася. У нас ўсё ёсьць, можна мы ў цябе пераседзім? Маруся расчараўана паціскае плячыма, маўляў, сядзіце, мне якая розыніца, паварочваецца і зынікае ў пакоі, а мы застаемся ў калідоры з нашым сябрам Молатавым, членам цк.

— Нешта ня радая яна нам, — кажа Сабака і ідзе на кухню.

— Яна нікому ня радая, — кажу я, ідучы за ім. — Чаго ёй радавацца?

— Ну, а чаго б і ня радавацца, — гаворыць Сабака, разыліваючы каньяк па гліняных кухліках. — Калі б мне хто з ранку прынёс тры пляшкі каньяку — я б радаваўся.

— Калі б мне, — кажу я, выпіваючы, — зранку прынеслы бюст Молатава, я б яшчэ падумаў, ці радавацца.

— Трэба яе разбудзіць, — кажа Сабака, наліваючы па другім разе. — А то неяк непрыгожа — прыйшлі, сядзім, бухаем.

— Сапраўды — непрыгожа, — кажу. — Але лепш не будзіць. Лепш самім паспаць. Я, — кажу, — ужо другую ноч паспаць нармальна не могу. Спачатку мусарня, потым гэты марксіст у кедах. Спаць хачу. Пайшлі спаць.

— Спаць? — пытаемца Сабака. — Ведаеш, я цяпер у такім стане, што проста баюся спаць.

— Чаму баісься? — пытаемся.

— Я баюся, што засну і проста не дадумаюся прачнуща, разумееш?

Сабака налівае зноў, але я ўжо адмаўляюся, ўсё, кажу, досьці, пайшлі спаць, Сабака незадаволена падымаецца, мы знаходзім у адным з пакояў на канапе Васю, які захутаўся ў нейкую коўдру і пасыпхова сабе сыпіць, і нам не застаецца нічога іншага, як ісьці шукаць нейкі іншы ложак ці канапу, ну хоць што-небудзь, мы заходзім у іншы пакой і бачым там пасярод вялікага, добра знаёмага нам ложка Марусю, ужо нават без халаціка, якая запхала галаву пад падушку і так сыпіць і на нас асаблівай увагі не звяртае, дзіўная бясконцая ноч, што перацякае ў такі самы ранак, нашы сябры распаўзаюцца па кутках і зь імі губляюцца ўся сувязь, яны нібы паміраюць штодня а 7 раніцы, выглядае ўсё гэта ва ўсялякім разе менавіта так, калі ня больш страшна, ўсё — я сплю, кажу я Сабаку, ён падыходзіць да ложка, пасунься, кажа Марусі, і адсоўвае яе на край ложка, можаш спаць, кажа мне, не, кажу, давай ты да яе, чаму я? пытаемца Сабака, а чаму я? кажу, ты ж спаць хочаш, а я, кажа, яе баюся. Я пазяхаю і згаджаюся, але ўсё-ткі кладу паміж сабой і Марусяй Молатава, так — на ўсялякі выпадак.

9.57

— О, чорт! — крычыць яна. — Гэта яшчэ што такое?!

Я прачынаюся і напалохана гляджу навокал. Побач са мной на ложку сядзіць Маруся, зусім безъ нічога, прыкрываецца падушкай і напалохана глядзіць на мяне.

— Чорт! — крычыць яна. — О, чорт! Гэта што такое?

— Не крычы, — я спрабую супакоіць яе. — Чаго ты крычыши?

— Гэта яшчэ што такое? — паказвае яна на бюст адной рукой, другой прытрымліваючы падушку. Сабака таксама прачнүўся і адбег да дэзвярэй. Здаецца, Маруся яго напужала.

— Гэта бюст, — адказваю. — Не крычы.

— Чорт!

— Ну, што ты? — кажу я напалохана. — Бюст. Усяго толькі бюст. Гэта мы прынесылі.

— Навошта? — зъ недаверам пытаецца Маруся.

— Ну, проста так, — кажу. — Думалі, можа, табе патрэбны.

— Мне не патрэбны, — нэрвова кажа яна.

— Добра, зараз мы яго забяром.

— А як вы сюды трапілі? — пытаецца Маруся.

— Ты ж нас сама пусьціла, — кажу я разгублена.

— Навошта?

— Ня ведаю, — кажу. — Мы прыйшлі, ты пусьціла.

— Вы прынесылі? — пытаецца Маруся, пэўна, нешта прыгадваючы.

— Што? — не разумею я.

— Ну, што-небудзь.

— Вось, — кажу я, — Молатава прынесылі.

— Якога Молатава? — не разумее яна.

— Члена цк.

— Дзе ён? — не разумею Маруся.

— Ну, вось, — паказваю я на Молатава.

Маруся намагаецца ходзіць нешта зразумець. Потым дастае аднекуль цыгарэту з запальнічкай і пачынае паліць, нэрвова ўсё абдумваючы.

— Даўно вы тут? — пытаецца.

— Ня вельмі, — адказваю. — Гадзіны дэзве-тры.

— Ясна, — кажа яна.

Мы сядзім зъ ёй на я ложку і моўчкі глядзім адно на аднаго. Яна сымпатычная, п'е замнога, але ўсё адно сымпатычная. Асабліва з падушкай.

— Хочаш папаліць? — пытаюся.

Яна падымает цыгарэту і паказвае мне — маўляў, я ж палю.

— Мы прынесылі, — кажу.

— Прынесылі? — яна вокамгненна прачынаецца. Здаецца, гэта быў пароль, ва ўсялякім разе — правільная камбінацыя словаў, якая ўсё прыводзіць у дзеянье. Мне аж самому спадабалася, таму я паўтарыў:

— Так, — кажу, — мы прынесылі.

— Чорт, — кажа Маруся, і, баязыліва азіраючыся на Молатава, кладзе падушку на месца.

СЯРГІЙ ЖАДАН

10.15

Зранку на такія рэчы лепш наагул не глядзець, або, калі ўжо глядзіш, то хіба што скрэзь пальцы. Мы так і робім, і, пакуль яна ходзіць па пакоі і зъбірае свае майткі і шкарпэткі, нацягвае свае фірмовыя джынсы, апранае розныя мэдалльёны і бранзалеткі, мы ідзём сабе на балькон і чакаем яе там. Яна выходзіць на балькон зь вялікай чорнай люлькай, і далей мы ўжо проста стаім сабе на бальконе і амаль ні пра што не размаўляем, так хіба што — глядзім на ранішня проліўныя нябесы, на пусты суботні муніцыпалітэт, ва ўсім гэтым столькі паветра і вільгаці, нібыта мы раптам апынуліся ў чыхісьці лёгкіх, напрыклад — у лёгкіх старой камбалы, што наглыталася ледзяных арктычных хваляў і цяпер ляжыць сабе на дне акіяну, моўчкі пакутуючы ад перадозу.

— Як у цябе справы? — пытаяся. Мы апошні раз бачыліся недзе зь месяц тamu, было яшчэ зусім холадна, мы тэлефанавалі ёй з вакзалу, а што мы рабілі, дарэчы, на вакзале? ня памятаю ўжо, але тэлефанавалі мы ёй дакладна з вакзалу, яна сказала — ок, прыходзьце, вазьміце бухла толькі, мы ўзялі пляшку кайзера, потым выходзілі яшчэ, яна тады была пасыля нейкага масажнага кабінэту і пахла нейкім крэмамі, у яе тады былі трошкі даўжэйшыя валасы і нейкага іншага, здаецца, колеру, хоць якога менавіта — згадаць не магу.

— Дрэнна справы, — кажа яна.

— Штосыці здарылася?

— Здарылася, — кажа яна, — здарылася. У школе праблемы. Іспыт заваліла.

— Прыкольна, — кажу. — Ты ў школу ходзіш.

— Нічога прыкольнага, — кажа яна. — Поўнае гаўно.

— Ясна, — кажу.

— Мы павінны былі напісаць навуковую працу, — кажа Маруся, грэючы люльку ў руках. — Тэма, ведаеш, якая была?

— Якая? — пытаяся.

— «Што я думаю пра работу муніцыпальных службаў».

— А што гэта?

— Муніцыпальныя службы?

— Ну.

— Ну, там, скажам, пажарныя. Або газавая служба. Камунальнікі, адным словам.

— Ясна, — кажу я. — І што ты напісала?

— Я напісала пра палівальныя машыны.

— Пра якія машыны?

— Пра палівальныя машыны. Тыя, што раніцай паліваюць вуліцы, бачыў?

— Бачыў, — кажу. — Ты што-небудзь ведаеш пра палівальныя машыны?

— У мяне перад гэтym была нейкай жахлівой нач. Я амаль ня спала. Прыйшла на заняткі — а мяне проста разрывае на шматкі, разумееш? Я ледзь не памерла.

— Ну, дык пайшла б дахаты.

— Гэта ж іспыт.

— Папрасіла б тату, ён бы падагнаў пару бэтээраў, і ўсе праблемы.

— Табе лёгка казаць. У цябе тата не вайсковец.

— Ну, — кажу, — дзякаваць богу.

— Яму, напраўду, вельмі падабаецца, калі я яго аб нечым такім прашу. Таму я яго ніколі і не прашу.

— Ага, — кажу.
— Гэта брат яго ўвесь час доіць.
— У яго ёсьць брат? — пытаюся.
— У мяне ёсьць брат, — Маруся нарэшце распальвае люльку. — У мяне ёсьць старэйшы брат.
— Чаму я яго ніколі ня бачыў?
— Я яго сюды не пускаю.
— Чаму?
— Я яго ненавіджу. Хоць раней вельмі любіла.
— І што здарылася?
— Ён чапляўся да мяне.
— Сур'ёзна?
— Сур'ёзна. Ён мяне некалі ледзь ня згвалціў, добра, што ўкураны быў — у яго праста нічога ня выйшла. А так, уяўляеш — мог бы стаць майм першым мужчынам.
— Ну, — кажу, — бывае. А мой брат за мяне ў дзяцінстве заступаўся.
— А да мяне, — кажа яна, — у дзяцінстве ніхто не чапляўся. Баяліся...

11.00 — 12.00

— Ну, і што?
— Што?
— Ты пра палівальныя машыны нешта казала.
— А, так, — згадвае яна. Мы сядзім на бальконе, Сабака сыпіць у кутку, а мы сядзім на нейкіх кілімчыках і глядзім у неба, Маруся зусім разгубленая, яна водзіць навокал пустымі вачыма, спрабуючы зачапіцца хоць за нешта, але ў яе гэта ня надта выходзіць, праўда, вось на мяне зъвярнула ўвагу, спрабуе нешта гаварыць. — У мяне відзежа была. Я ноч напярэдадні ня спала, разумееш, і тут гэтая работа. Адным словам, я напісала ім штосыці кшталту таго, я ўжо дакладна ня памятаю, але галоўная думка там такая была, што напраўду гэтые палівальныя машыны, яны паліваюць зусім не водой.
— А чым?
— Ты разумееш, — яе голас раптам робіцца сур'ёзны і напалоханы, — я калісьці раніцай прачнунлася, вельмі рана, яшчэ шостай не было, і мяне нешта перамкнула, што трэба купіць малака, і я ўзяла нейкі тэрмас і ў тапках пайшла шукаць малако.
— А шостай ранку?
— Я ня ведала, — кажа яна, — што толькі шостая. Я праста выйшла на балькон, а было ўжо сьветла, гляджу — унізе праяжджаюць гэтые штукі, ну, палівальныя машыны, я чамусыці падумала, што гэта малакавозы, яны ж падобныя, пагадзіся.
— Ну, не зусім.
— Чаму?
— Дзе ты бачыла, каб малакавозы палівалі вуліцы малаком?
— Малаком? — тут Маруся замаўкае, пэўна, у яе цяпер зноў відзежа, але я паспяваю выцягнуць яе назад.
— Але, — кажу, — сапраўды падобныя. Прынцып такі самы. Нешта возяць сабе ў бочках. Пажарныя машыны таксама падобныя.
— І цыстэрны з нафтай, — кажа Маруся.

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Ну, — кажу, — цыстэрны з нафтай таксама, у прынцыпе, падобныя да малака-возаў.

— Я тады падышла да палівальнай машыны са сваім тэрмасам, — працягвае Маруся, — і тут, ты разумееш што — у мяне трапіў струмень вады, ён ударыў акурат у мяне, у цела, у твар, у рукі, нават тэрмас з рук выбіў. І вось тут, ты разумееш, я паднесла рукі да твару, па іх съякала халодная вада, і панюхала іх. Ведаеш, чым яны пахлі?

— Чым? — пытаю.

— Газам.

— Якім газам?

— Ня ведаю, — кажа Маруся. — Але дакладна — газам. І я, ведаеш, што падумала гэта, у прынцыпе, магло быць зроблена наўмысна, разумееш — яны наўмысна падмешваюць у ваду для паліванья танізуючы газ, скажам, для таго, каб, з аднаго боку, насельніцтва прастымуляваць перад пачаткам працоўнага дня, а зь іншага — скіраваць энэргію гэтага самага насельніцтва ў прадуктыўнае рэчышча, паколькі газ гэты павінен быў быць выраблены на аснове псыхатропных штук, народ бы пасвойму заводзіўся і весела валіў бы на вытворчасць.

— І ты ўсё гэта напісала?

— Так, — кажа Маруся, — напісала. У мяне ж відзежа была. Я яшчэ пачала прыдумваць розныя варыяцыі на гэту тэму, там, скажам, усе элемэнты, прысутныя ў газе, трапіўшы ў паветра, пачыналі дзейнічаць толькі праз 45 хвілінай. І калі палівалкі выкідалі газ у паветра, напрыклад, у 6.15, да 7-й ён дзейнічаў толькі часткова і быў якраз надзвычай шкодным для чалавечага арганізму.

— А гэта для чаго?

— Каб адрэгуляваць распарадак дня ў гарадах. Калі ты выпрасіся на вуліцу да 7-й — ты хапаеш сваю пайку шкодных рэчываў і цябе цэлы дзень выкручвае, разумееш? Пры гэтым, калі ты выходзіш з дому ну хаця б роўна а 7-й — ты нармальна закачваеся правільнай сумесцю і цэлы дзень кілбасісця ў імя дабрабыту бацькаўшчыны, выходзіць эканомна і рацыянальна.

— І ты ўсё гэта напісала?

— Ага.

— Ведаеш, — кажу я, — я б на тваім месцы ўсё-ткі пагаварыў бы з татам. Пара бэтээраў — і пра твой газ ніхто не даведаецца... Альбо адна вадародная бомба, — дадаю, падумаўшы.

12.00 — 13.00

— Не, — кажа яна, — я лепш праста перапішу. Напішу пра нешта іншае. Скажам, пра трамвайнае дэпо.

— Уяўляю сабе гэту работу, — кажу. — Слухай, у нас тут насамрэч проблема. У нашага сябра бацькі памерлі.

— Усе? — перапытвае Маруся.

— Не, — кажу. — Часткова. Айчым.

— А што за сябар?

— Карбюратар. Памятаеш яго?

— А які ён?

— Ну, — кажу, — у яго такі съмешны твар, далёкаўсходні. Скулы высокія, вочы вузкія, памятаеш?

— Гэта такі, — гаворыць яна, — падобны да кітайца?

— Хутчэй да мангола, — адказваю.

— А якая розыніца?

— У манголаў няма пісьмовасыці.

— А ў кітайцаў?

— А ў кітайцаў пісьмовасыць была, яшчэ калі не было манголаў.

— Так, — гаворыць Маруся, — я яго памятаю. Ты калісці зь ім прыходзіў. І што цяпер?

— Ну, што, — кажу, — цяпер нам трэба яго знайсыці. Заўтра пахаваныне. А яго нідзе няма. Уяўляеш?

— Так, — гаворыць Маруся, — лажа. А як, ты кажаш, яго завуць?

— Карбюратар.

— Дзіўнае імя.

13.00 — 14.00

— Карбюратар?

— Ну.

— Слухай, — Маруся нарэшце падымае галаву і глядзіць на мяне больш-менш прытомна. — Дык гэта той чувак, у якога тата памёр?

— Айчым.

— Ды адзін хуй, — канчаткова прачынаецца Маруся. — Мне ўчора тэлефанаваў ваш знаёмы, гэты, такі тоўсты, брудны.

— Какава, — кажу.

— Што?

— Завуць яго так — Какава.

— Кашмар, — кажа яна. — Вось, дык ён учора тэлефанаваў, вас шукаў.

— Табе тэлефанаваў?

— Ну, а каму? — Маруся спрабуе падняцца на ногі. — Шукаў вас, казаў акурат пра гэтага ващага, як ты сказаў?..

— Карбюратара.

— О, Карбюратара. Сказаў, здаецца, што ведае, дзе ён.

— А дзе ён?

— Карбюратар?

— Ды не Карбюратар, — я таксама падымаюся, — гэты — тоўсты ўблудак?

— Ён у Гошу. Адтуль і тэлефанаваў.

— Хто такі Гоша?

— Ты што? — пытаемца яна. — Ты дзе жывёш? Гоша — гэта рэдактар нашай наймаднейшай газэты. Гэтая ж вось скаціна, здаецца, у яго працуе, — Маруся паказвае на соннага Сабаку.

— Гэта рэдактар ці што? — да мяне нарэште даходзіць.

— Ну, а я табе пра што кажу?

— А як да яго наш Какава трапіў?

— Адкуль я ведаю? — гаворыць Маруся і ідзе ў пакой.

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Пачакай! — крычу я ёй. — А ты яго тэлефон ведаеш?

— Ня ведаю, — крычыць Маруся аднекуль з кухні. — Адрес ведаю. Я зь ім спала некалькі разоў, у яго дома. У яго вялікая кватэра, тут недалёка, на Гогаля. Ён там адзін жыве.

— Усё адно, пачакай, — я знаюджу Марусю на кухні, яна корпаецца ў лядоўні, дастае адтуль слойчак зь мёдам, падае ў крэсла і пачынае есьці. — Пачакай, — паўтараю, — а што ён табе сказаў?

— Што яшчэ? — Маруся на хвіліну задумваецца. — Больш нічога. Сказаў, што ведае, дзе гэты ваш... ну карацей, у якога тата памёр... то бок — айчым. Сказаў, што калі захочаце — можаце знайсьці яго ў Гошы.

— А як ён там апынуўся?!

— Ды адкуль я ведаю! — не вытрымлівае Маруся і пачынае крычаць. — Адкуль я ведаю? Можа, Гоша яго недзе зьняў!

— Як зьняў? — не разумею я.

— Моўчкі! Узяў — і зьняў. Ты што — ня ведаеш Гошу?

— Ня ведаю.

— Гоша — підар нумар адзін у гэтым дэёбаным горадзе. Ён паводле гэтага прынцыпу і рэдакцыю сабе падбірае. Я зь ім з прынцыпу пераспала, тыш — прынцып у мяне такі. Таму, можа, ён недзе зьняў вашага съмярдзючку, адтрахаў, а цяпер утрымлівае ў сябе на Гогаля, я ня ведаю, адным словам, — яна замаўкае і працягвае зылізаць свой жоўта-гарачы халодны мёд.

14.15

— Слухай, мы пойдзем.

— Угу, — кажа яна.

— Дай адрес Гоши.

Маруся дастае нейкі нататнік, абцягнуты жоўтай скурай, штосьці ў ім піша, вырывае аркуш і працягвае мне. На, гаворыць, толькі там трэба званіць доўга, кватэра вялікая, ён можа спаць і проста не пачуць. Скажаце, што ад мяне, а то ён вас ня пусыціць, зразумеў? Зразумеў, кажу, дзякую табе, ну усё — валіце, кажа яна і адразу забываеца на нас. Мы ўжо выходзім, і тут — ужо ў дзьвярах — я паварочваюся і кажу ёй:

— Маруся, — кажу я. — Слухай, тут такая рэч.

— Ну?

— Можа, возьмеш нашага Молатава?

— Молатава? — перапытвае яна.

— Ну, так, Молатава. Нам яго ўсё адно напружна цягаць за сабой, а табе, можа, прыдасца. Усё-ткі член цк.

Маруся падыхае да мяне, разглядае Молатава, праводзіць рукамі па ягоным твары і кажа:

— Добра. Я яго вазьму. Ён мне падабаецца — ён падобны да майго таты. У яго такая самая хуйня на кіцелі.

— Гэта не хуйня, — кажу я. — Гэта ордэн Леніна.

Добра, кажа Маруся, хрэн з вамі — вось вам бабкі — яна суе мне купюру, давайце, я вас адвязу, а то вас заграбуць яшчэ ў пад'ездзе, паставі, кажа яна мне, паставі Мо-

латава на балконе, ён цяпер мой, я паслухмяна адношу Молатава на балкон, і мы ідзём уніз, Маруся падводзіць нас да гаража, брама гаража абабітая жалезам і медэздю, сапраўдная табе брама ў пекла, за такой брамай трэба хаваць драконаў або атамныя бамбардавальнікі, нешта апакаліптычнае, адным словам. Съмешна, але ў Марусі там усяго толькі расхуячаны жыгуль, у самой браме ёсьць ячшэ адна — меншая, таксама абабітая жалезам, Маруся адчыняе менавіта яе, заходзьце, кажа, можа, кажа Вася, адчынім усю браму, вы заходзьце, кажа Маруся, я сама адчыню, а то хто-не будзь убачыць, як вы круціцесь каля гаража — пачне распытваць, я сама, лезьце ў машыну, мы заходзім у цёмны гараж, сапраўды бачым там расхуячаны, але цалкам баяздольны жыгуль і запіхваемся ўтро на задніе сядзеньне — я, Вася Камуніст і Сабака Паўлаў, Сабака спачатку хоча лезыці на пярэдніе сядзеньне, але правае крыло наглуха разъбітае і ўмітае ў сярэдзіну, таму мы бяром Сабаку да сябе, так бы мовіць — на калені. Маруся нейкі час стаіць каля брамы, дастае аднекуль з кішэні джынсаў недабітую папяросу, хутка яе дабівае і раптам згадвае, што яна на нешта забылася, на што я забылася, думае яна, на што? чаму я каля гаража, мабыць, я хацела некуды ехаць, але куды? засяроджваецца яна, задуменна сядзе за руль, ну, што, Маруся, нэрвова крычыць ёй Сабака, паехалі? паехалі, рэагуе на заклік Маруся, уключае рухавік і ўрубае задні ход. Адчыніць браму яна, канечне, забываеца.

— Вылезеш? — пытаюся.

— Вылезу-вылезу, — кажа Маруся. — Усё добра.

— Ідзі дахаты, — кажа ёй Вася. — Дойдзеш сама?

— Дайду, — кажа Маруся.

— Дакладна дойдзеш? — пытаеца Вася.

— Ага, — кажа яна і спрабуе зноў завесыці машыну.

Вася перахілецца з задняга сядзеньня і забірае ў яе ключы. Разам мы выцягваем нашу сяброўку з крэсла кіроўцы, зачыняем за сабой гараж, укладваем ёй у рукі яе ключы і ідзём сабе, думаючи яшчэ — дойдзе яна ці ня дойдзе, і калі дойдзе — то куды, але так выходзіць, што пакуль мы выбіраемся на плошчу і глядзім адтуль на будынак насупраць муніцыпалітэту, Маруся нейкім цудам апынаеца на сваім балконе і ўжо сядзіць там, прытуліўшыся да Молатава, два няпачасныя стварэныні — Маруся ў фірмовых драных джынсах і футбольцы з «ролінг стойнз» і Молатаў, член цк, стары геданіст, аматар кактэйляў — бліжэй да неба, няхай усяго толькі на некалькі мэтраў, але — бліжэй.

Частка другая

РАКА, ШТО ЦЯЧЭ СУПРАЦЬ УЛАСНАЙ ПЛЫНІ

15.15

Я цісну доўга і настойліва, у мяне проста няма выбару, што тут скажаш — калі яго тут зараз ня будзе, нам давядзенца вяртацца дахаты, а там яшчэ не вядома, што нас чакае, наагул — тады ўся гэтая задума страчвае сэнс, навошта мы тады другі дзень цягаемся па горадзе, спрабуем хоць нешта выправіць у гэтай, даволі-такі лажовай, сытуацыі, так што галоўнае — каб ён тут быў, але ніхто не адчыняе, і я ўжо думаю,

СЯРГІЙ ЖАДАН

ну, хопіць, ня выйшла, пахаваюць айчыма і, па ўсім, паедзе наш сябра потым на сорак дзён, калі ўжо ім так дужа трэба, яны могуць усё гэта для яго зафіксаваць, сфатаграфаваць ягоны попел, або зьняць на відэа, каб потым забіты горам Карбюратар пе-раглядаў жалобную цырымонію доўгім зімовымі вечарамі, перад сном, Сабака ўрэшце не вытрымлівае і пачынае біць у дэзверы нагой, я хачу яго супакоіць, але тут за дэзвярыма чуецца нейкае шамаценьне, нехта, здаецца, ідзе, дэзверы сапраўды адчы-няюцца, і да нас выходзіць лысы тоўсты чувак у сінім ядвабным халаце.

— Што нада? — пытаецца ён.

— Нам Какаву нада, — адказвае яму Сабака.

Чувак моўчкі дастае з кішэні халата газавы пісталет і прыстаўляе яго да Сабачае пысы.

— Якую какаву? — пытаецца ён.

— Наш сябра, — перапужана говарыць яму Сабака. — Какава.

— Што ты грузіш? — нэрвецца чувак, па ўсім відаць — Гоша.

Вася хаваецца за маёй сыпінай, а я думаю — як жа яго завуць, гэтага нашага Кака-ву — як жа яго завуць, як могуць называць данбаскага інтэлігента? мабыць, Андрушай, сапраўды — Андрушай.

— Андруша, — кажу я. — Нам патрэбны Андруша. Мы яго сябры.

— Праўда? — недаверліва перапытвае Гоша. — Ну, добра, заходзьце, — кажа ён. Але пісталет не хавае. Раптам ён бачыць у Сабакі заплечнік і кажа: што там?

— Бухло, — кажа Сабака.

— Давай, — гаворыць Гоша.

Сабака дастае пляшку каньяку, аддае Гошу, той моўчкі запіхвае яе ў кішэню хала-та, і мы заходзім за ім і апынаемся ў велічэзной кватэры, калідор цягнецца некуды ўглыб, мы ідзём за Гошам і выходзім на бязъмежную кухню, нехуёва яму, відаць, плацяць за аплёўваныне нашых съвятыніёў, думаю я з зайдрасцю, на кухні сядзіць Какава, праўда, без касыцому, таксама ў нейкім халаце, такое ўражаныне, што ў іх тут лазыня, сядзіць і п'е нешта зь вялікага кубка, магчыма, менавіта какаву і п'е, Андруша, гэта да цябе, кажа яму підар-рэдактар і, страціўши да нас усякі інтарэс, зьнікае ў нетрах сваёй підарскай кватэры.

— Здароў, — радасна ўсміхаецца нам Какава, мудак тоўсты.

— Здароў, Какава, — кажа Вася, — прыкольны халат. Ты ў ім цяпер заўжды будзеш хадзіць?

— Гэта мне Гоша даў, — тлумачыць Какава.

— Ну, хопіць, — перапыняю я. — Маруся казала, што ты тэлефанаваў, нешта пра Карбюратара казаў.

— Ага, — кажа Какава. — Я вам яшчэ ўчора хацеў сказаць, а вы і слухаць ня сталі.

— Чаго нам цябе слухаць, — пачынае Сабака, але Вася яго спыняе, маўляў, няхай гаворыць.

— Вось, — працягвае радасна Какава. — Вы пайшлі, а я потым думаю, трэба ж вас неяк папярэдзіць.

— Пра што папярэдзіць? — пытаецца Вася.

— Пра Карбюратара.

— Ты ведаеш, дзе ён?

— Ведаю.

— Ён у горадзе?

— Вы, што — лохі? — храбрыцца Какава, адчувае, мудак, што ён на сваёй тэрыторыі. — Ясна — гэтыя прыдуркі, але ты, Жадан, павінен быў ведаць, вы ж, здаецца, разам вучытесь.

— Я хварэў, — кажу.

— Ага, — пагаджаецца ён, — у цябе гэта надоўга. Карбюратар даўно ў лягеры.

— У якім лягеры? — пужаюся я.

— Ён што — сеў? — пужаецца ў сваю чаргу Сабака.

— Ды не, куды ён сядзе, — съмляецца Какава. — Ён у гэтым, у піянэрскім лягеры, ці як гэта цяпер называецца, працоўным, во. Там цяпер акурат гэты, як яго, першы тэрмін, не, ня тэрмін, завоз. Не, не завоз, зъмена. Прыедзе процьма малалетніх уёбкаў, і Карбюратар будзе іх вучыць, як ставіць намёт.

— Ні фіга сабе, — зъдзіўляюся.

— Ну, — кажа Какава, — у лягеры прыкольна. Цёлак шмат. Я некалі, яшчэ ў школе, езьдзіў раз, дык там да мяне адзін важаты чапляўся. Уяўляце — підарам выявіўся.

— Вось і Карбюратар, мабыць, да кагос্যі чапляецца, — кажа Вася.

— Ён што — таксама підар? — не разумее Сабака.

— Не, Карбюратар ня підар, — кажу я, — я яго добра ведаю. Хоць па-свойму — підар, канечнэ.

— Ну, і што рабіць? — пытаецца Вася ў Какавы.

— Яжджайце да яго, — кажа Какава. — Там файна. Цёлкі.

— Важатыя-підары, — дадае Сабака.

— А дзе гэта? — пытаецца Вася.

— За Вузлавой, — адказвае Какава. — Лягер «Хімік».

— Гэта што — для нейкіх мутантаў лягер? — пытаюся.

— Не, гэта для хімікаў. Значыць, сядаецце на электрычку і едзеце праз Чугуеў да Канцавой. Там чакаеце пару гадзінаў наступнай электрычкі і едзеце да Вузлавой. Там чакаеце яшчэ пару гадзінаў і едзеце праста ў «Хімік». З Вузлавой можна і пешкі. Але выяжджаць трэба сярод ночы, інакш не пасыпееце. Там першая электрычка а чацвёртай ранку. Акурат да абеду даедзеце. У Чугуеве можна бухнуць, — дадае ён чамусьці.

— Гэта як — на перакладных? — пытаецца Вася Камуніст.

— Ну, як хочаце, — незадаволена адказвае Какава. Відаць, у яго свая нейкая фішка па Чугуеве, часам такое трапляецца.

16.00

— А калі цяпер выехаць? — пытаюся на ўсялякі выпадак.

— Там, здаецца, апошняя электрычка а палове на пятую адыходзіць, — тлумачыць Какава. — Не пасыпееце. Яжджайце начной, — усыміхаецца ён.

— Ты што, съмляесься? — незадаволена пытаюся ў яго. — Чаго гэта ты ўсыміхесься, а?

— Нічога, — разгублена кажа Какава. — Проста так.

— Проста так, — кажу я незадаволена.

— Ну добра, — гаворыць Вася, — а ў вас тут пераседзець да вечара можна? Ці вы

СЯРГІЙ ЖАДАН

зараэ трахацца пачняце?

— Я запытая ў Гошы, — сарамліва кажа Какава.

— Пра што? — не разумее Вася, але Какава ўжо выбягае з кухні.

— Вось мудак, — незадаволена кажа яму ўсылед Сабака.

16.15

— Гоша сказаў, можаце сядзець, — радасна забягае на кухню Какава. — Толькі ў туалецце акуратней.

— Ты чуў, Сабака? — гаворыць Вася. — У туалецце акуратней. Усё тое самае, толькі акуратней.

— Сядайце, — кажа Какава, узмахваючы крысамі свайго халату. — Гарбату будзеце?

— А гарэлка ёсьць?

— Не, гарэлкі няма. Гоша ня п’е.

— Ага, ня п’е, — кажа Сабака. — А канъяк забраў.

— У нас жа, — кажу, — яшчэ пляшшка заставалася.

— Я не хачу канъяку, — кажа Вася. — У мяне пякотка ад яго. Давай, — прапаноўвае ён Сабаку, — ты зылёташ, гарэлкі купіш. У мяне яшчэ, здаецца, бабкі засталіся.

Вася дастае з кішэні рэшткі сваёй выручкі і аддае іх Сабаку. Какава зачыняе за ім дзъверы, назад трапіш? пытаемца на парозе, без пантоў, кажа яму Сабака і зынікае. А мы застаёмся яго чакаць.

16.30 — 18.00

— Можа, ён памёр?

— Можа, і памёр, — кажа Вася. — А можа, проста зыліняў з маймі бабкамі.

— Перастань, — кажу я. — Ты што — Сабаку ня ведаеш? Ён не зыліняе.

— Значыць — памёр, — кажа Вася.

— Я пайду, — нясьмела кажа Какава, ён тут з намі таксама сядзіць паўтары гадзіны, сумуе, але ісъці не ідзе, усё ж не вытрымлівае і гаворыць — я пайду.

— Куды ты пойдзец? — пытаемся.

— Ну, — паказвае Какава рукой у калідор. — Туды. А вы тут сядзіце сабе. Можаце гарбаты запарыць. Калі што — паклічаце мяне.

— Давай, валі, — кажа яму ўсылед Вася. — Слухай, — кажа ён мне, — як ён сюды трапіў?

— Ня ведаю, — кажу. — А мы як сюды трапілі? Бачыш, што ў съвеце дзеецца?

— Дзе ж Сабака? — толькі і перапытвае Вася.

18.00 — 18.15

18.15 — 18.45

18.45 — 19.10

— Можа, яго пераехала чым-небудзь?

— Можа. Трамваем. Альбо токам.

— Якім токам?

— Электрычным.

— Лепиш няхай ужо трамваем.

19.30

— У мяне яшчэ, здаецца, трава засталася.

— Што ж ты маўчыш?

— Забыўся, — кажа Вася і сапраўды знаходзіць у джынсах рэшткі травы. Усё, бабкі скончыліся, трава сканчаецца, колазварот вады ў прыродзе, інакш ня скажаш.

— Колазварот вады ў прыродзе, — кажа мне Вася і забівае папяросу.

19.30 — 21.30

Нават згадаць няма чаго. Сядзім, маўчым, на нечым засяроджваємся і раптам заўважаем усе гэтыя рэчы навокал сябе, разумееце, старую кухню, скажам, нехта тут, мабыць, жыў і да гэтага, мне такія рэчы заўжды ўстаўлялі — проста тыя месцы, дзе я жыў, як правіла, былі ненашмат старэйшыя за мяне, іх маглі будаваць на маіх вачах, а тут нейкая мэбля, гары бруднага посуду, ён жыве, як скаціна, зусім не прыбірае за сабой, калі б ён быў маньякам, яго б вылічылі па рэштках трупаў у ягоных рондалях на кухні, я вось думаю: чаму такое памяшканье не далі мне, я б трymаў яго ў чысьціні і цішыні, не пускаў бы сюды ніякіх дэбілаў, і сам бы сюды не прыходзіў для чысьціні эксперыменту, зачыніў бы дэзверы, заплямбаваў бы замок і пайшлі ўсе ў задніцу — асобна ўзятая кватэра ўзорнага побыту, калі я стану поўнагадовым прадстаўніком гэтага дзёўбанага грамадзтва, я пачну скupляць нерухомасць, рамантаваць яе, прыводзіць у людзкі выгляд і заплямбоўваць, парадак павінен быць унутраным, ненаўмысным, кватэры, як ныркі: іх трэба ачышчаць ад рознага гаўна, інакш ня будзеш пасыпяваць прыбіраць трупы, у яго пахне кавай і кетчупам, салодкі пах кетчупу, пах нармальнага жыцця і рагулярнага харчавання, цярпець не магу, кетчуп зацякае мне пад скур, я нюхаю свае пазногі — яны пахнуць кетчупам — кетчупам і распушчальны кавай, мёдам і кетчупам, усе гэтыя слоікі і кухлікі, вялікія талеркі, перамазаныя яечніяй, і відэльцы з засохлым чакалядам — усё гэта пахне кетчупам, мяне пачынае нудзіць, і я кажу Васю: пайшлі адсюль, куды? гаворыць ён, куды мы пойдзем? вечар на дварэ, нам яшчэ рана, нам трэба перачакаць тут, а потым паедзем ужо, давай перачакаем у гэтага підара, кетчуп, — кажу я, што? ня чуе Вася, кетчуп, крыгчу яму я, і ён ківае галавой, нібы хоча сказаць: ага, кетчуп-кетчуп, а як жа — кетчуп, пайшлі ў іншы пакой, кажу я, тут шмат посуду, ён не ўпіраецца і мы выходзім у калідор і трапляем у вітальню, вітальня ў яго таксама заваленая розным антыкварным гаўном, чорт, мяне гэта заўжды раздражняе, у сэнсе, калі я бачу, што да мяне, высыяцілецца, таксама нехта жыў, і, у адрозненіні ад мяне, жыў сапраўдным жыццём, еў съяданкі, займаўся сэксам, можа, нават кахаў кагосці, хадзіў на рынкі і ў крамы, купляў ня тое, што мог, а тое, што хацеў, кетчуп, у яго была праца, былі стасункі з рознымі людзьмі, ён апранаў тое, што яму падабалася, ездзіў адпачываць, у яго быў сапраўдны адпачынак, ездзіў на пікнікі, умеў гатаваць, смачна гатаваў розныя штукі і нават ня еў іх, кетчуп, кетчуп, калі хварэў, лячыўся ня толькі гарэлкай, а меў нейкія лекі, хатнюю аптэчку, знаёмых дактароў, у абедзенны перапынак мог зайсьці ў рэстаран, прычым не за тым, каб выпіць, а каб перакусіць, меў улюблёныя стравы, улюбёныя, бля, спэцыі, кетчуп, кетчуп, а дзе ў гэты час быў я? чаму тут не было мяне, сярод усіх іхных шафаў і канапаў, палітых кетчупам і цытрынавым сокам, чаму мяне ніхто не ўсынавіў, скажам, тады, калі я па некалькі дзён жыў на аўтавакзале і спаў на драўляных крэслах, або калі я некалькі дзён хар-

СЯРГІЙ ЖАДАН

чаваўся кіпенем, зрэшты, чаму мяне цяпер ніхто не ўсынаўляе, чаму мяне гэты підар усынавіць ня можа? я быў бы сынам підарскага палка, мне ўжо дзевятынаццаць, я ўжо дастаткова самастойны, я не патрабую паставанай увагі, мне ня трэба мяняць пялюшкі і мяне ня трэба карміць кашай — так,нейкі мінімальны харч, ўпакаваны вада, туалетная папера, парнафільмы на відэа, цёлкі на кухні, канапля на бальконе, але нават гэта не галоўнае, галоўнае, каб бацькоўская ўвага была, нармальная і паставаная бацькоўская ўвага, сапраўдная бацькоўская ўвага, як па тэлевізары.

Мы знаходзім прыкольную радыёлу, у мяне такая была ў дзяцінстве — на чатырох высокіх ножках, у драўляным корпусе, са шкляным экранам, на якім чырвоным напісаны назвы ўсіх паднябесных гарадоў, якія мне ў майі дзяцінстве сънліся і якія мяне маглі пачуць — Прага, Варшава, Бялград, Усходні Бэрлін, на такой прыкольнай радыёле можна было слухаць вініл і радыё, у дзяцінстве я слухаў падрапаны вініл, але ў гэтага підара вінілу няма, ёсьць, прауда, нейкі занюханы саўковы бітлз, ну, але што мы з Васем — лохі, бітлз слухаць, ды яшчэ ў такім хімэрным стане, калі рэчи расьсейваюцца, а пахі наадварот — склейваюцца, і разабрацца ва ўсім гэтым праста немагчыма, мы пачынаем круціць радыё, прыкольная радыёла сумна пахрышвае, і мы чуем адразу тагасьветны голас:

Добры вечар, паважаныя радыёслушачы. Няхай лагода прыйдзе ў вашыя мірныя хаты.

- Хто прыйдзе? — пытаецца Вася.
— Лагода, — кажу. — У хаты.
— А, — кажа Вася.

Сёньня з вамі ў гэты цудоўны вечар,

— Ага, — гаворыць Вася, — цудоўны вечар: дождж цэлы дзень хуячыць.

- Якая прыкольная праграма, — кажу я.
— Ну, — кажа Вася, — лепш, чым бітлз.

І пакуль вы будзеце задаваць свае пытаныні, гучыць інструмэнтальная кампазыцыя сцяпана галібарды «Ліст да мамы».

Кампазыція сапраўды пачынае гучаць, і нас адразу пачынае ад гэтага развозіць, гэты съцяпан галібарда ўкладвае ў сваю іёніку столькі галюцынагену, настолькі ўсё гэта стромна гучыць, што цябе ня можа не разьвезыці, іх на радыё, мабыць, паводле

гэтага прынцышу і на працу бяруць, так, каб яны ўрубалі, і народ ахуяваў на пятай сэкундызе іхных музичных кампазыцый, так, каб ён — гэты неймаверны і нерэальны съяпан галябарда — толькі кранаў сваімі пульхнымі валасатымі пальчыкамі плястмасавыя клявішы іёнікі — і бац — цябе перамыкае, і ты пераўтвараесь ў прыладу божага промыслу і ўжо не адпаўзаеш ад радыёпрыёмніка, аж пакуль не перададуць прагноз надвор’я на заўтра; мы сядзім пад нашай прыкольнай радыёлай, абапёршыся съпінамі на яе і прываліўшыся адзін да аднаго, каб нас ня знесла ўбок, разглядаем крэслы, шафы і канапы, ты адчуваеш, кажу я, як тут пахне цытрынамі? адчуваю, кажа Вася, цытрынамі і кашацінай. Не кашацінай, кажу, не кашацінай — кетчупам. Кашацінай, не згаджаецца ён. І кетчупам, дадаю я.

Гэта была інструментальная кампазыція съяпана галябарды «Ліст да мамы», гаворыць касымічны радыёвядучы, выконваў аўтар. А наша сёньняшняя праграма, нагадваю, прысьвечана творчасці вядомага ірляндзкага калектыву «Дэпэш Мод». Асновай для праграмы стала дакумэнтальнае дасьледаваныне Дэвіда Баскомба «Бог як разнавіднасць герайн», выдадзенае ў гэтым годзе на вялікабрытанскіх выспах і ласкава перакладзенае і дасланае нам нашай лёнданскай рэдакцыяй. Вось жа, «Дэпэш Мод» (гучыць мэліядычная застаўка, падазраю, таго ж такі съяпана галябарды, бо мы зноў замбуемся). Сярод нашай моладзі ўжо даўно карыстаецца папулярнасцю творчасць гэтых парубкаў з Ольстэру. У чым жа сакрэт такога посьпеху нікому не вядомых хлопцаў, што выраслі ў самым сэрцы ірляндзкіх кляак? Паспрабуйма разам з вамі, паважаныя радыёслушачы, разабрацца ў гэтым. Як съцвярджаюць біёграфы, адным шэрым восенінскім ранкам 1962 году (съяпан галябарда дадае сваёй іёніцы трагічнасці, цяжка ціснучы плястмасу пульхненкімі пальчыкамі) у партовым Ольстэрі, акупаваным брытанскімі калянізатарамі, у сям’і простага ірляндзкага марака і машыністкі, Бэна і Марыі Ганаў, неспадзявана нарадзіўся хлопчык. Бацькі досыць насыцярожана паставіліся да малога, паколькі гэта было ўжо пятая іхнае дзіцё, папярэднія чацьвёра, як съцвярджае містэр Баскомб, памёрлі раптоўнай смерцю ў раннім дзяцінстве ад цяжкай формы ўнутрыкішечнай інфекцыі, вельмі распаўсюджанай у найболыш бедных прышартовых кварталах Ольстэру. Натуральная, што такі незайдросны лёс быў вызначаны і пятаму сыну Ганаў — цяжкія ўмовы акупацыйнага быту не давалі ягоным бацькам падставаў чакаць съветлай будучыні для свайго гаротнага першынца. Хлопчыка вырашылі назваць Дэйвам — у гонар святога Дэйва, які, як вядома, ёсьць патронам ірляндзкіх партызанаў і пэўным сымбалем невялічкага, у параўнаныні з нашым, народу ў яго барацьбе з брытанскімі калянізатарамі. Са святым Дэйвам звязана шмат народных легендаў і паданняў карэннага ірляндзкага насељніцтва, у прыватнасці, у даунім ірляндзкім эпасе ён лічыцца богам жывёлагадоўлі, мяса-малочнай вытворчасці і праста плоднасці. Яшчэ і цяпер ірляндзкая футбольная фанаты, ідучы на спартыўныя арэны і падтрымліваючы сваіх улюблёнцаў, дружна напяваюць: «Святы Дэйве, адтрахай сёньня гэтых чортавых католікаў». Бацька Дэйва, стары вілавакі Бэн, здаўна славіўся сваёй прыхильнасцю да дзейнасці IPA і рэгулярна пералічваў у кантар на рахунак арміі складку са свайго мізэрнага марацкага заробку.

— Гэта ўжо бітлз? — перапытвае Вася.

СЯРГІЙ ЖАДАН

Мама Дэйва працавала ў партовай канторы машыністкай і, рызыкуючы сваім жыщыцём і рэпутацыяй, час ад часу дапамагала паўстанцам выпраўляць іхныя кіроўцаўскія і шлюбныя пасъведчаныні. Такім чынам, юны Дэйв падрастаў у атмасфэры нацыянальнай сывядомасці і нянавісці да каралевы-маці, прынца Чарлза і ўсіх яго малалетніх выблідкаў, ва ўсялякім разе, так съцвярджае містэр Баскомб. Першым эмацыйным узрушэннем для будучага артыста эстрады стаў выпадак, калі падчас разгону традыцыйнай для ірляндзкіх сэпаратыстаў першамайскай дэманстрацыі праз каталіцкія раёны Ольстэру конныя брытанскія паліцэйскія згвалцілі тату Дэйва... не, — раптам запінаеца вядучы, — ня тату. Маму. Так — Дэйваву маму. Перапрашаю, паважаныя радыёслушачы, — гэтую інфармацыю для нас пераклалі нашыя калегі зь лёнданскай рэдакцыі, таму магчымыя некаторыя стылістычныя недакладнасці. Такім чынам, Дэйваву маму. Проста на вачах будучай зоркі шоў-бізнэсу. Гэта, бяспрэчна, стала не абы-якім стымулам... то бок не абы-якім узрушэннем для маладога хлопца, які ня меў дагэтуль падобнага досьведу, і асновай для яго будучага першага дыску, які адразу зрабіўся плятынавым. Але пра гэтыя і іншыя прыемныя рэчы — пасыля невялічкай музычнай паўзу. (Вядучы робіць паўзу.) Музыка і слова съцяпаны галябарды. «Мая мама». Выконвае аўтар.

Съцяпан галябарда цяжка кранае сваімі валасатымі пальчыкамі клявіятуру, я скурай адчуваю гэтае ягонае варушэнне тоўстымі, валасатымі, чырвонымі адросткамі, робіць пройгрыш на сваёй плястмасавай іёніцы і пачынае съпяваць. «Я спытаў у ветра, каля брамы, — съпявае ён, — ці ня бачыў ты, та-ра-рам, маёй мамы. Ты схадзі, штосьці там та-ра-ра-рам, за туую браму, там я бачыў, та-ра-ра-рам, тваю маму». «Тваю маму, тваю маму», — хмурна ўступае хор.

- Гэта што — хор? — пытаюся я, павярнуўшыся.
- Хор, — няўпэўнена адказвае Вася.
- Слухай, а я думаў, што съцяпан галябарда сам съпявае.
- Гэта хор.
- Што хор?
- Съцяпан галябарда — гэта хор, — кажа Вася.
- Як гэта?
- Так. Вось паслушай.

«Тваю маму, тваю маму», — сумна падтаквае съцяпан галябарда з касымічных глыбіняў.

— Ты ведаеш, — кажу я, — калі гэта і хор, то нейкі нядобры хор. Нейкі злы хор. Чуеш, як яны пра маму?

- «Тваю маму», яшчэ раз пагрозыліва адгукваецца съцяпан галябарда.
- Мне здаецца, — кажа Вася, — яны нас падслухоўваюць.
- Ага, здаецца, яны насыцярожыліся, чуеш — змоўклі?
- Яны нас пасуць.
- Наўрад ці. Навошта гэта ім?

— Ня ведаю. Можа, яны зь міліцыі.
— Так, нейкія яны нядобрая.
— Я кажу табе — больш упэйнена гаворыць Вася, — мянтура, сто пудоў мянтура.
Чуеш — замоўклі, сукі.
— Пачакай, — кажу я, — не завадзіся. Якая ж гэта мянтура? Мянтура не съпявае.
— Ага, не съпявае. Съпявае. Ты глядзеў калі-небудзь навіны?
— Што?
— Навіны.
— А. Не, не глядзеў.
— А я, — кажа Вася, — глядзеў. Там паказвалі мангольскіх міліцыянтаў. У іх быў дзень незалежнасці, і яны съпявалі.
— Што — усе?
— Ну, не, ня ўсе. Хор. Вось таксама, як тут, — паказвае Вася на прыкольную радыёлу. — Стаялі, гады, і съпявалі.
— Ну, і што?
— Ну, і тут тое самае. Гэта мянтура, павер мне.
— Ды ладна.
— Я табе кажу.

— Чуеш? — зашаптаў Вася. — Мусарня.

Я ўяўляю сабе, як з таго боку радыёпрасторы, недзе ў Манголіі, стаіць хор міліцыянтаў на конях, сыціскаючы ў руках нагайкі і трывожна ўслухваецца ў этэр, намагаючыся злавіць наш шэпт. Мяне аж прашыбае халодны пот, о-о-о, думаю.

- Пачакай, — кажу, — але ж вядучы сказаў, што гэта съяпан галібарда.
- А ты ведаеш, — пытаемца Вася, — што гэта значыць?
- Што значыць?
- Ну, вось гэтая «галібарда» што значыць?
- Ну, і што?
- Гэта і значыць мянтura.
- Да ідзі ты.
- Я табе кажу. Гэта мянтura. Гэта хор мангольскіх міліцыянтаў.
- Съяпан галібарда — гэта хор мангольскіх міліцыянтаў?
- Так.
- Съяпан галібарда?
- Сто пудоў.
- Ну, добра, — кажу я. — Я яшчэ магу пагадзіцца з тым, што іх там сапраўды шмат, нават з тым, што яны зь міліцыі.
- З мангольскай міліцыі, — удачладняе Вася.
- Добра — з мангольскай міліцыі. Але чаму яны называюцца съяпан галібарда?
- Даўк гэта ж па-мангольску і значыць — «хор мангольскіх міліцыянтаў»!
- Съяпан галібарда — гэта «хор мангольскіх міліцыянтаў»?

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Так. Па-мангольску.
— Значыць, съцяпан галябарда — гэта множны лік?
— Так. Гэта множны лік, — упэўнена кажа Вася.
— Во, бля.

Дваццаць другая гадзіна дваццаць хвілінаў. У этэры — «Музычная талака»! — радасна ўрываецца ў пакой голас вядучага. Працягваем наш аповед пра творчасць легендарнага ірляндзкага народнага калектыву «Дэпэш Мод». Як кажуць у народзе — бяда ідзе, бяду вядзе. Увесень 1970 году, халодным верасьнёўскім вечарам, бацька Дэйва — вірлавокі Бэн, пасъля працяглай цяжкай агоніі, звязанай з цяжкімі цялеснымі болямі і маральными перажываннямі, шчасліва памёр, пакінуўшы сіротамі жонку-пакрытку і малога хваравітага Дэйва. Паміраючы, стары марак сказаў сыну: «Усё сваё жыццё я аддаў барацьбе за незалежнасць Ірляндыі, не забывай гэтага, Дэйве. Годна нясі праз усё жыццё імя ірляндца, не давай гэтым сукам, гэтым факін-каталікам узяць цябе за геніталіі, памятай, бляха-муха, што ты з гордага роду Ганаў, а Ганы, бля, дадаў ён моцнае маракае слоўца, ніколі не прагіналіся пад гэтымі факін-каталікамі, зразумеў, ты, ублюдак малалетні?» — сказаў ён і з тым памёр. Малому Дэйву засталіся ад яго ў спадчыну толькі жэтон на рыбалавецкі човен і стары губны гармонік. Жэтон малы Дэйв адразу ж згубіў, гармонік, у прынцыпе, таксама, што не зашкодзіла яму, аднак, стаць у будучым зоркай шоў-бізнэсу.

Пачатак музычнай кар'еры біёграфы Дэйва звязанаў з tym сямейным бязладзьдзем, што ўзынікла ў дружнай сям'і Ганаў пасъля съмерці бацькі. Дэйвава мама, ня маючы сілаў для супраціву і далейшай барацьбы, устас на шлях калябарацыянізму, проста ў сваёй канторы аддаючыся афіцэрам вялікабрытанскіх ваенна-марскіх сілаў. Малы Дэйв балюча перажывае маральнае падзенъне блізкага яму чалавека... ну, то бок я так разумею мамы, дадае ад сябе вядучы. Тады ж ён упершыню знаёміца з наркакультурай, і гэта — паводле съпевака — робіцца адным з найбольыш прыемных адкрыццяў у ягоным жыцці... Не, раптам папраўляецца вядучы, мабыць, усё-ткі не наркакультурай. Проста — культурай. А, тваю маму — урэшце ён абломваецца вы-праўляць сваіх калегаў зь лёнданскай рэдакцыі, і далей ужо чытае з аркуша, што там ёсьць. Менавіта ў гэты момант свайго жыцця і ў такім стане малады Дэйв Ган пачынае займацца музыкай. Спачатку ён яе слухае, але зь цягам часу яму гэтага робіцца недастатковая, і Дэйв вырашае стварыць уласны музычны калектыв, каб праз музыку выславіць свае пачуцці, якія яны там у яго былі. Халодным восеньскім вечарам 1980 году ў адным з партовых ольстэрскіх бардэлій Дэйв сустракае сымпатычную бляндынку, якую звалі Гор. Гор, перачытвае вядучы, ну так: якую звалі Марцін Гор.

— Во яго прэ, — кажа Вася.
— Ціха, — кажу, — а то зараз зноў пачнецца.

У жыцці юнага Дэйва зьяўляецца перашае сур'ёзнае захапленыне. Разам з сымпатычнай бляндынкай Марцін Гор яны збіраюць першы склад «Дэпэш Мод». Абавязкі ў калектыве дзеляць пароўну — Дэйв сипявае ірляндзкія песні, грае на некалькіх музычных інструментах, а яго сымпатычная бляндынка танчыць на сцэне і

займаецца фінансавым бокам справы. Неўзабаве ў іх нарадзілася дзіця.

- У каго нарадзілася дзіця? — пытаем Вася.
- У «Дэпэш Мод».
- Праўда? — Вася зьдзіўляецца. — Цікава, ад каго.
- Ад съяпаны галібарды, — кажу.

...То бок не, не дзіця, зноў папраўляецца вядучы, дзецишча, у іх зьяўляецца першае дзецишча — альбом «Гавары і запісвай», які адразу ж робіцца плятынавым. А зараз —ён змучана пераводзіць дых, канчаткова, здаецца, заблытаўшыся ў спэнары — мы яшчэ раз зробім музычную паўзу і паслухаем наступную музычную кампазыцыю. «Маміны вочы». Сыпявае съяпан галібарда.

«Маміны сінія вочы, — адразу ж бяруцца за справу съяпан галібарда, — бачу вас як на далоні я — усе вы па-ра-рам смуткам апавітыва і трошкі ад сылёзаў салёныя». «Трошкі ад сылёзаў, трошкі ад сылёзаў», — задаволена зацягвае хор.

Трошкі салёныя, думаю я, гэта добра ці дрэнна? Мабысь, усё-ткі дрэнна, было б лепш, каб іх нармальна пасалілі, калі я ўсё правільна разумею.

- Во бля, — гаворыць Вася. — Ну і жукі.
- Дзе жукі? — не разумею я. — Ты пра што?
- Пра маму.
- Што пра маму?
- Захáвалі маму, — задаволена кажа Вася, так, нібы спраўдзіліся нейкія ягоныя падазрэныні наконт гэтага съвету.
- Хто захáваў?
- Ну, гэтыя — съяпан галібарда.
- Ды ну. Гэта ж яны так проста.
- Нічога ня проста. Чуеш, што кажуць — трошачкі салёныя.

«Па-ра-рам толькі вуснамі да вас дакрануся», — працягваюць съяпан галібарда...

- Смакуюць, гады, — камэнтуе Вася.
- Перастань, — кажу. — Гэта проста съмешна.
- Вуснамі, — кажа Вася. — Дакрануся. Гурманы херавы.
- Перастань. Яны ж пра іншое.
- Пра іншое? І пра што? Захáвалі сваю вялікую мангольскую маму, а ты кажаш пра іншое.
- Ды ніхто іхнюю маму ня хáваў. Як ты ўвогуле гэта сабе ўяўляеш? Як можна вочы есьці? Вось як вочы ядуць?
- Маміны? — перапытвае Вася.
- Якія маміны? Маміны вочы ніхто ня есьць, — нэрвуюся я.
- Съяпан галібарда — ядуць, — настойвае Вася.
- Ну, добра, — пагаджаюся. — Няхай маміны. Але лепш усё-ткі ня маміны. Там, вочы жывёлаў, напрыклад, як ядуць? Або вочы рыбаў?

СЯРГІЙ ЖАДАН

— У рыбаў маленъкія вочы, іх ніяк не ядуць, — гаворыць Вася.

— Гэта ў маленъкіх рыбаў маленъкія. А ў вялікіх — вялікія. У акулаў, прыкладам.

— Акулы — гэта ня рыбы.

— А хто гэта, па-твойму?

— Па-мойму, гэта ня рыбы.

Я лёгка пагаджаюся, усё можа быць — магчыма, у ягонай пэрсанальнай карціне сьвету акулы — гэта ня рыбы, чаму я павінен пераконваць яго ў чымсьці супрацьлеглым.

— Ну, добра, — кажу, — добра. Хай не акулы. Ну, гэтая, як іх? Скаты!

— Скаты? — зь недаверам пытаемца Вася.

— Так, — кажу. — Скаты. Як іх вочы гатуюць?

— У іх няма вачэй.

— Як няма?

— Так. Няма. Яны жывуць на такой глыбіні, дзе съятло расьсейваецца, і вочы ім не патрэбныя.

— А як жа яны рухаюцца?

— Хто?

— Скаты. Электрычныя.

— А яны ня рухаюцца.

— Як гэта ня рухаюцца? А што ж яны жаруць?

— Плянктон.

— Плянктон?

— Плянктон. Плянктон таксама ня рухаецца. І скаты ня рухаюцца. Так яны і жывуць.

— Ну, добра, — кажу я зноў, — добра. А як яны трахаюцца?

— Хто? Скаты?

— Так, — кажу. — Электрычныя скаты.

— Навобмацак, — кажа Вася.

Я спрабую ўявіць сабе палавы акт электрычных скатаў. Выходзіць кашмарна: па-першае, у вадзе, па-другое — навобмацак, а па-трэцяе — цябе пры гэтым увесь час б'е токам!

— Вочы, мабыць, марынуюць, — кажу я, падумаўшы. — Закатваюць у слоікі і прадаюць як кансервы.

— Ага, — кажа Вася. — Уяўляеш, у іх ва Ўлан-Удэ ў гастрономах, мабыць, можна купіць кансервы, на якіх па-мангольску напісана: «Вочы маміны. Марынаваныя».

— Ага, — кажу, — а ўнізе, драбней, дапісана — «трошкі салёныя».

А для тых, хто ў гэты позыні час яшчэ пакуль ня сьпіць, мы працягваем наш аповед пра імклівы ўзыёт сямейнага дуэту «Дэпэш Мод». У лютым гэтага году выйшаў новы сингл калектыву, «I feel you», у якім, у прыватнасці, гаворыцца:

*I feel you
Your sun it shines
I feel you
Within my mind*

*You take me there
 You take me where
 The kindom comes
 You take me to
 And lead me through Babylon*

што прыблізна перакладаецца так: «Прабач мне, мама, прыблуднаму сынку, я ўжо далёка ня той, якім быў тады, у часы нашага бестурботнага дзяцінства, злая цэнтрабежная сіла наркаманіі і пэдэрастыі засмактала мяне ў свае глыбіні, і жыщьцё маё — руская рулетка, без канца і без пачатку. Але, працягвае вядучы, здаецца, ужо ад сябе, я веру, мама, што мы яшчэ сустрэнемся ў нашым старым добрым Ольстэры, і надаем разам, ты чуеш, мама? абавязкова разам, надаем па задніцы факін-каталіцкім акупантам, наматаем іхныя языкі і геніталіі на магутны махавік ірляндзкай грамадзкай думкі, як таго прагнуў наш няшчасны бацька, вілавакі Бэн, і як вучыў таварыш Троцкі, Леў Давыдавіч, і як заклікаў нас сьвяты Дэйв і беззаганная панна — старая партызанская курва!» Вядучы робіць паўзу, пэўна, думае, ці не запусьціць яму яшчэ раз съцяпана галябарду, гуляць дык гуляць, але ўрэшце абломваеца і вядзе далей: Ужо сёньня, з дыстанцыі столькіх гадоў, можна сказаць, што творчы лёс калектыву склаўся найлепшым чынам, і што такой музычнай кар'еры можна толькі пазайздросціць — гурт працягвае пасыпахова гастраляваць, выпускае час ад часу новыя альбомы, якія імгненна апынаюцца на вяршынях найразнастайнейшых гіт-парадаў, гаротнік Дэйв шчасльва сядзіць на герайні і злазіць зь яго не зьбіраеца, ды і навошта, дарагія радыёслушачы, яму зь яго злазіць? было б у вас, кажа вядучы, столькі бабла, вы б таксама ні пра што, акрамя герайні, ня думалі. Сядзелі б і ўтыкалі, і сраць хацелі б на крызіс духоўнасці і падзеньне валавога прадукту, бо нахера табе валавы прадукт, калі ты ўжо зранку зараджаны і дакладна ведаеш, што на вечар у цябе таксама нешта ёсьць, сядзі сабе і ўтыкай, ні пра што ня думай, а тут ябошысьця-ябошысьця, гнеш хрыбет на гэтых гандонаў тлустых, якія вучачы цябе, як табе жыць, нажываеш гемарой на іхным дзёўбаным радыё, і ніводная сука табе ня скажа дзякую, адны мудакі навокал, мудакі і прыдуркі, тэкст, сукі, нармальна перакласці ня могуць, сядзяць у сваім траханым Лёндане, на сваім, бля, туманным альбіёне, і ня могуць нармальна перакласці тэкст пра гэтую дзёўбаную бляндынку Марцін Гор, што за бляндынка такая? трахаў я такіх бляндынак, касыюма няма нармальнага, у госьці ўжо некалькі гадоў не хадзіў, зубы, сука, гніюць, а гэтая падла на герайні, разам са сваёй бляндынкай, сука, ненавіджу, падла, гэта была праграма «Музычная талака» і я, яе вядучы хрррррр хрррррр, дзякую вам, паважаныя радыёслушачы, што былі з намі ў гэты позні час, і хай вам заўжды ўсыміхаеца лёс.

А наш маладзёжны канал працягвае сваю работу, і калі вам ёсьць што сказаць, можаце зрабіць гэта па тэлефоне хррр хр хр.

— Запісваю, — раптам кажа Вася, — стоп: запісваю.

Ён сапраўды дастае з кішэні джынсаў пакусаную шарыкавую асадку і піша ў сябе на левай далоні нумар. Навошта табе гэта? кажу, перастань, тут тэлефона, мабыць,

СЯРГІЙ ЖАДАН

няма, як няма? гаворыць Вася, устae і няцьвёрда рушыць у бок спальні, трymаючы перад сабой выцягнутую левую далонь з запісаным на ёй нумарам. Дзъверы ў спальню зачыненныя, але Вася пачынае стукаць, што табе? нарэшце адгукаецца адтуль наш сябра, здаецца, мы іх там ад чагосыці адрываем, мужык, дай тэлефон, крыгчыць Вася, наш сябар змаўкае, пэўна, думае, ці да яго гэта зывяртаюцца, Вася працягвае стукаць, ну, мужык, крыгчыць ён, хопіць ужо трахацца, дай тэлефон, а мы і ня трахаемся, хутка адказвае наш сябар, дзъверы неадкладна адчыняюць, у іх прасоўваецца голая валасатая рука (вось яно, думаю я, съязпан галябарда з намі), што трymае тэлефон, Вася на ўсялякі выпадак прасоўвае ў дзъверы сваю левую руку з нумарам, каб там і не сумняваліся, што яму патрэбны тэлефон, хутка забірае апарат, за якім цягнецца доўгі-доўгі шнур, дзъверы адразу ж зачыняюцца, і Вася ідзе назад, зараз, кажа, я гэтаму чортаваму вядучаму патэлефану, навошта? пытаю, зараз-зараз, пабачыш, Вася ставіць апарат на падлогу, і, спраўджаючы лічбы на левай руцэ, прарай пачынае накручваць дыск, прыціскаючы слухаўку вухам і гаворачы, зараз-зараз, я гэтому підару

этa былі апошнія навіны, ласкова перакладзеныя і перададзеныя нам нашай лёнданскай рэдакцыяй. А я прапаную вам, паважаныя радыёслушачы, зрабіць яшчэ адну музычную паўзу, ага, раптам кажа вядучы, у нас, здаецца, тэлефонны званок, паслушаем, хто гэта

усё скажу, алё, гаворыць Вася, алё.

ня сыпіць гэтай позынай парой. Гаварыще...

я гэтому підару зараз усё скажу, зараз-зараз

гаварыще-гаварыще, вы ў этэры

там нехта ёсьць, Вася разгублена працягвае мне слухаўку

ну, яшчэ б, кажу

а хто гэта? спалохана пытаецца Вася

підар, кажу я, якому ты ўсё хацеў сказаць. Так што давай.

— Я слухаю вас, — трохі нэрвова гаворыць вядучы, ён заўважна стаміўся ад такой работы, ну, але мае даседзець, дзяявацца няма куды.

— Алё, — кажа Вася на ўсялякі выпадак.

— Вы ў этэры, — кажа вядучы.

— Што? — не разумее Вася.

— Гаварыще-гаварыще.

— Што яму сказаць? — пытаецца ў мяне Вася шэптам.

— Ня ведаю, — шапчу ў адказ. — Пра музыку што-небудзь запытай.

— Пра музыку?

— Пра «Дэпэш Мод». Ведаеш што-небудзь пра «Дэпэш Мод»?

— Ня ведаю.

— Ну, тады што-небудзь пра музыку ўвогуле. Пацягні час, каб ён не зарыентаваўся. Гэта галоўнае.

— Добра, — напружана кажа Вася і прыкладвае слухаўку да вуха. — Добры вечар.

— Як вас завуць? — цярпліва пытаемца вядучы.

— А навошта вы пытаемце?

— Ну, я ўсіх пытую, калі хто дзвоніцца — як вас завуць.

— Праўда ўсіх? — удакладняе Вася.

— Усіх-усіх, — заспакойвае яго вядучы. — То як вас завуць?

— Ну, — пачынае таргавацца Вася, — мяне завуць... А вас як завуць?

— Мяне?

— Так, вас.

— Ну, мяне, — какетнічае вядучы. — А, ладна, бог зь ім. Што вы ўвогуле хацелі?

— Ад каго? — зноў не разумее Вася.

— Ну, ад мяне.

— Што? — шэпчча мне Вася.

— А я ведаю? — адказваю. — Пагавары зь ім пра музыку. Галоўнае — пацягнуць час, разумееш?

— Разумею, — кажа Вася. — На, сам пацягні.

Ён тыцкае мне ў морду слухаўку, я ўдыхаю паветра і адчуваю, як моцна слухаўка пахне кетчупам, так, нібы яе нехта доўга пхай у вядзерца са спэцыямі, кетчуп проста съязкае па ёй, мяне адразу ж пачынае выварочваць.

— Слухай, — кажу я Васю, — ты тут патрымайся, я пайду адалю. Галоўнае — сачы за мовай, не кажы лішняга! Ты зразумеў? Сачы за мовай! Не кажы лішняга! Сачы за мовай! — крычу я ўжо з сарціру.

— Алё, — нагадвае пра сябе вядучы. — Вы там яшчэ жывыя?

— Сачы за мовай, — хмурна кажа яму Вася.

— Прабачце?

— І не кажы лішняга! — дадае Вася.

— Дык пра што вы хацелі пагаварыць?

— Ну, ня ведаю, — кажа Вася, — пра музыку.

— Пра музыку?

— Так. Пра «Дэпэш Мод».

— Цудоўна.

— Так? — зь недаверам перапытвае Вася.

— Цудоўна, — запэўнівае яго вядучы. — Вам спадабалася нашая праграма?

— Не, — гаворыць Вася.

— Чаму? — пытаемца вядучы.

— Мне, — спрабуе патлумачыць Вася, — не спадабалася пра шоў-бізнэс.

— Так-так, — гаворыць вядучы.

— Вы разумееце, — Вася доўга падбірае слова, цягнучы час, — я ня тое што не люблю шоў-бізнэс, хоць, мабыць, усё-ткі не люблю.

СЯРГІЙ ЖАДАН

— А «Дэпэш Мод» вы любіце? — здаецца, вядучы таксама вырашыў пацягнуць час.

— «Дэпэш Мод»?

— «Дэпэш Мод».

— Не, не люблю.

— Ну, то, можа, расскажыще нам якую-небудзь гісторыю? — ня хоча яго адпускаць вядучы.

— Гісторыю?

— Так. Якую-небудзь гісторыю.

— Добра, — згаджаецца Вася, — расскажыще.

— Не, — нэрвецца вядучы, — гэта вы расскажыше.

— А чаму я? — насыцярожваецца Вася.

Тут і я вяртаюся, што там? паказываю на слухаўку, а, кажа Вася, мужык гісторыі расказвае, прыкольна, слухай, кажа ён мне, давай дадому правядзём тэлефон, такія рэчы можна рабіць.

— То як? — адгукаеца вядучы. — Як там з гісторыяй?

Вася запытальнаглядзіць на мяне.

— Ды раскажы ты яму якую-небудзь гісторыю, — шапчу я, — а то ён не адчэпіцца.

— Пра «Дэпэш Мод»? — пытаецца Вася ў слухаўкі.

— Пра «Дэпэш Мод», — пагаджаеца вядучы.

— Добра, — кажа Вася, — я могу вам расказаць адну гісторыю, але яна, як бы гэта скажаць...

— Ня надта прыстойная? — хіхікае вядучы.

— Не, — павольна кажа Вася. — Яна праста сумная. Расказаць вам сумную гісторыю?

— Але яна пра «Дэпэш Мод»? — на ўсялякі выпадак перапытвае вядучы.

— Ды пра «Дэпэш Мод», пра «Дэпэш Мод», — кажа Вася, — не хвалойцесь. З чаго б я вам расказваў не пра «Дэпэш Мод»? Але сумная.

— Ну, добра, — згаджаеца вядучы, — давайце вашую сумную гісторыю. Толькі каб пра «Дэпэш Мод», — строга дадае ён.

— Так, — кажа Вася, — пра «Дэпэш Мод». Я, калі вучыўся ў дзясятай клясе, у Чаркасах, то ў мяне быў сябра, не, ня тое каб сябра, хутчэй праста аднаклясьнік, разумееце?

— Разумею, — праста кажа вядучы.

— І ён у прынцыпе нармальны чувак быў, нічым такім асаблівым не адразыніваўся, вы разумееце, пра што я?

—

— Але ў яго фішка была.

— Фішка?

— Ну так — фішка. Ён, разумееце, як бы гэта скажаць — вось вы тут казалі шоў-бізнэс — шоў-бізнэс, плятынавыя дзяллы і так далей, ну, карацей, мы ўсе тады слухалі «Дэпэш Мод»...

— О, — радасна адгукаеца вядучы, здаецца, ён кроўна зацікаўлены ў публічнай любові да «Дэпэш Мод».

— Зъбіралі іхныя запісы, фоткі, плякаты, памятаеце?

— Так-так-так, — радасна квакае вядучы.

— І вось нехта з нас, я ўжо ня памятаю, хто менавіта, падарыў яму на дзень народзінаў плякат Гэхана, разумееце?

Вядучы зноў радасна квакае.

— І вось ён, разумееце, ён, у прынцыпе, нармальны быў чувак, але ён павесіў у сябе ў сарціры гэты плякат і пачаў драчыць на Гэхана, уяўляеце?

— Як драчыць? — разгублена пытаемца вядучы. Відаць, ён не чакаў, што гісторыя будзе аж настолькі сумнай.

— Ну, так, — Вася ня ведае, як яму па тэлефоне паказаць, — пачаў ананаваць на плякат Гэхана, уяўляеце?

— Які жах, — кажа вядучы. — А вы спрабавалі растлумачыць яму, што гэтага рабіць нельга?

— Спрабавалі, — кажа Вася, — але ў яго фішка была, разумееце? Ён гэтага нават ня ўтываў — прыходзіў са школы, кідаў партфэль у калідоры — і ў сарцір.

— А вы?

— Мы — не.

— Не, я не пра гэта.

— А, ну, што мы? Мы думалі, можа, чувак так музыку любіць, можа, яму гэтага від «Дэпэш Мод» так падабаецца, што ён стрымаша ня можа, у прынцыпе, што ж дрэннага, пагадзіцесь.

— Хррррррррррррр, — хрыпіць вядучы.

— Але, разумееце, у чым справа — мы яму на нейкае наступнае съята прынеслы запісы «Дэпэш Мод», думалі, ён усьцешыцца, падзякуе. А ён, ведаеце, што? Ён уключыў гэтыя запісы і гаворыць — што за гаўно вы прынеслі? Гэта ж, кажам, той чувак, на якога ты штодня дрочыши, гэта ён съпявает. Табе што, пытаемся, не падабаецца? Не, кажа ён, не падабаецца. І вырубіў магнітафон. І больш ніколі «Дэпэш Мод» ня слухаў. Уяўляеце?

— Так, — разгублена гаворыць вядучы. Адчуваецца, што ён перавёў бы размову на нешта іншае, але на што ж ты яе пасыля ўсяго гэтага перавядзеш. — Ну, а далей што было? — пытаемся ён урэшце.

— З кім? — не разумее Вася.

— Ну, з гэтым вашым драчуном... перапрашаю — зь сябрам вашым.

— Пайшоў у бізнэс, — коратка кажа Вася, — адкрыў у Чаркасах сетку аптэк. Гандляваў трамадолам. Год таму памёр ад дыябету.

— Драчыць трэба менш, — злосна кажа вядучы.

На нейкі час павісае маўчаныне. Кожны думае пра сваё. У вядучага, здаецца, свайго было ня так шмат, бо ён не вытрымлівае першы.

— Вось такую павучальную гісторыю, паважаныя радыёслушачы, апавёў нам наш паўночны незнамец. Але, мушу адзначыць, што сёньня гэтага від знаёмы, — чуеце? — сёньня ён наўрад ці адважыўся б на такі крок.

— Гэта яшчэ чаму? — абражана пытаемца Вася.

— Ну, хоць бы таму, што цяпер Гэхан ужо ня той, каб на яго, як вы тут нам апавядалі, ананаваць.

— Вы пра што?

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Ну, Гэхан вельмі зъмяніўся. Ён зъмяніў імідж.
— Што?
— Ну, выгляд.
— Чуеш? — Вася зноў разгублена тыщкае мне ў твар слухаўкай. — Ён кажа, што Гэхан зъмяніўся.
— Запытай, ці дужа, — раджу я.
— І што, — кажа Вася ў слухаўку, — дужа зъмяніўся?
— Так, вы не паверъшце, ягоныя старыя прыхільнікі яго не пазнаюць. Кажуць, гэта ў яго ад герайну.
— У яго што, — гаворыць Вася, — адвалілася нешта?
— Наадварот, — радасна кажа вядучы.
Вася роспачна глядзіць на мяне. Ой, бля, — думаю.
— У яго штосьці вырасла?
— Так! — пераможна выгукавае вядучы.
— Што? — пытаецца Вася.
— Здагадайцеся.
— Рука?
— Не, не рука.
— Нага, — пачынае гадаць Вася.
— Не, не нага!
— Нават думаць пра гэта не хачу.
— Барада! — выгукавае вядучы, выгрымаўшы эфектную паўзу.
Васю перасмыквае.
— І што — вялікая барада?
— Нармальная.
— І на каго... прабачце — на каго ён цяпер падобны?
— Ну, ня ведаю, — трохі манерна гаворыць вядучы, — гледзячы, з кім параўноўваць. Вось каго зь вядомых асобаў з барадой вы ведаеце?
— Санта-Клаўса, — гаворыць Вася.
— Ну, не, — крыйдзе вядучы. — Я вам кажу пра рэальных асобаў. Пра тых, хто сапраўды ёсьць.
— А Санта-Клаўса што — няма?
— Няма, канечне.
— Ну, мужык? — зьдзекліва кажа Вася. — Гэта ты сам прыдумаў?
— Што прыдумаў? — не разумее вядучы.
— Пра Санта-Клаўса. Гэта ж трэба прыдумаць такое — Санта-Клаўса няма. Гэта, хутчэй, цябе з тваім дзёйбаным радыё і ўсім мангольскім міліцыянтамі, разам узятымі, няма.
— Якімі міліцыянтамі? — не разумее вядучы.
— Мангольскімі, — гаворыць Вася.

З таго боку этэру павісае цяжкая паўза. Я паказваю Васю — маўляў, дай мне слухаўку, дай я паспрабую, а то ў цябе нешта не выходзіць, што ты прыгчапіўся да гэтага Санта-Клаўса, ну, ня ведае чувак, што Санта-Клаўс ёсьць, што ж цяпер, можа, ён старавер які-небудзь, можа, у яго дзяцінства цяжкое было, можа, у яго тата — афіцэр

і мама — настаўніца матэматыкі, а ты яго грузіш, дай сюды слухаўку, карацей.

— Алё, — кажу я, — вы мяне чуец?

— Так, — жвава рэагуе вядучы, — а вы мяне?

— Ужо другую гадзіну, — кажу. — Тут мой сябра, на жаль, адышоў і ня змог да канца даслухаць ваш захапляльны аповед. Так што там у вас з Дэйвам? На каго ён цяпер падобны?

— Ага, — гаворыць вядучы, відаць, ён нават не заўважыў, што зь ім размаўляе нехта іншы, — ну, называйце далей вядомых барадачоў.

— Леў Давідавіч Троцкі, — кажу я, падумаўшы. — Ці, можа, вы скажаце, што Троцкага таксама няма?

— Не, — крыху разгублена кажа вядучы, — чаго ж — Троцкі ёсьць.

— Ага, бачыце, — кажу, — усё-ткі хоць штосьці съвятое для вас засталося.

— Так, — гаворыць вядучы, — засталося. Але Дэйв на яго не падобны.

— Не падобны?

— Анітрашачкі.

— Зі-зі-топ, — кажу.

— Міма.

— Ну, добра, — кажу, — Кастра.

— Што?

— Кастра. Фідэль Кастра. Падобны ён на Фідэля?

— На Фідэля? Так, — гаворыць нарэшце вядучы, — на Фідэля трошкі падобны. На маладога, канечне ж, — адразу папраўляецца ён. — Так, на маладога Фідэля — трошакі падобны. Я тут нядайна глядзеў відэазапіс іхнага канцэрту — нам калегі перадалі зь лёнданскай рэдакцыі, і вось там ён сапраўды — чымсьці нагадвае маладога Фідэля. Фантастычнае відовішча, вы ўяўляеце — зьбіраюцца некалькі дзясяткаў тысячаў прыхільнікаў «Дэпэш Мод», а да іх выходзіць Фідэль і пачынае съпявашь голасам Гэхана. Уяўляеце?

— Ведаеце, — кажу я, памаўчаўшы, я ўвогуле разумею, што ён, канечне, старэйшы за мяне, я, як правіла, намагаюся нармальна зь людзьмі размаўляць, ну, але тут мужык такое кажа. — Ведаеце, — гавару я, — вы такога нам не кажыце. І ведаеце чаму?

— Чаму? — разгублена пытаемца вядучы.

— Таму, — працягваю я, — што мы вось тут вас сумленна слухалі-слухалі, мы, у прынцыпе, праслушалі ўсё — і пра маракоў, і пра паліцыю, і пра скатаў.

— Пря скатаў? — не разумее вядучы.

— Ага, — і пра электрычных скатаў. Але не кажыце нам пра Фідэля. І ведаеце чаму?

— Чаму? — зноў пытаемца вядучы.

— Таму што вось мы зь сябрам сядзім тут — у чыёйсьці кватэры, пасярод чыёйсьці мэблі, пасярод кетчупу і чакалаяду, і ледзьве выжываем. І ведаеце чаму? Проста таму, што мы ўжо другі дзень шукаем нашага сябра, нашага сябра Карбюратара, і ведаеце чаму мы яго шукаем? Таму што ў яго, — я цяжка падбіраю слова, — пару дзён таму загінуў тата, уласна, ня тата, айчым, хоць якая, на хуй, розыніца, ён у яго загінуў, і мы ня можам гэтага дзёўбанага Карбюратара знайсці ўжо другі дзень, і нам ад гэтага так херова, што мы сядзім і жарэм усё, што нам трапляецца пад руку,

СЯРГІЙ ЖАДАН

разумееце? Бо мы напханыя тытунём і травой, партвэйнам і сыпітам, і мне асабіста гэта ўжо папярок горла стаіць, у прымым сэнсе гэтага слова.

— Ага, — нарэшце ўстаўляе слова вядучы, — такім чынам, у вашага сябра загінуў тата.

— Айчым, — папраўляю я.

— Адзін хуй, — нецярпліва кажа вядучы. — І вы ад гэтага п'яце гарэлку і ўжываеце лёгкія наркотыкі?

— Не, — кажу, — не зусім. Гарэлку мы п'ём проста так, разумееце?

— Разумею, — не зусім упэўнена кажа вядучы.

— Прычым даўно, — дадаю я. — І ведаеце, я так гляджу, што ўсё гэта нічым добрым ня скончыща, бо мы проста трапляем у нейкія ямы, вы разумееце, пра што я кажу? Усё часыцей і часыцей, гэтых ямаў робіцца ўсё болей і болей, я ўжо проста ня ўстане выбірацца зь іх, яны засмоктваюць, і чым далей, тым усё больш балюча мне ў іх падаць, вы разумееце, пра што я вам тут кажу? Так, нібы ўсё нармальна, мы вось тут сядзім і слухаем вашую дурацкую радыёпрограмму і нават вашых міліцыянтаў паслухалі...

— Якіх міліцыянтаў? — не разумее вядучы.

— Ня важна, — адказваю, — але рэч ня ў гэтым, ведаеце? рэч у тым, што ўсё адно, гэта нічым добрым ня скончыща, проста таму, што я не могу сабе ўявіць нічога добрага там — наперадзе, там проста ня можа быць нічога добрага, бо калі яго — гэтага добрага — не было раней, то з чаго б яно раптам зьявілася ў будучым, скажыце мне, чаму? Яго там проста ня можа быць, мы проста прасоўваемся сабе навомацак, як электрычныя скаты пад вадой, нават ня верачы, што нам напраўду кудысьці трэба прасоўвацца.

— Так? — зъбянтэжана гаворыць вядучы. — Вы ведаеце, гэта вельмі цікава.

— Што табе цікава? — не разумею я.

— Вось гэта ўсё, што вы нам тут расказалі. Вось бачыще, паважаныя радыёслухачы, — зъвяртается ён у касьмічную пустату, — прыблізна пра гэта самае я і казаў вам увесь гэты час. Таму на гэтай аптымістычнай ноце і заканчвае сваю работу наш маладзёжны канал, і я — яго вядучы хrrrrrr хrrrrrrrr. А вы, — ён зъвяртается, відаць, асабіста да мяне, — пачакайце, калі ласка, хвілінку, вам — як аўтару найболыш цікавага пытання, мы з задавальненнем уручаем прыз, ласкава перададзены нам нашымі калегамі зь лёнданскай рэдакцыі — выдадзены ў Вялікай Брытаніі апошні альбом съяцпана галябарды «Мамін сад».

— Як-як? — пытаюся.

— Сад. Мамін сад, — адказвае вядучы. — Праз «эс», — чамусыці дадае ён.

Лунаюць развязтальныя акорды, этэр паступова сыціхае, у слухаўцы чуваць ней-кае шамаценьне, пасля гэтага нехта, паквакваючы, прыкладае яе да свайго касьмічнага вуха.

— Алё, — я чую знаёмы голас, але ўжо бліжэй.

— Алё, — згаджаюся я.

— Вы яшчэ тут?

Я азіраюся на Васю, той прыгнуліўся да прыкольнай радыёллы і водзіць пальцамі па падсвечаных лямпамі назвах савецкіх сталіцаў, асобна счышчает пазногцем слова «Прага», чамусыці менавіта Прага.

— Так, — кажу я, — мы яшчэ тут.
— Вы ведаеце, — гаворыць вядучы, — выбачайце, што я вас затрымліваю — на-
самрэч у мяне няма ніякага альбому.
— Дзякую богу, — кажу.
— Дакладней, ён у мяне быў, але я яго яшчэ мінулага тыдня падарыў нашым спон-
сарам. Яны нам паабязалі прафінансаваць рамонт офісу, і я захацеў зрабіць ім пры-
емнае. Падарыў альбом.
— О, госпадзе, — кажу.
— Я проста хацеў у вас запытаць, калі вы ня супраць, канечне. Можна?
— Можна, — кажу.
— Скажыце, вы што, сапраўды, п’яще гарэлку і ўжываеце лёгкія наркотыкі?
— Ну, праўда, — адказваю няўпэўнена.
— Сур’ёзна?
— Ну.
— А ў мяне, — гаворыць ён з сумам, — ніколі разам не выходзіла. Або вадзяра, або
трава, разумееце?
— Галоўнае прызвычаіща, — кажу.
— Ну, але як вы пры гэтым пачуваецеся?
— Як пачуваємся? — пытаю.
— Так — як вы сябе адчуваеце?
— Ведаеце, — кажу, — я сябе адчуваю, як рака.
— Як рака?
— Так, як рака, што цячэ супраць уласнай плыні.
Пасля гэтага вядучы адразу кладзе слухаўку — моўчкі і трагічна.

20.06.93 (нядзеля)

0.05

— Спасть хачу.
— У электрычцы пасыпіш.
— Ага, — кажу. — У электрычцы. Там жа зараз поўны вагон дэмбялёў будзе. Або
грыбнікоў. Або міліцыянтаў.
— Поўны вагон міліцыянтаў? — скептычна перапытвае Вася. — Ну, ня ведаю, ня
ведаю.
— Ну добра, пайшлі, — кажу, і мы зьбіраемся выходзіць.

Какава адчыніе нам дзьверы, вы зразумелі? перапытвае — да Канцавой, там пе-
расядзеце, выйдзіце на Вузлавой, і там ужо зусім побач, пару гадзінаў, дадае ён і
ўсоўвае нам нейкую брашуру, што гэта за гаўно? пытаеца Вася, вазьміце, кажа Ка-
кава, і хай адкрыцьцё госпада будзе з вамі. Вось мудак, гаворыць Вася, ужо калі
дзьверы за намі зачыніяюцца, ага, кажу, мудак, мы спускаемся ўніз і на першым павер-
се, каля ліфта, бачым цела Сабакі, Сабака, крычу я, слухай, ён, здаецца, усё-ткі па-
мёр, ды пачакай, супакойвае мяне Вася, падыходзіць да Сабачага цела і перавароч-

СЯРГІЙ ЖАДАН

вае яго тварам дагары, Сабака ўвесь зарыганы, але яшчэ жывы, яшчэ б трошкі, і ён, мабыць, памёр бы, захлынуўся б ва ўласных рыгаках, сапраўдны табе Гэндрыкс, што тут скажаш, як бы ён потым перад госпадам паўстаў бы — са сваімі белымі матузкамі на вайсковых чаравіках і ўвесь абрыганы, мы яго падымаем, Сабака, гаворым, Сабака, прачынайся, ён прыходзіць у прытомнасць, нават пазнае нас, я заблукаваў, кажа, выйшаў, вадзяры купіў, вярнуўся — а куды ісьці ня ведаю, сядзеў тут, чакаў, што хтосьці з вас выйдзе, а вадзяра дзе? пытаемца Вася, вадзяру я выпіў, кажа Сабака, дождж пайшоў, холадна было, я ж думаў, вы выйдзеце па мяне, ну добра, расчараўана кажа Вася, ты можаш ісьці? так, усё нармальна — Сабака падымаецца, і мы выходзім на Гогала.

0.30

— Што рабіць будзем? — пытаемца Вася.
— Паехалі дамоў, — кажу.
— А Карбюратар?
— А што Карбюратар? З Карбюратарам усё ў парадку. А гэты вось дакладна нікуды не даедзе. Ня будзеш жа ты цягнуць яго на сабе аж да Вузлавой?
— Усё нармальна, — кажа Сабака. — Я ў норме. Я даеду.
— Можа, лепш дамоў? — пытаемся.
— Не, — гаворыць Сабака. — Толькі не дамоў.
— Добра, — кажу. — Але як мы туды даедзем? Бабак усё адно няма.
— Трэба было ў гэтага мудака пазыгчыць, — гаворыць Вася.
— Не хачу я ў яго пазыгчаць, — кажу.
— Ну, дык і што рабіць?
— Слухай, — раптам кажа Сабака, — табе ж Маруся за Молатава нешта давала.
— Сапраўды, — кажу. — Я зусім забыўся. — Я лезу ў кішэню і дастаю адтуль досьць-такі нармальную дваццатку. — Прыкол, — кажу. — У нас, як выявілася, ёсьць процьма грошай. Толькі трэба іх недзе памяняць. І пры гэтым адразу не распраціць.

0.45

Мы здаём нашу дваццатку ў кіёск непадалёк, і яшчэ нават не пасыпляем пералічыць суму ў нацыянальным грошовым эквіваленце, як на нас налятае патруль. Нават дакументы не запыталі. Колазварот вады ў прыродзе.

1.25

— Сынок?
— Мікалай Іванавіч...
— Я ж табе казаў, каб больш такога не было.
— Мікалай Іванавіч, я зараз патлумачу.
— Што ты мне, блядзь, патлумачыши?
— Мікалай Іванавіч...
Добра, кажа Мікалай Іванавіч патрулю, я іх забіраю, гэта з табой? пытаемца ён у мяне і паказвае на Васю з Сабакам, са мной, кажу, са мной, і гэты абрыйганы, паказвае ён яшчэ раз на Сабаку, з табой? са мной, кажу, ну добра, пайшлі да мяне,

я іх забіраю, кажа ён яшчэ раз патрулю, пагавару зь імі ў МАІМ кабінэце, ясна? таварыш капитан, кажа патруль, мы ж іх, тыпу, для пляну, пайшлі на хуй, кажа ім Мікалай Іванавіч, ясна? ясна, сумна кажа патруль і ідзе далей на паляваныне, плян, усё-ткі.

— Значыць так — вы двое сядзіце тут, у калідоры, і чакайце. А ты, — ён паказвае на мяне, — за мной.

— Добра, — кажу і заходжу ў завешаны агітацыяй кабінэт. — Колькі ў вас тут плякатаў, — кажу.

— Ты, блядзь, мне яшчэ пагавары, — нэрвуецца Мікалай Іванавіч. — Ты мне яшчэ пагавары. Я табе, блядзь, дам плякаты. Я табе што казаў? Трапіш мне на вочы — заб'ю. Казаў?

— Казалі.

— Ну?

— Мікалай Іванавіч...

— Што?

— Прабачце. Я не зьбіраўся сёньня піць. Вы разумееце... Мы праста з хаўтураў.

— Адкуль?

— З хаўтураў.

— Зъ якіх хаўтураў?

— Дэкан... — вышліскаю я зь сябе.

— Што?

— Дэкан, — кажу я. — Памёр у пятніцу. Сёньня хавалі. Мы дапамаглі на могілках.

Ведаецце, там яму выкапаць, цела прысыпаць.

— Сур'ёзна? — разгублена пытаемца Мікалай Іванавіч.

— Ага.

— А без матузкоў чаму ходзіш?

— Дык вы ж забралі, Мікалай Іванавіч.

Мікалай Іванавіч доўга і сумна маўчыць, але матузкоў не вяртае.

— Эх, сынок-сынок. Што ж мне з табой рабіць?

— Ня ведаю, — кажу. — Бабак няма. Дэкан памёр.

— Як хоць яго звалі — твойго дэкана?

— А хер яго ведае.

— Як?

— Ну, у яго прозывішча такое было, ведаецце...

— Разумею, — задуменна кажа Мікалай Іванавіч.

— І што за краіна такая блядзкая? — раптам кажа Мікалай Іванавіч. — Народ мрэ як мухі. У мяне сын у рэанімацыю трапіў.

— Як у рэанімацыю? — пытаюся.

— Ды ён, выяўляеца, трэ дні таму, ноччу, палез у аптэку. Кажа, што па вітаміны. Ну, я-то ведаю, па якія вітаміны, мяне не абдурыш, з МАІМ-то досьведам.

— Ну?

— Вось, палез, гаўнюк малы, праз фортку, набраў там нейкіх таблетак, зжэр цэлы пачак, а калі лез назад — яго вырубіла. Так у фортцы і захрас.

— О, госпадзэ, — кажу.

— Вось так, — Мікалай Іванавіч задуменна разглядае агітацыю за маёй сыпінай.

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Раніцай народ у аптэку прыйшоў, бачаць — ён вісіць у фортцы і ня дыхае. Ну, яны перапужаліся, думаюць — усё, памёр хлопец, яны да яго — а ён дыхае.

— Здорава, — кажу.

— Што — здорава? Ён калі назад лез, штосьці там сабе вывіхнуў, а на ім яшчэ і куртка была, уяўляеш — МАЯ куртка, адным словам, ён захрас — ні туды, ні сюды. А яго пры гэтым яшчэ і кілбасіць.

— Ну і што?

— Ну, яны выклікалі хуткую. Хуткая кажа: мы яго адтуль ня выщягнем, ён парэжаца альбо задушыща, і што рабіць? пытаюць яны ў хуткай, што рабіць, кажуць тыя, што рабіць, ня ведаем, кажуць, хай вісіць, пакуль сам ня выпадзе, дык яго ж кілбасіць, кажуць тыя, кілбасіць, кажа хуткая, ну дык падкормлівайце яго патрошки, каб ён там зусім ня скончыўся. А гэтыя прыдуркі, уяви, сапраўды пачалі яго падкормліваць. Ну, яму, уёбку-малалетку, ясная реч, больш нічога і ня трэба, ён і ня думаў адтуль вылазіць, уяўляеш — вісіш сабе ў чужой куртцы, а цябе пры гэтым яшчэ і наркотыкамі кормяць.

— Файна, — кажу.

— Што? — гаворыць Мікалай Іванавіч. — Што файна? Ён жа, шчанюк, нават імя сваё не назваў. Я зь дзяжурства вяртаюся, а мая крыгчыш — сын прапаў. Уяўляеш? Добра, што яны наступнага дня ў яго ў кішэні МАЁ пасьведчаныне знайшлі.

— А чаго яны па ягоных кішэнях лазілі? — пытаюся.

— Таблетак стала шкада, я так думаю. Адным словам, наступнага дня, ужо недзе пад вечар, яны мяне знайшлі. Ну, мы разам яго і выщягнулі.

— Дык гэта ён у рэанімацыю пасъля вас ужо трапіў?

— Ты што? — насыцярожжаецца Мікалай Іванавіч, — думаеш, я яго біў?

— Ды не, што там.

— Я яго наагул ніколі ня біў. Мне ў падлу яго біць. У яго праста абязводжваныне арганізму, разумееш? Ён жа там амаль двое сутак прасядзеў, на адных таблетках.

— Нічога сабе, — кажу.

— Вось, — задумліва дадае Мікалай Іванавіч.

2.05

— Ты што — ведаеш яго?

— Так — сустракаліся калісьці.

— Ну і знаёмыя ў цябе.

— Дзякуй, што наагул адпусціў. Сядзелі б цяпер у камэры.

— Яшчэ і апошні канъяк забраў. Як мы цяпер — без канъяку?

— У цябе ўсё адно пякотка ад яго.

— Добра, паехалі ўжо куды-небудзь. А то тут праста нейкая камэнданцкая гадзіна, — і Вася адцягвае мяне ад уваходу ў раус.

Пачакай, кажу я, мне адліць трэба, потым, нэрвуецца Вася, потым адальеш, не магу, адказваю, адыходжу за рог шэрай будыніны, начыненай газавымі камэрамі, і яшчэ нават не пасплюваю зрабіць сваю чорную справу, як аднекуль з-за рогу выбягае Мікалай Іванавіч, некуды імчысь, але ўсё-ткі зауважае мяне, сумна качае галавой, эх, маўляў, сынок, сынок, і бяжысьці кудысьці ў ноч.

2.35

Да вакзалу мы даяждаем без прыгодаў, таксіст усю дарогу круціць носам і пра-
ветрывае салён, абрыйанага Сабаку гэта нэрвuje, але мы яго стрымліваем, каля прыга-
раднага Сабака пачынае кръгчаць, што нічога гэтай суцы плаціць ня трэба, што ён на
нас, маўляў, нядобра глядзеў усю дарогу, ага, кажу я Сабаку, сурочыў ён цябе, харэ,
супакойся, кіроўца напужаны, Вася таксама супакойвае Сабаку, мы плацім, колькі
там трэба, і ідзём на вакзал.

3.45

Электрычка павольная-павольная, вагоны халодныя і пустыя, падлогу, відаць,
хтосьці толькі што памыў, уласна — не памыў, а шчодра паліў халоднай бруднай
водой, нас трасе, на вакзале мы папрасілі Сабаку зьбегаць купіць у кіёску што-не-
будзь пажэрці, Сабака купіў дзівье паўтаралітровыя пляшкі мінэралкі, так што ён іх
цяпер і трymае, мы сядзім у пустым халодным вагоне, ні табе грыбнікоў, ні дэмбя-
ллёў, нават міліцыі няма, уся міліцыя цяпер выконвае плян недзе ў сваім Кіеўскім
раёне, дзе яшчэ засталіся хаця б якія жывыя людзі, хоць нехта, каго можна зацягнуць
у газавую камэрку, мы перажылі сваю камэнданцкую гадзіну і ўпарты намагаемся ця-
пер выехаць кудысьці ў нікуды, ну, хоць куды-небудзь.

Толькі дзецеi мітусяцца па вагоне, мы яшчэ толькі зайшлі, яны ўжо сядзелі ў на-
шым вагоне, яны прыехалі ў ім аднекуль з дэпо, нас-то з Васем яны дакладна не спу-
жалися б, яны, здаецца, наагул нічога не баяцца, такое ўражанье, што яны ўжо ўсё ў
сваім жыцці перажылі, са съмерцю ўключчна, ну, але пры адным выглядзе незадаво-
ленага абрыйанага Сабакі яны перацужаліся і збліліся ў зграю, вы адкуль? пытаетца
Вася, і яны пачынаюць нешта расказваць, што, маўляў, тут і жывуць, у электрычцы,
начуюць па вагонах, асабліва цяпер, калі дажджы, катаюца да канцавой, потым вяр-
таюцца назад у горад, часам начуюць у міліцыі, але міліцыя іх звычайна адпускае,
каб яны не нанеслы ім у камеры рознай заразы, так і жывуць, нядрэнна, дарэчы,
жывуць, не найгорш.

Нарэшце яны здымаяцца і ідуць у суседні вагон. Гэта для іх нібы перайсьці з
кухні ў вітальню, акупавалі цятнік і катаюцца па адным і тым самым маршруце, як
заведзеныя або праклятыя.

Я спрабую заснуць, але мяне ўвесь час выкідае са сну, нібы няўдалага сэрфінгіста
з хвалі, і я пачынаю ціха стагнаць.

— Табе што — блага? — пытаетца Вася.

— Ныркі штосьці ныноць.

— Так, растрэсла цябе.

— Ага, растрэсла. Канечне — растрэсла.

У тыя кароткія хвіліны, калі я ўсё ж устаю на сваю хвалю, утрымліваюся на дош-
цы і лячу ўніз, я сінью двух анёлаў — адзін таўсьцейшы, другі вышэйшы, яны выхо-
дзяць у калідор і пачынаюць хуячыць адзін аднаго, пер'е ляціць ва ўсе бакі, і іхныя
доўгія жаночыя пазногі, якімі яны драпаюць адзін аднаму твары і пад якімі запяк-
лася соль нябёсаў, пабліскуваюць у паветры, як нажніцы ў руках спраўных краўцоў,
яны б'юць адзін аднаго па твары, і ўжо іхныя кулакі перамазаныя крывей, і раптам
адзін зь іх падае, б'еца галавой аў халодную калідорную плітку, і той — выпэйшы,
— які перамог, падыходзіць да яго і цалуе яго ў паўнаватыя крывавыя вусны, зь якіх

СЯРГІЙ ЖАДАН

пачынае вышыкаць пастэрзыванае малако.

Мне сыніца, што я — лёгкія гэтага анёла, я адчуваю, як доўга і старанна нехта біё яго — майго анёла, акурат па той частцы ягонага поўнага цела, дзе знаходжуся я, цяжкімі футбольнымі бутсамі, я паволі пераварочваюся ў ягоным целе, увесь у рубцах і ранах, з маіх ранаў праступае малако, я спрабую ўхіліцца ад удараў, але мне праста няма куды ўхіляцца, бо я цалкам залежу ад таго, у чым целе знаходжуся, хто прыкрывае мяне сабой і хто ўвесь час мяне выкарыстоўвае, мне застаецца толькі трываць і назіраць, як гэтае малако праступае скр诏 усе мае поры, скр诏 кожны надрэз, скр诏 кожную рваную рану, скр诏 кожны шнур, вышыкае зь мяне разам з майм болем, разам з майм страхам, разам з майм жыцьцём.

Мне сыніца мой анёл, ужо мёртвы, яго перавозяць кудысьці, каб спаліць яго мёртвае пераможанае цела, яго цягнуць па чорнай падлозе трупярні, нібы мёртвую курыцу, кроў з малаком перамышалаіся ў ягоным пер'і і цягнуцца за ім крывавым съедам, яго зацягваюць у нейкі вялікі пакой, кладуць на мэталічны стол і здымаюць зь яго рэшткі адзеньня — здымаюць чорныя бухгалтарскія нарукаваўнікі, здымаюць шэры дзелавы касцюм, здымаюць жоўтыя італьянскія чаравікі, здымаюць чорныя шкарпэткі, сінія трусы, белую майку, нехта дастае нарэшце скальпэль і ўскрывае майго анёла, разразае яго ад горла да жывата і разглядае яго скалечаныя і вымучаныя вантробы, выжраныя зь сярэдзіны муравашамі, пчоламі і павукамі і запоўненые тлустым пастэрзываным малаком. Разрэз расыцінае малюнак на яго скуры, на малюнку — старое, ужо бляклае ўкрыжаваныне: жоўты Ісус на пафарбаваным зялёнкай крыжы. Ісуса скальпэль амаль не закрануў — а вось укрыжаваныне раскалолася напалам, так што цяпер трэба хіба што сышыць гэтую мёртвую грудную клетку, каб мець уяўленыне, як яно там усё выглядала — на самай справе.

3.40

У Чугуеве мы не выходзім. Недзе ў горадзе ў гэты час, я сабе так думаю, тоўстае і потнае цела Какавы перавярнулася. Калі б ён гэта бачыў, ён бы нас пракляў. Але ў Чугуеве электрычка спыняеца на паўтары хвіліны, вакзал у Чугуеве ў гэтую трывожную ноч мокры і непрыivetны, і я б ня выйшаў са свайго вагона, нават калі б мне давялося стаяць тут і два дні, хоць гэта ніякім чынам не апраўдвае мяне ў вачах данбаскай інтэлігенцыі. Як бы там ні было — мы не выходзім. И ніхто не выходзіць.

5.30

На Канцавой мы хочам знайсьці хоць бы якую лаўку, дзе можна было б перачакаць пару гадзінаў, да наступнай электрычкі, але тут ужо на самай справе зьяўляюцца дэмбялі з грыбнікамі, усе лаўкі ў пачакальні занятыя нейкімі падазронымі суб'ектамі, таму мы выходзім на адзінную плятформу, па радыё яе чамусьці патасна называюць першай, так, нібы тут недзе ёсьць другая, мэтраў за сто ад вакзalu відаць высокі пешаходны мост, вісіць над усёй гэтай панарамай, прыколына, кажу я, пайшли на мост, усё адно спаць няма дзе, мы падымаемся па мэталічнай лесьвіцы і разглядаем тэрыторыю, бясконцыя разгалінаваныні рэек, зьбітая ў купу таварнякі, цыстэрны, друз, сэмафоры, дрэвы, туман, вакзальныя будынкі, столькі ўсяго, а няма пра што пагаварыць, таму мы моўкі сядзім тут, сярод туману і хмараў, і разглядаем усю

гэтую пакалечаную чыгуначную інфраструктуру, павольна п'ючы халодную мінеральную воду.

7.25

Нарэшце нашая электрычка, мы працісваемся скрэзь сонны дэмбельскі натоўп і рушым у бок Вузлавой. Жышьцё працягваецца яшчэ на дзьве гадзіны. Дзьве нармальныя ранішнія гадзіны, чаму б і не.

Шкада, немагчыма заснуць, я, напрыклад, не могу доўга спаць у вэртыкальным стане, мяне гэта неяк прыніжае ці што, жахліва — сядзіш і сьпіш ці стаіш і сьпіш, ну, вы разумееце, пра што я, а тут яшчэ і надвор'е пачынае псованацца, адусюль наляязаюць хмары, усё нібыта так добра, здавалася б — туман, рэйкі, цыстэрны, а тут такая лажа, зноў будзе дождж, зноў уся гэтая нябесная цягамоціна на нашыя галовы, я нэрвова выглядаю ў акно, але і так усё ясна — зараз пачнецца, зараз-зараз, праста брыдка на ўсё гэта глядзець, ня ведаю, як гэта растлумачыць — я асабіста зъмену надвор'я заўжды ўспрымаю на ўласны рахунак, як непавагу асабіста да мяне, хоць зь яе боку, падазраю, акурат нічога асабістага і няма, ну, але ў мяне на гэты конт уласная думка. Застаецца хіба што чытаць. Вася дастае з кішэнняў дзьве брашуры, ён, высьвятляецца, увесь гэты час цягае за сабой дзьве брашуры, цяпер вось разглядае, што там напісаны, перадае мне, потым Сабаку, але ў яго нічога добра не выходзіць, бо нас усё-ткі трое, а кніг — толькі дзьве. Адну я нават пасыпываю прачытаць.

Кніга № 1

ГРЫМУЧЫ ВАЗЭЛІН
(БІБЛІЯТЭКА РАБОЧАГА)

АНАТАЦЫЯ

Дарагі другу!

Ты трymаеш у руках надзвычай цікавую і пазнавальнуу книгу, якая, пры ўмове правільнага засваення выкладзенага ў ёй матэрыялу, дапаможа табе ня толькі ў тэорыі, але і на практыцы лепши зразумець прынцыпы і тэндэнцыі разьвіцьця сацыяльна-вытворчых адносінаў у сучасным грамадстве. Распрацаваная і напісаная гуманітарна-тэхнічным аддзелам Данецкага аблкаму партыі, книга гэтая зробіцца найлепшым сябрам і радцам табе на першых этапах твойго далучэння да непераадольных працэсаў дыялектыкі і пэрманэнтнага распаду капіталу, празарліва прадбачанага таварышам Троцкім Л. Д.

Рэкамэндаваная для дамашняга чытаньня, а таксама калетыўнага вывучэння ў прафэсійна-тэхнічных гуртках, працоўных калектывах, месцах пазбаўлення волі, лягерох працы і адпачынку.

СЯРГІЙ ЖАДАН

Для дзяцей сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту.

З павагай — Партыя ўкраінскіх камуністаў.

УСТУП

Замест уступу

Разьдзел 1

ВЫБУХОВЫЯ РЭЧЫВЫ, НЕАБХОДНЫЯ РАБОЧАМУ НАСАМПЕРШ

1.1

Таварыш!

Зрабі напалм!

Напалм — гэта запальвальная сумесь. Складаецца напалм з бэнзіну, алівы і алюміневага парашку. Інгрэдыенты, неабходныя для вырабу напалму, можна і неабходна дастаць на вытворчасці, у хатній гаспадарцы ці ўкрасыці.

Параады па прыгатаваньні:

Таварыш! Запальвальная сумесь выкарыстоўваецца для зынішчэння жывой сілы і тэхнічных сродкаў праціўніка. Лепш — жывой сілы. Разам з тым, напалм лёгка прапальвае нават браню танка, калі ён у праціўніка ёсьць. Пры гэтым, зрабіць напалм можа КОЖНЫ шкаляр — бо напалм, як ты ўжо даведаўся, гэта ўсяго толькі сумесь бэнзіну (2/3), ляку ці алівы (1/3) і алюміневага парашку (чым больш алюміневага парашку, тым большая прапальвальная магутнасць, памятай пра гэта!). Найчасцей выкарыстоўваецца ў якасці паліва для баявых агнямётав ці ў запальвальных бомбах.

Заўвага: Калі ў цябе ёсьць баявы агнямёт, рэкамэндуем выкарыстоўваць менавіта гэту сумесь. Баявы агнямёт можна і неабходна дастаць у вайсковых частках, хатній гаспадарцы ці адбіць у вартавых.

1.2

Таварыш!

Зрабі магневую выбухоўку!

Магнева выбухоўка — гэта выбуховае рэчыва сярэдній магутнасці. Яна складаецца з магневага парашку або стружкі і марганцоўкі. Марганцоўка ў цябе ёсьць, а магневы парашок або стружку можна і неабходна знайсці ў цэхах, на складах ці гандлёвых прадпрыемствах народнагаспадарчага профілю. Можна ўкрасыці.

Параады па прыгатаваньні:

Таварыш! Каб вырабіць магневую выбухоўку, трэба зъмяшчаць 3/4 парашку (стружкі) магну з 1/4 марганцоўкі (суаднесці ў залежнасці ад аб'ёму). Не шкадуй марганцоўкі, таварыш! Сумесь выбухае ў выніку ўзьдзеяньня адкрытага агню на працягу некалькіх сэкундаў (ад 2 да 10). Падчас выбуху ўзынікае яскравы магневы

спалах, нашмат болыш яскравы за фотаўспышку, і ўтвараеца вялікая колькасць белага дыму.

Заўвага: Ні ў якім разе нельга глядзець на спалах, пры дрэнным зъбегу абставінаў ты можаш цалкам асьлепнунуць. У прынцыпе, на фотаўспышку лепш таксама не глядзець, хоць гэта і стварае пэўныя праблемы пры фатаграфаваныні.

Нават у невялікіх колькасцях магневая выбухоўка вельмі небяспечная, скажам, аэразольны балёнчык, напоўнены ёю, здольны разарваць чалавека на дробныя каліяровыя шматочки, калі той знаходзіцца бліжэй, чым за два мэтры ад выбухоўкі. Калі далей — то проста заб’е.

1.3

Таварыш!

Зрабі кактэйль Молатава!

Кактэйль Молатава — гэта не сапраўдны кактэйль, гэта запальвальная сумесь. Кактэйль складаецца з бэнзіну і алівы.

Параады па прыгатаваныні:

Гэта запальвальная бомба пры ўдалым зъбегу абставінаў вядзе да запальваныня аб’екту. Кактэйль Молатава — гэта звычайная шкляная пляшка (0,5 ці 0,7 л — на твой густ), вызваленая ад папярэднягі напою і напоўненая на дэльце траціны бэнзінам і на адну траціну — алівой. Пляшка ў цябе ёсьць, бэнзін і аліву можна і неабходна злыць з казённай тэхнікі, грамадзкага транспорту ці адбіць у вартавых. Кнот для кактэйлю вырабляецца са старых лапікаў тканіны, намочаных бэнзінам і потым устаўленых у шыйку пляшкі. Лапікі выразаюцца са старога спэцадзенія, транспарантаў ці іншых прадметаў *нагляднай агітацыі*. Пляшку затыкаюць коркам і ў такім выглядзе, з запаленым кнотам, яе кідаюць у бок аб’екту, які трэба запаліць. Бомба запальвае аб’ект, разьбіваючыся аб яго паверхню. Вораг ня ў стане загасіць гэтае полымя вадой.

Заўвага: пры вырабе і запальваныні будзь асьцярожны, сачы, каб корак шчыльна закрываў пляшку і не даваў магчымасці ўтварацца парам бэнзіну, якія могуць спракаваць датэрміновы выбух! Бомба не прыдатная для запальваныня няцьвёрдых прадметаў, паколькі ня можа разьбіцца аб іх, памятай пра гэта пры выбары аб’екта.

1.4

Таварыш!

Скарыйтайся выбуховым вазэлінам!

Выбуховы вазэлін — гэта выбуховае рэчыва. Выбуховы вазэлін складаецца з вазэліну. І бэнзіну.

Параады па прыгатаваныні:

Выбуховы вазэлін — гэта сумесь 2 частак вазэліну і 1 часткі бэнзіну, якая выбувае пад уздзеяннем электрычнага току. Вазэлін у цябе ёсьць, адносна бэнзіну гл. п. 1.3, так што ўся справа за электрычным токам!

Заўвага: асьцярожна з вазэлінам!

СЯРГІЙ ЖАДАН

1.5

Таварыш!

Вось табе газавая бомба!

Газавая бомба — гэта бомба з газам. Яна складаецца з гаручага газу і паветра.

Парады па прыгатаваньні:

Газавая бомба выкарыстоўваецца для зынішчэння жывой сілы праціўніка (аглушэнне, кантузія, дэзарыентация). Найпрасьцейшая газавая бомба складаецца з пляшкі з газам і паветрам, зъмяшанымі ў пэўнай пропорцыі (гл. ніжэй). Выкарыстоўваецца падчас дэманстрацыяў, пікетаў, галадавак, пры правядзеніі мітынгаў, маёвак, выбараў і іншых сівятаў працоўных.

Пропорцыі: прыродны газ — 4,7:15, ацэтылен — 2,5:81, прапан — 2,2:10, бутан — 1,9:9.

1.6

Таварыш!

Прыгатуй плястыковую выбухоўку!

Плястыковая выбухоўка — гэта магутнае выбуховае рэчыва. Складаецца яна з хлёрыстага калію і, што найважлівей, вазэліну.

Парады па прыгатаваньні:

Для вырабу плястыковай выбухоўкі неабходна зъмяшаны добра пакрышаны хлёрыстакіслы калій з вазэлінам і старанна перамяшаць. Хлёрыстакіслы калій можна і неабходна дастаць на хімічных прадпрыемствах, у хімічных лябараторыях і непасрэдна ў хімікаў. Украсыці яго цяжка. З вазэлінам ты, спадзяёмся, ужо разабраўся. Для выкарыстання вырабленае рэчыва неабходна добра прасушыць. Патрэбны дэтанатар. Падумай пра гэта!

Заўвага: У высушаным стане гэтае выбуховае рэчыва рабіцца небясьпечным пры ўдараў. Нават ягонае падзеніне з рук на падлогу можа справакаваць дэтанацыю. Не выпускай яго з рук, таварыш!

1.7

Таварыш!

Калі ты ня можаш усяго гэтага зрабіць, не сумуй — зрабі сабе проста порах!

Порах — гэта слабое выбуховае рэчыва. Ён складаецца з каліевай салетры (85 %), вугалю (12 %) і серы (3 %).

Парады па прыгатаваньні:

Усё перамяшаць.

Заўвага: без заўваг.

Разъдзел 2

ВЫБУХОВЫЯ РЭЧЫВЫ, НЕАБХОДНЫЯ ПРАЦОЙНАМУ Ў ДРУГУЮ ЧАРГУ

2.1

Таварыш!

Зрабі сабе францускі аманал!

Францускі аманал — гэта слабое выбуховае рэчыва. Складаецца ён са стэарынавай кіслаты, аміячнай салетры і алюміневага парашку.

Параады па прыгатаваньні:

Францускі аманал — гэта сумесь аміячнай салетры (86 %), стэарынавай кіслаты (6 %) і парашку алюміню (8 %). Паводле сваіх выбуховых харарактрыстык рэчыва горшэ за айчынны аманал. Выбухае толькі ў сысцінутым стане. Але калі ў цябе ёсьць магчымасць скарыстацца дэтанатарам, гэта мяньяе ўсё.

Заўвага: патрабуе дэтанатара!

2.2

Таварыш!

Трытруол!

Трытруол — гэта магутнае выбуховае рэчыва, якое звычайна складаецца з тэтрылу (75 %) і толу (25 %).

Параады па прыгатаваньні:

Гэта выбуховае рэчыва надзеленае вялікай выбуховай сілай і зьяўляецца надзвычай небясьпечным. Выкарystоўваецца для руйнаванья збудаваньняў, у артылерыйскіх снарадах, для падрыву чыгунак, пры іншых будаўнічых работах.

Заўвага: дэтанатар!

2.3

Таварыш!

Не ўпадай у адчай! Ёсьць яшчэ аматол!

Аматол — гэта таксама магутнае выбуховае рэчыва. Аматол складаецца з аміячнай салетры (80 %) і толу (20 %).

Параады па прыгатаваньні:

Гэта выбуховае рэчыва валодае магутнай выбуховай сілай і зьяўляецца надзвычай небясьпечным. Выкарystоўваецца для зынішчэння збудаваньняў, у артылерыйскіх снарадах, бомбах і проста так.

Заўвага: утварае небясьпечныя спалучэнныні зь медзьдзю і латунню!!!

2.4

Таварыш!

Зрабі астраліт!

СЯРГІЙ ЖАДАН

Астраліт — гэта магутнае (!) выбуховае рэчыва. Складаецца яно з аміячнай салетры (66 %) і гідразілу (33 %).

Параады па прыгатаваньні:

Віншаем цябе: гэта — наймагутнейшая з усіх вядомых выбуховак! Астраліт надзелены надзвычай магутнай выбуховай сілай (у 20 разоў магутнайшай за тратыл). Хуткасць дэтанацыі — 9 км/с. Пры ўсёй сваёй магутнасці не выкарыстоўваецца, напрыклад, вайскоўцамі, паколькі дэструктуеца цягам чатырох дзён з моманту прыгатаваньня. А прыгатаваць яго пры ўсім пры гэтым можа КОЖНЫ шкаляр, які ведае сыпіс складнікаў. Складнікі: аміячная салетра (выкарыстоўваецца ў народнай гаспадарцы), гідразіл (выкарыстоўваецца ў ракетабудаваньні, фармацэўтычны і народнай гаспадарцы). Для таго, каб зрабіць астраліт, неабходна зъмяшаць аміячную салетру з гідразілам у прапорцыі 2 да 1.

Заўвага: складнікі надзвычай таксычныя, трываць іх у руках небясьпечна для жыцця. Але выпусціць іх з рук яшчэ больш небясьпечна.

2.5

Таварыш!

Зрабі выбуховую ртуць!

Выбуховая ртуць — гэта магутнае выбуховае рэчыва. Вырабляецца яна з азотнай кіслаты, ртуці і сыпірту.

Параады па прыгатаваньні:

Прыгатаванье гэтай выбухоўкі небясьпечнае для жыцця, прычым ня толькі твайго, таму лепш яе наагул не рабіць. Усё ж, для прыгатаваньня трэба зъмяшаць азотную кіслату, ртуць і сыпірт. Атрыманая сумесь заліваецца ў пляшку і цяпер, калі раптам ты гэтую пляшку разаб'еш, прагучыць фантастычны выбух. Пасправуй як-небудзь — зрабі гэта!

Заўвага: вельмі небясьпечна! Нават калі ты і не разаб'еш пляшку, усё адно атрутіцца парамі ртуці (насымерць).

2.6

Таварыш!

Вось яшчэ адна штука — нітрагуанідын!

Штука гэтая складаецца зь сернай кіслаты і нітрату гуаніду.

Параады па прыгатаваньні:

Серная кіслата павінна мець канцэнтрацыю ня менш як 95 %. У эмалевы кубак наліваецца серная кіслата, кубак ставіцца на сынег або лёд. У кубку паступова расчыніяеца нітрат гуаніду, пры гэтым тэмпэратура рошчыны не павінна падымамца вышэй за 10 °C. Пасыля расчыненія нітрату гуаніду сумесь страціць сваю празрыстасць і пачне нагадваць малако. Таварыш — гэта не малако! Цяпер сумесь выліваецца ў халодную ваду зь лёдам, пасыля гэтага трэба пачакаць, пакуль усе крышталікі гуаніду расчыніцца. Потым сумесь фільтруеца і старанна прамываецца.

Заўвага: вельмі небясьпечна! Да таго ж гэтая выбухоўка надзвычай чульлівая да цяпла. Ня грэй яе!

2.7

Таварыш!
Зрабі сабе тэрміт!

Тэрміт, таварышу, — гэта запальвальная сумесь. Робіцца тэрміт з аксыду жалеза, парашку алюміню і серы!

Параады па прыгатаваньні:

Мэталічна сумесь, якая пры згараныні дае вельмі высокую тэмпературу — каля 3000 °C! Гэтую ўласцівасць можна выкарыстоўваць для вырабу магутных запальвальных бомбаў, разумееш, да чаго мы вядзём? Для прыгатавання тэрміту трэба проста зъмяшашць 75 % аксыду жалеза (іржы) і 25 % алюміню. Сам тэрміт запальваецца пры досьці высокай тэмпературы, таму ў сумесь дадаюць серу, якая пры запальваныні дае тэмпературу, дастатковую для запальвання тэрміту.

Заўвага: вось на што нам сера!

2.8

Таварыш!
А супэртэрміт??!

Супэртэрміт, таварыш, — гэта таксама запальвальная сумесь. А складаецца яна з бэнзіну, алівы, парашку алюміню і аксыду жалеза (іржы).

Параады па прыгатаваньні:

Гэтая запальвальная сумесь гарыць з вельмі высокай тэмпературой, здольнай расплавіць амаль кожны метал (тэмпература гарэння амаль такая, як і ў тэрміту). Вельмі небяспечная рэч, каб ты ведаў. Тым ня менш, што асабліва прыемна, вырабіць яе таксама можа КОЖНЫ вучань. Складнікі: бэнзін — 44 %, аліва — 20 %, аксыд жалеза — 16 %, парашок алюміню — 20 %.

Заўвага: ня кожны вучань здагадваецца пра свае магчымасці, памятай пра гэта, таварыш!

Разьдзел 3

НА ЗАЦЕМКУ РАБОЧАМУ:

ЯК ЗРАБІЦЬ ДАМАШНЮЮ БОМБУ, НЕ ПРЫЦЯГВАЮЧЫ ДА СЯБЕ ЎВАГІ¹
АНТЫНАРОДНАГА РЭЖЫМУ

Таварыш!

Для вырабу бомбы назапась складнікаў. Складнікі, неабходныя для вырабу бомбы, можна і неабходна купіць на гандлёвых прадпрыемствах народнагаспадарчага профілю ці адбіць у антынароднага рэжыму, не прысягваючы да сябе ўвагі зь яго боку. Табе спатрэбіцца:

1. Папера (можна дастаць у пунктах прыёму макулятуры, на дрэваапрацоўчых камбінатах ці вырабіць самастойна (гл. наступную брошуру сэрыі «Бібліятэка рабочага»)).

СЯРГІЙ ЖАДАН

2. Цывікі (такія доўгія мэталічныя штукі).
3. Тоўстая драціна (тоўстая, таварышу!).
4. Клей (таварыш! Выкарystай свой клей з карысцю!).
5. Моцныя ніткі (!).
6. Салетра (вытворчасць, гандлёвыя ўстановы народнагаспадарчага профілю, антынародны рэжым).
7. Стапін (???).
8. Магн (антynародны рэжым, толькі антынародны рэжым!).
9. Гільза 12 калібру (ну, гэта ў цябе, спадзяёмся, ёсьць).
10. Гумка (проста гумка).

Параады па прыгатаваньні:

Дружка! Вазьмі 10 аркушаў паперы (фармат А4) і разрэж кожны зь іх па даўжыні, падзялішы на дзве паловы. Пакладзі адну палоску на гладкую, роўную і надзеянную паверхню (стол, стул, падлога). Нанясі слой клею («крухмальны» або «сыліконавы») на ўсю паверхню палоскі. Пакладзі зверху іншую і правядзі прасам (не гарачым!) так, каб не засталося паветраных прамежкаў і каб выціснуць лішні клей. Паўтарай аперацыю, пакуль ня скончацца палоскі. Апошнюю палоску змаж клеем зверху асабліва шчыльна. Адрэж ад гільзы лязом папяровую частку. Прыйстасуй адрэзаную частку на пачатку зълепленых палосак (бакі, што выступаюць, павінны быць аднолькавымі) і накруці іх на яе. Адступі ад канца на 0,5—1 см і перацягні тоўстай драцінай (закруці канцы драціны і зацягні кусачкамі намёртва) у чатырох месцах з розных бакоў. Паверх драціны наматай 10—15 маткоў моцнай вяроўкі.

Забі 7—8 невялікіх цывікоў (сачы за тым, каб падчас забівання не парвалася вяроўка). Зъмяшай 5 ваг. ч. магневага парашку з 6 ваг. ч. каліевай салетры і акуратна перамяшай да аднароднай канстытэнцыі. Засып гэтай сумесцю ўсю адрэзаную частку гільзы, пастаянна ўтрамбоўваючы яе. Зноў адступі ад канца на 0,5—1 см і перацягні тоўстай драцінай, папярэдне ўставіўшы туды цывік галоўкай угору. Яшчэ раз наматай 10—15 маткоў моцнай вяроўкі і забі 10 цывікоў. Празьнейкі час (1—2 дні) акуратна наматай расцягнутую гумавую нітку па бакох бомбы. Праз пару дзён здымі гумку і выцягні цывік. На месца цывіка ўстаў бікфордаў шнур. Устаў яго як мага глыбей, устаў яго! І пакінь прыйстасаваньне ў такім стане сохнуць калі тыдня на батарэі цэнтральнага асяплення ці на два тыдні пры пакаёвай тэмпературе. Пасыль гэтага прыйстасаваньне гатовае да ўжывання.

Заўвага: Выкарystай яго, любы дружка, па прызначэнні, хулі там!

Яшчэ, дружка, настойліва рэкамэндуем табе нітрагліцэрын. Калі ты сапраўды зможаш яго прыгатаваць, значыць, мы стараліся не дарма.

Такім чынам, перад тым, як апісаць гэту цудоўную тэхналёгію, хочам папярэдзіць цябе пра неабходныя меры бяспекі, хоць і разумеем, што табе яно ўсё адно. Усё ж рэкамэндуем не цурацца хоць бы мінімальных мераў бяспекі. Паколькі нітрагліцэрын, таварыш, — гэта вельмі датклівае рэчыва, ты сабе нават не ўяўляеш, наўколкі яно датклівае. Мы, шчыра кажучы, таксама. Радзім табе працаваць з тымі колькаснымі паказынкамі, якія прыводзяцца тут, прынамсі, калі цябе і разарве, то

хоць можна будзе сабраць твае пралетарскія шматкі па кавалках. Таму — да справы, таварыш:

1. Налі ў 75-мл мэнзурку 13 мл азотнай кіслаты, якая дыміць (98 %).
2. Пастаў мэнзурку ў вядро зь лёдам і дай ёй ахалодаць да тэмпэратуры, ніжэйшай за пакаёвую.
3. Калі азотная кіслата астыне, дадай трайны аб'ём сернай кіслаты (99 %) — 39 мл. Кіслоты зъмешвай вельмі асьцярожна, не дапускай іхнага разыліваньня.
4. Пасыля гэтага трэба зьнізіць тэмпэратуру рошчыны да 10—15 °C, дадаючы лёд.
5. Дадай гліцэрын. Рабіць гэта трэба вельмі асьцярожна пры дапамозе піпэткі, пакуль уся паверхня вадкасці не пакрыецца слоем гліцэрыну.
6. Нітраваньне — вельмі небяспечная стадыя. Падчас рэакцыі вылучаецца цяплю, таму вытрымлівай тэмпэратуру на ўзоруні 30 °C. Калі яна пачне падымацца — адразу ж ахалоджвай сумесь!
7. Першыя 10 хвілінаў нітраваньня сумесь неабходна асьцярожна памешваць, намагаючыся не кранаць съценак. Пры нармальнай рэакцыі нітрагліцэрын утварае слой на паверхні.
8. Пасыля ўдалага нітраваньня вадкасць з мэнзуркі неабходна вельмі асьцярожна пераліць у іншую ёмкасць з водой. Нітрагліцэрын павінен асесці на дно.
9. Зылі, колькі зможаш, кіслату, ня зъмешваючы яе зь нітрагліцэрынам, і пры дапамозе піпэткі перанясі яго ў рошчыну бікарбанату натрыва (пітной соды). Рэшткі кіслаты будуць нітрапіланыя.
10. Пры дапамозе піпэткі аддзялі нітрагліцэрын. Для таго, каб праверыць прыгатаваны прадукт, нанясі маленькую кропельку яго на мэталічную плястыну і падпалі. Калі выжывеш, то ўбачыш, што нітрагліцэрын успыхвае чыстым блакітным полынем.
11. Атрыманую порцію рэкамэндуем перарабіць у дынаміт, паколькі нітрагліцэрын, падла, мае дрэнную здольнасць выбухаць безь ніякай на тое прычыны.

І памятай — яны б вельмі хацелі, каб ты ўсяго гэтага не рабіў! Магчыма, сам ты гэтага таксама ня хочаш. Але ведай, што насамрэч усе бомбы падзяляюцца на дзяве катэгорыі — тыя, якія кідаеш ты, і тыя, якія кідаюць у цябе. Так што займі зручную для сябе пазыццю на вырашальний стадыі барацьбы пралетарыяту за ўласнае, блядзь, вызвален'не!

9.00

Во бля, думаю я, ну і кніга. Я адкладаю брашуру ўбок, бяру іншую і адразу нарываюся на фразу «Слова Ісусу Хрысту», о, думаю, гэта што — якая-небудзь стэнаграма, потым прыглядаюся — насамрэч напісана «Слава Ісусу Хрысту», і гэтак цікава, думаю, хоць было б цікавей, калі б яно напраўду выявілася стэнаграмай, уяўляеце, нейкія зборы на якім-небудзь заводзе, і раптам вядучы абвяшчае: а цяпер слова мае таварыш Ісус Христос. Рэгламэнт — дзесяць хвілінаў. Думаю, гэтага было б цалкам дастаткова.

— Адкуль у цябе такія кнігі?

— Гэтую, што пра бомбы, я ў Чапая ўзяў. У яго іх там цэлы пачак быў. А пра Ісуса

СЯРГІЙ ЖАДАН

Какава даў.

— А ё Какавы адкуль такія кнігі? — пытаюся.

— А ён, — адказвае Вася, — з мармонамі тусуе. Хаця не, не з мармонамі, з гэтымі, як іх — з баптыстамі.

— А якая розыніца?

— Мармоны могуць мець некалькі жонак.

— Какаву гэта ня съвеціць, — кажу. — Ён поўны мудак.

— Так, — згаджаецца Вася, — ён — поўны.

— Ведаеш, — кажа ён мне, памаўчаўшы, — я тут чытаў кнігі багасловаў розных, таксама Какава прыносіў. Прыйкольныя, у прынцыпе, багасловы. Толькі мяне нэрвuje, што там увесь час, калі яны цытуюць біблію, пішацца на кожнай старонцы «Ад Лукі», «Ад Яна», «Ад Мацея», разумееш? Так, ведаеш, нібыта ў электрычцы хтось ідзе, прадае атруту і крычыць — ад прусакоў! ад шчуроў! ад макрыщаў якіх-небудзь! Разумееш?

Я прыгаломшана гляджу на Васю. «Ад прусакоў...» Што ў чалавека ў галаве?

9.30

Дождж было відаць, яшчэ толькі ён зьявіўся там — уверсе, ужо тады было зразумела, што ўсё зараз апынецца тут, сярод нас, заставалася толькі чакаць, і вось, сапрауды — пачынаецца дождж, мы выбягаем на плятформу і бяжым у бок вакзалу, каля дзвіярэй, пад навесам, стаіць натоўп звар'ящельных ранішніх пасажыраў, якія спрабуюць выехаць куды-небудзь са сваёй Вузлавой, дождж падае ўсё шчыльней і шчыльней, падае на нас, падае на вакзал, на электрычку, на якой мы прыехалі, на некалькіх мужыкоў у аранжавых камізэльках, што ідуць па плятформе і нібыта не заўважаюць увесь гэты дождж, увесь гэты натоўп, я раптам думаю, што на самай справе дождж не такі ўжо і халодны, нармальны дождж, нармальны летні дождж, падае сабе, куды мае падаць, чаго тут дужа замарочвацца, і я іду пад найбліжэйшыя дрэвы, якія растуць побач з будынкам вакзалу, Вася і Сабака плятуцца за мной, мы спыняемся пад чымсьці хвойным і глядзім з-пад іголак на хмары, што разгортваюцца і разгортваюцца над бясконцымі рэйкамі, прапаўзаюць з поўначы на поўдзень, з усходу на захад, пакідаючы па сабе мокрыя цыстэрны і халодныя плыні ў съёкавых трубах, і калі гэта ўсё сканчаецца, недзе праз паўгадзіны,

10.00

калі дождж прыпыняеца і пачынаецца нармальны летні ранак, выходны дзень, дарэчы, з вакзалу выходзіць нейкі інвалід ці проста альлаголік, нават ня ведаю — пэўна, проста п'яны інвалід, у адной руцэ ён трymae невялічкі зэдлік, а ў другой — нейкую скрыню, зэдлік ён ставіць проста на плятформу, сядзе сабе і ставіць перад сабой сваю скрынку, раскрывае яе, і — нічога сабе — высьвятляеца, што гэта патэфона, сапраудны стары патэфон, як у тэлевізары, адным словам, інвалід дастае нейкую кружэлку, штосыці там круціць, і машина раптам пачынае працаваць, хто б мог падумаць, ён задаволена аглядае ўсіх дэмбяллёў і ўсіх мужыкоў у аранжавых камізэльках, але ніхто не ўдупляеца, што гэта за інвалід і што гэта за патэфон у яго на плятформе, тады інвалід заўважае нас і разумее: калі ў гэтым бэстыяры хтосьці яго і ўспрымае, то хіба што гэтыя тры сонныя, мокрыя, зъяндоленныя пры-

дуркі — то бок мы, і ён усъміхаецца нам, маўляў — давайце, пацаны, ідзіце сюды, паслухаем райскія мэлёды для інвалідаў і юродзівых, калі яшчэ вы такое пачуеце, ідзіце-ідзіце, ня бойцеся. Мы падыходзім да яго, ён працягвае нам усъміхацца, хоць, можа, ён на самай справе і ня нам усъміхаецца, ну, але ўсё адно прыемна, што ні кажыце, мы сядаем побач і слухаем яго жорсткае, падзёртае і парэпанае вінілавае рэттра, Сабака таксама ўсъміхаецца і наагул распускае соплі, і я так сабе думаю — што вось і дэмбелі, і аранжавыя музыкі, і мокрыя дрэвы, і халодныя плыні — ва ўсім у гэтым нібыта нічога няма, ну, нармальныя музыкі, нармальныя дэмбелі, плыні нармальныя, але разам з тым я сяджу цяпер тут — на гэтым вакзале, побач зь незнайым інвалідам, слухаю гаўнянае, у прынцыпе, рэттра, але ёсьць у гэтым нешта правільнае, менавіта так і мае быць, і выключы адсюль цяпер плыні ці выключы адсюль аранжавых музыкоў — усё адразу зьнікне, радасць і спакой трывамаюцца менавіта на вялікім лягічным яднаныні тысячи нікому не патрэбных, анамальных шызафрэнічных штук, якія, пры спалучэныні ў нешта адзінае, даюць табе ўрэшце поўнае ўяўленыне пра тое, што такое шчасцце, што такое жыццё, і галоўнае — што такое съмерць.

ЭПІЛЁГ № 1

10.45

З вакзалу выходзіць патруль, ляніва акідвае вокам тэрыторыю і спыняе свой цяжкі позірк на інваліду. Яны падыходзяць да музыка, пра нешта зь ім перамаўляюцца, інвалід ім усъміхаецца таксама безъзъмістоўна, як і 45 хвілінаў таму ўсъміхаўся нам, яны насядаюць на яго з двух бакоў, нарэшце адзін зь іх, відаць, старэйшы, не вытрымлівае і валіць з нагі па патэфоне, які пры гэтым адлятае ўбок і маркотна змаўкае.

- Трэба было забраць інваліда, — кажу я Васю.
- Куды — у лягер? Яны ж тут свае, павінны дамовіцца.
- Як свае? — кажу. — Глядзі, што, сукі, з машынай зрабілі.

Мы ўжо сядзім у вагоне сваёй электрычкі, якая вось-вось мае рушыць, і назіраем, як інвалід спрабуе ўстаць і сабраць па кавалках кішкі свайго патэфона. Але адзін зь мяントў, відаць, малодшы, хутка падбягае да зламанай машыны і яшчэ раз буцае яе нагой, ад чаго патэфон зноў уздымаецца ў паветра і, цяжка пераляцеўшы, падае каля самага ўваходу ў вакзал.

- Я зараз, — раптам кажа Сабака.
- Пачакай, — спыняю я яго. — Ты куды?
- Стой, Сабака, — крычыць Вася. — Мы ўжо едзем.
- Яжджайце безъ мяне, — крычыць ён і выходзіць.
- Што зь ім?
- Ня ведаю, — кажа Вася. — Можа, яму херова.
- Давай выйдзем пачакаем, — прапаную я.
- Куды пачакаем? А Карбюратар? Хер зь ім — няхай застаецца. Прыйедзем — забяром.

СЯРГІЙ ЖАДАН

10.47

Электрычку ператоргвае, і мы вырушаєм далей на ўсход, але яшчэ пасыпляем убачыць, як наш сябра-габрэй-Сабака-Паўлаў падыходзіць да аднаго зь мяントой, да таго, які старэйшы, паварочвае яго да сябе і прышэльна зацэджвае яму проста ў яго-нае сяржанцкае ябала, так што картуз валіцца на зямлю, ды і сам сяржант валіцца, але яму на выручку — пасыпляем заўважыць мы — кідаецца іншы патрульны, той, які малодшы, а з самога вакзалу выбягаюць яшчэ двое ці нават троє ўблюдкаў ва ўніформе — пасыпляем падлічыць мы — уласна, гэта і ўсё, што мы пасыпляем. Электрычка ад'яжджае, давай, крычу я Васю Камуністу, рві стоп-кран, ты што — дурны? пытаетца Вася, які стоп-кран, гэта ўсяго толькі электрычка, усё, кажа ён, праехалі.

10.51

Спачатку Сабаку б'юць проста на плятформе, паступова навокал іх зьбіраецца натоўп, інвалід пасыплем некуды зьбегчы, разам са шматкамі сваёй рэтрамашыны, потым паставяя зацягваюць непрытомнага Сабаку да сябе ў апарняк, прыкоўваюць наручнікамі да лавы, паліваюць водой зь вядра і пачынаюць мачыць зноў, хоць карысці з гэтага ўжо і мала — Сабаку дык дакладна. У нейкі момент, калі ўжо ён, зноў непрытомны, ляжыць на мокрай падлозе, зь ягонага горла выбіваюцца дзьве стомленыя стронгі і, лупячы хвастамі па цэмэнтавай падлозе, скачуць пад лаву і срэбна пабліскваюць паламанай луской.

Пад вечар ён усё ж прыходзіць у прытомнасць, пакрыўджаны ім сяржант ужо зьмякчаецца, хуй з табой, кажа, сука, давай, яжджай у свой Харкаў, каб я цябе тут ня бачыў, а ўбачу — заб'ю, яны з напарнікам загружаюць Сабаку ў вячэрні транзытны на Харкаў і папярэджваюць правадніка, каб той не забыўся ў Харкаве скінуць цела, праваднік перапужаны, але што рабіць, у вагон ён акрываўленага Сабаку не пусыціў, вынес яму вады, на, кажа, абмыўся, Сабака цяжка водзіць разьбітай галавой, не зусім разумеючы, дзе ён і хто ён. Так і сядзіць у тамбуры на падлозе да самага Харкава, там праваднік адчыняе дзвіверы і дапамагае яму спусьціцца ўніз, Сабака робіць некалькі крохаў, але раўнавагі не губляе і ледзьве ўтрымліваецца на нагах, потым усё ж зьбіраеца і выходзіць у горад. Праз гадзіну ён прыпаўзае да сваёй бабулі-вэтэрана, о, кажа бабуся, Віталік, дзе гэта ты быў? нармальна, кажа Сабака, усё нармальна, і падае каля лядоўні.

Праз два дні бабуля выклікае хуткую. О, у сваю чаргу кажуць дактары, у яго ж страсенъне мазгой, і ключыца, здаецца, зламаная, яны выносяць Сабачае цела на вуліцу і вязуць лячыць.

Празь некалькі дзён Сабака прыходзіць у прытомнасць, дактары да яго хутка прывязваюцца, яго перастае нудзіць, так што, нібыта, усё ў парадку, Сабака нават пачынае падымацца з ложка і гуляць па калідоры, сябруе з персаналам і наагул ідзе на папраўку. У суботу, калі ў аддзяленыні застаецца толькі дзяжурная сястра, Сабака залазіць у кабінет загадчыка аддзяленыня, знаходзіць там сьпірт, аскарабінку і яшчэ нейкія таблеткі і ўсё гэта зжырае, не адыходзячы ад касы, — у кабінэце загадчыка аддзяленыня.

Наступнага ранку Сабаку знаходзяць на падлозе ў кабінэце, з рота Сабакі цячэ сыліна, яго пачынаюць адкачваць, адкачаўшы, думаюць — што з гэтай сукай цяпер

рабіць. Пакідаць яго ў сябе пакрыўджены пэрсанал адмаўляеца.

Лета Сабака праводзіць у дурцы. Ён хутка таўсыцее і дзічэе, сапраўдная табе дзікая сабака дынга, у яго вырастает густая чорная шавялюра, удзень ён ходзіць у бальнічны сад і збірае яблыкі. Яблыкі Сабака прыносіць сваім суседзям, сам іх ня есьць, невядома чаму. Адна разу Сабака сустракае ў дурцы Чапая. Той ідзе засяроджаны, у спартыўных штанах і драных кедах, і нясе ў руцэ тармазок, зь якога тырчыць рыльца пляшки. Чапай Сабаку не пазнае.

У верасьні Сабаку выклікае доктар, значыць так, кажа, Віталь Львовіч, замахаліся мы вас лячыць — неяк так ён яму кажа, магчыма не даслоўна так, але прыблізна — замахаліся, кажа, мы вас тут лячыць, так што збірайцеся. Куды? стомлена перапытвае Сабака. Ну, кажа, доктар, выбар у вас невялікі — або сядзеце, праўда, ненадоўга, або ў будбат. Я не хачу ў будбат, кажа Сабака, у мяне гэтая, як іх — рэлігійныя перакананыні. Якія перакананыні? не разумее яго доктар. Рэлігійныя, кажа Сабака. Я мармон. Мармон? перапытвае доктар. Мармон, менш упэўнена кажа Сабака. Значыць сядзеце, кажа доктар. Сабака выбірае ўзброеныя сілы. Доктар адпускае яго назад у палату, думаючы, як усё-ткі дрэнна пахне з рота ў гэтага хворага.

Больш я яго ня бачыў.

ЭПІЛЁГ №2

11.15

— Гэта ваш сябра?

— Сябра.

— Добры хлопец. Шкада яго.

— Шкада, — кажу. — А што мы маглі?

— Я нічога і не кажу. Проста кажу — шкада.

— Можа, яны яго адпусьцяць?

— Можа. Можа, і адпусьцяць, — кажа цётка і змаўкае. Яна едзе з намі яшчэ ад Канцавой, таксама чакала на вакзале дзьве гадзіны, цяпер вось сядзіць насупраць і гаворыць.

— Бярыще, — нечакана кажа яна і дастает са сваёй бяздоннай торбы гумовую грэлку.

— Што гэта? — пытаюся.

— Сыпірт.

— Што — сапраўдны сыпірт?

— Так. Чысты.

— Адкуль ён у вас?

— З Польшчы прывезла.

— З Польшчы?

— Так. Ездзіла, — кажа цётка, — тавар вазіла, амаль нічога не прадала. Пакідаць было шкада, вось, назад вязу. Бярыще, выпіце за свайго сябра.

— Ды чаго там, — кажу, — ня трэба.

— Бярыще-бярыще, — кажа цётка і адварочваеца ад нас да нейкіх сваіх знаёмых з суседняй лавы.

СЯРГІЙ ЖАДАН

Я бяру грэлку і паказваю Васю, маўляў, што — бахнем за спакой Сабачай душы? Усё-ткі не ўратавалі таварыша-антыхісміта, бахнем-бахнем, згаджаеца Вася, і дастае паўпустую пляшку мінэралкі. Я адкаркоўваю грэлку і наліваю зь яе ў пляшку, прыблізна вытрымліваючы прапорцыі, але вагон трасе, так што якія ўжо тут прапорцыі, закручваю грэлку, і мы пачынаем піць.

11.45

— Тут ёсьць сарцір?
— Адкуль тут сарцір? Тут нават стоп-крану няма.
— Мне трэба выйсьці.
— Давай на хаду.
— Ты што — не разумееш? Мне трэба выйсьці!
— Усё я разумею. Чаго ты крычыши.
— Калі наступны прыпынак?
— Адкуль я ведаю? — кажу я Васю. — Я тут першы і, спадзяюся, апошні раз еду.
— Прыпынак будзе хвілінаў праз дваццаць, — кажа нашая знаёмая-кантрабандыстка. — Я там сыходжу. Але там прыпынак усяго пару хвілінаў. Так што ты не пасыпееш, — съмляеца яна.
— Чуеш, — кажу я Васю, — не пасыпееш. Так што давай — ідзі ў тамбур.
— Не магу я ў тамбуры, — кажа Вася.
— Чаму?
— Не магу. Разумееш?
— Не.
— Я так не магу.
— Ну, пачакай, — кажу.
— І чакаць не магу.
— Перастань, — кажу.
— Ты што — не разумееш? — толькі і паўтарае Вася.

12.05

— Усё, я выходжу.
— Пачакай, — кажу. — Тут ехаць — пятнаццаць хвілінаў засталося. Патрываі крыху.
— Не, — кажа Вася.
— Ды перастань, — кажу я. Яшчэ не хапала, каб і ён зваліў. — Там жа Карбюратар.
— Я выходжу, — кажа Вася.
— Казёл ты, — кажу.
— Сам казёл, — адказвае Вася і выходзіць съледам за контрабандысткай на ней-кай безыменнай станцыі.

12.25

— Калі будзе наступны на Вузлавую?
— А другой. Толькі ён тут не спыняеца. Ён у «Хіміку» спыняеца.
— А далёка да «Хіміка»?

— Кілямэтраў дзесяць-пятнаццаць.

— Даўк як мне даехаць да Вузлавой?

— Ну, выйдзі на трасу, прагаласуй — можа, нехта і падкіне.

Вася дзячыць нейкаму ўгашанаму мужыку, якога ён тут, на станцыі, цкаваў не-калькі хвілінаў, і ўдзе шукаць трасу. Траса разъбітая і пустая, не відаць, каб тут на-агул нешта ездзіла, Вася сядзе на ўзбочыне і пачынае чакаць.

Праз паўгадзіны ля яго спыняеца малакавоз. Куды табе, зямеля? пытаюцца чувакі ў кабіне, ды мне похуй, мне дадому трэба, ну, добра, кажуць яны — сядай, Вася залазіць, і яны зрываютца з месца, што везяце? пытаеца ў сваю чаргу Вася, сыпірт, сымяюцца мужыкі, сур'ёзна? сур'ёзна — сыпірт, мы тут ад мытнікаў ныка-емся, здорава, кажа Вася, здорава, тулыца да дзывярэй і адразу ж засынае, усё, чуе ён скрэзь сон недзе праз гадзіну, праскочылі, што праскочылі? не разумее ён, мяжу! сымяюцца мужыкі, якую мяжу? расейскую мяжу, зямеля! а куды вы ўвогуле едзеце? прачынаеца нарэшце Вася, у Белгарад, сымяюцца яны, у Бел-га-рад, ведаеш такі горад, зямеля?

ЭПІЛЁГ №3

— Так, хутка ўсе вывернулі кішэні.

— А што яшчэ табе вывернуць?

— Я сказаў — вывернулі кішэні! Інакш ва ўсіх будуць проблемы.

— Да што ты кажаш.

— Ты што — не зразумеў? — ахоўнік падыходзіць да Малога Чака Бэры і рэзкім ударам звалывае яго на крэсла. Заступіцца за яго ніхто не адважваецца. Іншы ахоўнік стаіць пры ўваходзе і нікога не выпускае.

— Хутка, — гаворыць першы. — Выварочаем кішэні.

— А ў чым справа? — пытаеца нехта.

— Гадзіннік.

— Які гадзіннік?

— Залачоны, — кажа ахоўнік. — Залачоны ролекс.

— А мы тут пры чым?

— Акрамя вас тут нікога не было, — адказвае ахоўнік. — Пакуль гэты мудзіла амэрыканскі хадзіў на абед, пакой быў адчынены, і акрамя вас тут нікога не было.

— На хуя нам ягоны ролекс?

— Кішэні, — рычыць ахоўнік і раптам звяртаецца да Какавы. — Кішэні вывер-нуў!

— Што? — спалохана перапытвае Какава.

— Я сказаў — кішэні вывернуў.

Какава маўчыць. Ахоўнік падыходзіць да яго, запускае руку ў кішэню ягонага пясочнага пінжака і раптам дастае адтуль цяжкі залачоны гадзіннік. Сука ты, кажа ён і рэзка б'е Какаву кулаком у живот. Какава падае на калені і пачынае бляваць праста сабе пад ногі.

ЭПІЛЁГ №4

12.15

Седзячы тут, у гэтым вагоне, напоўненым дзецымі і спэкулянтамі, седзячы на безнадзейна цьвёрдай лаве, гледзячы ў акно і душачыся сыпіртам, я ведаю ўжо цяпер, у свае дзевятынаццаць, пра што я буду думаць праз дзесяць гадоў, я ведаю, пра што я буду думаць, але самае галоўнае нават ня гэта — самае галоўнае, што я ведаю, пра што я думаць ня буду ніколі, ні за што ў съвеце, ніводнага разу, нават міжволі — ня буду. Я ніколі ня буду думаць пра тое, што ўсё магло быць інакш, што ўсё залежала ад мяне і было ў маіх руках, што насамрэч гэта я вызначаў свой шлях і кіраваў абставінамі вакол сябе, вось пра гэта я не падумаю ніколі ў жыцці. Усё магло быць толькі так, так і ніяк іншай, ды нават так — яно магло й ня быць, вялікае шчаслыце, што ўсё адбылося хоць неяк, склалася больш-менш, вось жа, калі шчыра, я нават на гэта не разылічваў, я не разылічваў ні на што, я ня верыў, што ўсё гэта можа разматацца і трывалаць, у мяне заўжды было адчувацьне таго, што ўсё можа скончыцца хутка і проста — праста цяпер і праста тут. Таму што цяпер і тут — у дзевятынаццаць, на безнадзейнай лаве, я ведаю, у што я буду верыць праз дзесяць гадоў, я ведаю, што я буду верыць, і я таксама ведаю, ува што я верыць ня буду, думаю, для мяне ў гэтым разе мала што зьменіцца, ёсьць рэчы, якія не мяніяюцца, менавіта яны, вядома, і датычыць веры. Я ня веру ў памяць, я ня веру ў будучыню, я ня веру ў божы промысел, я ня веру ў нябесы, я ня веру ў анёлаў, я ня веру ў каханыне, я нават у сэкс ня веру — сэкс робіць цябе самотным і безабаронным, я ня веру ў сяброў, я ня веру ў палітыку, я ня веру ў цывілізацыю, добра, калі браць ня так глябальна, — я ня веру ў шлюб і ня веру ў гомасексуалізм, я ня веру ў канстытуцыю, я ня веру ў съятасць папы рымскага, нават калі нехта давядзе мне съятасць папы рымскага, я ўсе верыць ня буду — з прынцыпам ня буду. Затое я веру, нават ня веру — я ведаю пра прысутнасць там, наверсе, толькі там, дзе час ад часу зъмяніеца надвор'е — з добрага на дрэннае, я ведаю пра прысутнасць таго, хто цягнуў мяне ўвеселішы час праз жыццё, хто выцягнуў мяне з маіх праклятых 90-х і кінуў далей — каб я і надалей прасоўваўся па сваім жыцці, таго, хто не даваў мне загінуць толькі таму, што гэта, на яго думку, было б надта праста, я ведаю пра прысутнасць тут, у чорных нябесах над намі, нашага чарговага шатана, які насамрэч адзіны, хто існуе, адзіны, у чым існаваныні я ніколі ня буду сумнявацца, хоць бы таму, што я бачыў, як ён зграбаў маіх сяброў і выкідаў іх з гэтага съвету як гнілую гародніну зь лядоўні, або, пакідаючи, выціскаў ім вочы, пракусваў горлы, спыняў сэрцы, скручваў шыі, укладаў у галовы вар'яцкія мэлёдыі, выразаў на паднібеннянях крывавыя літары, уліваў ім у жылы хворую кроў, напаўняў іх лёгкія тлустым пастэризаваным малаком, заліваў іх душы туманам і дзікім мёдам, і ад гэтага жыццё іх рабілася такім самым, як і іх адчай, то бок — бясконцым.

Я ведаю, што ўсё залежала толькі ад яго, і мне, калі і даводзілася адчуваць побач з сабой нечую прысутнасць, то менавіта ягоную, хоць мне асабіста куды больш была патрэбная чыясяці іншая прысутнасць, асабіста мне было б важна адчуваць, што побач са мной, у паветры навокал мяне, знаходзіцца ня толькі гэты сучы шатан, а нехта больш прыхільны да мяне, ну, але ўсё склалася менавіта так, толькі так і не інакш, і менавіта праз гэта мне ня сорамна ні за адзін з маіх учынкаў, хоць там і учынкаў як такіх не было, было прасоўваныне праз шчыльнае і цьвёрдае паветра,

намаганыне праціснуцца скрэзъ яго, праціснуцца яшчэ трошкі, шчэ на некалькі мілімэт-раў, безъ ніякай мэты, безъ ніякага жаданьня, безъ ніякага сумневу, безъ ніякай надзеі на посьпех.

12.30

«Хімік», кажа мне нейкі мясцовы старажыл, партызан-падпольшчык, што сядзіць на суседній лаве, і я выходжу. Вакзалу як такога тут няма, праста пасярод лесу стаяць два павільёны — на адным напісана «Хімік», на другім — «КАФЭ ХІМІК», трэба было напісаць «Нэскафэ хімік», думаю я і накіроўваюся да другога павільёну. У кавярні, каля высокага століка, стаіць ня хто іншы, як мой сябра Карбюратар уласнай персонай, амаль такі, якім я яго памятаю — у нейкіх кароткіх підараствыгчых шортах, у футбольцы, з задуменным мантола-татарскім тварам. Толькі ўвесь нейкі абгарэлы і кімсыці пакусаны, у прынцыпе, тут паўсюль лес, розныя маскіты, тарантулы, увогуле, ня ведаю — якім хімікам трэба быць, каб адправіць сюды на адпачынак сваё дзіцё, гэта ж катарга нейкая.

Карбюратар заўважае мяне, замірае на нейкі момант, а потым ягоны твар расплываецца ў шырокай хашымінаўской усьмешцы.

— А, прыехаў, — гаворыць Карбюратар.

— Прыехаў, прыехаў.

— Ну, добра, што прыехаў, — гаворыць Карбюратар.

— А што гэта ты, Карбюратар, такі вясёлы? — трохі нэрвова кажу я, але неяк стрымліваюся, кажу сам сабе — ты што, маўляў, ты што, навошта так рэзка? — Як справы, Карбюратар? — пытаюся вясёлым голасам. Во мудак, думаю пра сябе, як у яго могучы быць справы — па-першае, у ягонага айчыма адна нага, а, па-другое, ён ужо застrellіўся.

— Да нармальна справы, — адказвае Карбюратар і адпівае са шклянкі нейкі съмардзючы кампот. — А ты як даведаўся?

Оба-на, думаю, ён ужо ўсё ведае.

— Ну, — кажу, — мне твой дзядзька Робэрт сказаў.

— Сур'ёзна? — Карбюратар кусае нейкі засушаны коржык. — Цікава, а ён адкуль ведае? Ён жа мяне ніколі з гэтым не віншаваў.

— З чым не віншаваў? — пытаюся.

— Ну, з народзінамі, канечне.

— З чымі народзінамі? — не разумею я.

— З маймі, канечне, — задаволена давіцца коржыкам Карбюратар.

— А, — кажу я, падумаўшы. — Ну, так, ясна.

— А дзе падарункі? — зноў цешыщца Карбюратар.

— Вось, — кажу я і аддаю яму грэлку. — Трымай.

— О, грэлка.

— Гэта ня грэлка, — кажу.

— А што ж гэта?

— Гэта сыпірт.

— О, — толькі і адказвае Карбюратар.

— Умажам? — пытаюся я і іду да цёткі за касай. — Дайце, — кажу, — мне кампоту. І коржыкаў якіх-небудзь.

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Ты адзін? — пытается Карбюратар, ужо калі мы зьмяшалі і вышлі.
— Яшчэ быў Вася, — кажу. — Але ён адстаў. Перадаваў табе віншаваныні.
— Ясна, — кажа Карбюратар, п'ючы сыпірт невялічкімі глыткамі. — Надоўга?
— Ня ведаю, — кажу. — Наступным, мабыць, паеду назад.
— Ты што? Ён жа будзе праз гадзіну. Мы ж так і не пасядзім. Заставайся, заўтра паедзеш. Я цябе ў намёце зь піянэрамі пакладу.
— Лепш зь піянэркамі, — кажу.
— На рэчку пойдзем, — ня слухае мяне Карбюратар. — Я цябе з важатымі пазнаёмлю.
— А яны нармальныя? — пытаяуся.
— Нармальныя, — адказвае Карбюратар, заглытваючы сыпірт. — Нармальныя цёлкі.
— Добра, — кажу я. — Добра. З дому не чуваць нічога?
— Не, — кажа Карбюратар. — Не чуваць. І дзякую богу.
— Чаго ж ты так?
— Ды зябалі, — гаворыць Карбюратар. — Яны калі зъяўляюцца, пастаянна пачынаюцца праблемы. Асабліва з гэтым мудаком аднаногім.
— Айчымам?
— Ну. Ты разумееш, — кажа ён мне, — я іх яшчэ год таму паслаў, кажу, не прыяжджаіце да мяне, я вас ведаць, кажу, не хачу, а яны ўсё адно пхаюцца. Я на іх даўно забіў, для мяне іх няма, разумееш? Яны мяне грузяць. Так што лепш ня згадвай пра іх, тым больш сёняня, я сёньня съяткую народзіны, ясна?
— Ясна, — кажу я. — Дзе тут адліць можна?
— Там, — паказвае Карбюратар на дзъверы. — У тайзе.

13.00

Апошняя электрычка на Вузлавую пойдзе праз 45 хвілінаў. Калі я скажу яму цяпер, ён пасыпее сабрацца і недзе а трэцій будзе там. З Вузлавой, я думаю, ён зможа паехаць дадому аўтобусам, дзядзя Робэрт казаў, што там нешта ходзіць. У прынцыпе, ён пасыпявае. Галоўнае, сказаць яму цяпер. Вярнуцца і сказаць. Нешта ня тое. Нешта мяне ламае. Што? Што будзе, калі я яму не скажу? Я не зусім упэўнены, што хачу яму пра гэта гаварыць. Па-моіму, у яго ўсё добра, ва ўсякім разе ўсе нармальна, так што я ня ўпэўнены, што маю права нешта цяпер казаць яму. Зь іншага боку — мяне папрасілі, мне што — усё-ткі яго айчым, і мама хацела яго бачыць, трэба ўсё-ткі сказаць, хай ён нават і не паедзе туды, усё адно — сваю справу я зраблю. Ня ведаю, ці стане мне ад гэтага лепш, у мяне ўсё-ткі нармальная сям'я, нармальныя бацькі, праўда, я іх ня бачыў ужо недзе з год, ну, але ўсё адно — у нас зь ім гэта ўсё парознаму, так што ня ведаю, ня ведаю.

Я раптам думаю пра Марусю, як яна там, думаю, сядзіць, мабыць, на бальконе, у абдымку са сваім Молатавым, які ў нечым падобны да яе таты-генэрала. Чаму яна ня можа вось так сядзець са сваім татам? Што ёй перашкаджае? Ня ведаю, проста калі ты маеш кватэру зь відам на муніцыпалітэт і гараж зь няхай і расхуячаным, але ўсё-ткі жыгулем, ты перастаеш заўважаць такія рэчы, разумееце, пра што я, перастаеш іх успрымаць, для цябе куды больш натуральна абдымамаць медны бюст Молатава, члена цк, чым свайго ўласнага, жывога тату, такая фігня. Іншая рэч Карбюратар.

Ён, па-мойму, столькі гаўна ў сваім жыцьці зжэр, што ўвесь гэты прагруз зь сям'ёй, з аднаногім айчымам, зь дзядзем Робэртам яму, відаць, і насамрэч не патрэбны. Ва ўсякім разе мне так здаецца, але хто ведае, як яно на самай справе, я проста стаю тут і пераказываю ўсе гэтыя гісторыі, пераказываю ўсе размовы, як яны мне запомніліся, так што хто я такі, каб выказваць свае меркаваныні. Зарааз пайду і ўсё скажу.

13.10

— Пайшлі лепш на паветра.
 — Пайшлі, — кажа ён, мы выходзім на платформу, ідзем у самы яе канец і сядаем на ўскрай, тварам на ўсход, туды, адкуль мае прыйсьці цягнік.
 — Як ты тут? — пытаюся.
 — Нармальна, — кажа Карбюратар. — Тут здорава. Я сабе тут калі-небудзь куплю дом.
 — Тут?
 — Ага.
 — І што ты тут будзеш рабіць?
 — Пабудую пілараму, — адказвае Карбюратар. — Буду валіць тайгу. Глядзі, колькі тут дрэваў. На ўсё жыцьцё хопіць.
 — Ну, — кажу, — ажэнісься зь якой-небудзь піянэрважатай. Народзіце тузін дзяцей.
 — Ну, не, — кажа Карбюратар. — Толькі не дзяцей.
 — Чаму?
 — Ня ведаю, — кажа ён, — ня ведаю. Не хачу, каб яны ўсё гэта бачылі, разумееш?
 — Ну, ты ж бачыў гэта ўсё?
 — Вось таму і не хачу. Лепш я пілараму пабудую.

13.20

— Ведаеш, тут вельмі халодная вада. Я плаваю толькі пасъля абеду, калі яна пра-грэцца.
 — Сённяня дождж, наўрад ці яна прагрэцца.
 — Так, мабыць, не прагрэцца.
 — Тады што рабіць будзем?
 — Ня ведаю. Пачакаем. Павінна ж калі-небудзь яна прагрэцца.
 — Хто ведае, — кажу, — хто ведае.

13.30

— Там яшчэ засталося?
 — Так, — кажу, — трохі.
 — Пакінь на пасъля, добра?
 — Як скажаш, — кажу. — У цябе ж народзіны, не ў мяне.
 — Я не люблю сваіх народзінаў.
 — Што так?
 — Ня ведаю, я, разумееш, заўжды дзіўна пачуваўся, ну, у дзяцінстве, яны ўсе на-вокал мяне таўкліся і чагосыці ад мяне хацелі. А народіны-то насамрэч мае, разуме-еш?

СЯРГІЙ ЖАДАН

— Ну.

— Зараэ цягнік на Вузлавую пойдзе.

13.47

— Слухай, — кажу, — а вы сваіх піянераў купацца водзіце?

— Водзім, — адказвае Карбюратар.

— А калі вада халодная?

— А ім усё адно, яны, як жабы: скачуць у ледзянную ваду, плаваюць сабе. Ім здорава, яны яшчэ не разумеюць, што вада халодная.

— Ніхто яшчэ не ўтапіўся?

— Хто ж ім дасьць. Тут захочаш — ня ўтопісься. Гэта ж лягер, разумееш?

15.52

Ён разламвае жоўты цвёрды хлеб, на, кажа, трымай, я бяру кавалак і кладу побач з собой на асфальт, з-за хмараў нарэшце праступае сонца, праз пару гадзінаў вада павінна прагрэцца, і тады можна будзе пераплысьці іхнью рэчку і паглядзець нарэшце што там — на tym баку ракі, што ўвесь час знаходзіцца побач са мной, хоць раз пераплысьці і нармальна ўсё там агледзець, добрая нагода, дарэчы, галоўнае, каб вада прагрэлася, апошні на сёньня цягнік прайжджае паўз нас, съследам за ім цягнуцца хмары, рэальнасць скоўваецца ў заходнім кірунку, нібы слайд, цяпер павінен зьявіцца наступны кадар, Карбюратар моўчкі перажоўвае свой жоўты хлеб, кроплі падаюць з соснаў на плястыкавыя дахі павільёнаў, акрамя нас на платформе большія нікога няма, я гляджу на асфальт і бачу, як да майго хлеба падпаўзае стомлены, змучаны дэпрэсіямі сылімак, выцягвае сваю недаверлівую пыску ў бок майго хлеба, потым расчараўана ўсоўвае яе назад у панцыр і пачынае адпаўзаньці ад нас на захад — на іншы бок платформы. Я нават думаю, што гэтай дарогі яму хопіць на ўсё ягонае жыццё.

Студзень—травень 2004, Харкаў

*Пераклада з украінскай Тацяна Ўрублеўская
паводле: Жадан Сергій. Депеш Мод. — Харків: Фоліо, 2004.*

ВІТАЛЬ СКАЛАБАН

А знак націску паставіць забыліся...

Заўвагі археографа на палях «навукова-папулярнага выдання»

Карский Е. Ф. *Белорусы: В 3 т. Т. 2. Язык белорусского народа. Кн. 1.* — Минск: Беларуская Энцыклапедыя, 2006. — 456 с.

Знаёмства з 1-й кнігай 2-га тома (надрукаваная вельмі хутка пасля выдання 1-га) пачнем з тытула і выходных звестак. Ёсць адрозненні ад афармлення папярэдняга тома. Пазначана, што выданне будзе трохтомнае, у 1-м томе праз недагляд аб гэтым не паведамлялася. Трэба таксама ўхваліць шляхетнае стаўленне да аўтара прадмовы і каментароў В. М. Курцоў: яе імя чытач знайдзе на адвароце тытула. Але ёсць і навацца, якія выклікаюць пытанні. Беларуская мова ў афармленні выходных звестак цяпер скарыстана толькі ў знаку серыі і назве выдавецтва (чамусыці без імя Петруся Броўкі).

Між tym прадмова і каментары друкуюцца, як і раней, на беларускай мове. Такі разнабой, мабыць, звязаны з tym, што на выдаўцоў «цісне» зробленыя на расійскай мове вокладка і тытул 1-га тома перавыдадзеных «Беларусаў», хоць і іх можна было зрабіць на беларускай мове, скарыстаўшы вонбы падрыхтоўкі «Слоўніка беларускай мовы» І. Насовіча.

Даволі спрэчным уяўляецца падзел тамоў на кнігі, а не на традыцыйныя ў такім выпадку выпускі (том 2, выпуск 1; том 2, выпуск 2—3). Выдаўцы наогул выключылі з выходных звестак сам тэрмін «выпуск», што ўскладняе наступны

бібліографічны пошук, асабліва суаднясенне з папярэднімі выданнямі. Сумненні ў правільнасці афармлення выходных звестак яшчэ больш узмакнілоцца пасля знаёмства з прадмовай, дзе В. М. Курцова гаворыць пра тры выпускі і зредку карыстаецца тэрмінам «часткі», але не згадвае пра падзел тома на кнігі. А сам Я. Карскі ў 1908 г. у прадмове да першага выдання 2-га тома «Беларусаў» пісаў: «Гэты 1-шы выпуск II тома «Беларусаў», акрамя колькіх уступных артыкуулаў, прысвечаны гістарычнаму нарысу гукаў беларускай мовы, 2-гі выпуск будзе змяшчаць марфалогію (словаўтварэнне і

Віталій Скалаган — гісторык, літаратуразнавец, архівіст.

словазмяненне), а 3-ці — сінтаксіс». Мабыць, выдаўцы пайшлі ўслед за тытулам 1908 г., дзе тэрмін «выпуск» не ўпамінаўся.

Надзвычай свавольна выдаўцы паставіліся да рубрыкацыі тома, узялі на сябе смеласць і падзялілі том на чатыры раздзэлы (пра такое чляненне піша ў прадмове В. М. Курцова). Больш за тое, не палічылі неабходным перадрукаваць змест утым выглядзе, у якім ён быў зроблены аўтарам, з пазначэннем сюжэтаў, вылучаных у тэксле пад асобнымі загалоўкамі. Гэта рабіла том вельмі зручным для чытача, а змест фактычна выконваў функцыю рэзюме і своеасблівага паказальніка. Але тут ужо выходзім на іншы сюжэт — пра навукова-даведкавы аппарат у беларускіх энцыклапедычных выданнях. (Пакуль толькі заўважым, што сярод наўгодаў у гэтым кірунку — выдадзены ў 1976 г. накладам 5 тысяч асобнікаў том паказальнікаў да 12-томнай Беларускай Савецкай Энцыклапедіі і іменны паказальнік да «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі».)

Яўна не на сваё месца трапіў спіс скарачэнняў — фактычна унікальны даведнік пра скарыстаныя ў працы крыніцы: старажытныя граматы, летапісы, рукапісныя і старадрукаваныя кнігі, археаграфічныя выданні, фальклорныя і этнаграфічныя публікацыі,

перыядычныя выданні (утым ліку «Мужыцкая праўда», «Наша Доля» і «Наша Ніва»), навуковыя працы. Гэты спіс з'яўляецца неад'емнай часткай тома, а з незразумелага рашэння выдаўцу ён змешчаны перад пачаткам тэксту.

На жаль, як і ў 1-м томе, адсутнічае тэксталагічная прадмова — тлумачэнне прынцыпаў падрыхтоўкі выдання. Адсутнічае і прозвішча того, хто займаўся падрыхтоўкай тэксту да друку, выконваў працу складальніка-тэкстолага, якая ў гэтым выпадку павінна была пачацца з выбару крыніцы для публікацыі. І наяўнасць аўтарытэтнага рэдакцыйнага савета, адказнага за выпуск і літаратурнага рэдактара становішча не ратуюць.

Убачыўшы на с. 35 факсіміле вокладкі 1-га выпуску 2-га тома «Беларусаў», выдадзеных у Варшаве ў 1908 г., чытач можа падумамаць, што прапануеца перадрук гэтага выдання. Але, перагарнуўшы старонку, ён прачыгтае падзагаловак «Гістарычны нарыс гукаў беларускай мовы» («Исторический очерк звуков белорусского языка»), які ў 1908 г. выглядаў інакш: «Гістарычны нарыс гукаў беларускай гаворкі» («Исторический очерк звуков белорусского наречия»). Аказаўлася змененай і назва ўсяго тома: «Мова беларускага народа» («Язык белорусского народа») замест «Мова беларускага племені» («Язык белорусского племени»).

Які ж тэкст пропанавалі чытачу беларускія энцыклапедысты? Аказваецца, тэкст, што ўбачыў свет пад грыфам Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук БССР у 1955 г. у Маскве ў выдавецстве Акадэміі навук СССР. Рэдактар таго выдання, вядомы мовазнавец В. I. Баркоўскі (зяць Я. Карскага), паведамляў у прадмове «Ад рэдактара», што ён меў аўтарскі экземпляр «Беларусаў» з праўкамі і дапаўненнімі Я. Карскага, які рыхтаваў сваю працу да перавыдання (дзе сёння зберагаецца гэтая рэліквія і чаму не скарыстана — гаворка асобная). Былі выкарыстыны таксама дадаткі з артыкула «Нататкі па беларускай гаворцы» («Заметки по белорусскому наречию») і ўдакладненні да «Беларусаў», зробленыя аўтарам у 3-м выпуску 2-га тома (цікава, ці ведалі пра гэта ў час падрыхтоўкі перавыдання 1-га тома?). Пры падрыхтоўцы перавыдання 1955 г. усе гэтыя дапаўненні і праўкі рэдактарам былі ўлічаныя, але яны былі не агавораныя. Паводле словаў рэдактара, ён лічыў неабходным поўнасцю захаваць аўтарскі тэкст, дазволіў сабе толькі прыбраць супярэчнасці ў тэрміналогіі. Прывядзем цытату з адпаведным тлумачэннем В. I. Баркоўскага:

Я. Ф. Карскі ў шматлікіх сваіх працах ужывав, побач з тэрмінамі беларускі народ, беларуская мова, заходнярусская мова, тэрміны, што з'яўляліся, ва ўмовах царскага рэжыму, вымушанай саступкай афіцыйным колам, сурою і цэнзуры: беларуское племя, беларуская гаворка, заходнярусская гаворка. У новым выданні «Беларусаў» захоўваюца тыя найменні, якія адлюстроўваюць сапраўднае меркаванне самога аўтара, які горача любіў свой народ — беларусаў і марыў пра час, калі Беларусія будзе вольная і шчаслівая. Гэтымі найменніямі з'яўляюца: беларускі народ, беларуская мова, заходнярусская мова.

Рашэнне В. І. Баркоўскага даволі спрэчнае, але важна, што ён агаварыў свае падыходы да падрыхтоўкі публікацыі. І застаецца толькі выказаць здзіўленне, што сучасныя выдаўцы без аніякіх спасылак перадрукавалі падрыхтаваны В. І. Баркоўскім тэкст, выдадзены пад грыфам Інстытута мовазнаўства.

Распачатае сёлета перавыданне «Беларусаў» значна актывізуе вывучэнне жыцця, навуковай і грамадской дзейнасці аўтара

шматтомнай энцыклапедыі беларусазнаўства — найвышэйшага дасягнення єўрапейскай славістыкі канца XIX — пачатку XX ст. у вывучэнні беларусаў¹. Пры гэтым увага будзе нададзена таксама новым аспектам: вывучэнню гісторыі стварэння і выдання ягоных класічных працаў, іх функцыянаванню, успрынняццю і скарыстанню ў разны час і з рознымі мэтамі. Надзвычай багаты матэрыял для асэнсавання значэння навуковых росшукаў Я. Карскага даюць уласна тэксты яго публікацый, гісторыя прыжыццёвых і пасмяротных выданняў.

Прывядзем архіўныя звесткі пра забытую спробу Акадэміі навук Беларусі распачаць выданне Поўнага збору твораў Я. Карскага ўжо ў першыя паваенныя гады. Акадэмік-сакратар аддзялення грамадскіх навук У. М. Перцаў у «Тлумачальнай запісцы да плана на трохгоддзе 1948—1950 гг. па інстытутах, што ўваходзяць у склад аддзялення грамадскіх навук Акадэміі навук БССР», падаў наступныя звесткі аб прычынах выключэння з плана праекта, які прац 60 гадоў застаўся неажыццёўлены:

Пляцігадовым планам

намячалася таксама і праца ў выданні Поўнага збору твораў акад. Карскага. Эта праца планавалася як комплексная супольнымі сіламі Інстытута літаратуры (поўная тагачасная назва — Інстытут літаратуры, мовы і мастацтва. — В. С.) і сектарам этнографіі Інстытута гісторыі, з прыцягненнем некаторых работнікаў збоку (галоўным чынам праф. Баркоўскага, які жыве ў цяперашні момант у г. Львове). Аднак у цяперашні час выявілася цяжкасць здзяйснення гэтай комплекснай тэмы. Работа над ёй патрабуе засяроджанай працы цлага шэрагу супрацоўнікаў інстытутаў літаратуры і гісторыі. Між тым адзначнучь іх ад работы над асноўнымі тэмамі дзеля выканання названага выдання ёсць немагчымым. Да таго ж выданне работ Карскага патрабуе забеспеччэння іх уводнымі артыкуламі, заувагамі, дадаткамі і інш. Усё гэта выявілася настолькі складаным, што агульным сходам аддзела грамадскіх навук АН БССР вырашана было гэтую тэму зняць з плана гэтай пляцігодкі².

Мяркую, што энцыклапедычныя выдаўцы дарэм-

¹ Гл.: Булахаў М. Г., Мушынскі М. І., Фядосік А. С., Цыхун А. П., Чамярыцкі В. А. Карскі Яўхім Фёдаравіч // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. У 5 т. Т. 2. Мінск: БелСЭ, 1985. С. 696.

² Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 4п. Воп. 47. Спр. 185. Арк. 185.

на адмовіліся ад публікацыі аўтарскіх прадмоў да тамоў. Між тым, у выданні 1955 г. прадмова была захаваная, але апушчаны першы сказ: «Зыходзячы з таго пала-жэння, што з'яўленне наву-ковай граматыкі расійскай мовы і ейнай гісторыі маг-чыма толькі пасля старан-нага вывучэння жывых расійскіх гаворак і гісторыі апошніх, аўтар у 2-м томе «Беларусаў» падступіў да дэтальнай распрацоўкі мовы беларускага племені». У адпаведнасці з тагачас-нымі патрабаваннямі з тэк-сту знікла вызначэнне «Імператарскі» ў дачыненні да Акадэміі навук і Варшаў-скага універсітета.

У сувязі з гэтым паўстае пытанне: якія яшчэ неага-вораныя праўкі былі зробленыя не з засведчанай волі аўтара, а паводле меркаван-ні ў рэдактара, выдавецтва, цэнзуры? А прэтэнзіі да працаў Я. Карскага выстаў-лялася ў той час вельмі шмат, не кажучы пра 20—30-я гады мінулага стагод-дзя. У прадмове Інстытута мовазнаўства АН БССР да выдання 1955 г. адзначалася:

Асобныя з'явы мовы разглядаюцца Карскім толькі бегла, эпізадычна, без выяўлення зменаў, якія адбываюцца на працягу ўсіх перыядаў гісторыі беларус-кага народа.

У Карскага не заўсёды атрымлівалася падніца

вышэй за факты і, адпавед-на, вызначыць пэўную зака-намернасць у развіціі мовы. Як вядома, усе гісторычныя змены ў мове свед-чаць пра паслядоўнае са-маўдасканаленне і ўзбага-чэнне ейнай сістэмы. Пры-вратныя ж і больш агуль-ныя вывады Карскага не паказваюць непасрэдна на гэтыя выключна важны-бок пытання.

Не валодаючы марксі-сцкім метадам у падыходзе да вывучэння грамадскіх з'яваў, акадэмік Карскі не мог даць глыбокага тэарэ-тычнага абагульнення сваіх найкаштоўнейшых назіранняў і даследаванняў у галіне беларускай мовы. Ня ўсе ягонія вывады, сформуляваныя шмат га-доў тому, адпавядаюць сучасным дасягненням савец-кага мовазнаўства.

Неабходна крытычна ставіцца і да тэарэтыч-ных вывадаў Я. Ф. Карскага аб утварэнні беларускай народнасці, аб узаемадзе-янні працэсаў развіція беларускай мовы з мовамі расійскай і ўкраінскай, аб дыялектах беларускай мовы і г. д.

Я. Ф. Карскі лічыў, што фармаванне мовы народ-насці адбываецца непасрэд-на на аснове племянных дыялектаў...

Гэтае сцверджанне не-льга лічыць праўдзівым, бо ў перыяд утварэння Літоў-скага княства існавалі ўжо не племянные дыялекты, а

тэрыйтарыяльныя, якія не паспелі яшчэ перамалоцца ў адзінай мове.

У працах Карскага, у тым ліку і паслярэвалю-цыйных, не знайшли на-лежнага адлюстравання працы класікаў марксізму-лінізму з нацыянальнага пытання. Нідзе ім не зак-ранутае пытанне пра фар-маванне беларускай буржу-азнай і сацыялістычнай нацый.

Сёння, трymаючы ў ру-ках гэтае надзвычай каш-тоўнае і патрэбнае выдан-не, найперш трэба аддаць належнае тым, што ў сяре-дзіне мінулага стагоддзя да-лучыўся да няпростай на той час справы перавыдан-ня 2-га тома «Беларусаў». І можна пашкадаваць чыта-ча, які будзе ламаць галаву над законным пытаннем: каму належала падрадко-вия заўвагі ў 1-й кнізе 2-га тома на с. 27, 51, 69, 219, 236 з пазнакай «ред.»? Ха-целася б спадзявацца, што ўжо ў наступнай кнізе «Бе-ларусаў» будзе адзначана праца В. І. Баркоўскага — рэдактара 2-га тома.

На жаль, сучасныя вы-даўцы не толькі прамаўчалі пра сваіх папярэднікаў, але выпусцілі ў свет кнігу з шэ-рагам недахопаў і элемен-тарных тэхнічных недагля-даў. Так, у выданні шмат спасылак на адпаведныя старонкі як папярэдняга тома (гл. с. 18—33, 88, 125, 141, 155, 257, 273, 347), так

і самой рэцэнзованай кнігі (гл. с. 37, 232, 306, 366). Але ж ніхто не звярнуў увагі на тое, што ў час падрыхтоўкі перавыдання старонкі «паплылі» — адпаведна, спасылкі трэба было зверыць і паправіць згодна з новай пагінацыяй. У выданні 1955 г. такія праўкі ці заўвагі, за рэдкім выключчэннем, былі зробленыя. Напрыклад, на с. 230 чытаем: «Указаныя Я. Ф. Карскім старонкі 272, 378 — у гэтym выданні гэта старонкі 230 і 304. (Ред.)». У агляданым выданні на с. 232 (менавіта яна адпавядае с. 230 у выданні 1955 г.) гэта заўвага, мабыць праз недагляд, апушчаная.

Пакідаючы разгляд падрыхтаваных В. М. Курцовой грунтоўнай прадмовы і падрабязных каментароў мовазнаўцам, усё ж выкажам некаторыя пажаданні. У прадмове дарэмна толькі называецца, але не аналізуецца ілюстраваны палеографічны нарыс «Асаблівасці пісьма заходніярусікіх твораў, пачынаючы ад найстаражытнейшых часоў». Таксама шкада, што да нарыса не прыведзена ніводнага сучаснага каментара. Прынамсі, каментар 1955 г. пра выдадзеную Я. Карскім у 1928 г. класічную працу «Славянская кірылаўская палеаграфія» можна было дапоўніць упамінаннем пра яе факсімільнае перавыданне ў Маскве ў 1979 г. Менавіта акцэнт у прадмо-

ве і анатацыі (дарэчы, чаму яна адсутнічае?) на палеографічны нарыс і выявы старонак старажытных беларускіх рукапісаў і кніг мог бы садзейнічаць значнаму пашырэнню кола чытачоў.

Можна пасправацца і са сцверджаннем, што найперш 2-гі том «Беларусаў» застанецца неацэнным капітalam гістарычнай вартасці «ў аналах нацыянальнай навукі» (с. 12), бо найбольшая вартасць працы менавіта ў яе непарыўнай цэльнасці і «адзінааўтарстве». Значнага ўдакладнення і канкрэтызацыі патрабуе, на наш погляд, і тэзіс пра тэндэнцыінасць і нават прадузятасць многіх высноў і думак Я. Карскага (таксама). Тлумачыць гэта знітаванасцю і ў пэўнай меры абмежаванасцю навуковых росшукаў Я. Карскага традыцыямі расійскага мовазнаўства, выхаванцам якога ён быў, яўна недастатковая. Трэба было пракаментаваць і наступную выснову на с. 88: «З канца XVIII ст. польская мова паступова выціскае з канцылярый і школаў заходній Русі расійскую маўленне і пісьмо». Вядома, што паланізацыя пачалася значна раней, а ў 1696 г. сейм прыняў пастанову аб тым, што мовай справаводства з'яўляецца польская, а не «руская», пра гэта можна пра чытаць на с. 134 1-га тома «Беларусаў». Для сучас-

нага чытача таксама трэба было пракаментаваць думку Я. Карскага, што беларускай мове невядома «колькасць галосных» (с. 395). У адрозненне ад 1-га тома, не каментуюцца персаналіі, перыядычныя выданні, месцы захоўвання помнікаў і інш. Трэба было пракаментаваць і эпіграф (с. 36), які для шырокага чытача не запшодзіла б падаць у сучаснай беларускай мове, тым больш што ў 1-м томе эпіграф з верша Цютчава каментуецца. Карыстаючыся выпадкам, адзначым, што з 1-га тома з недагляду выпаў вядомы эпіграф з верша Янкі Лучыны. Але ў гэтай ситуацыі выдаўцоў ратуе праф. М. Г. Булахаў, які ва ўступным нарысе на с. 11 цытуе эпіграф: «Сонца навукі скроў хмары цёмныя / Праглянне ясна над нашай ніваю, / І будуць жыці дзеткі патомныя / Добраю долей, долей шчасліва!». Але ж Я. Карскі надрукаваў гэтыя радкі з паметай «З аднаго новага беларускага верша» і, вядома, іншым правапісам.

У апошнім абзацы прадмовы сустракаем такі фрагмент: «фундаментальная «навуковая распрацоўка» беларускай мовы «Беларусы» (с. 12). Відавочна, тут адбыліся адразу два збоі. І апошняя заўвага, дробязная, пра звычайны недагляд. На с. 50 чытаем: «У словах заў-

ВІТАЛЬ СКАЛАБАН

сёды пазначаеца націск знакам. Іншыя знакі і напісанні заўваг не выклікаюць». А сам знак націску паставіць забыліся...

Разумею, што пішу гэтыя заўвагі ў складаны для выдавецтва час, звязаны з пошукамі свайго месца ў інфармацыйна-выдавецкай прасторы Беларусі пасля заканчэння выдання універ-

сальнай 18-томнай Беларускай энцыклапедыі і блізкім завяршэннем рэгіянальнай энцыклапедыі «Республика Беларусь» (папярэдняя 5-томная рэгіянальная энцыклапедыя выдавалася на дзвюх мовах, беларускай і расійскай). Сітуацыя яшчэ больш абвастрылася ў сувязі з меркаваным нечаканым пераездам «Энцыкла-

педыі» ў вельмі нязручнае для такой унікальнай установы памяшканне на ўскраіне Менска. Як кажуць, ляжачых не б'юць. Але ж «Беларусы» Яўхіма Карскага — наш неацэнны скарб, які вымагае надзвычай уважлівай падрыхтоўкі да друку, тым больш што выданне аднесена да «навукова-папулярных».

❖ РЭЦЭНЗІ

СЯРГЕЙ ЗАПРУДСКІ

Карскі без рэдактара

Карский Е. Ф. *Белорусы. Т. 1. Введение в изучение языка и народной словесности.* — Минск: Беларуская Энцыклапедыя, 2006. — 656 с.

Надрукаваны больш за сто гадоў таму 1-шы том фундаментальнай працы Я. Карскага «Белорусы» выдадзены ў заснаванай сёлете серыі «Помнікі гістарычнай думкі»; уласна гэты том адкрывае серыю. У рэдакцыйны савет увайшлі некалькі энцыклапедычных і акадэмічных супрацоўнікаў, іхныя прозвішчы пералічаны ў кнізе, галоўны рэдактар — Генадзь Пашкоў. Аб прынцыпах укладання серыі можна толькі здагадвацца са змешчанага ў кнізе кароткага непадпісанага зварота «Да чытача»: мэтай выдання серыі з'яўляецца «вярнуць у шырокі науковы і паўсяядзённы ўжытак найбольш істотныя працы аўтараў, што

прысвяцілі свой талент вывучэнню беларускага народа, яго гісторыі і асяроддзя пражывання». У прыватнасці, называюцца імёны «найбольш значных руліўцаў на ніве беларускай науکі, славянскай духоўнасці» Я. Ф. Карскага, Е. Р. Раманава, М. В. Доўнан-Запольскага, П. В. Шэйна, В. Ю. Ластоўскага, А. П. Сапунова.

Магчыма, аўтар ананімнага зварота не ведае, але спадчына пералічаных асоб нядрэнна-такі зафіксавана ў беларускай гуманітарнай науцы. Па меры публікацыі серыі можна будзе прасачыць, ці папраўдзе першымі будуць выдадзеныя ўсе названыя аўтары. Што тычыць Я. Карскага, то з

пасляваенных гадоў увага да яго спадчыны была заўсёднай, пра што могуць сведчыць, прыкладам, змешчаныя ў беларускім друку шматлікі артыкулы, апублікованыя да 90-гадовага (1951 г.), 100-гадовага (1961 г.), 120-гадовага (1981 г.), 125-гадовага (1986 г.) юбілеяў класіка. 2-гі (мовазнаўчы) том «Беларусаў» быў надрукаваны ў Маскве ў 1955—1956 гг., ягоныя працы па беларускай і іншых славянскіх мовах — у 1962 г. Спецыяльная манаграфія пра Я. Карскага (аўтар — М. Булахаў) выйшла ў Менску ў 1981 г. Ужо добры дзесятак гадоў у Гродзенскім універсітэце рэгулярна праходзяць Карскія чытанні, на якіх у тым

Сяргей Запрудзкі — мовазнавец, старшина Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў.

СЯРГЕЙ ЗАПРУДЗКІ

ліку даследуеца спадчына земляка і ейнае значэнне для нашага часу. Ужо некалькі дзесяцігоддзя ў навукойцы карыстаюцца працамі Я. Карскага папраўдзе штодзённа. Выданне твора класіка сёня (накладам 2000 асобнікаў) мела б на ўвазе не столькі «вяртанне», колькі грунтоўнае, на ўзоруні патрабаванняў часу навукова-эдышыйнае забесьпичэнне працаў нашага вялікага папярэдніка, без чаго, уласна кажучы, не можа ісці гаворкі пры выданні аўтараў падобнага рангу.

Тэксту Я. Карскага папярэднічае працмова супрацоўнікаў трох акадэмічных гуманітарных інстытутаў: мовазнаўцы В. Курцовой, гісторыка А. Унучак і этнолага І. Чаквіна (с. 15—30), у якой спадчына Я. Карскага ацэньваецца ў значнай меры згодна з вымогамі часу. Аўтары справядліва адзначаюць, што працы Я. Карскага маюць «комплексны, сістэмны характар і з'яўляюцца асновай беларусазнаўства як навуковай дысцыпліны» (с. 15). В. Курцова, А. Унучак і І. Чаквін далучаюцца да меркавання эмігранцкага гісторыка В. Тумаша, згодна з якім дзяячы Я. Карскому беларускі народ ужо ў самым пачатку XX ст. у галіне навуковага вывучэння сваёй мовы аказаўся «на самым перадзе сярод іншых славянскіх народоў» (с. 23). (Такая ацэн-

ка, заўважым у дужках, у пэўнай меры сутчная меркаванням расіяніна Барыса Ляпунова і англічаніна Арнольда Макміліна, выказаным імі адпаведна ў 1932 і 1967 гг.) У працмове не толькі называюцца ўмовы, якія спрыялі ўзнікненню твора тыпу «Беларусаў» на пэўным гістарычным этапе развіцця беларускага народу, але і пазначаюцца некаторыя будучыя перспектывы на кірункі даследаванняў (у гэтым выпадку маеца на ўвазе спасылка на значэнне для дзейнасці Я. Карскага «ўкраінскага чынніка», с. 16).

Аднак шэраг прыватных выказванняў аўтараў працмовы (тыпу таго, што праца Я. Карскага *рыхтавалася* на сродкі, выдаткованыя віленскім генерал-губернатаром П. Святаполк-Мірскім; што першай навуковай працай Я. Карскага быў «Агляд гукаў і формаў беларускай мовы») даводзіцца прызнаць недакладнымі. Парадаксальна выглядае меркаванне, паводле якога для Я. Карскага «беларускія гаворкі не з'яўляліся асобным, самастойным утварэннем, але разам з тым яны характарызуваліся ўласным комплексам лінгваасаблівасцей» (с. 28). Матэрыял у працмове размеркаваны не заўсёды рацыональна: напрыклад, пра меркаванні Я. Карскага адносна этнагенезу беларускай нацыі, а таксама пра

сёмы і восьмы раздзелы манаграфіі даводзіцца чытаць двойчы ў розных месцах працмовы — у фрагментах, напісаных рознымі аўтарамі.

В. Курцова, А. Унучак і І. Чаквін падрыхтавалі таксама каментары да тома, апублікаваныя на с. 372—402. Пры tym, што ў значнай мере каментары выглядаюць вельмі грунтоўна, у цэлым шэрагу выпадкаў у вочы кідаеца паспешлівасць, якая, відавочна, спадарожнічала іхнай падрыхтоўцы. Даволі звычайнай у кнізе выглядае, напрыклад, практика, калі адолькавыя і, прынамсі, сувымерныя паняцці ці імёны трактуюцца па-разнаму: адны з іх каментуюцца, а іншыя — не.

У шэрагу выпадкаў каментар падаецца не пры першай згадцы таго або іншага твора або прозвішча. Напрыклад, этнографічныя карты А. Рыціха, П. Кепен, «Матэрыялы па гісторыі тапаграфіі Віцебскай губерні» Е. Раманава ўпершыню згадваюцца Я. Карскім на с. 34, 35 выданнага тома, у той час як каментары да гэтых прозвішчаў і твораў дадзены ў сувязі з іх згадваннем на с. 37, 38, 164.

Неабгрунтаваным выглядае прыём, пры якім некаторыя каментары падзяляюцца на дзве часткі, змешчаныя ў розных месцах тома. Напрыклад, на с. 41 з нагоды спасылкі

Я. Карскага на 69-ю старонку працы А. Сабалеўскага «Спраба рускай дыялекталогіі» тлумачыцца, што тут мае месца спасылка на працу «вядомага расійскага лінгвіста» (с. 373) і падаецца крыніца яе часопіснай публікацыі ў 1892 г. (Кніжная публікацыя працы Сабалеўскага 1897 г., праякую піша сам Я. Карскі на с. 265, пры гэтым не згадваеца.) Папраўдзе, не зразумелая ўпэўненасць каментатараў у tym, што Я. Карскі карыстаўся менавіта часопіснай публікацыяй Сабалеўскага пры існаванні больш позней і вядомай Я. Карскаму кніжнай — tym больш, што, як вынікае з іншай заўвагі ў томе (с. 378), публікацыя Сабалеўскага ў «Жывой стариине» змяшчалася на с. 1—61 (і, значыць, у ёй не магло быць 69-й старонкі). Больш падрабязная харектарыстыка «рускага і ўкраінскага фіолага» (с. 377) А. Сабалеўскага ў каментарах з'яўляецца, аднак, пазней — з нагоды спасылкі Я. Карскага на А. Сабалеўскага на с. 69.

Некаторыя каментары няпоўныя. Так, у заўвазе з нагоды спасылкі Я. Карскага на Яна Карловіча (с. 107) не называюцца суаўтары працы «Слоўнік польскай мовы» А. Крынскі і У. Нядзведскі (якія, дарэчы, згадваюцца самім Я. Карскім на с. 139). У томе не каментуеца вялікае мнóstva геаг-

рафічных назваў і прозвішчаў (Д. Языкаў, Ф. Булгарын, С. Пташыцкі, М. Карапінскі, Е. Барсаў, К. Гаворскі, М. Любашскі і інш.).

Некаторыя імёны або творы (напрыклад І. Первольф, В. Сопікаў, «Этымалагічны слоўнік славянскіх моў» Ф. Мікалашыча, «Цывілізацыя і мова» А. Брукнера, «Чэцця» 1489 г., праца Я. Галавацкага «Рысы хатняга побыту рускіх дваран на Падлясці», наадварот, каментуюцца двойчы, тройчы (праца «Да пытання аб утварэнні рускіх гаворак...» А. Шахматава) ці нават (П. Чубінскі) чатыры разы (с. 372, 382, 387, 392). Толькі ў адзінковых выпадках у каментарах сустракаюцца пажаданыя ў такіх выпадках унутрыкаментарныя адсылкі.

У шэрагу выпадкаў публікатары ўхіліліся ад каментароў — у tym ліку ў сувязі з нейкім недакладнымі або тэндэнцыйнымі меркаваннямі Я. Карскага. Напэўна, заўвагу можна было змясціць пры выказванні Я. Карскага аб tym, што на самым заходзе Белавежскай пушчы, каля станцыі Гайнавіка, беларусаў няма (с. 39). Праўдападобна, не лішнім быў бы каментар пры выказваннях Я. Карскага пра «заходнюю дыпламатыю, якая хацела ўмяшчыцца ў славянскую сямейную справу» (с. 202), пра «неэфектыўнасць» выдання «Мужыцкай праўды»

К. Каліноўскага (с. 351), пра крайнюю «тэндэнцыйнасць» «Дудкі беларускай» Ф. Багушэвіча (с. 357). Я. Карскі несправядліва ацэньваў працы некаторых заходніх аўтараў (Ё. Х. Адэлунга, С. Б. Ліндэ), у гэтых выпадках у сваіх заўвагах каментатары беспадстаўна не-крытычна пайшлі ўслед за Я. Карскім (гл. рэмарку з нагоды С. Б. Ліндэ на с. 400).

У кнізе аўтаматычна ўзноўлена недакладнае датаванне некаторых крыніц. Так, выказванне Ё. Х. Адэлунга аб беларусах было надрукавана ў шматтомнай працы «Мітрыдат...» не ў 1806 г., як падаў Я. Карскі, а ў 1809 г. у 2-м томе (у 1806 г. выйшаў 1-шы том працы Ё. Х. Адэлунга). Памылковая рэмарка каментатараў аб tym, што тэрмін *Белая Русь* ужываецца з VIII ст. (с. 381). Насуперак каментатарам даводзіцца спрэврдзіць, што, бадай, легендарным з'яўляецца меркаванне, што Чачот да-сылаў С. Б. Ліндэ беларускія лексічныя матэрыялы для яго славутага слоўніка (с. 385). «Слоўнік польскай мовы» С. Б. Ліндэ пачаў друкавацца ў 1807 г. (калі Я. Чачоту было ўсяго 11 гадоў), скончыў публікавацца ў 1814 г., калі Я. Чачот яшчэ нават не быў студэнтам Віленскага універсітэта... Выразным перабольшннем з'яўляецца выказванне пра тое, што П. Шпілеўскі праславіўся сваімі моваз-

наўчымі працамі (с. 391). Незразумела, адкуль у каментарах магла з'яўіца заўвага пра тое, што В. Грыгаровіч з'яўляецца заснавальнікам славяназнаўства ў Расіі (с. 393).

Творы Я. Карскага апублікаваны згодна з сучаснымі нормамі расійскага правапісу і граматыкі, але хто займаўся моўнай адаптаций, не пазначана. У шэрагу выпадкаў, аднак, пакінуты «ёр» на канцы словаў-ілюстрацый (напрыклад с. 121 і наступныя), а таксама «яць» (с. 192 і інш.), не выпраўлены стары канчатак роднага склону прыметніка -аго (с. 333). Часам пры апрацоўцы тэксту змест быў скажоны. Напрыклад, на с. 181—182 з нагоды працы К. Калайдовіча «Аб беларускай гаворцы» Я. Карскі заўважыў, што ў слоўніку К. Калайдовіча ў некаторых выпадках незнарок адзначаны істотныя гукавыя асаблівасці, і пры гэтым падаў напісанне *сстатокъ*. У томе гэта форма надрукаваны як *статок*, і таму чытачу незразумела, якую гукавую асаблівасць меў на ўвазе Я. Карскі. Грубай сваволяй выдаўцу з'яўляецца замена формы *руський* формай *русский* у наступным кантэксце: «Вядомыя крытык прафесар Качаноўскі пусціў ва ўжытак тэрмін *русский* для назвы заходнярусской мовы» (с. 180). У гэтым выпадку ішлося акурат пра тэрмін

руський (ці, згодна з тагачасным напісаннем, *руській*), што ўласна і відаць на аснове пададзенай ніжэй цытаты з М. Качаноўскага. Неабазнанага чытача такая вольнасць выдаўцу можа проста паставіць у тупік. Згаданы на с. 183 артыкул Д. Языкова папраўдзе называўся «Белорусский или Русский язык», а не *русский*, як зноў-такі неабгрунтавана «пправілі» Я. Карскага (а разам і Д. Языкова) публікатары. І ў цытаце з М. Грэча (с. 184) нельга было замяніць форму *руський* на *русский*, балазе на наступнай старонцы Ф. Булгарын тлумачыў сэнс гэтай дыферэнцыяцыі: «Гэты ь пасля літары с складае ў нас розніцу паміж народнай мовай Рускай (г. зн. расійскай мовай. — С. З.) і Рускай або Літоўскай (г. зн. беларускай мовай. — С. З.).» Назва *руськая мова* ў якасці назвы беларускай мовы ў М. Качаноўскага, Д. Языкова, Ф. Булгарына і М. Грэча процістаўлялася назве *руская мова* (*русский язык*), адпаведна ўжываны іх узаемазамяняльна нельга.

Са старога выдання публікатары перанеслі ў новае «Паказальнік асобаў...» (с. 360—365; пры гэтым перайначыўшы назыву) і «Паказальнік геаграфічных месцаў...» (с. 366—371; таксама падрэдагаваўшы заголовак). Тоё, што такія паказальнікі ў кнізе ёсць, вядо-

ма, добра. Аднак сучасныя выдаўцы (хоць, напэўна, былі ўзброены камп'ютэрам) на адрозненне ад выдаўцу стогадовай даўнасці (якія камп'ютэраў не мелі)... не пазначылі пры прозвішчах і геаграфічных назвах нумароў старонак, ласкава пакідаючы чытачам кнігі «захапляльную» магчымасць самастойна і неаднаразова гартаць розныя старонкі тома ў пошуку патрэбных прозвішчаў ці тапонімаў. Ці можна ў гэтым выпадку гаварыць пра павагу да чытачоў кнігі?

У шэрагу выпадкаў пакідае жадаць лепшага карэктарская работа (с. 41, 42, 51, 135, 136, 139, 177, 233, 275, 283, 326, 375). Не зменена нумарацыя пры спасылках Я. Карскага на папярэднія старонкі ўласнага тома (напрыклад на с. 174, дзе Я. Карскі паклікаецца на с. 13—14 колішняга выдання, аднак у агляданым томе адпаведнае месца знаходзіцца на с. 41). Не выпраўлены памылкі друку, якія фіксаваліся ў выданні стогадовай даўнасці: *1812* (замест *1821* году — с. 51. Гаворка тут ідзе пра ўражанні Бястужава-Марлінскага з нагоды яго побыту ў Беларусі ў 1821 г., пра што паведамляеца ў каментарады на с. 376. Выдаўцы пакінулі без зменаў арфаграфічную варыянтнасць пры перадачы Я. Карскім прозвішча Кепена, пішучы яго то як *Keppen*, то як *Köppen*.

У некаторых выпадках не прыведзена да уніфікацыі неаднастайнае тэхнічнае афармленне выдання 1903 г. (гл. напрыклад загалоўкі на с. 134 і 150). Выдаўцы фатальна выправілі назму аднаго з выданняў П. Бяссонава: замест «Калики перехожие» напісалі... «калекі» (с. 209). Гэтая, з дазволу сказаць, «праўка» змушае думасць, што непасрэдным навуковым рэдагаваннем тома або ніхто не займаўся, або такое рэдагаванне было ўскладзена на каментара, або рэдагаваннем зымаліся нейкія невядомыя (і, як бачым, непрафесійныя) асобы.

Паводле вартай даверу інфармацыі, энцыклапедычныя выдаўцы задумалі сваю серию без шырокіх кансультаций з элітой беларускай акадэмічнай навуки. Што да падрыхтоўкі выдання «Беларусаў», то ўжо на прасунутым этапе працы, незадоўга да запланаванага тэрміну публікацыі, выдаўцы зразумелі, якога ўзоруно публікацию яны ініцыявалі, і зварнуліся ў акадэмічныя інстытуты па дапамогу з навуковым забеспечэннем выдання (уступны артыкул, каментары і інш.). Зразумела, падобныя справы (асабліва, калі мець на ўвазе дэфіцыйт рабочых рук у акадэмічных гуманітарных інстытутах) на працягу двух-трох месяцаў не робяцца. Акадэмічным кіраўнікам выпадала

або сарваць высакародную справу «вяртання» спадчыны Я. Карскага беларускаму народу, або выкананец замову энцыклапедыстаў у вялікай спешцы — з усімі спадарожнымі малапрыемнымі наступствамі. Быў абраць другі падыход. Акадэмічныя каментатары, напэўна, ведалі, што і як трэба зрабіць, але не мелі магчымасця выкананец сваю працу адказна. У некаторых выпадках яны свядома падалі частковыя каментатары, падстаўляючы тым самым сябе пад крытыку — аднак пазначаючы будучыя кірункі працы для даследчыкаў Я. Карскага. Так, напрыклад, з нагоды прыведзенага Я. Карскім спіса літуанізмаў і паланізмаў у беларускай мове каментатары (праўдападобна, В. Курцова) напісалі: «Пададзеная Я. Карскім падборкі літуанізмаў і паланізмаў патрабуюць абавязковай пераправеркі па сучасных этымалагічных крыніцах» (с. 383). Падобны каментар знаходзім і з нагоды спісаў гебраізмаў і цюркізмаў (с. 386). Гэтая фразы-сігналы трэба разумець прыблізна так: «Многія (ці некаторыя) этымалогіі Карскага адносна літуанізмаў, паланізмаў, гебраізмаў і цюркізмаў не знайшлі пацвярджэння ў сучасных працах па этымалогіі». Але ці не акурат абавязкам каментатараў было выкананец такую праверку, балазе за апош-

нія дзесяцігоддзі этымалагічнае вывучэнне беларускай лексікі радыкальна пасунулася наперад? Напэўна, на такую праверку не хапіла часу... Несумненна, аўтары прадмовы і каментару заслугоўваюць ухвалы і падтрымкі за хутка выкананую работу. Дзякуючы В. Курцовой, А. Унучку і І. Чаквіну само выданне стала магчымым...

У дадатку (с. 405—650) без ніякага абрэзкавання, тлумачэння ці каментара змешчаны шэраг іншых працаў Я. Карскага, узятых, напэўна, з маскоўскага выдання 1962 г., пра што сведчыць захаванне пры некаторых артыкулах указанніяў на крыніцы першых публікаций з пазнакай «ред.». Але ж рэдактара (праўдзівага, а не калектыўнага рэдактара-«генерала») агляданая кніга не мае. Яўна неадпаведнымі ў гэтым томе выглядаючы русістычныя працы Я. Карскага («Аб уплыве паэтычнай дзейнасці А. С. Пушкіна на развіццё расійскай літаратурнай мовы», «Значэнне М. В. Гогаля ў гісторыі расійскай літаратурнай мовы». «Значэнне М. В. Ламаносава ў развіцці расійскай літаратурнай мовы» і інш.). З другога боку, перадрук артыкула «Культурныя заўёвы рускай мовы ў стараёйнасці на заходній усходнім яго пашырэнні», у якім ішла гаворка пра беларускі ўплыў на літоўскую,

СЯРГЕЙ ЗАПРУДЗКІ

латышскую, татарскую і жыдоўскую мовы, мог бы быць карысным.

Крытычна пісаць пра здзейснены друк — нялёгкае маральнае выпрабаванне. Акурат цяпер «Энцыклапедыя» перажывае ня лепшы час, а каментатары зрабілі тое, што змаглі ў прапанаваных умовах... Атрымліваецца, пытанне прафесіяналізму выдаўцу — у гэтым вы-

падку адрасуюся да Г. Пашкова — пры падрыхтоўцы тома трэба было б неяк «вынесці за дужкі»?..

Між тым «Беларуская Энцыклапедыя» мае занадта глыбокую традыцыю прафесійнай працы, каб сёння яе можна было занядбаць. І ўсёй сваёй дзейнасцю Я. Карскі сцвердзіў, што *ў пачатку было Слова*. Я. Карскі дасягнуў небывальных навуковых вяршыняў

— і канкрэтна, карпатліва і прафесійна давёў існаванне беларусаў — у тым ліку таму, што з глыбокім піетэтом ставіўся да прамоўленага слова і надрукаванай літары. Было б добра, калі б людзі, якія сёння дакранаюцца да ягонай несмяротнай спадчыны, былі — хоць бы там, дзе гэта залежыць ад нас, смяротных — вартымі заснавальніка беларускай філагогіі.

❖ РЭЦЭНЗІІ

ПАВАЛ АБРАМОВІЧ

БОЛЬШ, ЧЫМ СШЫТАК

Літаратурны шытак // Наша Ніва. 2006. 26 траўня. № 19.

Літаратурны шытак // Наша Ніва. 2006. 30 чэрвеня. № 24.

Літаратурны шытак // Наша Ніва. 2006. 21 ліпеня. № 26.

Літаратурны шытак // Наша Ніва. 2006. 11 жніўня. № 29.

*Літаратура — гэта жменька солі,
прыхаваная на чорны дзень.*

Міларад Павіч

Неяк я набываў пэрыёдыку ў незалежных распаўсюднікаў. У продажы меліся трыв апошнія нумары «Нашай Нівы» (№№ 23, 24 і 25). Мне быў патрэбны конкретны нумар «НН», 24-ты, і як выявілася, ён застаўся ў адзіным экзэмпляры, у адрозненіне ад астатніх — іх ляжалі стосы. Што было такога сэнсацыйнага ў тым нумары? Чаму менавіта ён, а не 23-ці ці 25-ты, гэтак хутка разышлоўся? На мой погляд, уся справа ў чарговым «Літаратурным шытку» («ЛС»), які друкавалася газета.

Новы праект «Нашай Нівы», «ЛС», вельмі запатрабаваны, як і яе калядныя нумары (іх мы абавязкова разгледзім асобна). Дарма што нядобраразычліўцы кажуць пра нашпаніўскія калядныя нумары і нумары з «ЛС» як пра «лёгкія», мноўгі з чытачоў «Нашай Нівы» ад 1991 г. — пачатку выданья адноўленай вэрсіі

газеты — вылучаюць у ёй менавіта літаратурна-мастацкую частку.

СЬВІНЬНІ-КАСМАНАЎТЫ І БЕЛАРУСКІ ПАЭТЫЧНЫ ПЭСЫМІЗМ

Франц Сіўко. «І наша сувядомасць цынічна маўчала». Маркотна-засмучоныя дзённікавыя запісы віцебскага пісьменніка пра сучаснае жыццё і літаратуру. Трапныя характарыстыкі («Як дыктар ці дыктарка на нашым тэлебачаныні — абавязкова зласылівы») мяжуць з мудрымі разважаннямі («Больш, чым само нават пачуцьце нацыянальнае прыналежнасці, нармальных людзей можа яднаць факт яго абразы»).

Ня толькі Сіўко, але і іншыя старэйшыя беларускія пісьменнікі вяртаюць моду часу Івана Шамякіна на «прыкыщ-

Павал Абрамовіч — крытык літаратуры. Рэгулярна друкуецца ў «ARCHE».

цёва» друкаваныне ўласных прыватных запісаў. Такое ўражаныне складваецца, калі бачыш, зь якой рэгулярнасцю і імпэтам зьяўляюцца ў нашых часопісах і газетах чарговыя часткі дзёньнікаў прызначаных майстроў слова, якія быццам спаборнічаюць між сабою ў «глыбакадумнасці». Між тым у Pacei фрагмэнты дзёньніка Міхася Прыйшвіна за 1930 г. былі надрукаваныя толькі ў мінулым годзе (Отечественные записки. 2005. № 5—6), як і Аляксандра Твардоўскага за 1970 г. (Знамя. 2005. № 9—10). Сапраўды, ці варта з гэтым съпяшацца?

Абсурднысць апавяданыне сталага аўтара «Нашай Нівы» **Паўла Касцюковіча** «ССК-1», пра першага беларускага сувіна-скарбонку-касманаўта, многім прыйдзецца даспадобы: «Ён дасылае поштаю ўсе заробленыя баксы і ў лістах просам просіць сваіх бацькоў ня кідаць у выбарчыя скрыні ўстаўных сківіц. <...> Па гулкіх калідорах касцімічнае станцыі гайніямі бегаюць байструкі Белкі і Стрэлкі. Салянка ў цюбіках даўно скіслася». Такі гармідар, такая адзіната!

У «Як дарасці нам да паўстання» крытык **Даніла Жукоўскі** разглядае раман прэзыдэнцкага стыпэндыта Алеся Наварыча «Літоўскі воўк» (статусны твор, зь якім варта азнаёміцца). Як сцьвярджае Жукоўскі, вострапалемічная галоўная ідэя раману — «наканавнасць каляніяльнага лёсу Беларусі» — знайшла адпаведнае мастацкае ўвасабленыне.

Падаецца заканамерным тое, што «Наша Ніва» зъмяшчае ў «ЛС» літаратурна-мастацкую крытыку: апошняя — аніккая не спэцыфічная галіна літаратурнага разнаўства, навуковая дысцыпліна, а самастойны род творчай дзейнасці. Згадайце бліскучыя эсэ «Браму скарбаў сваіх адчыняю...» Алеся Адамовіча ці «Загадку Багдановіча» Міхася Стальцова.

Літаратурнаўчымі працамі іх язык не павернецца называць.

У першым «ЛС» прыклад такога свабоднага лунаныня думкі — эсэ **Аляксандра Фядуты** «Два прарокі ў сваёй Айчыне». «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» Ўладзімера Караткевіча і «Вершалінскірай» Аляксея Карпюка: што паміж імі супольнага? Крытык экспрэсіўна апавядае пра сваё бачаныне, успрыняцьце гэтых мастацкіх тэкстаў, заахвочвае чытача да перачытання айчыннай клясыкі. Зь Фядутам хочацца спрачацца — асабліва наконт таго, што «простыя людзі», для якіх, на думку крытыка, пісалі згаданыя вышэй аўтары, «кніг не чытаюць», а таму «съветлае прароцтва Караткевіча і змрочнае прароцтва Карпюка ў роўнай ступені не былі пачутыя». Далібог, я ўвесі час думаў, што кнігі Караткевіча з'вернутыя найперш да інтэлектуалаў, каб яны памяталі: народ ня чуе сваіх прарокаў, але гэта ня значыць, што ім (інтэлектуалам) можна адмаўляцца ад сваёй місіі.

Славуты **Готгальд Эфраім Лесінг**, дзякуючы высілкам перакладчыка **Алесь Яцэвіча**, загучаў па-беларуску. Жыцьцесцьвярджальная вершы пісалі паэты раней: «Nie skażu, ci daviadziecca / Zaútra dzień prażyć. / Tolki ūsio ž kali prujdziecca / I butelka padviarniecca — / Budu zaútra pić!» Дысанансам гучаць гласы некаторых маладых беларускіх творцаў, чые вершы зъмешчаныя ў гэтым жа нумары «Нашай Нівы». Яны ня тое што жыцьцё, творчасць адмаўляюць: «Бо пасыля, як усе мы загінем / I згніюць у зямлі карані, / На ўспаміны нашчадкам пакінем / Не паперу — адны камяні (**Юрась Нераток**. «Без натхнення») ці «кнігі паміраюць <...> ix рассоўваюць па ўсіх вуглах дому / ператвараючы яго ў вялікі кніжны могільнік / тых чыс імёны ўжо нічога ня кажуць / зносяць на падда-

шак / дзе яны па дваццаць асобнікаў у адной каробцы / як у брацкіх магілах» (**Вальжына Морт.** «Памяці кнігі»).

МАХАВІК ПОМСТЫ І НОБЭЛЕЎКА ДЛЯ ЎСІХ НАС

Другі «ЛС» (№ 24 «НН») адкрываецца інтэрвю з пісьменнікам **Адамам Глёбусам** пад назвай «У палітыцы трэба, каб тыя, хто праіграў, маглі працягваць гульню». Гэтае інтэрвю ня ўпісваецца ў канцэпцыю «ЛС», бо ў ім ані слоўца пра літаратуру, мастацтву дзейнасць. Адно што аўтар «*Участнікаў*» апавядае казку ў адказ на пытаныне пра тое, як дачакацца зъменаў у беларускім грамадстве. Цікавую, трэба сказаць, казку, я такой раней ня чуў.

Усевалад Гарачка зъмяшчае чарговую нізку сваіх вершаў. Некаторым мо спадабаецца манатонны, як цяжкая будзённая праца, верш «Жыў на съвеце рабочы...», а я вылучу наступнае трохрадкоўе паэта: «Возера — старасць. / Гэта рэчка спынілася ўспомніць / Сваё мінулае».

Павал Касцюковіч у гэтым «ЛС» выступае як перакладчык з габрэйскае: за магчымасць прачытаць па-беларуску беззаганнае з усіх бакоў апавяданьне ізраільскага пісьменніка **Этгара Керэта** «Адыдасы» — дзякую яму вялікі. Што вылучае сапраўднага пісьменніка? Свая гісторыя і здольнасць яе распавесці. Керэт, чые апавяданьні друкаваліся ў «НН» у розныя гады, мае і першае, і другое. У «Адыдасах» Керэт ня проста выправіў чытача ў экспурсю лябірінтаў ўразылівай дзіцячай псыхікі, ён паказаў, што дзеля таго, каб застацца чалавекам, трэба своечасова бурыць махавік ня-навісьці і помсты, які раз ад разу запушчаюць у нашых душах чужыя спрактыкаваныя рукі.

Валянцін Тарас у «Беразе даверлівага пляча» апавядае пра сваё сяброўства з паэткай Яўгеніяй Янішчыц. Памяць, гавары! «Калі разъвітваліся, Жэня раптам неяк панікла, твар па старэй, вялізныя шэра-зялёныя вочы глядзелі журботна». Чым аддзячыць лёс за такія сустрэчы, за такую невымоўную пяшчоту і «блізкасць без набліжэння» (радок з аўтографу паэткі аўтару «Берагу...»)? Толькі вось гэтымі ўспамінамі...

Натуралістычны фотарэпартаж **Андрэя Лянкевіча** «Як тры дзяды ў лазнину хадзілі», які нагадаў мне творы француза Эміля Залія, чамусыці апынуўся ў «ЛС» (на сайце «Нашай Нівы» прыкрая памылка выпраўленая — фотарэпартаж можна пабачыць у адпаведным разъдзеле). Якасць фатаздымкаў вельмі нізкая — з-за кепскага друку газеты. Можа, то і добра, бо відовішча, шчыра кажучы, не для ўсіх.

Літаратурна-крытычны тэкст **Уладзімера Някляева** ёсьць прадмова да кнігі выбранага Рыгора Барадуліна «Руны Перуновы», а таксама тышовым узорам «пісьменніцкай» крытыкі. Паэт-крытык вядзе гаворку ня толькі пра пазію Барадуліна (пункціна, па-багдановіцку: «Нязмушанасць мэтафары, палётная лёгкасць радка, электрычнай дугой са словам счэпленае слова...»), але і пра літаратуру наагул, і слова яго суворыя, важкія, прапушчаныя праз уласнае сэрца: «Субяседнікі Паэта — Ён і Яна. Бог і Вечнасць. Больш размаўляць Паэту няма з кім і няма пра што».

Някляеў — нечуваная зяява для беларускай літаратуры — прызнае першынство над сабой іншага паэта. «Роўных яму няма сярод сучаснікаў», — піша ён пра Барадуліна. Нехта скажа, маючи на ўвазе кампанію ў вылучэныні Барадуліна на Нобэлеўскую прэмію: «Гэтае прызнанне — у імя агульнай перамогі». Можа

быць. Тым больш што Някляеў адкрыта кажа, што «паэтычнае дойлідства» Барадуліна заслугоўвае гэтай высокай узнагароды.

Перачытванье апавяданья Mixася Стральцова «Смаленъне вепрука» абуджае ў душы **Аляксандра Фядуты** успаміны пра сваё маленства і родных (эсэ «Недамоўлене»). А я, чытаючы ў «ЛС» пра тое, як дзед Фядуты засмаліў вепрука Ваську, а дзеці адмовіліся яго есьці, згадаў таксама асабістасе: як калісці мой дзядуля зранку закалоў цялятка, што яшчэ ўвечары так съмешна хавалася за сваю матулю, у хлеўны закуток, і мы, малыя, даведаўшыся пра забойства, плацалі ўголас. І зноў мне стала сумна.

Падчас чытаньня літаратурных твораў і эсэстыкі кожны згадвае сваё, і гэта цалкам натуральна, бо гэта вынікае з спэцыфікі мастацкай дзейнасці. Дарэчы, бачыць зынітаванасць усяго з усім вучыў і сам Стральцоў.

БЕСЫ НАШАГА ТБ І «РАСПАД ДУШЫ»

Аляксандар Апон у фантастычным апавяданні «Азіятка і кампанія», якім пачынаецца трэці «ЛС» (№ 26 «Нашай Нівы»), стварае неверагодную ў мастацкай пераканальнасці трагікамічную атмасферу. Маленькая злыя духі, якія не-маведама адкуль узяліся, прымушаюць беларускую сям'ю глядзець «роднае» тэлебачанье. Пры гэтым яны бесъперастанку брыдкасловяць, лезуць біцца зь людзьмі, наводзяць вэрхал у кватэры, цягнуць прадукты зь лядоўні і жаруць чыпсы на падлозе, гледзячы канцэрт «За бацьку!». Пазбавіцца ад «тэбэшных» д'ябалчыкаў няпроста, але не хвалюйцеся, нашыя перамогуць.

Анджэй Стасюк. Апавяданье «Васіль Падва» (пераклад **Марыі Мар-**

тысевіч). Змаганье чалавека са стыхі-ямі не прыносіць плёну, а мара зъехаць у далёкую краіну застаецца нязьдзейсненай. Сапраўды, навошта «быць багатым, мець болей, чым меў дагэтуль»? І ў каго ператвараецца чалавек, які адмаўляе сабе ва ўсім, робіцца закладнікам ідэі і нават на прыроду пачынае глядзець праз прызму грошай («Каменьне мела колер лініяльных капэрнікаў, а маленькая стронгі зіхцелі на сонцы, як срэбныя пятакі»)? Правільна, у фанатыка. Аднак грошы гэты польскі літаратар усё ж вельмі прыгожа апісвае: «Сотні, якія мелі колер польмія, пяцідзясяткі, зялёныя, як вада, і дваццаткі, бурыя, як дым». Так і хочацца патримаць іх у руках.

«Мне няма што сказаць, я маўчу. Ў майцеце / ані краплі сіл, у душы — распад. / Каб забыцца, нырцю у радыё- й тэле- / акіян. Падкажы мне дарогу назад», — просіць у паэме «Дывэртысмент для ІК» **Сяргей Прывуцкі**. Сяргей, вам трэба выкінуць тэлевізар, як зрабіў гэта герой апавяданья Апона (гл. вышэй).

АДЭПТ НОНФІКШНУ І ПАЭЗІЯ ЗМАГАНЬНЯ

Чацьверты «ЛС» (№ 29 «НН») пачынаецца з апытаўніцтва «Хто народны?». Гээзта паспрабавала высьветліць, хто з сучасных беларускіх літаратаў варты званіні Народнага пісьменніка. Апытаўнінне і ягоныя вынікі (вартымі гэтага званіння большасць беларускіх творцаў назвала Алеся Розанава і Генадзя Бураўкіна) выклікалі палкую палеміку ў Інтэрнэце і на старонках газеты. Асабіста я лічу, што ва ўмовах, калі наша грамадзтва імкліва губляе цікавасць да мастацкага слова наагул і дзічыцца да асабістасці, спачатку трэба аднавіць прэстыж кнігі, а потым — нацыянальнай літаратуры.

Дзеля таго, каб даведацца, што значыць для пісьменніка **Андрэя Федарэнкі** рэалізм як мастацкі мэтад, варта працытаваць наступныя слова зь ягона-га інтэрвю, зъмешчанага ў гэтым «ЛС»:

Там (у аповесыці «Нічые». — П. А.) 90 % дакумэнтальных звестак. Я два гады працаваў над кнігай. Мне вельмі дапамог гісторык Ляхоўскі... Ён даста-ваў мне такія фантастычныя рэчы, якіх дакладна ня бачыў Быкаў са сваёй аповесыцю «На Чорных Лядах». Мне было проста непрыемна чытаць яе, бо там узяты эпізод са змагання УПА, а Бы-каў перавёў гэта на Слуцкі збройны чын, дзе быць такога не магло.

Я не разумею Федарэнкі: як можна ставіць знак роўнасці паміж жанрам нонфікшн, паводле канонаў якога створаны «Нічые», і мастацкай літаратурай (аповесыць «На Чорных Лядах»), і з гэ-тай пазыцыі крытыкаваць Быкава, крыйдуваць на яго? Дакумэнталіст кар-патліва вывучае гістарычныя крыніцы, імкнучыся да аднаўлення ходу падзеяў, літаратар вырашае пэўныя мастацкія задачы і дзеля таго наўмысна скажае рэ-чаіснасць. Іншымі словамі, «Нічые» ля-гічней было б параўнанць з творам на-кшталт «Я з вогненнай вёскі».

Амаль усе вершы, зъмешчаныя ў чацьвертым «ЛС», можна аднесыці да грамадзянскай лірыкі. У час, калі ў краіне па-нue жорсткасць, страх і адчай, маладыя беларускія лірнікі не губляюць веры ў пе-рамогу: «Съязьмі сплылае сэрца зноўку ўсыміхаецца. / Сны мрояць рэшткі муроў.

/ Ды гучыць палянэз, не спыняеца. / Ды вітае свабода сваіх ваяроў» (**Юры Стасінскі**, «Развітаныне з інсургентам»).

* * *

Усяго ў чатырох «Літаратурных сшытках» было зъмешчана 5 апавяданьня і 50 вершаў¹. Чытчу таксама былі прапанаваныя нататкі, рэпартажы, інтэрвю, аптытаныне, партрэтны і падарожны нарысы, успаміны, эсэ і інш. Акрамя таго, друкавалася літаратурна-ма-стацкая крытыка.

Дзякуючы «ЛС» пабачыў съвет шэраг якасных тэкстаў, створаных па-беларус-ку (Касцюковіч, Апон, Фядута, Тарас), і перакладаў (Лесінг, Міцкевіч, Гэрбэрт, Керэт, Стасюк). Аднак ня ўсё так добра. Па-першае, канцепцыя праекту не ак-рэсlyлася: «ЛС» атрымаліся досьць эк-лектычныя. Ці не з-за імкнення «НН» друкаваць у іх і жука, і жабу (маю на ўва-зе найперш інтэрвю з Глёбусам і фота-рэпартаж з голымі дзядамі)? Па-другое, падтрымлівалася небяспечнае («пры-жыццёвія дзёйнікі» Сіўка). Па-трэцяе, друкавалася слабое, няўцягнае, публіцы-стычна-аднадзённае (паэма Прылуцкага «Дывэртысмент для ІК», эсэ Балахонава «Штырь-код адзіноты», «геральдычнае» апавяданыне Астраўца «Яечнае пытаньне»). Па-чацьвертае, сустракаліся пера-друкоўкі (прадмова Някляева да кнігі Ба-радуліна).

Тым ня менш ня будзем казаць пра «ЛС» у мінульым часе: у праекту ёсьць будучыня пры ўмове, што Рэдакцыя паз-бавіцца ўсіх пералічаных вышэй зага-

¹ Суадносіны прозы і паэзіі — 1/10. Чым тлумачыцца гэта? Як кажа галоўны рэдактар «Нашай Нівы» Андрэй Дынко, «на сёняня мы маём у Беларусі геніяльную паэзію, але няма добрай прозы» (<http://nn.by/index.php?act=view&id=1571>). Я згодны, «ЛС» аб'ектыўна адлюстроўваюць стан рэчаў у сучаснай літара-туре.

наў. Гэта — пытаныне гонару і прэстыжу, бо друкаваныне літаратурных твораў для «Нашай Нівы» — не забава, а вернасць традыцыям і своеасаблівым абавязак перад грамадствам і літаратурай. Тут неабходна прывесці наступныя словаў А. Дынка:

«Наша Ніва» ня стала ні радыкальнай, ні палітычнай. Раней яна была літаратурна-мастацкім выданнем, а пасля стала газэтай для ўсіх. Гэта было выкліканы агульнымі патрэбамі беларускага грамадства. Да таго ж, адбывалася эвалюцыя беларускай культуры².

«Раней» — гэта, відаць, у 1906—1915 гг., а таксама ў першыя гады выдання адноўленай вэрсіі газэты на чале з Сяргеем Дубаўцом. Сапраўды, літаратура друкавалася ў «НН» ad incipit. Так, калі ўзяць шараговы нумар газэты за 1910 г., напрыклад, № 40, мы пабачым, што ў ім надрукаваны верш польскай паэткі Мар’і Канапніцкай «Пара» (у перакладзе Янкі Купалы), інакшалёг на ейную съмерць з элемэнтамі літаратурна-мастацкай крытыкі (бяз подпісу), верш у прозе Вацлава Ластоўскага «Апаўшае лісьце», ягоны ж рэпартаж «Беларускі вечар у Палацку», верш Янкі Купалы «Дудар», рэцензія Альгерда Бульбы на «Песьні жальбы» Якуба Коласа, нарый «Лісты з дарогі» Ядвігіна Ш., верш Алеся Гаруна «Каму што...». Такія «Літаратурныя съыткі» супрацоўнікі газэты прыхтавалі амаль штонумар, як быццам прыхоўваючы для нас соль на чорны

дзень. І ў выніку таго, што гэта быў больш, чым съытак, больш, чым газэта, амаль усё з надрукаванага тады ўвайшло ў залаты фонд нацыянальнай літаратуры (ці можна сказаць гэта пра сёньняшнія «ЛС»? — вось у чым пытаныне). Пры гэтым творчы калектыв на чале з А. Уласавым, а пазней і Я. Купалам спраўна выконваў свае прафесійныя абавязкі журналістаў, таму спадар А. Дынко памыляецца: ужо ў тыя часы «НН» мела рэпутацыю газэты для ўсіх — не ў апошнюю чаргу дзяякоўчы таму, што Рэдакцыяй быў знойдзены разумны баланс паміж літаратурай і публіцыстыкай³.

Яшчэ адна заўвага: галоўны рэдактар кажа, што «НН» была літаратурна-мастацкім выданнем *раней*. Але цікавая рэч: менавіта сучасная «НН» спрабуе ўзбуйніць, умацаваць літаратурна-мастацкую частку! Гэты працэс пачаўся ў 2000 г., калі выйшаў першы каляндны нумар газэты, а С. Дубавец, які напачатку друкаваў у выданні пераклады з Данте і Эдгара По і рэгулярна выступаў на ейных старонках у якасці літаратурнага крытыка, сышоў з пасады галоўнага рэдактара. Тому А. Дынко супярэчыць сам сабе. Працэс непазыбежны — «Нашай Ніве» наканавана ўплывае на сучасны літаратурны працэс, захоўвае і ўзбагачае традыцыі нацыянальнага слоўнага мастацтва, падтрымлівае дэбютантаў. І менавіта ад А. Дынка, чалавека, які калісці вельмі ўдала дэбютаваў у «НН» як празаік, а сёньня ачольвае газэту, залежыць, ці будуць нашаніўцы і далей назапашваць соль.

²<http://nn.by/index.php?act=view&id=1571>.

³ Падрабязней пра гэта гл.: Абрамовіч П. Нацыя, народжаная кнігай // Наша Ніва. 2002. № 25 (<http://www.nn.by/2002/25/31.htm>); Абрамовіч П. Місія — выхаваць нацыю. Літаратурная крытыка ў «Нашай Ніве» ў 1906—1910 гады // Дзеяслou. № 13. 2004 (<http://www.dziejjaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/abr13?OpenDocument>).